F. KOROVKIN

VANA-AEG

A-29754

NSV LIIDU PEDAGOOGIKATEADUSTE AKADEEMIA

F. KOROVKIN

VANAAEG

ÕPIK V KLASSILE

6. TRÜKK

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

KIRJASTUS «VALGUS» · TALLINN 1969

9
K 68

Originaali tiitel:
Академия педагогических наук РСФСР
Ф. П. Коровкин
ИСТОРИЯ ДРЕВНЕГО МИРА
Учебник для 5 класса
Издание четвертое
Утвержден Министерством просвещения РСФСР
Издательство «Просвещение», Москва, 1965

Vene keelest tõlkinud V. Soidro
Värsid tõlkinud V. Villandi
Kunstiliselt kujundanud G. Reindorff

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

6—6

SISSEJUHATUS.

1. **Mis on ajalugu?** IV klassis sa tutvusid meie kodumaa — Nõukogude Liidu ajalooga viimase poolteise aastatuhande jooksul. Sa said teada, kuidas elasid ja töötasid meie esivanemad, kuidas nad võitlesid vallutajate ja rõhujate vastu.

Sa oled kuulnud ja lugenud jutustusi sellest, kuidas V. I. Lenin rajas Kommunistliku Partei, kuidas meie maal võitis Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja loodi võimas sotsialistlik riik — Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit.

Kõigest sellest lugedes valdas sind uhkustunne kommunismi ehitava suure nõukogude rahva üle.

Sa kuuled koolis veel palju meie kodumaa kuulsusrikkast ajaloost, samuti teiste maade ajaloost.

Nii meie maal kui ka teistes maades kestab inimese elu juba sadu tuhandeid aastaid.

Neil kaugetel aegadel polnud maakeral linnu, külasid ega ülesharitud põlde. Metsades hulkusid väikesed ürginimeste rühmad, käes suured puunuiad ja kivid. Muistsetel inimestel polnud elamuid ega rõivaid (värviline illustratsioon III).

Ajalugu jutustab meile, kuidas elasid inimesed ning kuidas tänu tööle muutus järk-järgult kogu elu maakeral selliseks, nagu see on tänapäeval.

Ajaloos pole väljamõeldisi. Ajalugu on teadus. Ajalugu jutustab meile sellest, mis teadlased on teada saanud maakera asustanud rahvaste elust kauges minevikus ja ka tänapäeval.

Kogu maailma rahvaste ajalugu vanimast ajast tänapäevani nimetatakse *üldajalooks.*

V klassis õpid sa tundma esimest osa üldajaloost — *vanaaja ajalugu.*

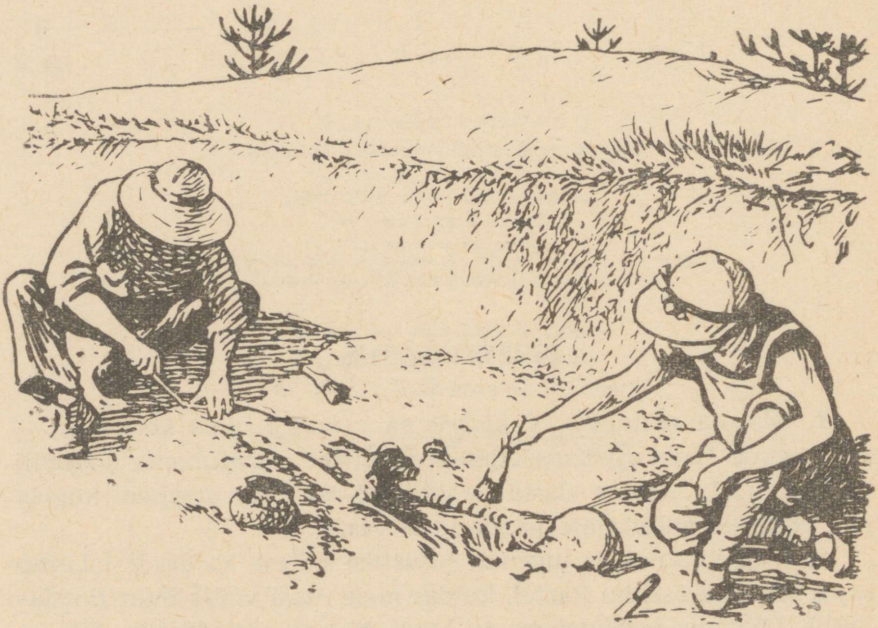

Joon. 1. Arheoloogilised väljakaevamised.
Arheoloogid kaevavad lahti muistset kalmu. Eemaldanud mulla, mis kattis maetud inimest, puhastavad nad noa ja pintsliga hauast leitud luid ja esemeid. Arheoloogiline töö nõuab suurt hoolikust, oskusi ja teadmisi. Sellega võivad tegelda ainult inimesed, kes on saanud spetsiaalse ettevalmistuse ja loa sooritada väljakaevamisi.

2. Millest jutustab vanaaja ajalugu. Vanaaja ajalugu jutustab meile palju huvitavat.

Ta jutustab, kuidas muistsed inimesed harisid põldu, rajasid teid ja ehitasid linnu.

Vanaaja rahvad tegid tähtsaid avastusi ja leiutusi. Paljusid neist kasutame me tänapäevalgi. Näiteks on raamat loodud paljude eri rahvaste tööga: hiinlased leiutasid paberi, muistsed kreeklased mõtlesid välja kirjatähed, India elanikud leiutasid numbrid, köitma aga hakati raamatuid esmakordselt alles Itaalias.

Vanaaja ajalugu jutustab sellest, kui julmalt rõhusid rikkad vaeseid ja kui mehiselt võitles töörahvas oma rõhujate vastu. Sa loed vapratest rahvajuhtidest, väljapaistvatest väepealikutest ja kuulsatest õpetlastest, muistsetest müütidest ja veel paljust huvitavast.

Kuidas me saame andmeid nende inimeste elust, kes elasid tuhandeid ja sadu tuhandeid aastaid tagasi?

3. Mis on esemelised mälestusmärgid. Muistsed inimesed on jätnud endast mälestusmärgi — nende poolt valmistatud esemed. Osa neist on säilinud tänapäevani. Muidugi pole neid kerge leida. Oled kindlasti märganud, et esemed kattuvad juba paari-kolme päeva jooksul tolmukorraga. Milline tolmu- ja liivakiht katab aga esemeid, mida kasutati viimati tuhanded aastad tagasi! Seepärast ongi muistsete inimeste esemed sageli mitme meetri sügavusel maa sees. Palju esemeid on leitud ka muistsetest kalmetest.

Teadlased avastavad muistsete inimeste asulapaiku ja kalmeid ning teostavad seal väljakaevamisi. Leidude järgi saavad nad teada, kuidas elasid muistsed inimesed, millega nad tegelesid ja mida nad oskasid valmistada. Võrreldes leitud esemeid hilisematega saavad teadlased teada, kuidas muutus järk-järgult muistsete inimeste elu. Muistsetele inimestele kuulunud esemeid nimetatakse *esemelisteks mälestusmärkideks.*

Teadust, mis uurib inimeste elu esemeliste mälestusmärkide järgi, nimetatakse *arheoloogiaks.* Eestikeelses tõlkes tähendab arheoloogia muinasteadust. Teadlasi, kes teostavad väljakaevamisi ning uurivad esemelisi mälestusmärke, nimetatakse *arheoloogideks.* Väljakaevamistel leitud muistsetele inimestele kuulunud esemeid säilitatakse ja uuritakse *muuseumides* (joon. 2).

4. Kirjalikud mälestusmärgid. Viis-kuus tuhat aastat tagasi loodi mõnedes maades kirjamärgid ja õpiti kirjutama. Nüüd said inimesed kirjeldada nende eluajal toimunud sündmusi. Nad kirjutasid oma aja väljapaistvatest inimestest, panid kirja vanaaja kuningate käsud ja palju muud. Need rahvad, kes tundsid kirja, jätsid endast palju rikkalikumaid ja täielikumaid teateid kui need, kellel kiri puudus. Muistsete inimeste kirjalikke ülestähendusi nimetatakse *kirjalikeks mälestusmärkideks.* (Vanaaja kirjamärke on kujutatud joonistel 37, 48 jt.)

Küsimusi.

1. Kuidas saavad teadlased teada inimeste elust kauges minevikus?
2. Mida nimetatakse arheoloogiaks?

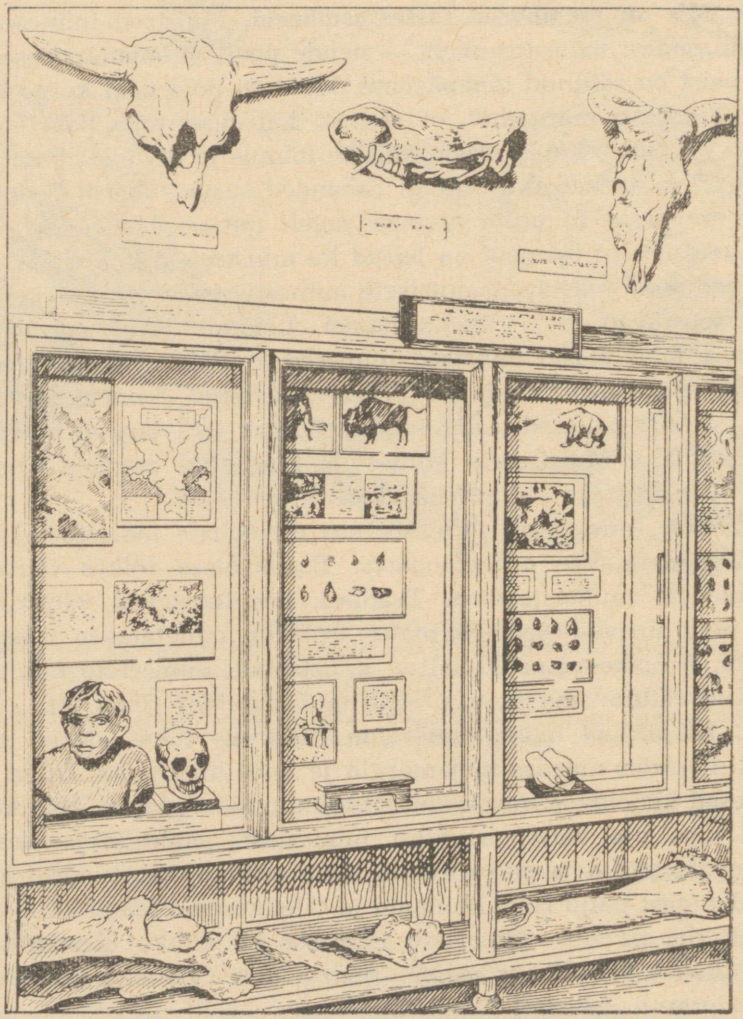

Joon. 2. Riiklikus Ajaloo Muuseumis Moskvas.
Joonisel on nurgake muuseumist, mis tutvustab inimeste eluga 100 000—120 000 aastat tagasi. Vasakul, vitriini alumises nurgas on 100 000 aastat tagasi elanud poisi kolju. Kolju kõrval on teadlaste poolt selle järgi taastatud poisi pea. Vitriinis on näha muistsete inimeste esemeid, jooniseid, mis kujutavad muistseid inimesi ja tolle kauge aja looduslikke tingimusi. Vitriini kohal ja all on nende loomade luud, keda küttis ürginimene.

Kuidas töötada iseseisvalt õpikuga.

Kogu õpik on jaotatud neljaks osaks, osad omakorda peatükkideks, peatükid paragrahvideks. Ava õpiku lõpus olev sisukord ja sa saad teada, millest jutustatakse õpikus ning millistest osadest ta koosneb.

Paragrahvid on jaotatud alapealkirjade abil veelgi väiksemateks osadeks. Need alapealkirjad annavad sulle ühtlasi jutustuse kava.

Kui valmistud ajalootunniks, kasuta ka õpiku juurde kuuluvaid värvilisi kaarte. Millist ajaloolist kaarti kasutada ühe või teise teema puhul, selle kohta leiad juhise vastava paragrahvi alguses.

Meenuta, mida jutustas õpetaja tunnis, millele ta pööras oma jutustuses erilist tähelepanu.

Kui uus paragrahv algab küsimustega varemõpitust, püüa kõigepealt neile vastata. See aitab sul paremini aru saada sellest, mida sa asud õppima.

Loe tähelepanelikult läbi kogu paragrahv. See, millele tuleb pöörata erilist tähelepanu, on ka õpikus esile tõstetud kas **rasvase kirja** või *kaldkirjaga*. Vaatle tähelepanelikult iga paragrahvi juurde kuuluvaid jooniseid. Leia kaardil õpikus nimetatud mered, jõed, riigid ja linnad.

Pärast lugemist vasta paragrahvi lõpus antud või õpetaja poolt esitatud küsimustele. Kontrolli, kas said aru kõigist õpikus esinevatest mõistetest ja definitsioonidest, mis on trükitud kaldkirjas.

Seejärel õpi jutustama kogu paragrahvi üksikute punktide kaupa. Ära püüa õppida kogu materjali pähe, vaid jutusta seda oma sõnadega, eraldades olulist vähemolulisest.

Kui on võimalik, siis jutusta kellelegi valjusti, nii saab teine kontrollida, kas jutustasid õigesti. Tuleb nimetada ka sündmustega seotud aastaarve ja nimesid, mis on õpikus antud rasvase kirjaga. Jutusta ka sellest, mida näed õpiku joonistel ning millest jutustas õpetaja.

Peale ajalooõpiku on veel palju teisi raamatuid vanaaja sündmuste kohta.

ÜRGINIMESTE ELU.

I PEATÜKK.

ÜRGKOGUKONDLIK KORD.

§ 1. KORILASTE JA KÜTTIDE ÜRGKARI.

1. Muistsed inimesed. On teada, et esimesed inimesed elasid maakeral 700 000—600 000 aastat tagasi. Muistsed inimesed erinesid tunduvalt meie aja inimestest. Nad sarnanesid pigem suurte ahvidega: nende keha oli ettepoole kaldus, käed rippusid põlvedeni. Ürginimese laup oli madal, sõrmed kohmakad. Oma kätega võis inimene teha ainult kõige lihtsamat tööd: maad kaevata, haarata, lüüa.

Väheste katkendlike häälitsuste abil väljendasid ürginimesed viha ja hirmu, kutsusid üksteist appi või hoiatasid hädaohu korral.

2. Muistsete inimeste tööriistad ja tegevus. Muistsed inimesed otsisid kive, mida oleks mugav käes hoida. Kivi küljest killukesi lüües teritas inimene ühte kivi serva. Sellise terava kiviga võis raiuda liha ja konte, valmistada puust nuia ja teritada kepiotsa. Sellist teravat kivi nimetatakse *pihukirveks*.

Inimestel polnud tugevaid küüsi ega võimsaid käppi nagu röövloomadel. Kuid pihukirves oli tugevam igasugustest küüntest ja hammastest, nuiaga antud hoop aga polnud nõrgem karukäpa hoobist.

Pihukirve, kepi ja puunuia abil muretsesid muistsed inimesed endale toitu.

Nad kaevasid maa seest söödavaid juuri ja putukate vastseid, kaevasid lahti väiksemate loomade koopaid; otsisid mitmesuguseid vilju ja linnumune. Sellist tegevust nimetatakse *koriluseks*. Inimesed korjasid seda, mida neile pakkus loodus.

Joon. 3. Vanim pihukirves.

Muistsed inimesed pidasid jahti ka suurtele loomadele. Salk kütte, relvastatud kivide ja puunuiadega, tungis karu, härja või mõne teise suure looma kallale.

Pihukirved, kaevamiskepid ja puunuiad olid inimese esimesteks **tööriistadeks.**

Ükski loom ei suuda valmistada isegi kõige lihtsamat tööriista. *Oskus valmistada tööriistu oli peamiseks erinevuseks muistse inimese ja looma vahel.*

Joon. 4. Pihukirves (valmistatud ligi 200 000 aastat tagasi).

3. Tule kasutamine. Kaua aega kartsid muistsed inimesed tuld, nii nagu seda kardavad metsloomad. Nad põgenesid hirmuga, kui nägid metsatulekahju, mis oli tekkinud välgulöögist. Veelgi kohutavam oli hõõguv laava, mis voolas vulkaanide pursete ajal.

Kuid peagi panid inimesed tähele, et tuli annab sooja ja kaitseb röövloomade eest. Öösel lõkke ümber olles tundsid nad vähem hirmu tigedate kiskjate ees, kes saaki otsides ringi hulkusid. Kuna tulekahjusid ja vulkaanide purskeid esines harva, siis hoidsid inimesed tuld pidevalt alal, laskmata lõkkel kustuda. Ikka oli keegi lõkke juures valves, visates aeg-ajalt hagu tulle.

Õppinud tuld kasutama, eraldusid inimesed veelgi enam loomariigist.

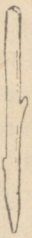

Joon. 5. Kaevamiskepike.

4. Ürgkari. Loomariigist eraldunud muistseid inimesi nimetatakse *ürginimesteks.*

Ürginimeste elu oli väga raske ja hädaohtlik. Rohkem kui pooled inimestest ei elanud isegi 20-aastaseks: ühed hukkusid kiskjate küünte läbi, teised surid haigustesse või nälga.

Üksikult elades poleks ürginimesed suutnud endale toitu muretseda ega tuld hoida. Nad oleksid nälga surnud või metsloomadele saagiks langenud. Sellepärast elasid inimesed rühmadena — kollektiividena. Nad hankisid üheskoos toitu, kaitsesid end üheskoos suurte metsloomade eest ja soojendasid end ühise lõkke juures.

Sellisesse rühma ehk kollektiivi kuulus mõnikümmend inimest; suuremal hulgal inimestel oleks raske olnud ühes piirkonnas endale toitu muretseda. Need inimeste kollektiivid ei olnud püsivad. Rühmad kujunesid ja lagunesid niisamuti nagu koguneb ja laguneb metsloomade kari. Sellist ürginimeste rühma nimetatakse *ürgkarjaks.*

Värviline illustratsioon III. Ürginimeste kari. Ühelt saarelt Kagu-Aasias leiti ürginimeste luid ja kivist tööriistu. Pildil on kujutatud inimesed, kellele need luud kuulusid. (Mille põhjal võib öelda, et on kujutatud inimesi, mitte aga loomi? Kas need inimesed võisid elada külma kliimaga paikades? Mispärast?)

*

ÜRGINIMESTE ESEMELISED MÄLESTUSMÄRGID.

Arheoloogid on leidnud jälgi ürginimeste elust Aasias, Aafrikas ja Euroopas. Teadusele väga tähtis avastus tehti Hiinas.

Madalate küngaste keskel asuvast suurest koopast leiti luid, tuhka, söetükke, samuti jämedalt töödeldud kive. Arheoloogid tegid väljakaevamistel kindlaks, et koobas on umbes 500 000 aastat tagasi olnud inimestele pelgupaigaks.

Inimeste luude järgi, mis koopast leiti, tegid teadlased kindlaks, missugused need inimesed olid. Palju leiti vigastatud luid. Vigastatud luude põhjal võis öelda, et inimesed olid kas haavata saanud või kiskjate poolt tapetud.

Koopast leiti ka loomade konte ja viljade kivikesi. Nii said teadlased teada, milliseid loomi küttisid need inimesed ja milliseid vilju nad tundsid.

Koopas oli paks tuha- ja söekiht. See näitab, et koopa elanikud

kasutasid juba tuld. Kuna nüri pihukirvega oli raske raiuda puuhalge, siis põletati lõkketulel peenikesi oksi.

Lõkkeid oli koopas põletatud sadu või isegi tuhandeid aastaid. Selle aja jooksul vaheldus siin palju inimpõlvi. Kuid isegi tuhande aastaga muutusid ürginimesed ja nende tööriistad ainult vaevalt märgatavalt.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest erinesid muistsed inimesed tänapäeva inimestest?
2. Mis oli peamiseks erinevuseks ürginimeste ja loomade vahel?
3. Millised olid ürginimeste tööriistad?
4. Miks ei võinud ürginimesed elada üksikult? Kuidas nimetatakse vanimat ürginimeste kollektiivi?
5. Jutusta, kas ürginimeste elu oli kerge või raske. Miks sa nii arvad?

§ 2. KÜTTIDE JA KALASTAJATE SUGUKONDLIKUD KOGUKONNAD.

1. Külmenemine maakeral. Umbes 100 000 aastat tagasi algas maakeral järsk külmenemine. Eriti tugev oli see Euroopas.

Talved muutusid pikaks ja karmiks. Järk-järgult kattus kogu Euroopa põhjaosa *manner-jääga* — s. o. kuni kahe kilomeetri paksuse tohutu jääkihiga, mis ei sulanud isegi suvel. Manner-jäärst lõuna pool laiusid tundrad. Sooja kliimaga harjunud loomad kas hukkusid või liikusid kaugele lõunasse.

Ainult selle tõttu, et ürginimesed tundsid tuld ja oskasid valmistada tööriistu, suutsid nad kohaneda uute elutingimustega.

2. Tööriistade täiustamine. Ürginimeste tööriistad muutusid väga aeglaselt. Siiski õppisid inimesed saja tuhande aasta jooksul valmistama kivist *odaotsi, kõõvitsaid, uuritsaid* ja õhukesi kivikilde, mida kasutati *noana*.

Joon. 6. Odaots.

Joon. 7. Kivist kõõvits.

Joon. 8. Kivist naaskel.

Joon. 9. Luust harpuuniots.

Aega, millal inimesed kasutasid kivist tööriistu, nimetatakse *kiviajaks*.

Konte purustades märkasid inimesed, et neist võib valmistada väga teravaid tööriistu. Luust ja sarvest hakkasid inimesed valmistama *naaskleid, nõelu ja harpuuniotsi*. Harpuuniga tabatud loom ei saanud end sellest lahti rebida ja langes inimesele saagiks.

Puud töödeldes said ürginimesed teada, et tuld võib saada ühe kuivanud puutüki teise vastu hõõrumisel. Muidugi nõudis see suurt tööd ja palju kannatust, kuid selle-eest võisid inimesed nüüd süüdata lõket vajaduse järgi.

Koos tööriistade täiustamisega muutus ka ürginimeste elu.

3. Küttimine ja kalastamine. Aegamööda muutus küttimine ürginimeste peamiseks tegevusalaks. Nad pidasid jahti mitte ainult üksikutele loomadele, vaid tervetele härja-, põdra- ja hobusekarjadele. Kuidas see toimus? Osa kütte peitis end varitsuspaika. Teised kütid, vehkides odade ja põlevate okstega, ajasid karja varitsevate küttide suunas.

Ürginimesed pidasid jahti ka *mammutitele*. Mammutid on pikkade kihvade ja ruskete karvadega kaetud hiiglasuured elevandid. Et küttida selliseid hiiglaloomi, võtsid inimesed appi kavaluse. Nad katsid sügava augu okste ja rohuga. Hirmutades mammutit tulega, ajasid kütid teda augu poole. Kukkudes auku murdis mammut endal jalad ja kütid tapsid ta. Kivist odaots tungis isegi mammuti paksust nahast läbi.

Pärast harpuuni leiutamist hakkasid inimesed ka kalastamisega tegelema. Nad ootasid, kuni kaldale ligines suur kala, ning tabasid teda siis harpuuniga.

4. Kuidas ja mispärast arenesid ürginimesed. Tänu sellele, et ürginimesed töötasid, muutusid nad järk-järgult ka ise. Nende sõrmed muutusid osavamaks. Nüüd võis inimene juba kivinoaga lõigata luust ja sarvest mitmesuguseid esemeid ning õmmelda nõelaga kokku loomanahku.

Töötades pidid inimesed paljugi meeles pidama ja mõtlema, paljust üksteisega rääkima. Näiteks tuli jahile minnes kokku leppida, kuidas valmistada püünist, kuidas paigutada kütid ja kuhu ajada kari. Sellepärast arenes just töös inimese mõistus ja kõne. Suurenes inimese aju, samuti tema laup.

Joon. 10. Mammutijaht.

Need muudatused toimusid väga aeglaselt. Möödusid tuhanded inimpõlved, enne kui need muudatused said märgatavaks.

Umbes 40 000 aastat tagasi muutusid muistsed inimesed sellisteks nagu meie aja inimesed: neil oli kõrge laup, arenenud käed ja nad käisid mitte enam kummargil, vaid püsti.

5. Sugukondliku kogukonna tekkimine. Jahipidamine, millest võtsid osa kümned ja sajad inimesed, lähendas inimesi üksteisele. Ka kõne arenemine lähendas neid. Endised ajutised kollektiivid muutusid aja jooksul püsivateks, kuid nüüd moodustusid need omavahel suguluses olevatest inimestest.

Kõik sugulased elasid ühes koopas või ehitasid endale mitu suurt onni. Mehed küttisid, püüdsid kalu ja valmistasid tööriistu. Naised korjasid söödavaid juuri. Juba kolmandast-neljandast eluaastast peale aitasid neid lapsed. Hangitud toit jaotati kõigi sugukondlaste vahel. Kõõvitsatega rasvast puhastatud loomanahkadest õmblesid naised rõivaid. Loomanahad, toidutagavarad, luud ja sarved kuulusid kogu kollektiivile.

Sugulaste kollektiivi, kes elasid ja töötasid ühiselt ning omasid ühist vara, nimetatakse **sugukonnaks** ehk **sugukondlikuks kogukonnaks.** Sugukonnad tekkisid ligi 40 000 aastat tagasi.

Joon. 11. Küttide sugukondlik kogukond.
Mehed valmistavad luust ja sarvest tööriistu. Koopa seinal on kujutatud mammut. Paremal valmistavad naised nahkadest rõivaid, lapsed toovad kogutud taimi. Esiplaanil võib näha loomade luid ja sarvi, samuti mammuti kihva. (Mõtle, millest võisid rääkida omavahel koopaelanikud.)

Suur teadlane ja revolutsionäär *Friedrich Engels* ütles, et *töö on loonud inimese*. Tänu tööle arenesid ürginimeste käed, mõistus ja kõne. Töötades täiustasid nad oma tööriistu ning rajasid tugevad kollektiivid — sugukondlikud kogukonnad.

Värviline illustratsioon I. Joonisel on kujutatud alt üles minevas järjekorras viimased 120 000—130 000 aastat inimeste elus. Eelnenud aeg on kujundatud keerdudena, mille keskel seisab ürginimene. Leia sellel joonisel koht, mis vastab ajaliselt järsule külmenemisele maakeral ja sugukondade tekkimisele. (Arvuta, kui palju aastaid möödus külmenemisest sugukondade tekkimiseni.)

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliseid ürginimeste uusi tööriistu sa õppisid tundma? Joonista need oma vihikusse. Jutusta, kuidas uued tööriistad kergendasid toidu hankimist.
2. Kuidas muutusid ürginimesed ise? Mis oli selle põhjuseks?
3. Leia õpikust sugukondliku kogukonna definitsioon. Mille poolest erines sugukond ürgkarjast?

§ 3. MUISTSED KARJAKASVATAJAD JA PÕLLUHARIJAD.

(Kaart nr. 1.)

1. Soojenemine maakeral. Umbes 13 000 aastat tagasi algas Euroopas uuesti soojenemine. Mannerjää sulas ja taganes põhja poole. Maa vabanes jääkattest ning kattus metsa ja võsaga. Külma kliimaga harjunud loomad läksid kaugele põhja. Mammutid aga surid välja.

Sedamööda, kuidas mannerjää taganes, asustasid inimesed vabanenud maa ja liikusid samuti põhja poole.

2. Uued kivist ja puust tööriistad. Ürginimesed jätkasid tööriistade valmistamist kivist, luust ja puust.

Inimesed märkasid, et painutatud puu ajab end suure jõuga sirgeks, ja hakkasid painduvatest vitstest *vibusid* tegema. Vibu ja *noolega* võis kütt tabada loomi mitmekümne ja isegi mitmesaja sammu kauguselt.

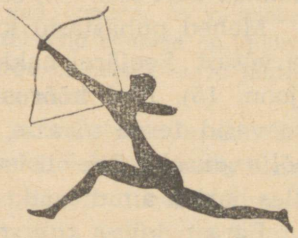

Joon. 12. Kütt vibuga. *Muistne kujutus koopa seinal.*

Kinnitades terava otsaga kivi kepi külge, said inimesed *kirve*. Et kirvest paremini kepi külge kinnitada, puuriti luu abil kivisse auk, raputades kivile niisket liiva.

Sellise kivikirvega oli väga raske töötada, kuid sellega võis peale võsa raiuda isegi suuri puid.

Esimeseks laevaks oli parv, mis valmistati kahest-kolmest kokkuseotud puutüvest. Seejärel hakati valmistama ka *paate*. Paat raiuti välja jämedast puutüvest.

Joon. 13. Inimene kirvega. *Muistne kujutus.*

Vibu ja noolte leiutamine võimaldas inimestel asuda *karjakasvatusele*, kirve leiutamisega kaasnes *põlluharimise* algus.

3. Loomade kodustamine. Asulate lähedal elasid metsikud koerad. Nad sõid inimeste toidujäänuseid. Kui asu-

Joon. 14. Paat sõudjatega. *Muistne kujutus kivil.*

lale lähenesid teised loomad, siis hoiatasid koerad inimesi haukumisega. Pikapeale harjusid koerad inimestega. Nad hakkasid elama asulas ja inimesi jahil saatma. Koerad aitasid inimesel loomi jälitada ja tabada.

Koer oli esimene koduloom — küti abiline ja ustav valvur.

Vibu ja nooltega varustatud kütid, keda saatsid koerad, said palju rohkem jahisaaki kui varem odade ja nuiadega varustatud kütid. Nüüd oli sugukonnal sageli toitu piisavalt. Siis ei tapnud kütid püütud põrssaid, kitsetallesid ja teisi noori loomi, vaid tõid nad asulasse kaasa. Nii hakkasid inimesed kodustama sigu, kitsi, lambaid ja veiseid.

4. Kõplapõllundus. Korjates söödavaid taimeseemneid märkasid naised, et kohevasse mulda kukkunud terast võrsub taim, mis kannab uusi teri. Siit sai alguse põlluharimine.

Mehed puhastasid külvi jaoks maalapi kivikirvestega metsast ja võsast. Seejärel hakkasid naised pinnast *kõblastega* kobestama (joon. 15). Nad hõõrusid mullakamakad käte vahel peeneks ja kaevasid terad maasse. Sellist põlluharimist nimetatakse *kõplapõllunduseks*. See oli vaevarikas töö. Terve sugukond võis sel teel üles harida ainult väikese maalapi.

Pärast külvi tuli põldu hoolega valvata nii öösel kui ka päeval, et metssead ja teised loomad ei saaks hävitada kogu saaki.

Põlluharimine ei tekkinud mitte kõigis maades ühel ja samal

Joon. 15. Naised harivad kõblastega põldu.

Joon. 16. Naine käsikivil teri jahuks hõõrumas.

ajal. Seal, kus olid põlluharimiseks eriti soodsad tingimused — viljakas pinnas, palju soojust ja vett, algas põlluharimine umbes 7000 aastat tagasi. Mujal sai see alguse tunduvalt hiljem. (Vt. kaarti nr. 1.)

Värviline illustratsioon IV. Muistsete põlluharijate ja karjakasvatajate asula. Vasakul esiplaanil lõikavad naised viljapäid luust sirpidega. Sellise sirbi teraks pandi teravad kivikillud. Paremal tagaplaanil on inimeste elamud ja majapidamishooned. (Millised loomad on kodustatud? Milliseid ürginimeste poolt kodustatud loomi pole pildil kujutatud? Millest on valmistatud inimeste rõivad? Mida pidid nad õppima, et valmistada selliseid rõivaid? Milliseid uusi, majapidamises tähtsaid esemeid on õppinud valmistama pildil kujutatud põlluharijad? Millest on need esemed tehtud? Selgita joon. 16 abil, mida teeb naine paremal esiplaanil.)

5. Sugukond ja hõim. Harida põldu ja kaitsta seda metsloomade eest polnud jõukohane ühele inimesele. Sellega suutis toime tulla ainult terve sugukondlik kogukond. Seepärast hoidsid sugukondlased veel enam ühte. Viljasaak, kari ja muu vara kuulus kogu sugukonnale. Kõiki sugukonna töid juhtisid *vanemad* — kõige vanemad ja kogenenumad sugukondlased.

Mitu sugukonda, kes elasid ühes piirkonnas, moodustasid *hõimu*. Kogu hõimul oli ühine keel.

Hõimu juhtis *vanemate nõukogu*, kes jaotas sugukondade vahel küttimis- ja kalastamispaigad ning lahendas tüliküsimusi.

Vanemad kaitsesid kogu hõimu huve. Seepärast kuulus neile kõigi usaldus ja kogu hõim täitis nende käske vastuvaidlematult.

Eriti tähtsate asjade otsustamiseks kutsusid vanemad kokku kogu *hõimu koosoleku*.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised uued tööriistad ilmusid inimestel? Kuidas need aitasid kaasa uute tegevusalade tekkimisele?
2. Millisest varasemast tegevusest sai alguse põlluharimine? Milles seisis kõplapõllunduse raskus?
3. Millisest varasemast tegevusest sai alguse karjakasvatamine?
4. Kes juhtis sugukonda ja hõimu?
5. Määra värvilise illustratsiooni I abil, mitu tuhat aastat möödus sugukondade tekkimisest põlluharimise alguseni.

§ 4. RELIGIOONI TEKKIMINE ÜRGINIMESTEL.

1. Ürginimeste jõuetus looduse ees. Ürginimeste elu maakeral oli kestnud sadu tuhandeid aastaid. Selle aja jooksul õppisid ürginimesed paljugi teadma ja tundma.

Inimesed alistasid ja panid ennast teenima võimsa loodusjõu — tule. Nad õppisid sõitma paatidel mööda jõgesid, järvi ja isegi meresid. Inimesed hakkasid kasvatama taimi ja kodustama loomi. Vibude, odade ja kirvestega pidasid nad jahti väga suurtele loomadele.

Siiski olid ürginimesed nõrgad ja abitud loodusjõudude ees.

Üksainus pikselöök võis hävitada inimeste elamu ning ürginimesel polnud selle vastu mingit kaitset.

Ürginimesed ei suutnud võidelda suurte metsatulekahjudega. Kui neil ei õnnestunud põgeneda, siis hukkusid nad tules.

Äkiline tugev tuulehoog paiskas ümber paadi ja inimesed uppusid.

Ürginimesed ei osanud ravida haigusi ning üks inimene suri teise järel.

Inimesed püüdsid neid ähvardavate ohtude eest lihtsalt pageda või peitu pugeda. Nii kestis see sadu aastatuhandeid.

Sedamööda, kuidas inimestel arenes mõistus, püüdsid nad selgitada, millised on need jõud, mis valitsevad loodust. Kuid ürginimesed ei teadnud midagi sellest, mida teame praegu meie loodusest. Seepärast seletasid nad loodusnähtusi valesti, ekslikult.

2. Kuidas tekkis usk «hingedesse». Ürginimesed ei mõistnud, mis on uni. Unes nägid nad inimesi, kes viibisid neist kaugel või olid koguni surnud. Ürginimesed seletasid seda sellega, et kehas elab nähtamatu *«hing»*, kes une ajal lendab kehast välja ning kohtub teiste inimeste «hingedega». Kui «hing» jõuab tagasi, siis inimene ärkab.

Ka surm näis ürginimesele unena. Surm saabus nagu sellepärast, et «hing» lahkus kehast. Kuid inimesed arvasid, et surnu «hing» jääb tema endise elupaiga lähedusse.

Inimesed uskusid, et surnud vanema «hing» hoolitseb oma sugukonna eest ka pärast surma ning palusid seepärast temalt sageli kaitset ja abi.

3. Kuidas inimesed lõid endale jumalad. Ürginimesed mõtlesid, et ka loomadel, taimedel, taeval ja maal on «hing». Nad arvasid,

et on olemas head ja kurjad «hinged». «Hinged» kas aitavad küttimisel kaasa või takistavad, saadavad inimestele ja loomadele haigusi. Eriti tähtsad «hinged» — *jumalad* — juhivad loodusjõude: kutsuvad esile äikest ja tuult, nendest sõltub päikese tõus ja kevade saabumine.

Joon. 17. Esivanema ebajumalakuju.

Ürginimesed kujutlesid jumalaid inimeste või loomadena. Nii nagu kütt lennutab oda, teeb seda ka jumal, kuid tema odaks on pikselöök. Inimese poolt heidetud oda lendab ainult paarkümmend sammu, kuid pikne lendab üle kogu taevalaotuse. Tuulejumal puhub nagu inimenegi, kuid sellise jõuga, et murrab puid, tõstab tormi ja uputab paate. Sellepärast inimestele paistiski, et kuigi jumalad sarnanevad inimesega, on nad temast palju tugevamad ja võimsamad.

Usku jumalatesse ja «hingedesse» nimetatakse *religiooniks*. Religioon tekkis mitukümmend tuhat aastat tagasi.

4. Palumine ja ohverdamine. Kütid palusid jumalatelt jahiõnne, kalastajad aga tuulevaikset ilma ja rikkalikku loomust. Põlluharijad palusid head viljasaaki.

Muistsed inimesed valmistasid puust ja kivist inimese või looma kujukesi ning uskusid, et jumalad asuvad nendesse kujudesse. Selliseid kujusid nimetatakse *ebajumalateks*.

Et olla jumalatele meelepärased, palvetasid inimesed nende ebajumalate ees, kummardasid neid ja tõid kingituseks *ohvreid*. Selleks tapsid nad ebajumala ees koduloomi, vahel isegi inimesi. Ebajumala huuled määriti verega — see pidi näitama, et jumal on ohvri vastu võtnud.

Religioon tekitas ürginimestele palju kahju. Kõike, mis toimus looduses või inimeste elus, seletas religioon jumalate tahtega. *Sellega takistas ta inimesi otsimast õiget seletust loodusnähtustele.* Tuues jumalatele ohvreid, tapeti palju loomi ja isegi inimesi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida nimetatakse religiooniks? Kas ürginimestel oli alati olnud religioon?
2. Kuidas tekkis usk «hingedesse»?

3. Kuidas tekkis usk jumalatesse, kes valitsevad loodusjõude? Too näiteid ürginimeste jõuetuse kohta looduse ees.
4. Mida nimetatakse ebajumalaks? Mis on ohverdamine?
5. Millist kahju tõi religioon ürginimestele?

I OSA («ÜRGINIMESTE ELU») KOKKUVÕTE.

Sadu tuhandeid aastaid elasid inimesed ürgkarjadena ja kümneid tuhandeid aastaid sugukondade ning hõimudena. Oma kivist, puust ja hiljem ka luust tööriistadega suutsid nad hädavaevalt endale toitu hankida ning olid sageli näljas.

Tänu tööle muutus järk-järgult inimeste elu. Inimesed hakkasid ehitama elamuid, valmistama rõivaid, tegelema põlluharimise ja karjakasvatusega. Muutusid ka inimeste kollektiivid. Sugukond oli palju püsivam ja paremini organiseeritud kollektiiv kui ürgkari.

Kuid ürgkarja ja sugukonna elus oli ka palju ühist. Nii ürgkarjas kui ka sugukonnas töötasid inimesed koos ja omasid ühist vara. *Niisugust elukorda, kus inimesed töötasid ühiselt, omasid ühist vara ja olid omavahel võrdsed, nimetatakse* **ürgkogukondlikuks korraks.**

Küsimusi ja ülesandeid I osa kordamiseks.

1. Jutusta, kasutades tabelit (lk. 21), kuidas muutusid järk-järgult ürginimeste tööriistad. Kuidas muutusid koos tööriistade muutumisega inimeste tegevusalad? Missugused tööriistad olid hädavajalikud neil tegevusaladel?
2. Kirjelda, kuidas nägi välja ürginimene. Kuidas nägi välja muistne põlluharija? Kasuta seejuures III ja IV värvilist illustratsiooni. Miks ürginimesed muutusid?
3. Miks elasid ürginimesed kollektiividena? Mille poolest sarnanes sugukonna elu ürgkarja eluga?
4. Missugust inimeste elukorda nimetatakse ürgkogukondlikuks korraks?
5. Võrdle III ja IV värvilist illustratsiooni. Neil on kujutatud ürginimeste elu erinevatel aegadel. Mida on IV illustratsioonil kujutatud inimesed vahepeal õppinud, milliseid avastusi ja leiutusi teinud?
6. Selgita, miks tekkis ürginimestel religioon.

Aeg, millal inimesed elasid	Peamised tööriistad	Põhilised tegevusalad	Ürgkogukondliku korra arenemine
Rohkem kui 100 000 aastat tagasi	Terava servaga kivid, kepid kaevamiseks, puunuiad	Korilus. Küttimine	Ürgkari
40 000—20 000 aastat tagasi	Odad, noad, kõõvitsad, harpuunid	Küttimine. Kalapüük. Korilus	Sugukond
13 000—6000 aastat tagasi	Vibu ja nooled, kirved, paadid, kõplad	Küttimine, kalapüük. Põlluharimise ja karjakasvatuse algus	ja hõim

§ 5. AJAARVAMINE AJALOOS.

1. Kuidas arvati aega vanaajal. Muistsed põlluharijad teadsid, et teatud kindla aja möödudes saabub kevad, kevade järel aga suvi. Nad arvestasid, kui palju aega möödub ühest viljakoristamisest teiseni, ühest suvest teiseni. See oli aasta. Muistsed slaavlased nimetasid ühesuguse sõnaga nii aastat kui ka suve. Sellisest ajaarvestusest on jälgi veel tänapäeva keeles. Ütleme ju sageli näiteks «11 talve», selle asemel et öelda 11 aastat.

Oma pühi seostasid muistsed inimesed iga-aastaste muudatustega looduses. Üks püha oli kevadel, kui põlluharijad tähistasid kevadist looduse tärkamist. Tänapäeval vastavad sellele usklike ülestõusmispühad. Teine püha oli talvise pööripäeva ajal — kui päevad hakkasid pikenema ja ööd lühenema. Põlluharijad pühitsesid siis päikese sündi. Usklikud nimetavad neid pühi jõuludeks.

Kirjaoskuse tekkimisega hakkasid inimesed üles märkima, mis aastal mõni sündmus oli toimunud. Nad arvutasid, kui palju aastaid oli möödunud mõnest eriti tähtsast sündmusest, näiteks pealinna asutamisest. Erinevates maades oli eri arvestus. See oli väga ebamugav.

2. Meie ajaarvamine. Ligikaudu kaks tuhat aastat tagasi levisid müüdid, nagu oleks maakeral elanud inimese kujul jumal — Jeesus Kristus. Nendes müütides on väga palju vasturääkivusi. Ajalooteadus on tõestanud, et Kristus pole kunagi elanud. Siiski

uskusid paljud inimesed neid müüte. (Sellest, kuidas tekkisid müüdid Kristusest ja miks neid usuti, loed õpikust hiljem § 57-s.)

Umbes 500—600 aastat pärast nende müütide tekkimist leidus isegi inimene, kes ütles, mis aastal Kristus olevat sündinud. Seda väljamõeldud Kristuse sünniaastat hakati nimetama esimeseks aastaks.

Vähehaaval levis see ajaarvamine paljudes maades ning Peeter I valitsemisajast peale ka Venemaal. Ka meie kasutame seda ajaarvamist, kuna see on kasutusel kogu maailmas. Kui me ütleme, et Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress oli 1961. aastal, siis saavad nii ameeriklane, hiinlane kui ka sakslane aru, mis aastal see oli.

Arvesta välja, kui palju täisaastaid on möödunud esimesest aastast käesoleva ajani.

Seda aega, mis on möödunud esimesest aastast meie päevini, nimetatakse **meie ajaarvamiseks;** lühendatult kirjutatakse see **m. a. j.**

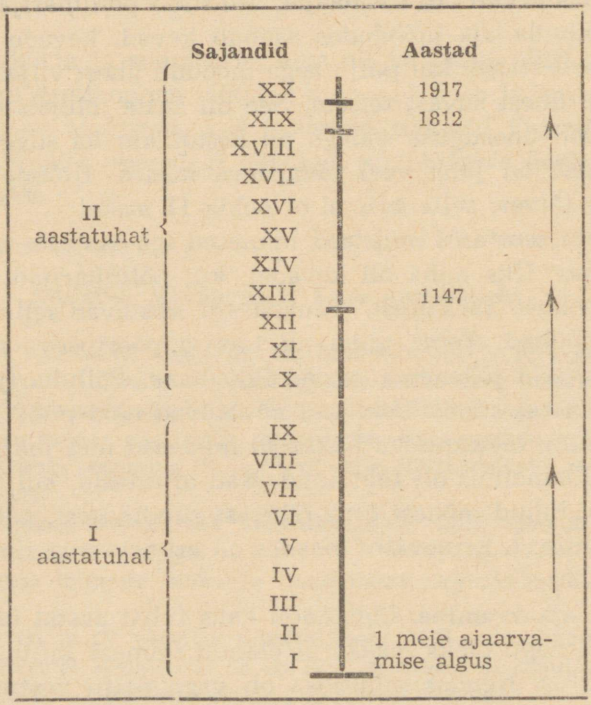

Aja joon (aastad meie ajaarvamise järgi).

100 aastat moodustavad ühe *sajandi.*

10 sajandit moodustavad ühe *aastatuhande.*

Meie ajaarvamise algusest on möödunud peaaegu 2 aastatuhandet, täpsemalt 19 sajandit ja praegu on XX sajand. Meie elame XX sajandil.

Aja joonel (lk. 22) on näidatud sajandid ja aastatuhanded meie ajaarvamise järgi.

Millisel aastatuhandel ja mitmendal sajandil nimetati kroonikates esmakordselt Moskvat (1147)? Leidke selle aastaarvu koht aja joonel. Mitmendal sajandil toimus Kulikovo lahing (1380)?

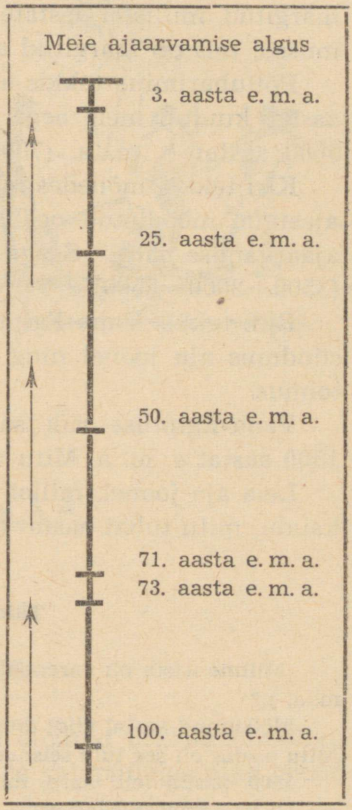

Aja joon
(I sajand enne meie ajaarvamist).

3. Ajaarvamine enne meie ajaarvamist. Palju sündmusi on toimunud enne meie ajaarvamise algust. Sellisel juhul öeldakse, et sündmus toimus nii- ja niipalju aastaid **enne meie ajaarvamist** ja märgitakse lühendatult **e. m. a.**

Aja joonel (lk. 23) on antud I sajand e. m. a. Mida suurem on aastaarv enne meie ajaarvamist, seda varem on sündmus toimunud. Kuulus Spartacuse ülestõus algas 73. aastal e. m. a. ja kestis kaks aastat. Järelikult lõppes ülestõus 71. aastal e. m. a. Mõtle, milline aasta järgnes 71. aastale e. m. a.

Vaatleme II värvilist illustratsiooni. Sellel on kujutatud aja joon 7000 aasta ulatuses, s. o. ligikaudu põlluharimise algusest tänapäevani.

Aja joonel on märgitud mõned tähtsamad sündmused vanaaja ajaloost. Vasakul, rohelisel poolel, on näidatud, kui palju aastatuhandeid on ligikaudu möödunud nendest sündmustest.

Aja joone paremal poolel on kollase värviga näidatud meie aeg, punasega — aeg enne meie ajaarvamist. Punasel poolel on

märgitud, millistel aastatel enne meie ajaarvamist toimusid sündmused, mis on märgitud aja joonel.

Põlluharimine tekkis umbes 7000 aastat tagasi, sellest ligi 2000 aastat kuulub meie aega. Tähendab, põlluharimine algas umbes 5000 aastat e. m. a. (7000—2000=5000).

Kiri tekkis mõnedes maades umbes 3500 aastat e. m. a. Sellest ajast on möödunud peale 3500 aasta veel ligi 2000 aastat meie ajaarvamise järgi. Seega tekkis kiri umbes 5500 aastat tagasi (3500+2000=5500).

Riik tekkis Vana-Egiptuses umbes 5000 aastat tagasi. Leia see sündmus aja joonel ning arvuta, mitu tuhat aastat e. m. a. see toimus.

Vana-Egiptuse riik saavutas oma suurima võimsuse umbes 1500 aastat e. m. a. Mitu tuhat aastat on sellest möödunud?

Leia aja joonel, millal hukkus Vana-Egiptuse riik. Määra ligikaudu, mitu tuhat aastat tagasi see oli.

Täiendavaid ülesandeid.

Milline aasta oli varem ja kui palju: kas 30. aasta e. m. a. või 30. aasta m. a. j.?

Möödunud aastal viidi muuseumi teetulp, mis pärineb 70. aastast e. m. a. Mitu aastat oli see tulp seisnud tee ääres?

1900. aastal leiti aare, mis oli maa sees olnud 2240 aastat. Mis aastal see oli kaevatud maa sisse?

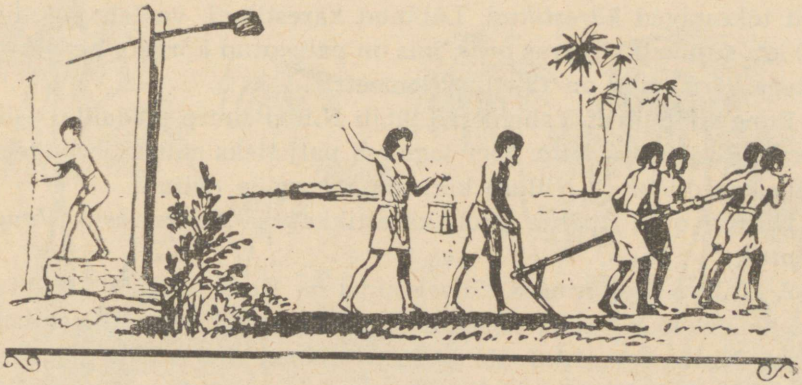

VANA-IDAMAA.

II PEATÜKK.

VANA-EGIPTUS.

Kõik maailma rahvad on minevikus läbinud ürgkogukondliku korra. Nad tegelesid koriluse, küttimise ja kalapüügiga ning läksid järk-järgult üle põlluharimisele ja karjakasvatamisele.

Üheks vanimaks põllunduslikuks maaks oli *Egiptus* Kirde-Aafrikas (vt. kaart nr. 1).

§ 6. EGIPTUSE LOODUS JA MUISTNE RAHVASTIK.

(Kaart nr. 1 ja 2.)

1. Vana-Egiptuse geograafiline asend. *Kirde-Aafrikas* on enamik aastast väga kuum ja ainult harva sajab siin vihma. Tuhandete kilomeetrite ulatuses laiuvad liiva- ja kivikõrbed. Vaid seal, kus maapinnale tungivad allikad, haljendab rohi ja kasvavad puud.

Keset kõrbeid voolab lõunast põhja üks maailma suurimaid jõgesid — *Niilus*. Jõgi saab alguse suurtest järvedest, mis asuvad ekvaatori lähedal. (Leia kaardil nr. 1 järved ja Niilus.) Niiluse

teed tõkestavad *kärestikud*. Läbinud kärestikud, voolab jõgi ligi 700 km sujuvalt sügavas *orus*, mis on palistatud kõrgete kivijärsakutega. Oru laius on 12—15 kilomeetrit.

Enne suubumist Vahemerre läbib Niilus suure madaliku. Siin moodustab Niilus *delta*: jõgi jaguneb paljudeks suudmeharudeks. (Leia kaardil nr. 2 Niiluse kärestikud, org ja delta.)

Niiluse orus (põhja pool kärestikke) ja deltas asus *Vana-Egiptus*.

2. Niiluse üleujutused. Suvekuudel on Kesk-Aafrikas, Egiptusest kaugel lõuna pool, tugevad vihmasajud. Järved, millest saab alguse Niilus, tõusevad üle kallaste. Samal ajal sulab mägedes, kust saavad alguse Niiluse lisajõed, lumi; tormised veevood viivad uhtunud mägikivimeid vette.

Vesi Niiluses tõuseb kiiresti. Niilus voolab üle kallaste, ujutades üle peaaegu kogu oru. Ainult künkad paistavad saartena tohutus veeavaruses.

Üleujutuste ajal toob Niilus endaga kaasa kõdunevate taimede ja mägikivimite väikesi osakesi. Taimedest värvub jõe vesi ereroheliseks, hiljem muudavad mägikivimid vee veripunaseks. Mägikivimite ja kõdunevate taimede väikesed osakesed sadestuvad mudana veega üleujutatud kallastel. Novembris vesi alaneb ja jõgi taandub oma kallastesse. Pärast üleujutust pole pinnas mitte üksnes hästi niisutatud, vaid ka kaetud musta ja viljaka muda paksu kihiga.

3. Vana-Egiptuse taimestik ja loomastik. Üleujutus ei niisutanud ühtlaselt kogu Niiluse orgu. Kõrgematel kohtadel, kuhu vesi ei ulatunud, laiusid kõrbed. Madalamates kohtades aga, kust vesi pärast üleujutust ära ei voolanud, tekkisid sood.

Soodes ja madalamates kohtades kasvas suurel hulgal *papüürust*. Papüürus on pilliroog, mille varre kõrgus on 2—3 inimpikkust. Jõe kallastel kasvasid palmid, tihe võsa, metsoder ja -nisu.

Papüüruseroogudes pesitsesid veelinnud. Jões oli palju kalu. Sajad krokodillid lamasid leetseljakutel ja ujusid vees. Jõe kallastel elutsesid metshärgade karjad ning varitsesid saaki lõvid. Putukate parved tõusid mädasoode kohale. Soodes oli palju mürgiseid madusid.

4. Niiluse oru vanim rahvastik. Egiptus asustati inimeste poolt juba kiviajal. Inimesed elasid sugukondade ja hõimudena. Sugu-

Joon. 18. Papüüruse tihnikud Niiluse jõel.

kondade eesotsas olid vanemad. Sugukondlased küttisid, püüdsid kalu, korjasid teri ja vilju, hiljem hakkasid tegelema kõplapõllundusega. Jahi- ja kalasaak, samuti põllult korjatud saak, kuulus kogu sugukonnale.

Hõimude vahel tekkisid tülid paremate küttimis- ja põlluharimiskohtade pärast. See viis mõnikord sõjani. Sõja ajaks valis hõim endale *juhi* — sõjameeste pealiku.

Kui sõjas võeti vange, siis need harilikult tapeti. Ei olnud mingit mõtet sundida sõjavange töötama: kõplaga põlluharimine nõudis palju aega ja vaeva ning sõjavangi poolt korjatud saagist oleks jätkunud ainult tema enda toitmiseks.

Niiluse oru muistse rahvastiku elu oli väga raske ja ohtuderikas. Nii kuival maal kui ka vees võis inimene langeda metsloomadele saagiks. Inimeste hulgas möllas soopalavik. Niiluse üleujutused hävitasid asulaid. Iga külviks kõlblik maatükk tuli soodelt ja võsalt võita visa tööga.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest erineb Egiptuse loodus selle piirkonna loodusest, kus sina elad?
2. Milline oleks olnud Niiluse org, kui poleks olnud üleujutusi?
3. Millised looduslikud tingimused raskendasid Egiptuses inimeste elu?
4. Kirjelda korda, milles elas Egiptuse muistne rahvastik.
5. Miks muistsed egiptlased tavaliselt tapsid oma sõjavangid?

§ 7. METALLITÖÖTLEMISE ALGUS JA PÕLLUHARIMISE ARENEMINE VANA-EGIPTUSES.

(Kaart nr. 2.)

1. Vasest tööriistade valmistamine. Valmistades kivist tööriistu, panid inimesed tähele, et mõned kivid olid pehmemad kui teised. Kui sellised «kivid» tulle sattusid, sulasid nad ning võtsid tardudes uue vormi. Tegelikult polnud need kivid, vaid *vase* või vasemaagi tükid. Nii õppisid inimesed tundma ja kasutama vaske.

Rikkad vaseleiukohad asusid Egiptuse lähedal *Siinai poolsaarel*. Umbes 4000 aastat enne meie ajaarvamist õppisid *egiptlased* vaske töötlema.

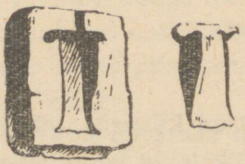

Joon. 19. Vasest kirves ja vorm, milles seda valati.

Vaske sulatati erilistes ahjudes tugeval tulel. Savisse või pehmesse kivisse tehti vajaliku kujuga süvend ja valati sinna sulatatud vaske. Jahtudes võttis see süvendi kuju. Niiviisi valasid inimesed vasest kirveid, nuge, kõplaid ja muud vajalikku.

Kuid vask on pehme metall; sellepärast nürinesid ja kulusid vasest tööriistad kiiresti.

Ometi võis vasest tööriistadega endisest tunduvalt paremini kaevata ja kobestada maad, töödelda puud ja isegi kivi.

Vasest tööriistade ilmumisega lõppes kiviaeg ja algas *metalliaeg*.

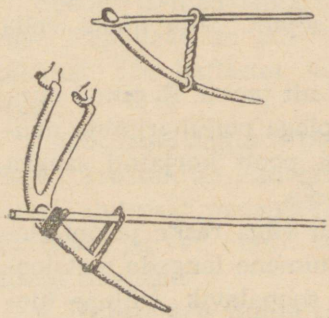

Joon. 20. Kõblas ja muistne ader Egiptuses.

2. Inimeste võitlus kõrbete, soode ja padrikutega. Vasest tööriistadega said egiptlased edukamalt kui varem võidelda kõrbete, soode ja padrikutega.

Joon. 21. Põlluharijad ajavad kariloomi mööda laialilaotatud viljapäid. *Vana-Egiptuse kujutus.*

Egiptlased ümbritsesid need põllud, kus üleujutusvesi kiiresti ära voolas, savist ja pilliroost *tammidega.* Tammides olevate väravate kaudu lasti üleujutuse ajal vesi põllule. Seejärel väravad suleti. Tammid pidasid põldudel vee kinni ja pinnas sai palju niiskust. Põldudele, mis jäid üldse üle ujutamata, juhiti vett jõgedest *kanalite* kaudu.

Soistel aladel kaevati soode kuivendamiseks kanaleid, mille kaudu üleliigne vesi juhiti jõkke tagasi. Vasest kirvestega raiusid inimesed võsa ja pilliroogu.

Tuul kandis kanalitesse liiva. Niiluse üleujutused purustasid tamme. Igal aastal tuli elanikkonnal puhastada kanaleid ja parandada tamme.

Kanalite ja tammide ehitamisel oli vaja paljude inimeste ühist tööd. Neist töödest võtsid osa sajad ja tuhanded inimesed, kes elasid naabruses.

Tänu inimeste vaevarikkale tööle võideti Niiluse orus ja deltas juurde palju põlluharimiseks kõlblikku maad.

3. Põlluharimine ja karjakasvatamine — egiptlaste peamised tegevusalad. Et kiirendada maaharimist, valmistasid egiptlased suuremaid kõplaid ja sidusid neid pikkade keppide külge. Hoides kinni kepist, lohistasid mitu naist kõblast mööda põldu. Et vagu oleks sügavam, kinnitati kõplale käepidemed, millele inimene vajutas. Nii leiutati vanim *ader* (joon. 20). Adra ette hakati raken-

dama härgi. Adra leiutamine kiirendas ja parandas maaharimist tunduvalt.

Egiptlased külvasid otra, nisu ja lina ning kasvatasid juurvilja. Kui põld oli täis külvatud, aeti sinna lambad, kitsed ja sead, kes terad sõrgadega mulda tampisid. Vilja lõikasid egiptlased puust sirbiga, mille külge olid kinnitatud teravad kivikillud. Maa peale laialilaotatud viljapeadest tallasid loomad sõrgadega terad välja.

Naistel oli raske künda adra ja härgadega. Seepärast hakkasid põldudel töötama mehed.

IV aastatuhandel e. m. a. muutusid põlluharimine ja karjakasvatus egiptlaste peamisteks tegevusaladeks.

4. Käsitöö. Egiptuse põlluharijad valmistasid ise peaaegu kõik esemed, mida nad vajasid: nad kudusid jämedaid kangaid rõivaste valmistamiseks, punusid pilliroost roguskeid, millel magati, ning voolisid savist nõusid.

Kuid mitte iga inimene ei osanud valmistada vasest tööriistu ja relvi. See nõudis aastatepikkuse tööga omandatud oskust. Selle oskuse andsid isad edasi oma poegadele, kes juba lapsepõlvest alates neid töös abistasid.

Egiptlased õppisid töötlema ka kulda ja hõbedat, millest valmistati ehteasju.

Inimesed, kes oskasid töödelda metalle, loobusid põlluharimisest ja karjakasvatusest. Nad valmistasid tööriistu, relvi ja ehteasju. Esemete valmistamist käsitsi nimetatakse **käsitööks** ja inimesi, kes sellega tegelevad, **käsitöölisteks.**

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millist edu saavutasid egiptlased IV aastatuhandel e. m. a. tööriistade valmistamises ja põlluharimises?
2. Mida uut said sa §-s 7 teada tule tähtsusest muistsete inimeste elus?
3. Leia aja joonel (värviline illustratsioon II) koht, mis vastaks ajaliselt vasetöötlemise algusele Vana-Egiptuses. Mitu tuhat aastat tagasi see ligikaudu oli?

Põlluharimise ja karjakasvatuse arenemisega ning vasest tööriistade tekkimisega hakkas ürgkogukondlik kord Egiptuses lagunema. Kuidas ja mispärast see juhtus?

1. Sugukondlike kogukondade lagunemine. Isegi väike perekond võis adraga künda ja külvata oma maalapi, mida üleujutus oli väetanud. Seetõttu kadus vajadus harida põldu kogu sugukonnaga.

Sugukondade vanemad andsid igale perekonnale väikese maatüki. Nii kujunes igal perekonnal oma majapidamine: tööriistad, paar karilooma ja onn. Perekond töötas oma maalapil, talle kuulus ka kogutud saak. Nii lagunes senine suur sugukonna majapidamine üksikute perekondade väikesteks majapidamisteks.

Koos sugukonna lagunemisega kadus võrdsus sugukondlaste vahel. Enamik neist said oma väikese maatüki ja harisid seda ise. Koos naabritega ehitasid ja parandasid nad kanaleid ning tamme. Põlluharijaid, kellel on oma väike majapidamine, nimetatakse **talupoegadeks.**

Hõimujuhid ja vanemad haarasid endale suuremad ja paremad maatükid, mis olid kuulunud kogukondadele.

2. Orjade klass ja orjapidajate klass. Vasest tööriistade ja adraga, mille ette olid rakendatud härjad, võisid inimesed saada palju rohkem vilja kui varem. Põllult kogutud saagist piisas nüüd mitte ainult nende inimeste toitmiseks, kes maad harisid, vaid tekkis ka ülejääk. Ülejääk kuulus neile, kelle kasuks inimesed töötasid.

Kui töö hakkas andma inimestele teatud ülejääki, ei tapetud enam sõjavange, kuna oli kasulik panna neid tööle. Vanemad ja juhid võtsid sõjavangid endale ning muutsid nad oma *orjadeks.* Varem nimetati sõjavange *«tapetuteks»,* kuid orje hakati nimetama *«elavateks tapetuteks».*

Orjad harisid vanemate ja juhtide põlde, töötasid nende eest kanalite ja tammide ehitamisel, hoidsid nende karja. Orjad kuulusid oma peremehele, kes võis neid peksta ja müüa nagu karilooma. Orjadele endale ei kuulunud midagi. Neile anti vaid niipalju süüa, et nad suudaksid töötada oma isanda heaks.

Nii muutusid hõimujuhid ja vanemad *orjapidajateks,* kes ise ei

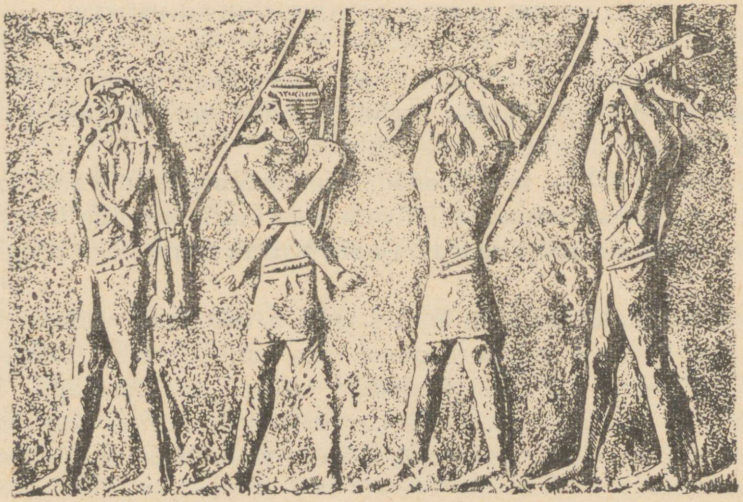

Joon. 22. «Elavad tapetud». *Vana-Egiptuse kujutus.*

töötanud oma põldudel. Ka oma välimuse poolest erinesid nad Egiptuse ülejäänud elanikest. Nende rõivad olid valmistatud peenest lõuendist, vööl rippus neil vasest pistoda, mille käepide oli kaunistatud kullaga. Nad kandsid kullast käevõrusid ja kaelakeesid.

IV aastatuhandel e. m. a. tekkisid Egiptuses **klassid:** *rõhujate* — **orjapidajate** *klass* ja *rõhutute* — **orjade** *klass*, kes töötas oma rõhujate heaks.

3. Esimesed riigid Egiptuses. Orjad püüdsid vabaneda orjapidajate rõhumise alt, talupojad avaldasid visa vastupanu orjapidajate katsetele haarata nende maad. Ainult jõu abil oli võimalik murda orjade ja talupoegade vastupanu ning sundida neid alluma orjapidajatele.

Hõimujuhil — hõimu kõige rikkamal orjapidajal — olid hästi relvastatud *väesalgad, valvurid* ja *järelevaatajad.* Järelevaatajad jälgisid, kuidas orjad töötasid, püüdsid ärajooksnud orje kinni ja toimetasid neid orjapidajate juurde tagasi. Valvurid ja sõjamehed kaitsesid orjapidajate poolt haaratud maid, peksid keppidega sõnakuulmatuid orje ja talupoegi ning heitsid neid vanglatesse.

Järk-järgult suurenes valvurite ja sõjameeste arv, koos sellega kasvas ka juhi võim. Juht ei kutsunud enam kokku ei rahva-

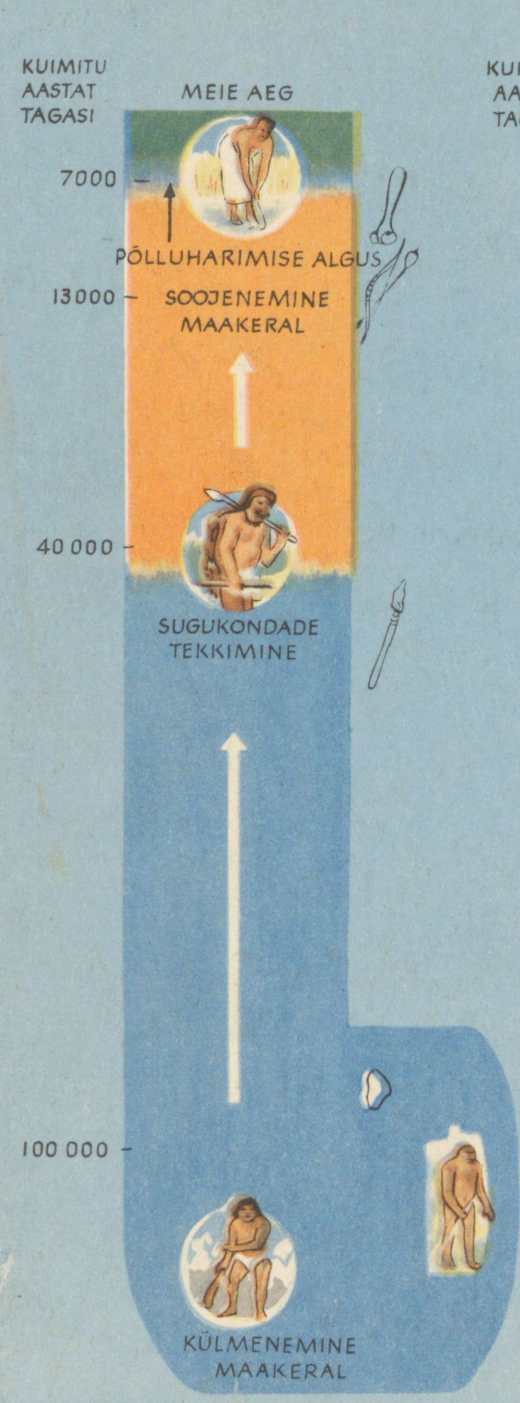

INIMESTE ELU MAAKERAL

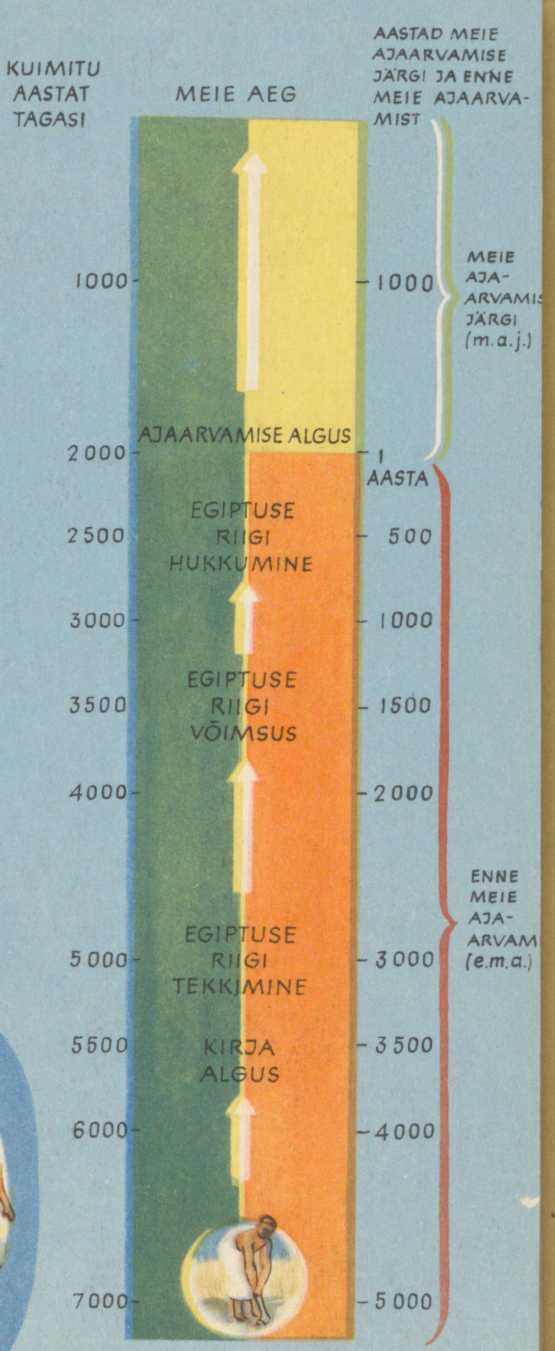

AJA JOON

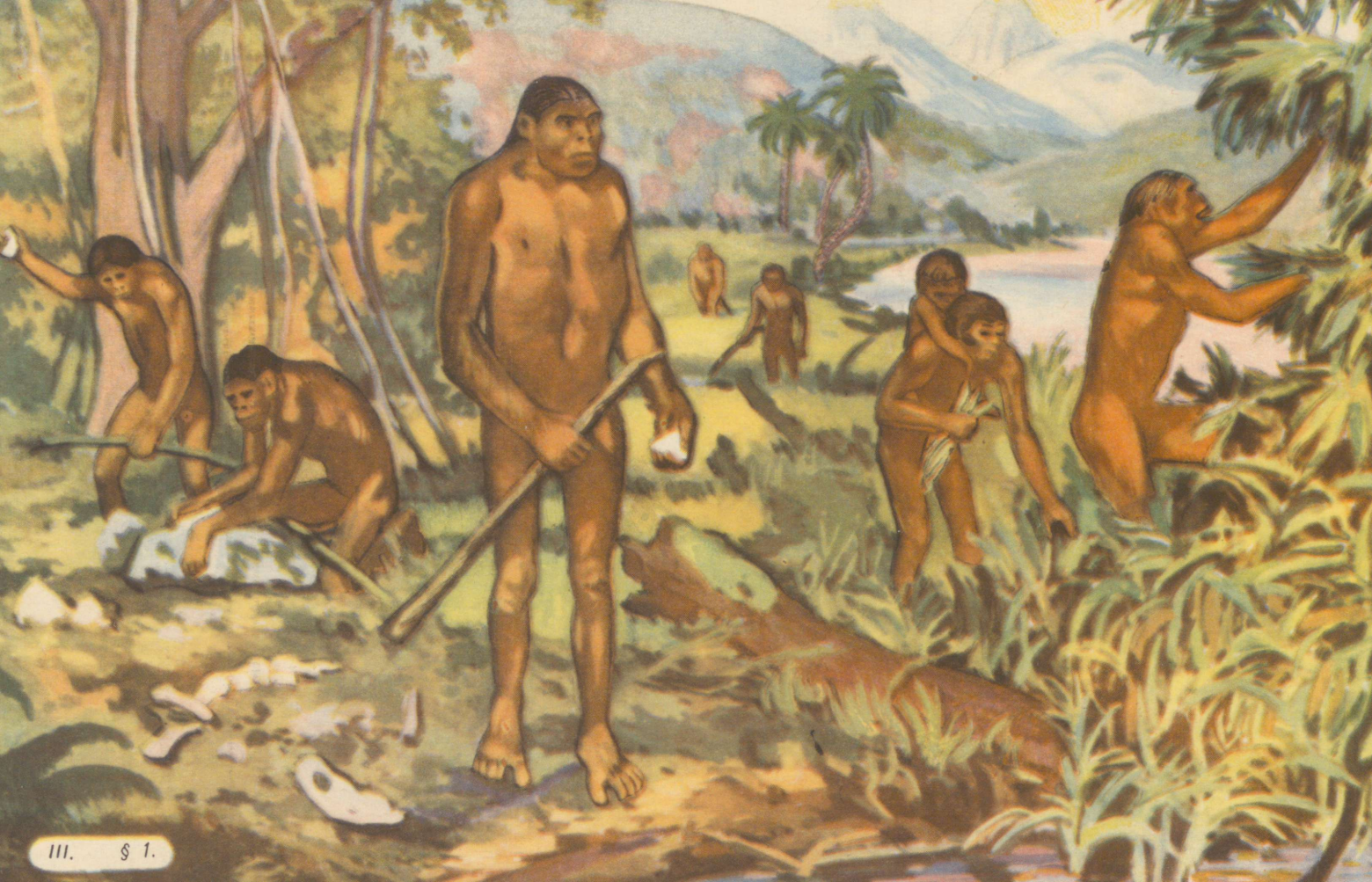

III. § 1.

IV. § 3.

V. § 11

Joon. 23. Egiptuse sõjamehed odade ja kilpidega. *Vana-Egiptuse kujutus.*

koosolekut ega vanemate nõukogu, vaid otsustas ise kõik küsimused. Nii muutusid juhid *kuningateks.*

IV aastatuhandel e. m. a. tekkisid Egiptuses **riigid.** Neid oli ligi nelikümmend. Iga riigi eesotsas oli kuningas.

Riik surus maha orjade ja talupoegade vastupanu, kaitses orjapidajate elu ja vara.

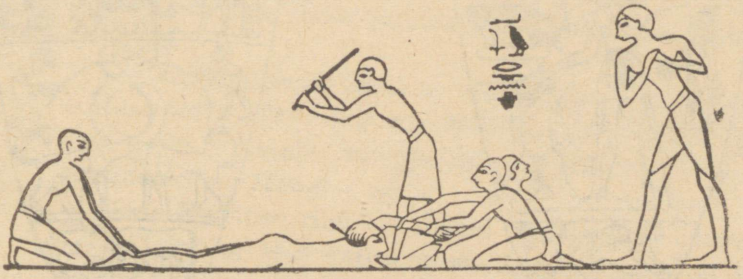

Joon. 24. Keppidega karistamine. *Vana-Egiptuse kujutus.*

Seoses vasest tööriistade ilmumisega ning põlluharimise ja karjakasvatuse arenemisega asendus ürgkogukondlik kord Egiptuses **orjandusliku korraga.** *Orjandusliku korra tingimustes muudeti ühed inimesed teiste orjadeks. Orjapidajad sundisid orje enda kasuks töötama.*

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Keda Vana-Egiptuse elanikest nimetati talupoegadeks? Milles seisis erinevus talupoegade ja orjade vahel? Mis oli neil ühist?
2. Miks IV aastatuhandel e. m. a. egiptlased ei tapnud enam sõjavange?
3. Millised klassid tekkisid Vana-Egiptuses?
4. Miks tekkis koos klasside kujunemisega riik? Miks ürgkogukondliku korra ajal polnud riiki?

§ 9. VANA-EGIPTUSE RIIK.
(Kaart nr. 2.)

1. Ühtse Egiptuse riigi moodustamine. Orjapidajad püüdsid haarata oma naabritelt orje, karja ja muud saaki. Seepärast toimusid Egiptuses peaaegu lakkamatult riikidevahelised sõjad. Võitjaks tulnud riigi kuningas ühendas võidetud alad oma valdustega. Aja jooksul tekkis kaks suurt *riiki*: üks Niiluse orus, teine selle deltas.

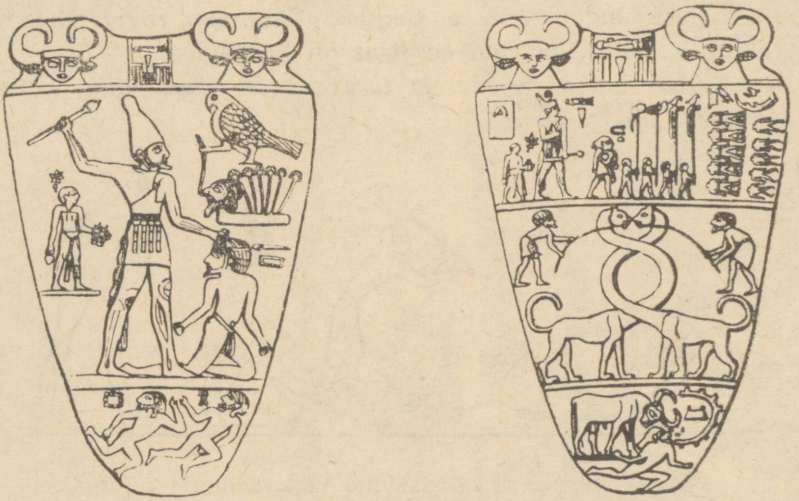

Joon. 25. Mida jutustavad muistsed kujutused, mis on raiutud kiviplaadile.
Kiviplaadi ühel poolel (vasakul) hoiab sõjamees juukseidpidi võidetud vaenlast ja võtab löögiks hoogu. Pudelikujuline kroon tema peas näitab, et ta on Lõuna-Egiptuse riigi kuningas. Kuningast paremal on jumal, keda kujutatakse jahikullina. Ta hoiab nööri, mille külge on kinnitatud vangi pea: Egiptuses loendati vange-orje nagu kariloomi peade kaupa. Iga taimevars tähistab tuhandet. See tähendab, et kuningas võttis kuus tuhat sõjavangi. All on kujutatud põgenevaid vaenlasi. Plaadi teisel poolel (paremal) on jutustuse järg. All purustab kuningas, keda on kujutatud härjana, vaenlase kindlust. Ülal lamavad vangid, kellel on pead ära raiutud; pead on pandud nende jalge vahele. Vasakul kannavad nende sõjamehed Lõuna-Egiptuse riigi lippe, nende järel läheb väepealik, aga seejärel kuningas oma teenriga. Kuninga peas on Põhja-Egiptuse riigi kroon. See tähendab, et kuningas alistas selle. (Võrdle kujutatud kuninga suurust tema lähemate teenrite ja lihtsate sõjameeste suurusega.) Keskel toodud kujutust pole suudetud lugeda.

Joon. 26. Egiptuse ametnik. *Vana-Egiptuse raidkuju.* Ametnik on valmis üles kirjutama oma ülema käske. Tema pilk on suunatud ülemale, kõrvad püüavad iga sõna.

Mõlemad riigid — Põhja- ja Lõunariik — pidasid omavahel pikaajalisi sõdu. Neist jutustavad kiviplaadisse raiutud kujutused (joon. 25).

IV aastatuhande lõpul e. m. a. vallutas Lõunariigi kuningas Niiluse delta. Nii tekkis umbes **3000 aastat e. m. a.** ühtne *Egiptuse riik*, mille valdused ulatusid Niiluse kärestikest Vahemereni. Riigi pealinnaks sai *Memfise* linn.

Vana-Egiptuse riigi kuningaid nimetatakse *vaaraodeks.*

2. Egiptuse riigi valitsemine. Kogu Egiptus oli jaotatud piirkondadeks. Igaühes neist oli vaarao poolt määratud valitseja, kelle käsutuses oli palju *ametnikke*, valvureid ja sõjamehi.

Ametnikud kirjutasid üles, kui palju igal talupojal oli maad ja karja, kui palju viljapuid ning viinamarjapõõsaid. Kõige selle eest pidid talupojad tasuma *makse* viljas või muudes majapidamissaadustes (joon. 28). Kõikjal Egiptuses seisid kõrged vaarao aidad, mis olid maast laeni täidetud kõige sellega, mida tõid talupojad.

Peale maksumaksmise pidid talupojad veel töötama vaarao käsul. Kõige sagedamini tuli neil ehitada ja parandada tamme ning kanaleid. Igal aastal ajasid ametnikud ja valvurid neile töödele palju talupoegi ja orje.

3. «Sisenda hirmu enda ees.» Et hoida orje ja talupoegi sõnakuulekuses, hirmutasid orjapidajad neid julmade karistustega.

On säilinud vaarao õpetus oma pojale. Ta kirjutas õelalt: «Hävita seda, kes kutsub ülestõusule vaarao vastu, tapa ta, hävita tema omaksed ja mälestus temast.» Kõige ohtlikumateks vaenlasteks pidas vaarao kehvikuid.

Vaaraode käsk ametnikele ja *väepealikutele* oli: «Sisenda hirmu enda ees!»

Valitsejad ja teised ametnikud mõistsid kohut inimeste üle, kes olid rikkunud vaarao käske. Süüdistatavaid peksti keppidega, hei-

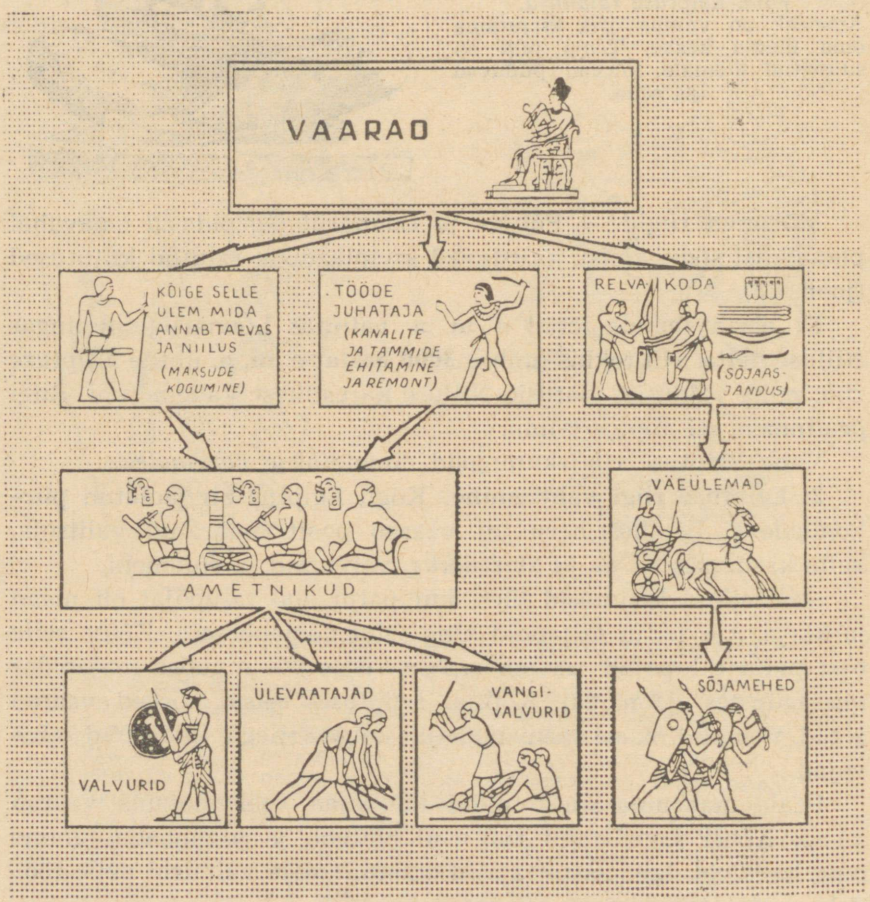

Joon. 27. Vana-Egiptuse riik.

Tabel. Tabelil on näidatud Vana-Egiptuse riiklik korraldus. Kogu võim kuulus vaaraole. Oli kolm peamist valitsemisharu: maksude kogumine, niisutustööde organiseerimine ja sõjaasjandus. Nende valitsemisharude eesotsas seisid vaarao poolt määratud suursugused isikud. Nende käsutuses olid tuhanded ametnikud. Ametnike käsutuses omakorda oli palju valvureid, järelevaatajaid ja vangivalvureid. «Relvakoja» käsutuses olid väepealikud ja sõjamehed.

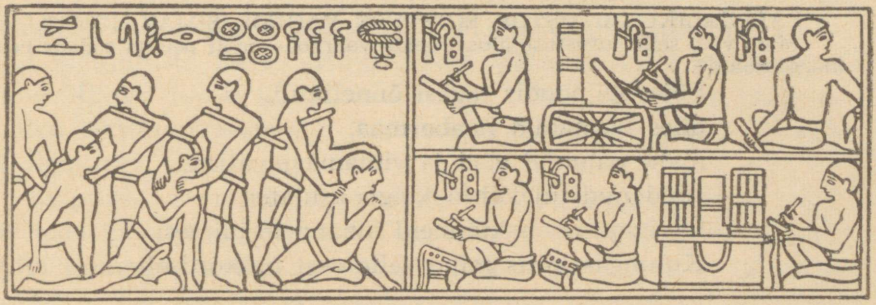

Joon. 28. Maksude kogumine Vana-Egiptuses. *Vana-Egiptuse kujutus.* Keppidega järelevaatajad toimetavad talupoegi, kes pole maksnud makse, ametnike juurde. Ametnikud kirjutavad üles, kui palju talupojad on võlgu.

deti vanglatesse, lõigati ära kõrvad ja nina. Üks ametnik hooples oma julmusega: «Ma sisendasin rahvahulkadesse õudust. Ma piinasin vangi, sundisin mässajat oma vigu üles tunnistama.» (S. t. ametnik pressis talt piinamisega ülestunnistuse välja.)

4. Egiptuse riigi sõjad. Vaaraod saatsid oma väed vallutama ja riisuma naabermaid. Sõjamehed laastasid võõraid maid, haarasid orje ja muud sõjasaaki.

Vaaraode väed vallutasid Siinai poolsaare ja *Põhja-Nuubia,* mis asus Niiluse kallastel Egiptusest lõuna pool.

5. «Ülenda oma suurnikke.» Õiendades julmalt arveid talupoegade ja orjadega, kinkisid vaaraod samal ajal oma väepealikutele ja teistele abilistele maad, orje ning karja. Oma õpetuses pojale kirjutas vaarao: «Ülenda oma suurnikke, eduta oma sõjamehi, kingi neile maad ja kariloomi.» Üks väepealik jutustas, et ta sai vaaraolt iga sõjakäigu järel maad, kulda ja orje ning muutus rikkaks orjapidajaks.

Võimas Egiptuse riik, kelle käsutuses oli palju ametnikke, sõjamehi ja valvureid, *tugevdas orjapidajate võimu* orjade ja talupoegade üle. See oli orjapidajate riik — *orjanduslik riik.*

VÄEPEALIKU JUTUSTUS EGIPTUSE VÄGEDE SÕJAKÄIGUST.

Mida võib selle jutustuse alusel öelda vaaraode poolt peetud sõdade eesmärgi kohta?

Sõjavägi jõudis tagasi õnnelikult,
olles laastanud naabermaa,
maha raiunud aiad ja viinamarjaväljad,
süüdanud tulekahju kõigis asulates,
hävitanud neis kümneid tuhandeid inimesi.
Kuningas kiitis mind selle eest erakordselt.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Nimeta joon. 27 põhjal, millised on Egiptuse riigijuhtimise peaharud.
2. Kelle huve kaitses Egiptuse riik? Millest see nähtub?
3. Mida uut sa said § 9 teada talupoegade olukorrast Vana-Egiptuses?
4. Milleks vajasid vaaraod sõjaväge?
5. Mitu tuhat aastat tagasi kujunes ühtne Egiptuse riik? Mitu sajandit see on? Leia tabelil lk. 56 koht, mis vastaks ajaliselt sellele sündmusele.

§ 10. MUISTSETE EGIPTLASTE RELIGIOOSSED USKUMUSED.

(Kaart nr. 2.)

M e e n u t a! Mida nimetatakse religiooniks (§ 4, p. 3)? Kuidas tekkis usk «hingedesse» (§ 4, p. 2)?

1. Loomade ja päikese kummardamine. Muistsete egiptlaste religioonis peegeldus Egiptuse loodus ja nende elu. Kuid see peegeldus moonutatult.

Ürgkogukondliku korra ajal, kui egiptlased tegelesid küttimisega, kujutlesid nad jumalaid loomade ja lindudena. Kurje jumalaid kujutlesid nad ohtlike kiskjatena. Hiljem kujutasid egiptlased jumalaid inimeste välimusega, kuid sageli looma või linnu peaga.

Põlluharimise arenedes hakkasid egiptlased kummardama päikest — taimede tärkamiseks vajaliku soojuse allikat. Päikesejumala nimeks oli *Ra*. Inimesed ei osanud seletada päikese tõusu ja loojangut. Seepärast mõtlesid nad, et Ra sõidab iga päev kuldse paadiga mööda taevast idast läände ja lahkub õhtul kõrbesse.

Ka ebavõrdsuse tekkimine egiptlaste vahel ja riigi kujunemine peegeldusid nende religioonis. Egiptlased uskusid, et täpselt niisamuti, nagu vaarao valitseb kogu Egiptust, valitseb Ra teisi jumalaid. Nad nimetasid teda «jumalate kuningaks».

2. Niiluse kummardamine. Ka Niiluse üleujutused peegeldusid religioonis. Egiptlased polnud käinud jõe ülemjooksul ega teadnud üleujutuste tõelisi põhjusi. Nad mõtlesid, et kuskil koopas istub Niiluse jumal ja kallab anumast vett. Sellest, kui palju ta kallab, sõltub inimeste elu. Niisutamata põllud muutuvad kõrbeks ja Egiptuses algab nälg.

Egiptlased austasid Niilust mitte vähem kui päikest. Nad palusid teda tulla põldudele. Kui algas üleujutus, oli egiptlastel suur pidu. Inimesed tänasid ja ülistasid Niilust selle eest, et ta võttis kuulda nende palveid ja päästis nende elu. (Ülistuslaul Niilusele on toodud § 10 lõpus.)

3. Legend ülestõusnud jumalast. Läänest ja idast piiravad Niiluse orgu kõrbed. Igal aastal enne üleujutust puhub Egiptuses viiskümmend päeva järjest kõrvetav põuatuul. Ta toob endaga kaasa tulist liiva. Inimesed ja loomad jäävad kuumusest ja tolmust jõuetuks. Taimed närtsivad ja liiva alt pole rohelust nähagi. Kogu loodus otsekui sureb. Kuid järsku lakkab põuatuul ja uuesti puhub merelt värske tuul. Kogu loodus ärkab uuesti ellu.

Siit tekkiski legend surnud ja ülestõusnud loodusejumalast. Legendi järgi tuli kõrbest õel põuajumal *Seth* koos 50 teenriga ja tappis jumal *Osirise*, kes aitas kaasa külvide tärkamisele. Aga niisamuti, nagu ärkab ellu loodus, olevat ellu ärganud ka Osiris.

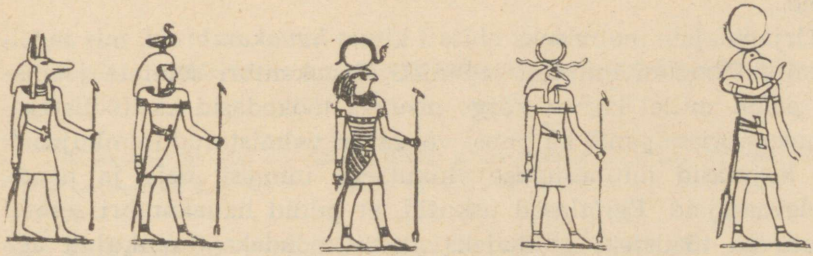

Joon. 29. Vana-Egiptuse jumalad.

4. Legend Osirise kohtust. Egiptlaste uskumuste järgi olevat ülestõusnud Osiris kuningaks ja kohtumõistjaks surnute riigis, kus ta mõistab kohut surnud inimeste üle. Kui inimene oma eluajal ei rikkunud jumalate tahet, oli ta süda kerge. Sel juhul jäi ta elama Osirise riiki, kus oli palju vett ja kus nisu kasvas inimese kõrguseks. Patuseid aga karistas Osiris karmilt: need sõi ära hirmus koletis.

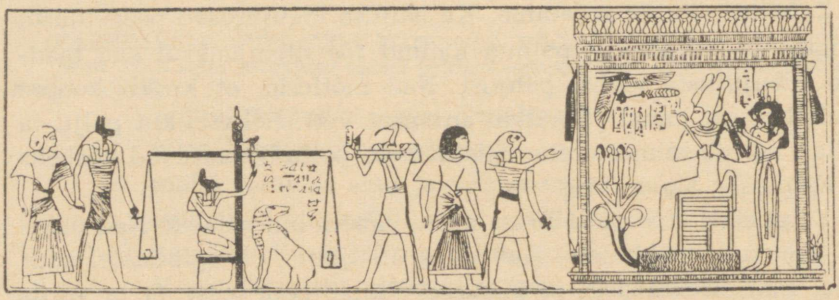

Joon. 30. Vana-Egiptuse kujutus Osirise kohtust.
Osiris istub kuningatroonil. Tema peas on vaarao kroon, käes sau ja piits — kuningavõimu tunnused. Teised jumalad (linnu- ja loomapeadega) kaaluvad surnu südant. Kaalu juures seisab koletis — krokodillipeaga lõvi.

5. Matmine Egiptuses. Muistsed egiptlased uskusid, et surnud inimese hing pöördub kehasse tagasi, kui õnnestub keha säilitada. Selleks kõrvaldasid vilunud meistrid kehast aju ja sisikonna, asetasid keha soolalahusesse ja mähkisid ta seejärel vaikainetega immutatud valgetesse sidemetesse. Egiptuse kuivas ja kuumas kliimas selline laip ei lagunenud, vaid kuivas ära. Selliseid ärakuivanud laipu nimetatakse *muumiateks*. Muumiate valmistamine oli väga kallis ja seetõttu jõukohane ainult rikastele orjapidajatele.

Orjapidajate matmiseks ehitati kivist *hauakambreid*, mis sageli koosnesid koguni mitmest ruumist. Hauakambri seintele joonistati põlde, millel kasvas kõrge nisu, ja töökodasid käsitöölistega. Hauakambrisse pandi ka puust või savist valmistatud inimkujusid, mis kujutasid mitmesuguse elukutsega inimesi, orje ja nende järelevaatajaid. Egiptlased uskusid, et pildid hauakambri seintel muutuvad tõelisteks põldudeks ja töökodadeks, inimkujud aga orjadeks, kes hakkavad töötama surnu heaks. Rikkad tahtsid ka pärast surma jääda orjapidajateks.

Talupoja hauda pandi ühes surnuga puust nikerdatud inimkuju. See pidi asendama muumiat. Peale selle asetati hauda ka pott toiduga. Orjadel polnud aga isegi oma hauda. Surnud orjad maeti ühisesse auku.

Arheoloogide poolt väljakaevatud matmispaigad näitavad, kui suur oli inimestevaheline ebavõrdsus Egiptuses pärast orjandusliku korra tekkimist.

LAULUST, MIS ÜLISTAB NIILUST.

Mida räägitakse laulus Niiluse tähtsusest egiptlastele? Millest näeme, et egiptlased pidasid Niilust elusolendiks?

Au sulle, Niilus,
kes sa tuled, et äratada ellu Egiptust.
Kui ta aeglustub, on elu lõppenud,
kui on vihane ta, on äike kogu maal.
Ülik ja kehvik vaesuvad.
Aga tõuseb ta — ja rõõmust hõiskab kogu maa.
Ja kõik on elav rõõmust.
Sa tõid leiba, rikkalikku toitu,
lõid kõik ilusa.
Juubeldavad sinu noormehed ja lapsed
ja sind tervitatakse nagu kuningat.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Ka ainuüksi muistsete egiptlaste uskumuste põhjal võime jutustada nende elust. Mis egiptlaste religioonis räägib neid ümbritsevast loodusest? Kuidas võib egiptlaste religiooni põhjal teada saada, mis oli nende peamiseks tegevusalaks? Kuidas väljendub muistsete egiptlaste religioonis üleminek ürgkogukondlikult korralt orjanduslikule korrale?
2. Miks tekkis Egiptuses usk ülestõusnud jumalasse?
3. Miks valmistasid egiptlased muumiaid?

§ 11. RELIGIOON JA KUNST ORJAPIDAJATE TEENISTUSES

(Kaart nr. 2.)

M e e n u t a! Mis on ebajumalad? Miks muistsed inimesed tõid jumalatele ohvreid (§ 4, p. 4)?

1. Preestrid — Egiptuse rikkaimad orjapidajad. Juba enne Egiptuse riigi kujunemist ehitasid egiptlased oma väljamõeldud jumalatele eluasemeid. Need olid väikesed savist ja pilliroost ehitatud majad, kuhu asetati ebajumalaid. Selliseid «jumalate eluasemeid» nimetatakse *templiteks*. Pärast orjandusliku korra tekkimist Egiptuses hakati templeid ehitama kivist.

Iga templi juures olid ka «jumalate teenrid», keda nimetati *preestriteks*. Ainult preestrid võisid siseneda ruumidesse, kus olid ebajumalad. Preestrid «toitsid jumalaid», s. t. panid ebajumalate ette toitu ja süütasid lambid nende ees. Egiptlased uskusid, et

Joon. 31. Vana-Egiptuse vaarao raidkuju.

preestrid vestlevad jumalatega ja võivad teatada inimestele nende käske, aga samuti anda jumalatele edasi inimeste palveid.

Et teenida jumalate armu, tõid egiptlased neile ohvreid. Talupojad viisid templisse kotikesetäie vilja või tüki riiet. Orjapidajad ohverdasid kariloomi, kulda ja hõbedat. Vaaraod kinkisid templitele maad, orje ja osa sõjasaagist. Kõik need ohvrid jäid preestritele. Nii muutusid preestrid väga rikasteks orjapidajateks. (Templi majapidamine II aastatuhandel e. m. a. on kujutatud värvilisel illustratsioonil V.)

2. Vaaraode jumalustamine. Preestrid püüdsid tugevdada vaarao võimu, kuna vaarao kaitses Egiptuse orjapidajaid. Selleks kasutasid nad ära rahva hirmu jumalate ees. Preestrid rääkisid, et vaarao on «hea jumal», kelle iga käsk tuleb täita vastu vaidlemata. Kes seda ei tee, see rikub jumalate tahet. «Jumalad armastavad sõnakuulelikke,» õpetasid preestrid, «ja vihkavad sõnakuulmatuid.» Neid, kes pole kuulekad, karistatakse karmilt. (Meenuta, kuidas Osiris karistas inimesi, kes rikkusid jumalate tahet.)

Mitte ainult lihtrahvas, vaid ka suurnikud langesid vaarao ees maha ja suudlesid tema jalajälgi. Suureks auks peeti seda, kui vaarao lubas suudelda oma jalgu.

Isegi vaaraode hauakambrid pidid egiptlasi veenma selles, et neisse pole maetud mitte inimesed, vaid jumalad.

3. Püramiidid. Niiluse vasakul kaldal keset kõrbet kõrguvad otsekui hiiglaslikud kivist künkad. Need on vaaraode hauakambrid — *püramiidid*.

Püramiidid laoti kokku lihvitud kiviplaatidest. Püramiidi sisemusse ehitati väike ruum, kuhu pandi kirst surnud vaarao muumiaga.

Kõige suurem püramiid ehitati umbes 2600 aastat e. m. a. vaarao *Cheopsile*. Püramiidi kõrgus on ligi 150 meetrit. (Arvuta, kui palju korruseid oleks nii kõrges majas.) Püramiidi ümbermõõt on peaaegu üks kilomeeter.

Vana-kreeka ajaloolane *Herodotos* jutustas, kuidas ehitati

seda püramiidi. Niipea kui Cheops hakkas valitsema, käskis ta ehitada endale hauakambri — püramiidi. Ametnikud ja valvurid ajasid püramiidi ehitusele orje ja talupoegi kogu Egiptusest. Üheaegselt töötas siin 100 000 inimest. Osa orje töötas mägedes Niiluse paremal kaldal. Nad murdsid lahti kiviplaate. Iga kiviplaat kaalus $2^1/_2$ tonni. Seejärel veeti kiviplaadid ehitatava püramiidi juurde, algul paatidega mööda jõge, seejärel jalastel mööda kõrbet. Lõpuks asetati plaadid kohale. Järelevaatajad sundisid töölisi piitsa- ja kepilöökidega.

Püramiidi ja tema juurde viiva tee ehitamine kestis 30 aastat. Kuigi püramiidi juures töötavad inimesed vahetati iga kolme kuu järel välja, hukkusid neist ometi tuhanded üle jõu käiva töö ja peksu tagajärjel.

4. Kuidas orjapidajad kasutasid kunsti oma huvides. II aastatuhandel e. m. a. loobuti Egiptuses püramiidide ehitamisest. Hauakambreid vaaraode matmiseks raiuti kaljudesse. Küll aga kerkis sel ajal palju suuri ja uhkeid templeid rikkalike kaunistustega.

Templi ees kõrgusid kaks suurt torni (vt. värvilist illustratsiooni V). Kitsad uksed nende vahel viisid templi õue. Õue lõpus

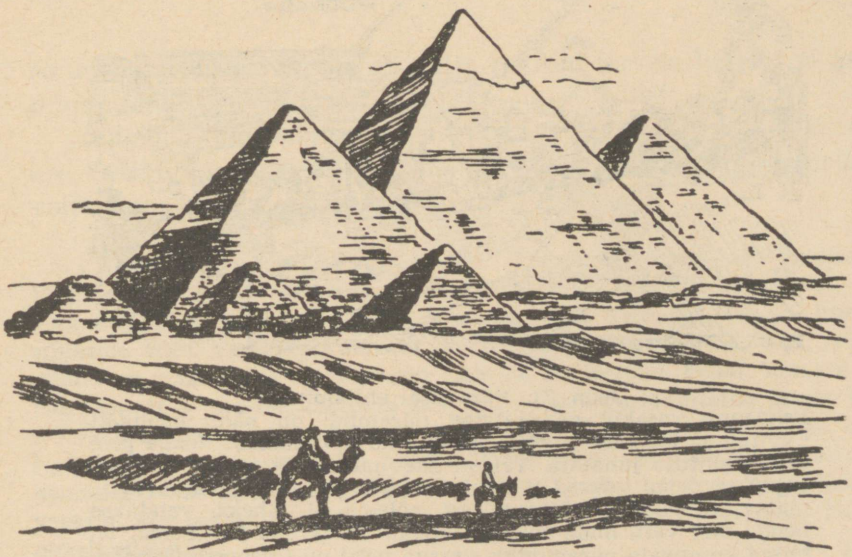

Joon. 32. Otsekui tohutu suured kivist künkad kõrguvad kõrbes püramiidid. *Püramiidid tänapäeval.*

asus suur saal sammaste ehk *kolonnidega* (joon. 34). Templite tornid, seinad ja sambad olid kaunistatud jumalate ja vaaraode kujutustega. Seejuures kujutati vaaraosid hiiglastena, nende ees seisvaid inimesi aga päris kääbustena.

Jumalaid kujutati sageli metslooma peaga. Vaadeldes selliste jumalate või vaenlast hävitavate vaaraode kujutusi, tundis inimene end väeti ja viletsana. Kõik selles templis sisendas usku jumalate ja vaaraode võimsusesse ning hirmu nende ees.

Kaldaäärsetest kaljudest Niiluse lähedal raiusid *skulptorid* välja hiiglasuuri istuva vaarao kujusid. Kujude kõrgus oli 20 meetrit. Seetõttu olid kujud hästi nähtavad kõigile, kes sõitsid mööda jõge (vt. illustratsiooni õpiku kaane siseküljel. Võrdle kujude kõrgust nende jalamil seisva inimese kasvuga).

Vahel kujutasid skulptorid vaaraod tema võimsuse näitamiseks sfinksina. See oli lamava lõvi kuju, millel oli inimese pea. Tohutu

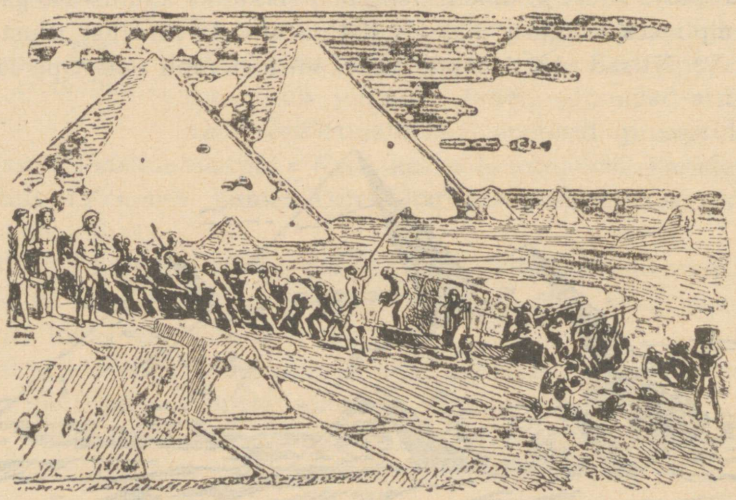

Joon. 33. Püramiidi ehitamine.
Esiplaanil vasakul on ehitatav püramiid: on näha hoolikalt lihvitud ja üksteise kõrvale paigutatud kiviplaadid. Nende peal seisab ehituse juhataja. Tal on käes püramiidi joonised. Talupojad ja orjad veavad puukatet mööda jalastele pandud kiviplaate. Et jalased hõõrdumisest põlema ei läheks, valatakse nende alla vett, mida tuuakse kohale savikruusides. Eemal on teised kuningate püramiidid; suurim neist on Cheopsi püramiid. Nende kõrval on kuningate naiste ja suurnike püramiidid. Eemal paremal on suur sfinks. (Jutusta, milliseid töid püramiidi ehitusel pole joonisel kujutatud.)

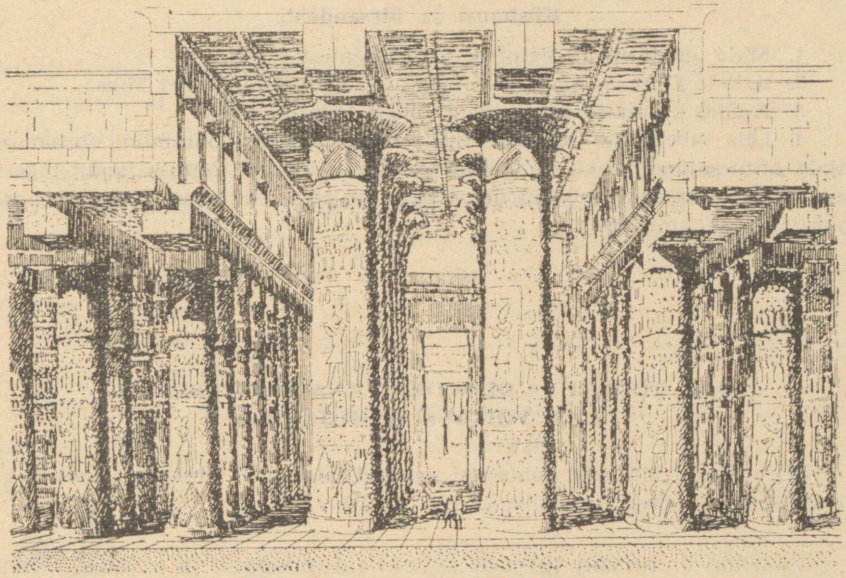

Joon. 34. Egiptuse templi sisevaade. *Rekonstruktsioon* [1].
Võimsad kivisambad toetavad templi katust. Keskmiste sammaste kõrgus on 24 meetrit. Sammaste ülemisele osale võis mahutada sada inimest. Tempel saab valgust katuses oleva akna kaudu. On näha kujutusi sammastel ja templi seintel.

suur vaarao näoga sfinks oli välja raiutud tervest kaljust ja asus püramiidide lähedal (joon. 33).

Religioon Vana-Egiptuses tugevdas rõhujate võimu rõhutute üle. Hirm väljamõeldud jumalate ees pidurdas kehvikute ja orjade võitlust orjapidajate vastu.

Värviline illustratsioon V. Templimajandus Vana-Egiptuses. Pildil on kujutatud Niiluse org II aastatuhandel e. m. a. Tagaplaanil on tempel kahe suure torniga, millel lehvivad lipud. Templist viib jõe juurde sfinkside allee. Templile kuuluval põllul lõikavad ühed orjad vilja, teised künnavad maad sama aasta teiseks külviks. Põldu läbib kanal. Vasakul on näha šaduff — maasse kaevatud latt, mille külge on kinnitatud õõtsuv latt savitükiga ühes ja nahkämbriga teises otsas. Šadufi abil valatakse vett renni, mille kaudu see voolab põllule. Parempoolse šadufiga tõstetakse vett kanalisse madalamal asuvast kanalist. Pildil keskel on kujutatud järelevaataja, kes peksab orja. Paremal seisab preester, kes jälgib tööd. Ta on uhkelt riietatud.

[1] *Rekonstruktsioon* — hoonete, kujude ja teiste mälestusmärkide välisilme taastamine nende jäänuste ja säilinud kirjelduste järgi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida uut jutustati Egiptuse orjapidajatest § 11?
2. Kellele Egiptuse elanikest oli kasulik usk jumalatesse? Miks?
3. Kuidas kasutasid orjapidajad kunsti enda huvides?
4. Leia tabelil (lk. 56) koht, mis vastaks Cheopsi püramiidi ehitamise ajale. Mitu sajandit enne meie ajaarvamist see toimus? Mitu sajandit tagasi see oli? Mitu sajandit möödus ühtse Egiptuse riigi tekkimisest kuni Cheopsi püramiidi ehitamiseni?

§ 12. TÖÖRAHVA OLUKORD VANA-EGIPTUSES JA TEMA VÕITLUS RÖHUJATEGA.

M e e n u t a! Milliseid kohustusi kandsid talupojad Vana-Egiptuses (§ 9, p. 2)? Keda nimetati käsitöölisteks (§ 7, p. 4)?

Vaaraod õiendasid julmalt arveid talupoegade ja orjadega, kes polnud oma isandatele kuulekad. Egiptlasi hirmutati pidevalt jumalate vihaga. Vaatamata kõigele sellele pidas Egiptuse töörahvas visa võitlust orjapidajate vastu.

1. Kuidas elasid talupojad. Muistsed egiptlased, kes tundsid hästi talupoegade elu, kirjeldasid seda oma teostes.

Talupoeg töötab hommikust hilisõhtuni; ta väsib. Vaevalt on ta jõudnud oma onni, kui peab uuesti tööle minema.

Kõige hirmsam aeg saabub talupojale pärast viljakoristamist, eriti siis, kui saak on vilets ning pole millegagi maksu tasuda. Talupojal on suur mure. Tema põllule tuli ametnik viljasaaki üles kirjutama. Ametnikuga on kaasas valvurid keppidega. Nad räägivad: «Too vili välja!» Kui vilja ei ole, siis peksavad nad talupoega. Talupoeg, tema naine ja lapsed on köidikuis. Rahust saab neil niipalju juttu olla nagu inimesel, kes lamab lõvikoopas.

2. Kuidas elasid käsitöölised. Käsitööliste elu Vana-Egiptuses polnud kergem talupoegade elust.

II aastatuhandel e. m. a. oli Egiptuses juba palju käsitöölisi. Egiptuse linnades oli palju tänavaid, mis olid tihedalt täis ehitatud *vasesulatajate, pottseppade, kangakudujate* ja teiste käsitööliste hurtsikuid. Nad töötasid oma hurtsikutes ja müüsid samas ka oma tooteid. Osa käsitöölisi töötas vaaraole, preestritele ja suurnikele kuuluvates töökodades. Järelevaatajate kontrolli all valmistasid

käsitöölised orjapidajatele ilusast kivist nõusid, mustast puust ja elevandiluust mööblit, kuldehteid ning teisi hinnalisi esemeid.

Egiptlased kirjeldasid ka käsitööliste elu.

«Tisler väsib rohkem kui talupoeg. Ta töötab rohkem kui suudavad tema käed. Ta töötab isegi öösel tulevalgel.

Kangur istub terve päev kössis kangaspuude kohal ja hingab sisse linatolmu. Tal tuleb anda oma leib järelevaatajale, et see lubaks tal minna välja värsket õhku hingama.

Uhkete templite ja losside ehitajal ei jätku isegi leiba, aga rõivasteks on tal armetud kaltsud.

Kingsepal on päris halb, tema vireleb kogu aeg. Tal pole midagi süüa, nälja pärast närib ta nahka.»

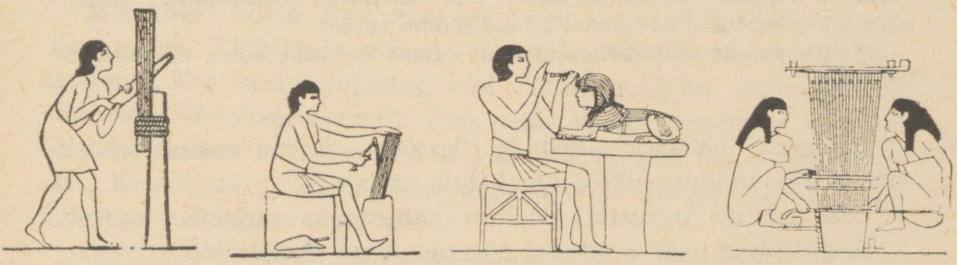

Joon. 35. Käsitöölised. *Vana-Egiptuse kujutused.* Puusepp, tisler, kiviraiuja, kangrud.

3. Võlaorjus. Nii raske kui oligi talupoja ja käsitöölise elu, ähvardas neid veelgi raskem saatus — orjus.

Esimesteks orjadeks Egiptuses olid sõjavangid. Hiljem hakati orjadeks muutma ka vaesemaid egiptlasi.

Häda sunnil palusid kehvikud rikastelt vilja võlgu: sageli polnud käsitöölisel ja talupojal millegagi oma peret toita. Juhtus ka seda, et talupojal ei jätkunud külviks seemet. Kui kehvikud ei suutnud võlga tähtajaks tasuda, siis pöördus rikas ametniku poole ja see müüs kehvikud orjusesse.

4. Vaeste ja orjade ülestõus. Egiptuses puhkesid korduvalt rõhutute *ülestõusud.* On säilinud muistsed üleskirjutused, mis jutustavad suurimast ülestõusust, mis toimus umbes **1750. aastal e. m. a.** (Osa üleskirjutusi on toodud § 12 lõpus. Loe need tähelepanelikult läbi ja vasta küsimustele.)

Külades tõusid üles talupojad, linnades käsitöölised. Nendega ühinesid orjad. Ülestõusnutel õnnestus vallutada pealinn, arveid õiendada ametnike ja orjapidajatega ning üle võtta nende rikkused.

Kuid ülestõusnud ei hävitanud orjanduslikku korda. Nad ei kujutanud endale ette mingit muud korda. Orjapidajad kogusid kokku kõik oma jõud ja taastasid uuesti vaaraode võimu Egiptuses.

«MAAD TABANUD ÕNNETUSTE KIRJELDUSEST.»

Küsimused alljärgneva katkendi kohta. Kes tõusid üles Egiptuses? Kelle vastu oli ülestõus suunatud? Millist edu saavutasid ülestõusnud? Millest näeme, et ülestõus ei hävitanud orjanduslikku korda?

Kellele tundis kaasa selle katkendi autor? Too selle kohta näiteid katkendist.

Inimesed otsustasid alustada ülestõusu vaarao vastu, kes oli saanud oma võimu päikesejumal Ra'lt endalt.

Ühe tunniga purustati pealinn. Lihtrahvas vangistas vaarao.

Riigi ülikud päästavad end põgenemisega. Ametnikud on tapetud. On hävitatud nimekirjad, mille järgi korjati makse.

Vaesed inimesed on asunud suurtesse lossidesse.

Neid, kes kandsid varem peenest linasest rõivaid, pekstakse nüüd keppidega. Uhkete rõivaste omanikud on nüüd kaltsudes. Rikastest on saanud vaesed.

See, kellel polnud isegi paari härgi, on saanud terve karja omanikuks. See, kes varem nõudis teistelt vilja, peab seda nüüd ise andma. Orjad on saanud orjapidajateks.

See valmistab suurt valu minu südamele. Oi, kui mures ma olen selle aja õnnetuste pärast.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida uut said sa teada talupoegade ja käsitööliste olukorrast?
2. Mida uut said sa teada orjade elust Egiptuses?
3. Koosta jutustus ülestõusust Egiptuses.
4. Miks ei hävitanud ülestõus orjanduslikku korda?
5. Mitu sajandit tagasi toimus ülestõus Egiptuses? Mitu sajandit möödus ühtse Egiptuse riigi moodustamisest kuni selle ülestõusuni?

§ 13. TEADUSE ALGMETE JA KIRJA TEKKIMINE VANA-EGIPTUSES.

(Kaart nr. 2.)

M e e n u t a! Milline oli Niiluse org siis, kui see asustati inimeste poolt (§ 6, p. 1—3)?

1. Kuidas inimeste töö kujundas ümber Niiluse kaldad. *Talupoegade ja orjade aastatuhandeid kestnud töö kujundas ümber Niiluse oru.*

II aastatuhandel e. m. a. polnud Niiluse orus enam soid, mis tekitasid soopalavikku, ega padrikuid, kus varjasid end röövloomad. Soode ja padrikute asemel laiusid põllud, mida läbis suur hulk kanaleid, laiusid aiad ja viinamarjaistandused.

Memfisest edela pool asus suur soine tasandik, mida Niilus üle ujutas. Egiptlased piirasid tasandiku 30 kilomeetri pikkuse tammiga. Kui vesi üleujutuse ajal täitis tasandiku, suleti tammi väravad. Nii tekkis kunstlik järv, mida hakati nimetama *Moirise järveks*. See oli nii suur, et ühelt kaldalt polnud näha vastaskallast. Kasutades põldude niisutamiseks vett sellest järvest, said egiptlased siin kaks saaki aastas.

Egiptus oli tihedalt asustatud. Aasta läbi liikusid mööda Niilust üles ja alla palgiparved ning paadid ja praamid vilja ning muude kaupadega. Egiptlased kaevasid kanali, mis ühendas Niilust *Punase merega*.

2. Saavutused käsitöös. II aastatuhandel e. m. a. oli egiptlastel suuri saavutusi käsitöös.

Lisades vasele juurde veidi tina, said käsitöölised sulami, mida nimetatakse *pronksiks*. Pronksist tööriistad olid tunduvalt vastupidavamad kui vasest tööriistad. Kuid pronksist esemed olid väga kallid ning polnud seetõttu kättesaadavad vaestele.

Laialt levis Egiptuses ka klaasitootmine. Värvilisest klaasist tooteid veeti Egiptusest paljudesse naabermaadesse.

3. Matemaatika tekkimine. Põllumajanduse, käsitöö ja ehitustegevuse arenemine põhjustas teaduse algmete tekkimise.

Talupoeg pidi arvestama, kui palju läheb viljasaagist külviks ja kui palju võib jääda toiduks, et jätkuks järgmise viljasaagini. Käsitööline pidi väga täpselt välja arvestama, mitu osa tuleb võtta vaske ja tina, et saada kõva pronksi. Tammide ja hoonete ehitamisel oli tarvis täpselt välja arvestada, kui palju kulub aega, ma-

terjali ja tööjõudu. Nii tekkis egiptlastel *aritmeetika*. Egiptlased tundsid murdarve ja kõiki nelja aritmeetilist tehet.

Kanalite kaevamisel, põldude osadeks jaotamisel ja hoonete ehitamisel tuli mõõta pindalasid ja nurki. Nii tekkis teadus, mida me nimetame *geomeetriaks*. Eestikeelses tõlkes tähendab see «maa mõõtmist».

4. Astronoomia tekkimine. Egiptuse põlluharijatel oli tähtis teada, millal algab Niiluse üleujutus, et õigeaegselt selleks valmis olla.

Jälgides paljude aastate jooksul üleujutusi, märkasid põlluharijad, et üleujutuse alguseks on tähed taevas alati ühes ja samas asendis. Egiptlased hakkasid tähelepanelikult jälgima planeetide liikumist. Nad koostasid isegi tähistaeva kaardi. Nende vaatluste tulemusel tekkis *astronoomia* — teadus, mis uurib tähti ja planeete.

Egiptlased koostasid ka kalendri. Nad määrasid kindlaks, et aastas on 365 päeva. Aasta jaotasid nad 12 kuuks.

5. Egiptlaste kiri. Juba IV aastatuhandel e. m. a. oli egiptlastel kogunenud nii palju teadmisi ja tähelepanekuid, et neid kõiki meeles pidada ja teistele suuliselt edasi anda oli võimatu. Inimesed hakkasid tegema märkmeid.

Kirjamärkideks olid Egiptuses joonised. (Joonisel 25 sa nägid, kuidas tähtsatest sündmustest Egiptuses IV aastatuhandel e. m. a. jutustati jooniste abil.) Algul kujutas iga märk tervet sõna. Et kirjutada sõna «vesi», joonistati lained, sõna «miljon» puhul aga kujutati inimest, kes tõstab imestunult käed üles sellise suure arvu ees . Seejärel hakati märkidega kujutama mitte üksnes terveid sõnu, vaid ka silpe ja üksikuid häälikuid. Niisuguseid joonismärke nimetatakse *hieroglüüfideks*. Egiptuse kirjas oli mitu tuhat hieroglüüfi, kuid kasutati neist ligikaudu 750.

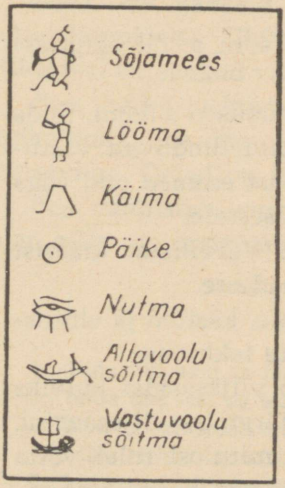

Joon. 36. Vana-Egiptuse hieroglüüfid.

Kirjutamisel kasutati tavaliselt papüü-

Joon. 37. Kivisse raiutud hieroglüüfilised pealiskirjad.

rust. Papüüruse varred lõigati pikuti lõhki peenteks ribadeks ja kleebiti need kokku suurteks lehtedeks, mis sarnanesid paberiga. Ühele lehele kleebiti juurde järgmised. Nii saadi papüüruselindid, mis olid mõnikord mitukümmend meetrit pikad.

Papüürustele on kirjutatud Vana-Egiptuse jutustusi ja laule, teaduslikke töid ja kroonikaid. On leitud ka õpetajate poolt parandatud õpilaste kirjalikke töid. Kuid tavaliselt kirjutasid õpilased purunenud savinõude kildudele, kuna papüürus oli kallis.

Kiri ja teadus tekkisid inimeste tööprotsessis ja neil oli suur tähtsus muistsete inimeste elus. Teadus soodustas põllumajanduse ja käsitöö arenemist. Kiri aitas kaasa teadmiste säilitamisele ja nende edasiandmisele ühelt põlvkonnalt teisele ning ühelt rahvalt teisele.

VANA-EGIPTUSE JUTUSTUS SINUHEST.

Küsimused jutustuse kohta. Mis räägib selles jutustuses vaarao piiramatust võimust Egiptuses? Mida võib jutustuse põhjal öelda tolleaegsete sõdade kohta? Meenuta, miks omistasid egiptlased surnukehade säilitamisele nii suurt tähtsust.

Sinuhe oli Egiptuse suurnik. Pärast vaarao surma, kartes rahutusi pealinnas ja uue vaarao viha, põgenes ta Aasiasse. Kõrbes pidi Sinuhe peaaegu surema janusse. Ta jutustas: «. . . ma lämbusin, mu kurk põles ja ma ütlesin: «See on surma tunne.»» Ainult kohtumine karjakasvatajatega päästis ta.

Aasias astus Sinuhe ühe vürsti juurde teenistusse. Ta sai palju maad ja määrati väeülemaks. Sinuhe ise jutustas oma sõjaretkedest: «Iga maa, kelle vastu ma röövretke ette võtsin, aeti karjamaade ja kaevude juurest minema. Ma viisin endaga kaasa tema loomi ja elanikke. Ma võtsin ära nende toidu ja tapsin rahvast.»

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Sinuhe elas rikkuses, teda ümbritses austus, kuid ta kartis, et pärast tema surma ei tehta Aasias tema laibast muumiat.

Saanud vaaraolt loa, pöördus Sinuhe Egiptusesse tagasi. Palees langes ta vaarao ette maha ja lamas nii kaua, kuni ta vaarao käsul üles tõsteti. Vaarao käskis ehitada Sinuhele palee lähedale maja ja hauakambri, kuhu Sinuhe pärast oma surma maeti.

*

KOORMAKANDJATE LAUL.

Mida jutustab see laul elust Vana-Egiptuses?

Me peame kogu päev
tassima valget nisu.
On täis juba viljaaidad.
Vili salvedes kuhjub üle ääre.
On täis laevad,
ja vili voolab välja,
kuid meid sunnitakse ikka tassima.
Tõesti, vasest on meie südamed.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas muutus Niiluse org pärast selle asustamist inimeste poolt II aastatuhandel e. m. a.? Miks toimusid sellised muudatused?
2. Kuidas tekkisid teadusalased teadmised Egiptuses? Millise teaduse arenemisele aitas kaasa muumiate valmistamine?
3. Tõestage näidete varal, missugune tähtsus oli matemaatikal ja astronoomial põllumajandusele ja käsitööle Egiptuses.
4. Miks tekkis Egiptuses kiri? Mille poolest erineb Vana-Egiptuse kiri meie kirjast?

§ 14. VANA-EGIPTUSE RIIGI VÕIMSUS II AASTATUHANDEL E. M. A. JA TEMA LANGUS.

(Kaart nr. 2 ja kaart lk. 54.)

1. Egiptuse sõjavägi II aastatuhandel e. m. a. Rahvastiku kasv ja käsitöö arenemine Egiptuses II aastatuhandel e. m. a. võimaldasid vaaraodel Egiptuse sõjaväge suurendada ja paremini relvastada.

Sõjaväe põhijõuks oli jalavägi, mis koosnes vägivaldselt sõjaväeteenistusse võetud talupoegadest.

Sõjaväes olid kasutusel ka *sõjavankrid* — kaherattalised kaarikud, mille ette olid rakendatud hobused. Vankril seisis 2—3 sõjameest vibudega.

Vaaraod palkasid ka teistest rahvustest sõjamehi. *Palgasõdurid* õiendasid karmilt arveid Egiptuse talupoegade ja orjadega, kuid sõjas mõne teise riigiga polnud nad ustavad. Nad võisid alati üle minna vaenlase poolele, kui see neile suuremat tasu tõotas.

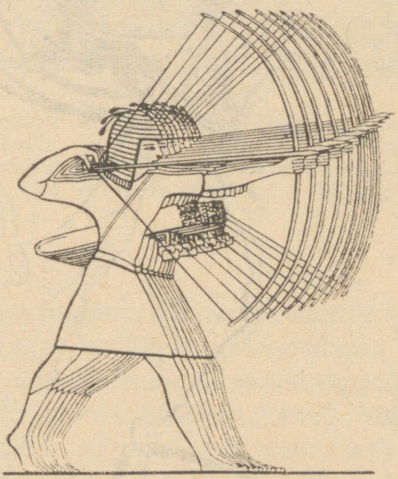

Joon. 38. Vibulaskurid. *Vana-Egiptuse kujutus.*

2. Vaaraode vallutused. Umbes 1500 aastat e. m. a. tungis Egiptuse sõjavägi *Palestiinasse* ja *Süüriasse* Vahemere idarannikul. Sõjaväge juhtis *Thutmosis III,* kes oli vägilase jõuga julge väepealik. Lahingusse sõitis ta kullaga ehitud sõjavankril.

Palestiina ja Süüria elanikud avaldasid vallutajatele visa vastupanu. Thutmosis III tegutses halastamatult: tema käsu peale süütasid egiptlased linnu ja külasid, hävitasid aedu ja põlde, ajasid inimesi orjusesse. Pärast pikaajalisi sõdu vallutas Thutmosis III kogu Vahemere idaranniku. Egiptuse valdused ulatusid *Eufrati* jõeni.

Vaaraodel õnnestus alistada ka kogu Nuubia ja hõimud, kes elasid Niilusest lääne pool.

Umbes **1500 aastat e. m. a.** saavutas Egiptuse riik oma suurima võimsuse. (Leia kaardil lk. 54 Egiptuse riigi piirid sel ajal.)

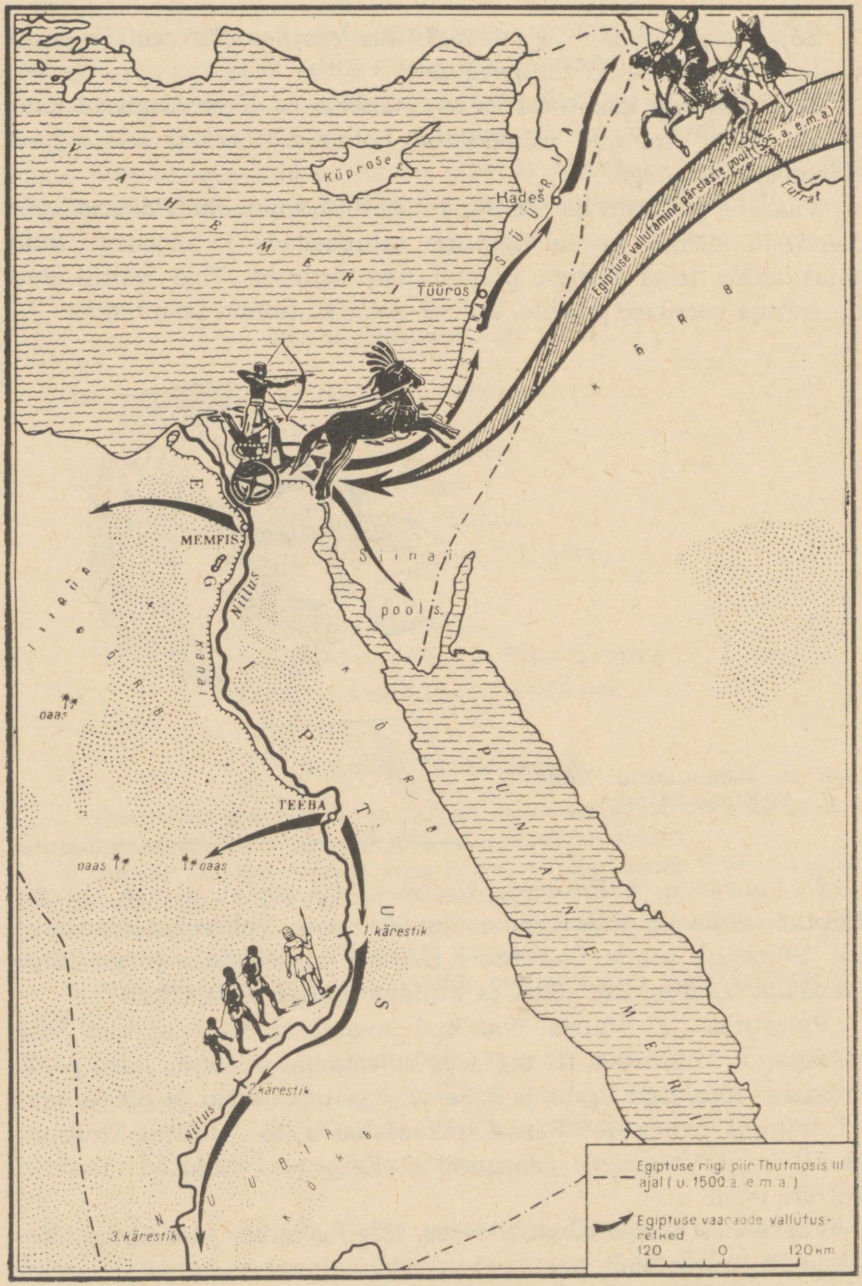

Joon. 39. Vana-Egiptuse riigi sõjad. (Leia Egiptuse sõjaväe vallutusretkede põhisuunad.)

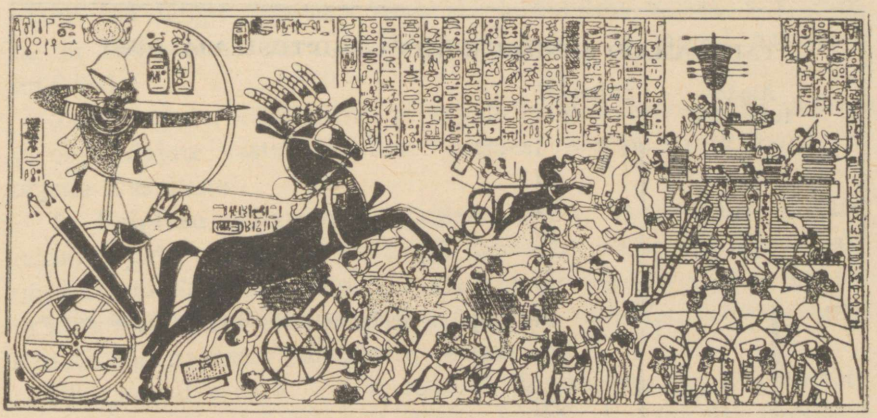

Joon. 40. Egiptlased kindlust piiramas. *Kujutus Vana-Egiptuse templis.* Sõjavankril on vaarao. Paremal asub egiptlaste poolt piiratav kindlus. Müüridelt langevad nooltest tabatud kaitsjad. All võtavad sõjamehed vange, kelle hulgas on naisi ja lapsi. Ülal on hieroglüüfiline pealiskiri.

3. **Egiptuse orjapidajate rikastumine.** Vaaraod röövisid võidetud maid ja sundisid nende maade elanikke tasuma andamit. Raskelt koormatud kaamelite *karavanid* ja laevad vedasid Egiptusesse kulda, pronksi, elevandiluud, kallihinnalist musta puud. Sõjamehed tõid endaga kaasa hobuseid, kariloomi ja tuhandeid orje. Naabermaades räägiti, et vaaraol on nii palju kulda, kui palju on Egiptuses liiva.

Alistatud maadest kokkuröövitud rikkused läksid Egiptuse orjapidajatele. Pärast võõraste maade vallutamist oli Egiptuses orje palju rohkem kui varem. Eriti rikastusid preestrid. Ainuüksi ühel peatemplil oli 80 000 orja.

4. **Talupoegade laostumine.** Egiptuse riigi võimsus, mille ta oli saavutanud II aastatuhande keskel e. m. a., oli ebakindel.

Alistatud rahvad jätkasid võitlust vallutajate vastu. Vaevalt jõudsid Egiptuse väed võidetud maalt lahkuda, kui seal puhkes ülestõus ja sõda algas uuesti.

Sagedaste sõdade kogu raskus lasus talupoegade õlgadel. Sõjaväkke võetud talupojad hukkusid lahingutes, surid kõrbetes suurest kuumusest ja soises Nuubias palavikku. Sõjaväkke võetud talupoja maatükki ei harinud keegi. Talupoegade majapidamised hakkasid allamäge minema, paljud aga laostusid täiesti. Kui haa-

TÄHTSAMAID SÜNDMUSI VANA-EGIPTUSE AJALOOST.

Enne meie ajaarvamist

Aastatuhanded	Sajandid	
	I	
	II	
	III	
	IV	
	V	
I	VI	Egiptuse vallutamine pärslaste poolt **525. a. e. m. a.**
	VII	
	VIII	
	IX	
	X	
	XI	
	XII	
	XIII	
	XIV	
	XV	Thutmosis III vallutused umbes **1500. a. e. m. a.**
II	XVI	
	XVII	
	XVIII	Vaeste ja orjade ülestõus umbes **1750. a. e. m. a.**
	XIX	
	XX	
	XXI	
	XXII	
	XXIII	
	XXIV	
	XXV	
III	XXVI	Cheopsi püramiidi ehitamine umbes **2600. a. e. m. a.**
	XXVII	
	XXVIII	
	XXIX	
	XXX	Ühtse riigi kujunemine Egiptuses umbes **3000. a. e. m. a.**
	XXXI	
IV	XXXII	
	XXXIII	Riikide tekkimine Egiptuses IV aastatuhandel e. m. a.

vatud või haige sõjamees saabuski koduküla tagasi, siis leidis ta, et kogu tema vara oli hävinud, naine ja lapsed orjusesse müüdud.

Talupoegade, käsitööliste ja orjade hulgas kasvas viha vaarao ja orjapidajate vastu. Egiptuse mitmes osas puhkesid vaeste ja orjade ülestõusud.

5. Egiptuse vallutamine pärslaste poolt. Talupoegade laostumine, orjade, vaeste ja alistatud rahvaste sagedased ülestõusud nõrgestasid Egiptuse riiki. I aastatuhande alguses e. m. a. kaotas ta kõik vallutatud alad Aasias ja Nuubias ning suutis vaid vaevu kaitsta end naabrite rünnakute vastu.

525. aastal e. m. a. tungis Aasiast Egiptusesse tugev *pärslaste* sõjavägi. Osa palgasõdureid reetis vaarao ja läks üle pärslaste poolele. Egiptuse sõjavägi purustati. Egiptuse suurnikud ja preestrid läksid üle võitjate poolele. Pärslased vallutasid kogu Egiptuse.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millistest Egiptuse talupoegade kohustustest jutustatakse § 14?
2. Miks nõrgendas naabermaade vallutamine Egiptuse riiki?
3. Leia tabelil lk. 56 koht, mis vastaks ajaliselt Egiptuse vallutamisele pärslaste poolt. Mitu aastat tagasi see toimus? Mitmendal sajandil see oli? Kas sajandi esimesel või teisel poolel? Mitu aastat möödus Thutmosis III sõjaretkedest Egiptuse vallutamiseni pärslaste poolt?

Küsimusi ja ülesandeid II peatüki kordamiseks.

1. Näita kaardil, kus asus Vana-Egiptus.
2. Millal moodustati ühtne Egiptuse riik? Näita kaardil, kuidas suurenes Egiptuse riigi territoorium.
3. Millal kaotas Egiptus iseseisvuse? Mitu sajandit eksisteeris Vana-Egiptuse riik?
4. Missuguseks muutus Niiluse org ja delta? Miks? Millisel õpiku illustratsioonil on toimunud muudatused kõige täielikumalt näidatud?
5. Miks tekkisid Egiptuses orjade ja orjapidajate klassid? Kuidas muutusid inimesed Egiptuses orjadeks?
6. Kuidas kindlustasid Egiptuse orjapidajad oma võimu orjade ja vaeste üle? Millal tegid talupojad ja orjad kõige julgema katse vabaneda rõhumisest? Millega see katse lõppes?
7. Milliseid saavutusi oli egiptlastel teaduses ja kunstis?
8. Too näiteid Vana-Egiptuse kirjalike mälestusmärkide kohta. Too näiteid Vana-Egiptuse esemeliste mälestusmärkide kohta.

MESOPOTAAMIA VANAAJAL.

§ 15. VANIMATE RIIKIDE TEKKIMINE MESOPOTAAMIAS.

(Kaardid nr. 3 ja 12.)

Leia kaardil nr. 12 maa, kus riigid tekkisid samal ajal kui Egiptuses.

1. Lõuna-Mesopotaamia loodus. Egiptusest kirde pool voolavad Aasias kaks suurt jõge — *Eufrat* ja *Tigris*. Mõlemad saavad alguse Kaukasusest lõuna pool asuvatest mägedest ja suubuvad *Pärsia lahte*.

Eufrati ja Tigrise kesk- ja alamjooksu vahelist territooriumi nimetatakse *Mesopotaamiaks*. Mesopotaamia põhjaosa on mägine, lõunaosa aga moodustab tasandiku.

Lõuna-Mesopotaamia pinnas on savine. Talvel sajab siin paduvihma. Maa kattub läbipääsmatu poriga. Kevadel hakkab lumi sulama mägedes, kust saavad alguse Tigris ja Eufrat. Jõed voolavad üle kallaste, ujutades üle kaldaäärseid maid. Eriti tormiline on Tigrise üleujutus: ta muutub kümnete kilomeetrite laiuseks veeväljaks. Veevool uhub kaldaid, purustab elamuid, viib endaga kaasa inimesi ja kariloomi.

See-eest on maa pärast üleujutust väetatud jõemudaga. Mesopotaamia pinnas oli erakordselt viljakas.

Üleujutuse lõppedes püsib tohutu kuumus, varjus kuni 50°. Kõrgematel kohtadel kattub pinnas kõva koorikuga. Nõgudesse koguneb vesi ja roiskub seal — sinna tekivad sood.

2. Lõuna-Mesopotaamia esimesed elanikud. Lõuna-Mesopotaamia viljakas pinnas meelitas kohale põlluharijaid. Inimesed asustasid Lõuna-Mesopotaamia mitu tuhat aastat e. m. a. Keset soid ja umbekasvanud järvi tekkisid hõredad asulad. Asulate elanikud, kes elasid savist ja pilliroost tehtud onnides, tegelesid kõplapõllunduse, karjakasvatuse ja küttimisega.

Põldude niisutamiseks ja soode kuivendamiseks kaevasid inimesed kanaleid. Asulate ja aedade kaitsmiseks üleujutuse eest rajati tamme. Inimesed ehitasid terveid savikünkaid varjupaigaks endale ja loomadele üleujutuste ajal.

Lõuna-Mesopotaamia elanikud õppisid valmistama vasest, hiljem ka pronksist tööriistu. Nad leiutasid raske savipinnase harimiseks kõlbliku adra (joon. 41).

3. Milliseks muutus Lõuna-Mesopotaamia III—II aastatuhandel e. m. a. Tänu inimeste visale tööle muutus Lõuna-Mesopotaamia õitsvaks maaks.

Põllud, mida hariti väga hoolikalt talupoegade poolt ning niisutati kanalite abil, andsid rikkalikku odra- ja nisusaaki: üks külvatud tera andis mõnikord kuni sada tera. Asulate ümber haljendasid *datlipalmid*. Datlitest valmistati jahu, mett ja veini, aga palmikoore kiududest punuti nööri ja korve. Palmil oli nii suur tähtsus Mesopotaamia elanike elus, et seda nimetati «elu puuks».

Joon. 41. Ader Lõuna-Mesopotaamias. *Muistne kujutus.* Adra külge on kinnitatud lehtriga toru. Lehtrisse puistati seemet. Seega toimus külv samaaegselt künniga.

Karjamaadel sõid pika lainelise villaga lambad, pühvelhärjad ja veised.

Küngastel asusid linnad. Neis elasid ja töötasid kangrud, sepad, nahaparkalid, pottsepad ja teised käsitöölised. Eriti kuulus oli Mesopotaamias valmistatud villane riie.

Lõuna-Mesopotaamias ei leidu vaske, kulda ja hõbedat. Ka puid on siin vähe. Kõike seda said siinsed elanikud vahetuskaubana vilja, datlite, kariloomade ja riide vastu. Rahana kasutati Mesopotaamias hõbedakange.

4. Kuidas Mesopotaamias tekkisid orjade ja orjapidajate klassid. Nii nagu Egiptuses, nii viis ka Mesopotaamias põlluharimise ja karjakasvatuse arenemine klasside tekkimisele.

Maavaldajatel oli kasulik omada orje. Kasutades orjade tööd, saadi nii palju vilja, et sellest jätkus orjadele toiduks ning jäi veel ülegi. Need ülejäägid vahetas orjapidaja kulla, pronksi, kallite kangaste ja ehete vastu.

Sõjavangid muudeti orjadeks. Hõimujuhtidest ja vanematest kujunes orjapidajate klass.

5. Kuidas orjapidajad sundisid vaeseid enda kasuks töötama. Enamiku Lõuna-Mesopotaamia elanikkonnast moodustasid talupojad ja käsitöölised.

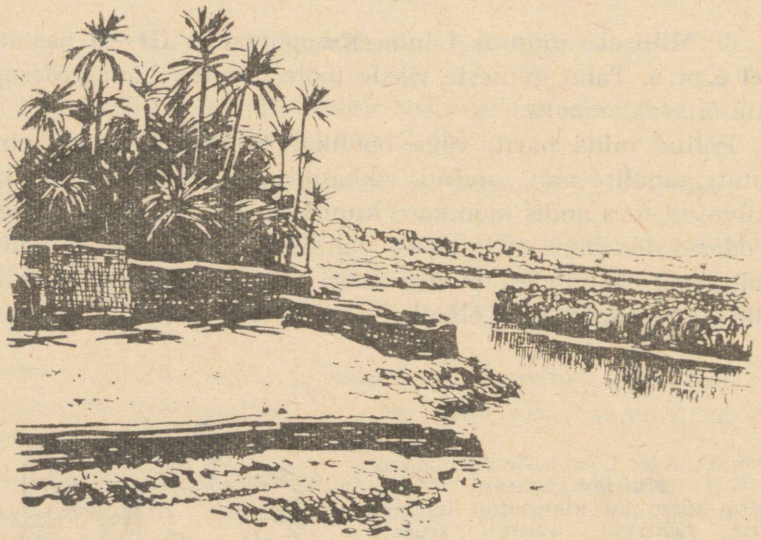

Joon. 42. Lõuna-Mesopotaamia vaade.
Ulatuslikult laiub Eufrati ja Tigrise org. Orgu on kaevatud kanal, mille kallastel asub aed datlipalmidega. Onnid ja tarad on valmistatud savist.

Sageli polnud vaesel inimesel midagi süüa ega millegi eest majapidamises vajalikke tööriistu muretseda. Sel juhul tuli vaesel võtta rikkalt orjapidajalt laenuks vilja ja hõbedat. Võlg koos nõutava juurdemaksuga tuli tasuda kindlaksmääratud tähtajaks.

Tavaliselt suutis vaene tasuda vaid nõutavat juurdemaksu, kuna võlg jäi ikkagi tasumata. Järgmisel korral tuli tal jälle tasuda juurdemaksu. Paljud talupojad ja käsitöölised töötasid kogu elu selga sirutamata, kuid suutsid siiski tasuda ainult vana võla juurdemakse.

Vaene inimene, kellel polnud üldse maad, sai rikkalt ajutiseks kasutamiseks põllulapi või aia. Selle eest tuli tal anda maavaldajale pool viljasaagist ja $^2/_3$ aiast korjatud saagist.

Juba IV aastatuhandel e. m. a. asendus Lõuna-Mesopotaamias ürgkogukondlik kord orjandusliku korraga. Orjandusliku korra tekkimisega kaasnes riikide teke. *Selleks et hoida orje ja vaeseid sõnakuulmises, vajasid orjapidajad riiki, s. o. kuningavõimu, sõjaväge, ametnikke ja vanglaid.*

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrdle Lõuna-Mesopotaamia ja Egiptuse looduslikke tingimusi. Mis on neis ühist? Mille poolest nad teineteisest erinevad?
2. Mis oli ühist Egiptuse ja Lõuna-Mesopotaamia elanike tegevusalades?
3. Miks tekkisid Lõuna-Mesopotaamias orjade ja orjapidajate klassid? Miks tekkisid siin riigid?

Kui sul on sellele küsimusele raske vastata, tuleta meelde, miks tekkisid klassid ja riigid Vana-Egiptuses (§ 8).

4. Mis sundis vabu vaeseid töötama rikaste orjapidajate kasuks?

§ 16. BABÜLOONIA RIIK.

(Kaart nr. 3.)

1. Babüloonia riigi tõus. Lõuna-Mesopotaamias Eufrati jõe kaldal tekkis *Baabüloni linn.*

Esialgselt oli see väike asula madalate *savionnidega*[1]. Baabülonil oli väga soodne asend. Baabüloni ümbritsesid viljarikkad maad. Ta asus kohal, kus Tigris oli kõige lähemal Eufratile. Tigrise ja Eufrati ülemjooksult saabusid siia kaupmehed nende kaupadega, mida vajati Lõuna-Mesopotaamias. (Tuleta meelde, millised kaubad need olid.) Baabüloni läbisid ka Mesopotaamia tähtsamad maismaateed, mida mööda liikusid kaupadega koormatud kaameli- ja eeslikaravanid.

Tänu erakordselt soodsale asendile muutus Baabülon kõige suuremaks ja rikkamaks kaubalinnaks Mesopotaamias.

II aastatuhande alguseks e. m. a. moodustus tugev *Babüloonia riik,* mille pealinnaks oli Baabülon. Suurima võimsuse saavutas Babüloonia riik XVIII sajandi esimesel poolel e. m. a. kuningas *Hammurapi* valitsemisajal.

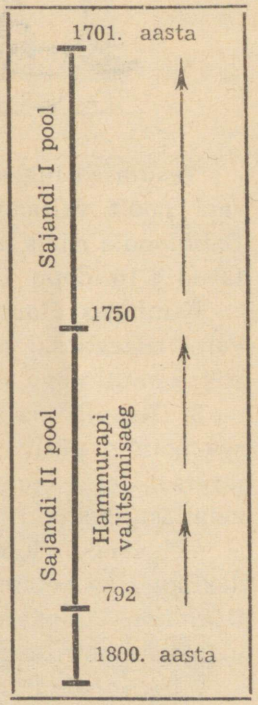

XVIII sajand e. m. a.

Hammurapi valitses aastail **1792—1750 e. m. a.** Babüloonia rikkused võimaldasid kuningal organiseerida suure ja hästi relvas-

[1] Savionnid ehitati savist, mis oli segatud raiutud pilliroo või väikeste kividega.

tatud sõjaväe. Hammurapi pidas lakkamatuid sõdu, vallutades ühe piirkonna teise järel. Hammurapi valitsemisaja lõpul kuulusid tema võimu alla mitte ainult Mesopotaamia, vaid ka selle naaberalad.

2. **Kuningas Hammurapi seadused.** Umbes 60 aastat tagasi teostasid arheoloogid väljakaevamisi Mesopotaamia lähedal. Nad leidsid mustast kivist plaadi, mille kõrgus ületas inimese pikkuse. Plaadi mõlemale küljele oli raiutud kiri. Plaadi ülemises osas oli kujutatud kuningas Hammurapi (joon. 44).

Joon. 43. Koormakandja kaamel.
Muistne kujutus.

Teadlased lugesid neid raidkirju. Need olid kuningas Hammurapi poolt väljaantud *seadused*[1]. Nende seaduste järgi mõisteti Babüloonia riigis inimeste üle kohut. (Mõned seadustest on paigutatud § 16 lõppu. Loe need läbi ja vasta küsimustele.)

Kuningas Hammurapi seadused kaitsesid orjapidajate elu ja vara, tugevdasid nende võimu orjade ja vaeste üle. Babüloonia riik, samuti nagu Egiptuse riik, oli *orjanduslik riik*.

3. **Babüloonia riigi langus ja uus tõus.** Babüloonia riigi võimsus polnud püsiv. Alalised sõjad kuningas Hammurapi ja tema järglaste ajal nõrgendasid riigi jõudu, Mesopotaamiasse tungisid mägilaste hõimud ja vallutasid Babüloonia.

VII sajandi lõpul e. m. a. sai Baabülonist uuesti suure orjandusliku riigi pealinn. Kasutades orjade tööd, muutsid orjapidajad Baabüloni ligipääsmatuks kindluseks ja kaunistasid linna suurejooneliste ehitustega.

Juba vanaajal muutusid Mesopotaamia kaubateed; need ei läbinud enam Baabüloni. Linn kaotas palju oma endisest tähtsusest ja jäi tühjaks. Põletamata telliskividest ehitatud hooned hävinesid. Kunagist linna tähistas ainult kõrge savist küngas.

XX sajandi alguses kaevasid arheoloogid lahti selle künka ning said teada, milline oli Baabülon VI sajandil e. m. a.

---

[1] *Seadused* — riigi poolt kehtestatud määrused.

Värviline illustratsioon VI. Baabüloni linn VI sajandil e.m.a. Keskel asuvad siniste ja oranžide kahhelkividega kaunistatud peaväravad. Kahhelkivi on põletatud savitahvel läikiva pealispinnaga. Väravatest paremal ja vasakul pool on linna ümbritsevad kindlusemüürid. Väravate ees on turg. Linna poole sõidab sõjavankril üks suurnik. Linna keskel, väravatest veidi paremal, on kuulsad «rippuvad aiad», mis ehitati kuninga käsul. Selleks ehitati tellistest astanguline hoone. Astangutele kanti mulda ja sinna istutati puid ning põõsaid. Ehitus näis künkana, mis on kaetud rohelise aiaga. Aia kastmiseks kandsid orjad vett üles. Eemal on näha seitsme astanguga torni tipp, kust preestrid jälgisid tähti. Linna vasakpoolses osas asuvad majad, kus elasid käsitöölised.

KUNINGAS HAMMURAPI SEADUSTEKOGUST.

Millised allpool toodud seadustest kaitsesid orjapidajate vara? Tõesta, et seaduste järgi polnud orja ja muu vara vahel mingit erinevust. Kuidas kindlustas seadus võla tagastamist? Millised karistused olid ette nähtud nende jaoks, kes aitasid orjadel vabaneda?

Kellele olid kasulikud Babüloonia riigis kehtestatud seadused? Miks ei saa pidada kuningas Hammurapi seadusi «õiglasteks»?

Vaata joonist kiviplaadi ülemises osas. Mida sa võid selle joonise ja õpikus toodud seaduste põhjal jutustada religiooni osast Babüloonia riigis?

«Mina, Hammurapi, jumalate poolt pandud juht, esimene kuningate seas, alistanud Eufrati asulad, andsin maale õiguse ja õigluse, rahvale hüvangu. Nüüdsest peale:

Kui keegi varastab templi või kuninga vara, tuleb ta tappa; ka see, kes võtab vastu varastatud vara, tuleb tappa.

Kui keegi varastab orja või orjatari, tuleb ta tappa.

Kui keegi varjab põgenenud orja, tuleb ta tappa.

Joon. 44. Kivisamba ülemine osa, millele on raiutud Hammurapi seaduste tekst. Päikese- ja õigusejumal annab Hammurapile saua — võimu tunnuse. Kujutus pidi inimesi veenma selles, et seadused on kehtestatud jumalate poolt. (Leia, mida räägib seaduste päritolust Hammurapi ise.)

Kui keegi lõikab orjale märgi[1], tuleb tal ära lõigata sõrmed.

Kui keegi tapab võõra orja, tuleb tal anda ori orja vastu.

Kui keegi tapab võõra härja, tuleb tal anda härg härja vastu.

Kui keegi on võlgades, peab ta andma 3 aastaks orjusesse naise, poja või tütre.

Kui keegi lööb võrdset, tuleb tal maksta trahvi.

Kui keegi lööb endast kõrgemat suurnikku (preestrit või mõnda teist ülikut), saab ta 60 hoopi härjanahast piitsaga.»

Lõpuks oli öeldud: «Mina, Hammurapi, olen õiglane kuningas, kellele päikesejumal on kinkinud seadused. Minu sõnad on suurepärased, minu teod võrratud . . .»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised geograafilised tingimused soodustasid Babüloonia tõusu?
2. Miks koostati Babüloonia riigis seadused?
3. Kasutades õpiku illustratsiooni, mis kujutab Baabüloni, koosta jutustus Baabülonist VI sajandil e. m. a. Millised olid linna hooned ja tänavad? Millised olid kindlusemüürid? Mida võib öelda linna elanikkonna kohta?
4. Arvuta, mitu aastat valitses Hammurapi. Mitu aastat tagasi algas tema valitsemisaeg? Mitu aastat tagasi see lõppes? Milline sündmus toimus Egiptuses samal ajal, kui Babüloonias valitses Hammurapi?

§ 17. TEADUSALASED TEADMISED JA KUNST VANA-MESOPOTAAMIAS.

(Kaart nr. 3.)

M e e n u t a! Mida sa tead teadusest Vana-Egiptuses? Kuidas ja miks need tekkisid (§ 13, p. 3, 4)?

1. Väljakaevamised Niinives. Veel 100 aastat tagasi teati väga vähe Mesopotaamia vanimast ajaloost. Kuid alates XIX sajandi keskpaigast hakati Mesopotaamias teostama suuri arheoloogilisi väljakaevamisi. Eriti tähtsaid avastusi tehti väljakaevamistel *Niinive* linna juures *Põhja-Mesopotaamias.*

Niinive oli võimsa orjandusliku riigi *Assüüria* pealinn. Assüüria kuningatel oli suurearvuline hästi relvastatud sõjavägi. Nad vallutasid Babüloonia, Süüria, Palestiina ja lühikeseks ajaks isegi Egiptuse. *Assüürlased* laastasid julmalt vallutatud maid. Neid, kes võidetud maades julgesid vastu hakata, karistati karmilt. VII sajandi lõpul e. m. a. vallutasid Assüüria vaenlaste ühendatud jõud Niinive. Linn purustati.

[1] Mõeldakse märki orja kehal, mis näitas, kellele ori kuulub.

VI. § 16.

VII. § 22.

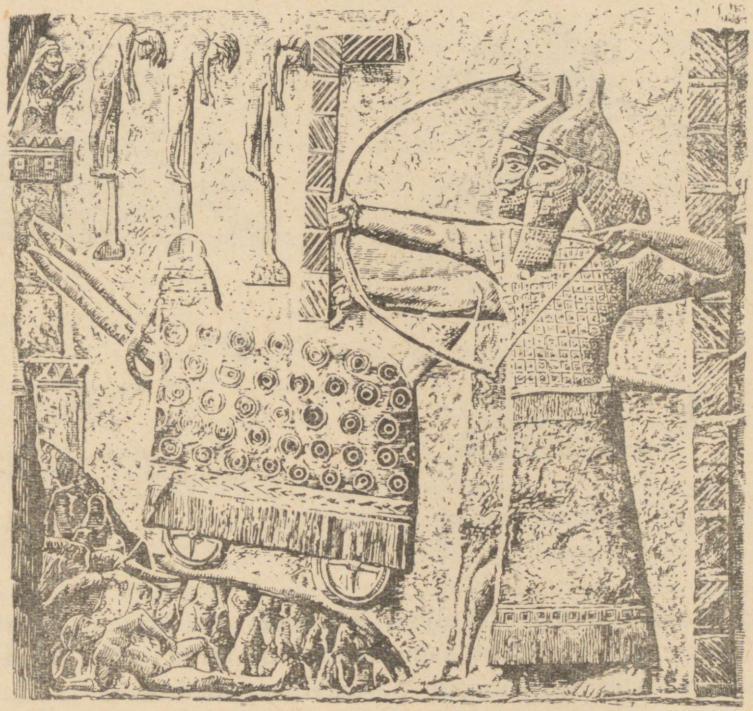

Joon. 45. Reljeef, mis kujutab assüürlasi linna piiramas. Linna müüril palub inimene armu. Müüri juures on taraan ratastel. Taraan on raske palk, mille üks ots on metalliga rautatud. Taraan riputati katuse alla ja sõidutati müüri juurde. Taraani liigutades tagusid sõjamehed taraaniga müüri, et seda purustada. Taraani esiosas asub torn väepealiku jaoks. Assüürlased katsid tavaliselt nahast katuse vasest naastudega. Paremal seisavad assüüria sõjamehed. Üks sõjamees on plaatidest soomusrüüs. Teine sõjamees hoiab vitstest punutud kilpi. Teivastel on surnuks piinatud vangid. All on tapetud ja paljaks röövitud inimene. Kujutised reljeefil on eri suurusega: assüüria sõjamehed on määratu suured, taraan on tunduvalt väiksem, aga vaenlase sõjamened ja müürid on päris väikesed.

Väljakaevamised Niinives kinnitasid muistsete kirjanike jutustusi linna purustamisest. Varemetel võis kõikjal näha möllanud tulekahju jälgi. Suure kuningalossi varemete vahel leidsid arheoloogid *reljeefe* [1], mis olid välja raiutud pehmest kivist. Põrandal lebas kümneid tuhandeid *savitahvleid.*

[1] *Reljeef* — tasapinnal väljaraiutud kumer kujutus.

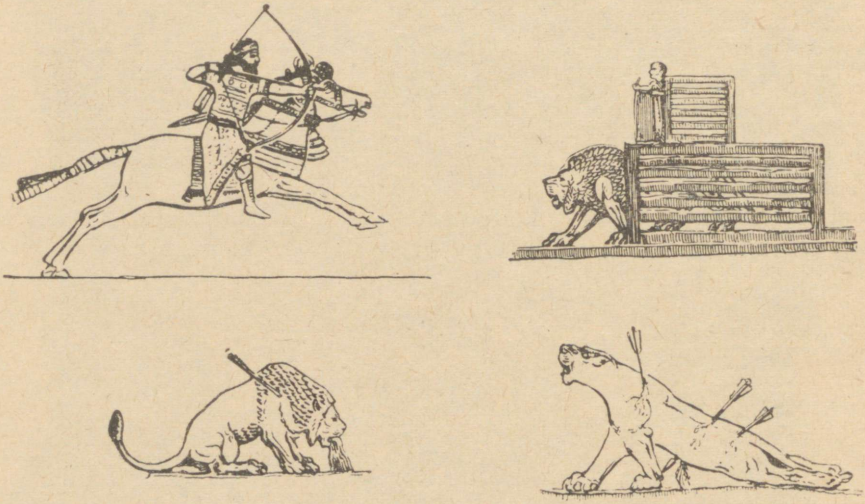

Joon. 46—47. Assüüria kuninga lõvijaht. Lõvid on kuningale meelelahutuseks puurides kohale toodud. *Muistsed reljeefid.*

2. Assüüria kunst. Niinivest ja teistest Assüüria linnadest leitud reljeefidel oli kõige sagedamini kujutatud sõda: lahinguid, sõjasaagi haaramist, linnade purustamist, hukkamisi ja vangide viimist orjusesse (joon. 45). Paljudel reljeefidel kujutati kuningaid jahti pidamas lõvidele, kes toodi selleks puhuks puurides kohale.

Eriti suure meisterlikkuse saavutasid skulptorid metsloomade kujutamisel. Nad kujutasid metsloomi, kes on nooltest läbistatud ja haavadesse suremas, sööstmas raevus kütile kallale.

Reljeefid pidid ülistama Assüüria kuningaid, näitama Assüüria sõjaväe jõudu, sisendama vaenlastesse hirmu.

3. Kiilkiri. «Savist raamatute raamatukogu». Algul ei pööratud arheoloogilistel väljakaevamistel leitud savitahvlitele peaaegu üldse tähelepanu. Kuid ajalooteadusele oli neil palju suurem tähtsus kui reljeefidel. Need olid kirjalikud mälestusmärgid Mesopotaamia ja selle naabermaade kohta.

Mesopotaamias tekkis juba IV aastatuhandel e. m. a. kiri. Ka siin, nagu Egiptuseski, olid esimesteks kirjamärkideks joonised. Mesopotaamias polnud papüürust ning seepärast tuli kirjutada pehmest savist tahvlitele. Kirjutaja tegi endale niiskest savist vajaliku «paberi». Et muuta tahvleid tugevaks, kuivatati neid päikese käes või põletati tules.

Savile joonistada on raske, seepärast hakati tahvlitele vaju-

tama terava kepiga jooni. Vajutamise kohale tekkis sügavam ja laiem joon, edasi aga muutus see kitsamaks. Seega omandasid savil olevad jooned kiilude kuju. Järk-järgult töötati välja märgid, mis üsna vähe meenutasid esialgseid jooniseid (joon. 49). Iga märk tähendas kas tervet sõna või üksikut silpi. Üldse oli ligi tuhat märki. Seda kirja nimetatakse *kiilkirjaks*.

Tekkinud Lõuna-Mesopotaamias, levis see ka naabermaadesse. Niinive varemete keskelt leiti terve *«savist raamatute raamatukogu»*. Tahvlitele oli kirjutatud kroonikaid, kuningate käske, teaduslikke töid, seadusi, jutustusi ja palju muud.

Teadlased lugesid kiilkirja ja said palju teada Mesopotaamia ajaloost, eriti *babüloonlaste* ja assüürlaste teadusalastest teadmistest.

4. Teadusalased teadmised Mesopotaamias. Juba kauges minevikus jälgisid babüloonlased tähelepanelikult taevakehade liikumist. Nad oskasid ette kuulutada päikese- ja kuuvarjutust. Aasta jaotasid nad kuudeks ja nädalateks, ööpäeva tundideks ja minutiteks. (Kuidas nimetatakse teadust, mis uurib taevakehade liikumist?)

Niinive «raamatukogus» oli teoseid meditsiini alalt, mis selgitasid, kuidas ravida haigusi.

Kuid muistsete rahvaste teadmised olid veel kaugel tõelisest teadusest. Babüloonlased arvasid, et taevas kujutab endast suurt kuplit, kust avanevad aknad, mille kaudu sajab maa peale vihma.

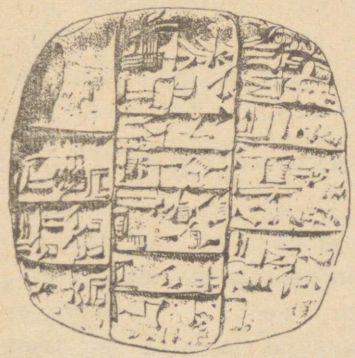

Joon. 48. Savitahvel kiilkirjaga.

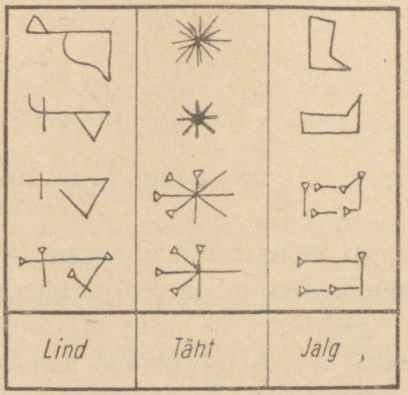

Joon. 49. Jooniste järkjärguline muutumine kiilkirjamärkideks.

Päikest, kuud ja viit planeeti pidasid nad jumalateks. Igale neist jumalatest oli pühendatud üks päev nädalas. Arstiteaduslikes teostes soovitati asjalike nõuannete kõrval ka selliseid «ravimeid», nagu hiirekeel, koerakarv, kollase härja kõrv.

5. Legend veeuputusest. Niinive varemetest leitud savitahvlitel on kirja pandud legend ülemaailmsest veeuputusest. Selles legendis jutustatakse, et jumalad olevat otsustanud inimesed hävitada. Mitu päeva järjest sadas vihma, maa oli veega üle ujutatud, inimesed hukkusid. Kuid ühte inimest armastas jumal tema sõnakuulekuse ja heldete ohvriandide eest. Talle teatati aegsasti veeuputusest ja ta ehitas endale laeva. Laeva võttis ta oma perekonna, loomi ja linde. Kõik nad jäid ellu.

Legend tekkis seoses laastavate üleujutustega Lõuna-Mesopotaamias. Tigris ja Eufrat voolasid kokku määratu suureks veeväljaks ja Mesopotaamia elanikele näis, nagu uputaks vesi kogu maailma. Mesopotaamiast levis see legend teistesse maadesse.

Hirm loodusjõudude ees tugevdas usku jumalatesse. Preestrid kasutasid seda ära ning ähvardasid, et inimeste sõnakuulmatuse korral saadavad jumalad maale uue veeuputuse ja teisi õnnetusi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jutusta arheoloogilistest väljakaevamistest Mesopotaamias.
2. Mida uut sa lugesid orjandusliku riigi kohta III peatükist?
3. Kuidas kasutasid Babüloonia ja Assüüria orjapidajad religiooni ja kunsti oma ülevõimu tugevdamiseks?
4. Miks tekkis müüt ülemaailmsest veeuputusest just Mesopotaamias? Miks ei võinud see tekkida Egiptuses?

IV PEATÜKK.

VANA-INDIA.

§ 18. KLASSIDE JA RIIKIDE TEKKIMINE INDIAS.

(Kaardid nr. 1 ja 4.)

1. India asend ja loodus. Mesopotaamiast kagu pool, *Hindustani* poolsaarel ja sellega piirneval Aasia mandri osal asub *India*.

Põhja-Indias asub maailma kõrgeim mäestik — *Himaalaja*, mille tipud on kaetud igilumega. Vanaajal takistas see teed Indiasse. Ainult India loodeosasse suundusid sobivad teed teistest maadest.

Peaaegu kogu Hindustani poolsaar on kiltmaa. Kiltmaa ja Himaalaja mäestiku vahel laiub madalik. Madaliku lääneosas voolab *Induse* jõgi. Selle jõe järgi nimetatakse kogu maad Indiaks. Madaliku idaosas voolab *Gangese* jõgi. Mõlemad jõed saavad alguse Himaalajast. Sel ajal kui mägedes sulab lumi, tõusevad jõed üle kallaste.

Himaalaja mäestik kaitseb Indiat külmade põhjatuulte eest. Seetõttu on siin väga soe isegi talvel. Seal, kus sajab palju vihma, kasvavad lopsakad metsad ja võsad. Kuid vihma ei saja kogu Indias ühtlaselt.

Induse orus näiteks sajab harva vihma. Siin laiuvad stepid.

Gangese orus on suvel tugevad vihmasajud. Vanaajal oli org kaetud läbipääsmatute soode ja *džunglitega* — tihedate troopikametsade ja võsaga. Siin elutsesid pantrid, tiigrid, elevandid ja pühvlid. Eriti ohtlikud inimestele olid mürgised maod. Neid leidus džunglites ja soodes rohkesti.

2. Vana-India rahvastik. Juba III—II aastatuhandel e. m. a. olid Induse jõe kallastel suured linnad (joon. 50). Nende elanikkond tegeles põlluharimise, karjakasvatuse ja pronksitöötlemisega.

II aastatuhandel e. m. a. tungisid Indiasse loodest arvukad *rändhõimud* [1], kes nimetasid end *aarialasteks*. Hõimude eesotsas olid valitavad *juhid — radžad*.

Aarialased ajasid oma kariloomi ja hobusekarju mööda steppe. Liikudes itta ja lõunasse, asustasid nad India ning segunesid sealse rahvastikuga. Pikapeale hakkasid nad tegelema põlluharimisega ning läksid üle *paiksele eluviisile* [2].

3. Rauatöötlemise algus. Umbes tuhat aastat e. m. a. hakkasid *indialased* nagu paljude teiste maade elanikudki kasutama ja töötlema *rauda*. Kividest ja savist laoti ahi, kuhu pandi puusütt ja rauamaaki. Söe põlemise järel saadi ahjust väikseid rauakamakaid. Neist valmistasid sepad tööriistu ja relvi.

Rauatöötlemisel oli suur tähtsus põlluharimise, käsitöö ja meresõidu arenemisele. Kuna rauda leidub looduses sagedamini kui vaske, siis oli raud vasest tunduvalt odavam. Seetõttu võisid ka talupojad ja käsitöölised muretseda endale rauast tööriistu.

[1] *Rändhõimud* koosnevad inimestest, kes liiguvad kogu oma varaga paigast paika. Tavaliselt on nad karjakasvatajad, kes liiguvad ühest kohast teise sobivate karjamaade otsingul.

[2] *Paikne eluviis* (vastandina rändhõimude liikumisele) seisab selles, et elatakse püsivalt ühes kohas.

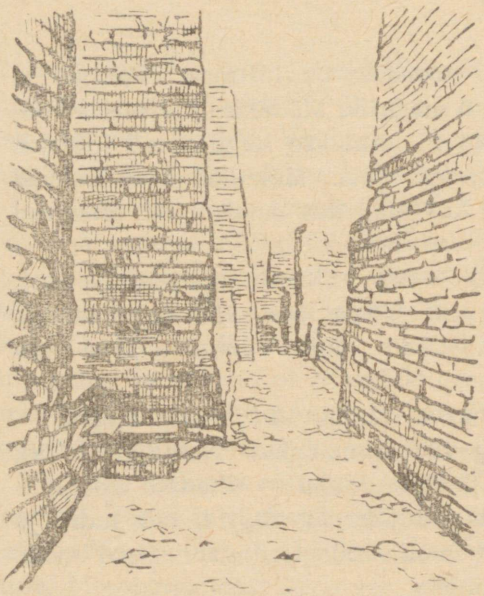

Joon. 50. Vana-India linna väljakaevatud tänav. Linnas olid kahe-kolmekorruselised majad.

Pealegi oli raud pronksist tugevam. Raudadraga võis edukalt künda mitte ainult jõeorgude pehmet pinnast, vaid isegi kõva pinnast steppides. Raudlabidatega kaevati maad senisest kiiremini. Kirveste, peitlite ja teiste rauast tööriistadega oli kergem ehitada elamuid, laevu, veokeid.

4. Gangese oru vallutamine. Rauast kirveste ja labidate ees pidid taganema ka Gangese oru džunglid. Samm-sammult võitsid inimesed põlluharimiseks kõlblikku maad — puhastasid padrikuist suuri maa-alasid, ehitasid kanaleid. Küllaldase niisutamise juures andis jõeoru viljakas pinnas rikkalikku saaki.

India talupojad kasvatasid ka *suhkruroogu* ja *puuvilla*. Puuvillast kudusid indialased riiet, mis oli vastupidav, kuid nii õhuke, et terve kleidi võis väikesest rõngast läbi tõmmata. Indiast levis puuvill ja selle töötlemine ka teistesse maadesse.

Indialased kodustasid mitte ainult pühvleid, vaid ka elevante. Nad sundisid neid hiiglasuuri loomi alluma inimese tahtele ja tegema rasket tööd — puid välja juurima, inimesi ja koormaid kandma. Elevandid võtsid osa ka lahingutest. Neid õpetati londiga haarama, kihvadega lööma ja jalge alla tallama vaenlase sõjamehi.

Järk-järgult alistasid indialased visa tööga oma maa rikka ja mitmekesise looduse.

5. Kuidas Indias tekkisid riigid. Suurimat kasu said India rahva tööst radžad ja vanemad, kes nõudsid, et talupojad annaksid neile osa oma saagist ja kariloomadest. Nad muutsid sõjavangid oma orjadeks, sundisid neid puhastama maad padrikust ja oma põldudel töötama. Nii muutusid radžad ja vanemad orjapidajateks. Et kindlustada oma võimu, moodustasid orjapidajad hästi relvastatud sõjameestest *sõjaväeüksusi*, mis muutusid hiljem alaliseks sõjaväeks.

Radžade teenritest, kes valvasid orjade järele, said *valvurid*.

Teenrid, kes kogusid talupoegadelt makse, muutusid *ametnikeks — maksukogujateks*.

Radžad ise aga muutusid *kuningateks*.

Nii tekkisid I sajandil e. m. a. Indias riigid kuningate, sõjaväe, ametnike ja valvuritega.

Orjapidajad mõistsid hästi, et riik on vajalik nende rikkuste ja elu säilitamiseks. Nad rääkisid: «Kui puudub kuninga kaitse, siis on rikkad inimesed määratud surmale ja tagakiusamisele.»

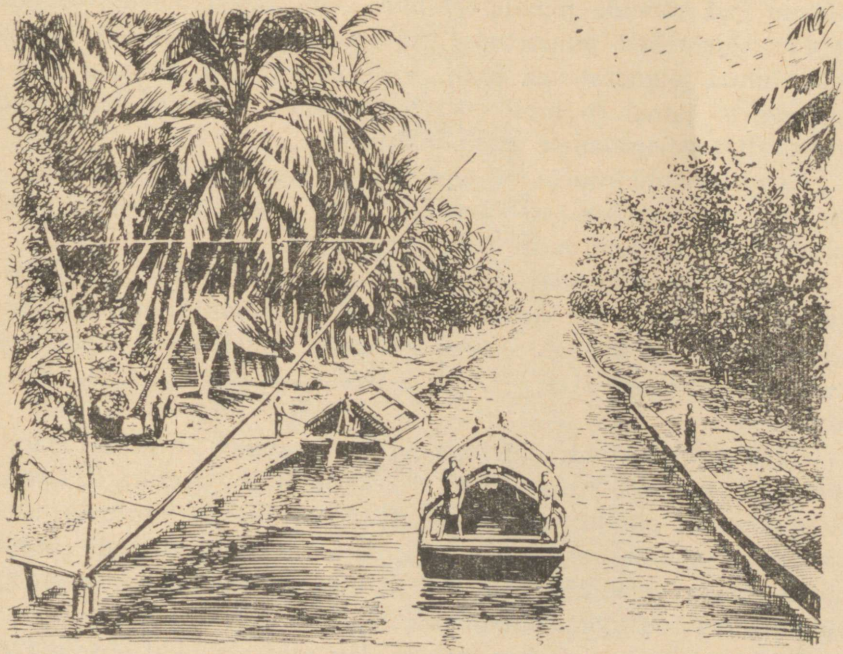

Joon. 51. Muistne kanal Indias. Kanal on säilinud meie päevini. Kanali kallastel on näha India rikkalik taimestik.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised India looduslikud tingimused soodustasid majanduse arenemist Vana-Indias? Miks oli indialaste elu Vana-Indias raske?
2. Keda nimetatakse rändrahvasteks ja keda paikseteks rahvasteks?
3. Milline tähtsus oli rauatöötlemisel inimeste elus?
4. Milliseid edusamme tegid muistsed indialased oma majanduses?
5. Miks tekkisid Indias riigid? Kes olid huvitatud riikide tekkimisest?

§ 19. RELIGIOON JA KULTUUR VANA-INDIAS.

Meenuta! Millist osa etendas religioon Vana-Egiptuses (§ 11) ja Babüloonias (joon. 44; § 17, p. 5)?

1. Legend inimeste loomisest. India loodus ja inimestevaheline ebavõrdsus peegeldusid muistsete indialaste religioonis.

Indias kummardati äikesejumalat, päikesejumalat ja paljusid teisi jumalaid. Maailma ja inimeste loojaks peeti jumal *Brahmat*. India preestreid nimetati *brahmaanideks*.

Brahmaanide õpetuse järgi olevat jumal loonud inimesed oma keha osadest. Oma suust olevat ta loonud brahmaanid, seepärast võivad nad kõnelda jumalate nimel. Oma kätest olevat Brahma loonud sõjamehed, puusadest — talupojad ja käsitöölised, poriga määrdunud jalgadest aga *šudra*, s. o. teenrid. Nii õpetasid brahmaanid, et jumal Brahma ise on jaotanud inimesed *kastidesse* vastavalt tegevusaladele ja kohustustele.

Kogu oma elu kuulus inimene sellesse kasti, kuhu Brahma olevat ta määranud. Samasse kasti jäid ka ta lapsed: brahmaani poeg sündis brahmaanina, šudra poeg aga šudrana.

2. Brahmaanide seadused. Brahmaanid rääkisid, et jumal olevat andnud inimestele seadused, milles on näidatud, millega peavad tegelema ja kuidas peavad käituma erinevatesse kastidesse kuuluvad inimesed. (Loe § 19 lisast seadusi ja vasta esitatud küsimustele.)

Väga raske oli šudrade elu, kuid veel alandavam oli nn. *«puutumatute»* seisund, kuna nemad ei kuulunud ühessegi kasti. Loeti, et isegi nende puudutamine rüvetab teist inimest. «Puutumatute» last peeti sündimisest peale ebapuhtaks. «Puutumatud» pidid täitma kõige ebameeldivamaid töid, näiteks koristama mustust, nülgima tapetud loomadelt nahku.

Juba vanaajal oli Indias inimesi, kes said aru, kui ebaõiglane on selline kastidesse jaotamine. Nad nägid, et religioon, mis tugev-

dab ebavõrdsust inimeste vahel, toob suurt kahju india rahvale. Need inimesed ütlesid julgelt: «Jumalat pole olemas, kõik need, kes temast räägivad, on valelikud.» Kuid vanaajal uskus enamik inimesi jumalatesse ning ei julgenud võidelda rõhumise vastu, kuna see olevat nii seatud jumalate enda poolt.

3. Kiri ja matemaatika Vana-Indias. Šudradel ja «puutumatutel» oli väga raske saada haridust.

Siiski oli Vana-Indias palju kirjaoskajaid inimesi. Indias loodi kiri, milles oli umbes 50 märki. Iga märk tähendas iseseisvat häälikut. Seepärast oli Indias kirja tunduvalt kergem õppida kui Egiptuses või Babüloonias.

Muistsed indialased leiutasid selle lihtsa ja mugava kümnest numbrist koosneva arvude süsteemi, mida kasutatakse praegu peaaegu kogu maailmas. Meie nimetame neid araabia numbriteks,

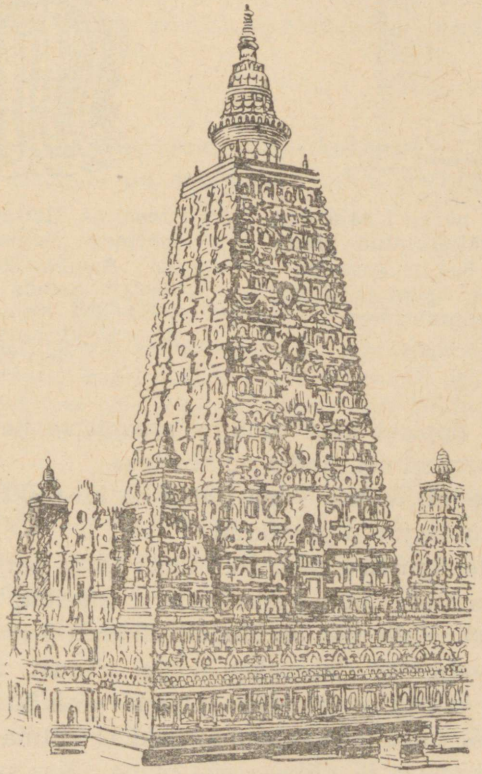

Joon. 52. India tempel V sajandist e. m. a.
(Leia, kus jutustatakse taolistest templitest.)

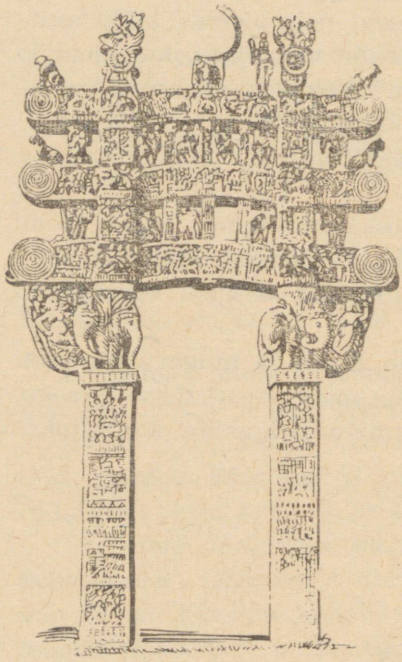

Joon. 53. Templi värav I sajandist e. m. a. Kivist väljaraiutud värav näib pitsitaolisena. See on kaunistatud paljude inimesi, loomi ja taimi kujutavate skulptuuridega.

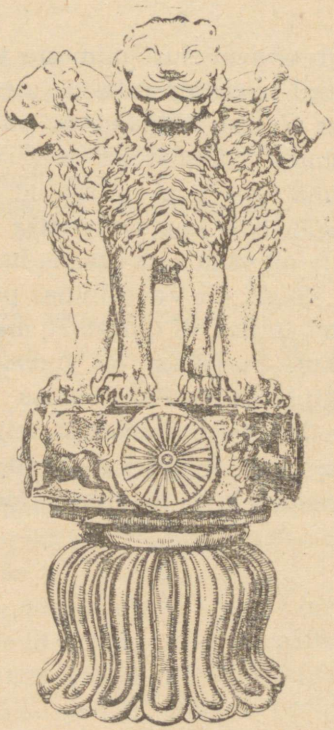

Joon. 54. III sajandist e. m. a. pärineva kivisamba ülemine osa. Samba kõrgus on 50 meetrit. Samba ülaosas seisid nelja lõvi kujud. Tänapäeval on see kujutus India vabariigi vapiks.

sest eurooplased õppisid neid tundma araablaste kaudu. Araablased ise aga nimetasid neid india numbriteks.

4. Vana-India kirjandus. Vana-Indias oli mitmekülgne kirjandus — laulud, muinasjutud ja valmid.

I aastatuhande alguses e. m. a. lõi india rahvas palju laule kangelastegudest. I aastatuhande keskel e. m. a. koostati nendest lauludest suur *poeem*. (Selle sisu on toodud lühidalt § 19 lisas.)

Vana-India valmides naerdakse välja ahnust, rumalust ja lipitsemist. Ühes valmis jutustatakse, kuidas vares istus puu otsas, hoides noka vahel toitu. Kaval šaakal hakkas kiitma tema häält; rumal vares kraaksatas ja pillas toidu maha. (Kas sa oled kohanud taolist valmi ka eesti keeles?)

5. Arhitektuur ja skulptuur Vana-Indias. Säilinud muistsed templid näitavad, et indialased saavutasid arhitektuuris[1] kõrge meisterlikkuse.

Osa templeid oli ehitatud kaljudesse. Templite jaoks raiuti välja suured koopad, mille seinad lihviti nii läikivaks kui klaas. Seevastu osa templeid meenutas kõrgeid torne (joon. 52).

Muistsed indialased kaunistasid templeid, losse ja linnaväljakuid jumalate, inimeste ja loomade raidkujudega.

Suurepäraseks *skulptuuri*[2] näiteks on templi värav (joon. 53). See annab terve pildi India rikkast ja mitmekesisest loodusest — tema taimestikust ja loomastikust.

Meisterlikult on tehtud nelja lõvi kujud (joon. 54). Lõvid seisavad kõrgel lihvitud kivisambal.

India on *malemängu* kodumaa. Malendid kujutavad vanaaja sõjaväge. Kõige ees seisavad jalaväelased, keskel — kuningas ja väepealik, nende kõrval — elevandid, nende taga — ratsavägi.

India rahvas lõi minevikus kõrge **kultuuri** *— kirja, teaduse ja kunsti. India kultuur on avaldanud mõju paljude maailma rahvaste kultuurile.*

*

BRAHMAANIDE SEADUSTEST.

Tõesta allpool toodud seaduste põhjal, et religioon tugevdas inimestevahelist ebavõrdsust Vana-Indias. Milliseid vahendeid peale religiooni kasutasid brahmaanid veel oma riigi tugevdamiseks? Milline oli brahmaanide seaduste põhjal naiste seisund?

Kuna brahmaan pärineb kõige kõrgemast soost, siis on ta kõigi isand. Mis brahmaanile meeldib, tuleb talle tõrkumata anda.

Šudrale määras jumal ainult ühe tegevuse — teenida sõnakuulelikult kõrgemaid kaste.

Et kaitsta kogu maailma, selleks lõi jumal kuninga ja sõjamehed.

Kui šudra julgeb avaldada solvavat arvamust suursuguste inimeste kohta, tuleb talle suhu pista tuline raudvarras. Šudrale,

---

[1] *Arhitektuur* — ehituskunst.
[2] *Skulptuur* — raidkunst.

kes julgeb vaielda brahmaaniga, tuleb kuninga käsul valada suhu ja kõrvadesse kuuma õli.

Kui šudra püüab lüüa brahmaani käe, kepi või jalaga, tuleb tal ära lõigata käed või jalad.

Brahmaanil soovitatakse surmanuhtluse asemel ajada maha juuksed.

Naine, poeg ja ori — neile kolmele ei kuulu midagi. Nende vara kuulub sellele, kellele kuuluvad nad ise.

*

VANA-INDIA POEEM MAHABHARATA.
(Lühike sisukokkuvõte.)

Poeemis jutustatakse kahe radžade suguvõsa võitlusest võimu pärast. Viis venda Pandavid jäid varakult ilma isata. Onu ja onupojad ajasid nad kodukohast välja. Suureks kasvades muutusid vennad vaprateks vägilasteks. Naaberriigi kuningas lubas anda oma tütre naiseks sellele, kes tabab noolega puu otsa riputatud kuldkalakese silma. Kalakese ees keerles kodaratega ratas. Kogu Indiast kogunes noori inimesi võistlema. Üks vendadest tabas kalakese silma. Ta naituski kuningatütrega.

Vennad said oma vara, kuid vanim neist kaotas täringumängus mitte üksnes oma vara, vaid ka iseenda, vennad ja kuningatütre. Kõik nad muudeti orjadeks, kuid kuningatütar veeti tema uue omaniku käsul juukseidpidi lossi.

Hiljem vennad vabanesid, kuid nad ei saanud oma valdusi tagasi rahulikul teel.

Vendade Pandavide ja nende onupoegade vahel algas sõda elu ja surma peale. Üks vendade peamisi vaenlasi ütles: «Kas võidan mina neid ja hakkan valitsema maailma, või hakkavad nemad valitsema pärast minu surma.» Osa hõimudest hoidis vendade poole, teised jälle nende vastaste poole. Võitlus nende vahel kestis 18 päeva.

Poeemis kirjeldatakse erakordselt elavalt lahingu käiku. Suured inimhulgad võitlesid, unustades kõik peale soovi hävitada vaenlast. Nooled põrkasid vastu vaenlaste nooli, sõjavankrid sõitsid otsa sõjavankritele, elevandid põrkasid kokku nagu pilved taevas, tabasid raevus üksteist kihvadega. Otsekui linnud kihutasid mööda lahinguvälja ratsanikud; nagu maod välkusid õhus nooled.

Lahinguväli kattus tapetute ja haavatutega, kes needsid selle õudse lahingu algatajaid.

Edu lahingus kaldus kord ühele, kord teisele poole. Lõpuks Pandavid võitsid. Nad said kuningateks ja vallutasid kõik maad kuni mereni.

Muistsed india poeemid, muinasjutud ja jutustused on tuntud kogu maailmas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas tekkisid Indias riigid? Mida rääkisid riikide tekkimise kohta brahmaanid?
2. Koosta jutustus kastidest Indias. Miks ei võinud kastid kujuneda ürgkogukondliku korra ajal?
3. Miks oli Indias vajalik võitlus religiooniga selleks, et võidelda rõhujatega?
4. Mida me kasutame tänapäeval sellest, mida lõi india rahvas minevikus?

V PEATÜKK.

VANA-HIINA.

§ 20. ORJANDUSLIKU KORRA KUJUNEMINE VANA-HIINAS.

(Kaardid nr. 1 ja 4.)

1. Hiina loodus vanaajal. Kagu-Aasias asub üks maailma suurimaid riike — *Hiina*. Hiina loodus on väga mitmekesine.

Hiina idaosas ookeani rannikul laiub *Suur Hiina madalik*, mida läbivad *Huanghe* ja *Jangtse* jõed. Mõlemad jõed saavad alguse kaugel läänes asuvatest mägedest.

Põua ajal alaneb vesi Huanghe jões. Pärast vihmasadusid tõuseb jõgi üle kallaste ning ujutab tasandiku kümnete ja sadade kilomeetrite ulatuses üle.

Huanghe kaldad on *lössist*, mis sarnaneb peene kollase liivaga. Vesi uhub lössi. Seetõttu purustab jõgi üleujutuste ajal kaldaid. Mitu korda on ta muutnud isegi oma sängi. Pärast üleujutust voolas jõgi juba uues sängis, sageli kaugel neist paigust, kus ta voolas varem.

Küllaldaselt niisutatult on löss väga viljakas.

Ookeani rannikul sajab suurem osa Hiinale langevate sademete hulgast.

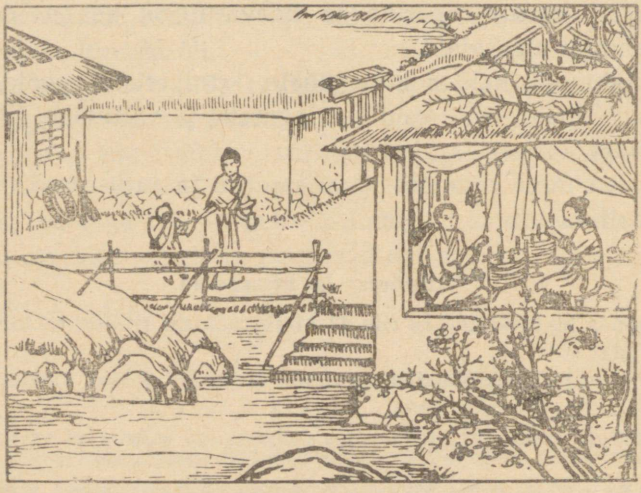

Joon. 55. Siiditootmine Hiinas. *Vana-Hiina kujutus.* Naised ketravad peenikestest siidniitidest kedrust.

Mida kaugemale merest lääne poole, seda vähem on ka sademeid. Sageli on siin tugevad põuad.

Vanaajal olid Huanghe kallastel metsad ja stepid, alamjooksul aga sood.

Ka Jangtse jõe äärsed maad on väga viljakad. Vanaajal olid tema kaldad kaetud tihedate metsadega.

Lääne-Hiinas kõrguvad mäed — kaljused mäeahelikud sügavate ja järskude kuristikega. Mäeahelikel laiuvad põlluharimiseks kõlbmatud kõrbed ja kuivstepid. Teed läbi mägede ja kõrbete olid raskesti läbitavad ning väga ohtlikud.

2. Hiinlaste tegevusalad II aastatuhandel e. m. a. Muistsed põlluharijad asustasid metsadest vabad alad Huanghe kesk- ja alamjooksul.

Vaatamata Suure Hiina madaliku viljakatele maadele oli rahvastiku elu siin väga raske. Põua ajal hävines kogu saak. Veel suuremaid hädasid põhjustasid Huanghe üleujutused. Jõgi viis endaga kaasa terveid asulaid; vees hukkusid inimesed ja karuloomad. Pärast üleujutust sarnanes madalik kõrbega. Hiinlased nimetasid Huanghe jõge «rändavaks jõeks», «Hiina õnnetuseks», «tuhande hädа jõeks».

Üleujutustest pääsenud põlluharijad pöördusid laastatud kohtadesse tagasi. Halva ilma eest varjasid nad end aukudes, mis olid kaetud okstega. Suure tööarmastusega ehitasid nad tamme ja kaevasid kanaleid. Sealjuures töötasid nad peamiselt kivist ja luust tööriistadega.

II aastatuhandel e. m. a. külvasid hiinlased nisu, hirssi ja riisi, istutasid juurvilja ning kasvatasid kariloomi. Hiinlased õppisid kasvatama ka siidiusse, kes andsid peenikest, kuid tugevat niiti. Sellest kooti ilusat siidriiet. Käsitöölised töötlesid vaske ja pronksi, valmistasid kivist nõusid. Hiina käsitööliste tooted räägivad suurest meisterlikkusest (joon. 56).

3. **Vanim Hiina riik.** Huanghe jõe kallastel leidsid arheoloogid palju matmispaiku, mis pärinevad II aastatuhandest e. m. a.

Ühtedesse haudadesse olid asetatud ainult roguskitesse mähitud laibad ja igaühele kaasa pandud pott toiduga.

Kuid leiti ka niisuguseid haudu, mille jaoks olid kaevatud suured augud. Auku oli ehitatud terve maja suure saaliga. Saali oli paigutatud kirst surnukehaga. Kirst oli ümbritsetud pronksist relvade, kuldesemete ja pronksist ning kivist nõudega. Surnu matmisel pandi hauakambrisse kaasa kümneid, sageli koguni sadu inimesi, kes pidid surnu hinge teenima ja kaitsma. Osal neist raiuti enne matmist pea maha, teised seoti lihtsalt kinni ja maeti elusalt. Hauda pandi ka tapetud hobuseid.

Sellistesse haudadesse maeti kuningaid (joon. 57).

Arheoloogide leiud näitavad, et II aastatuhandel e. m. a. oli Huanghe oru rahvastikul tekkinud orjanduslik kord. Kirjalikud

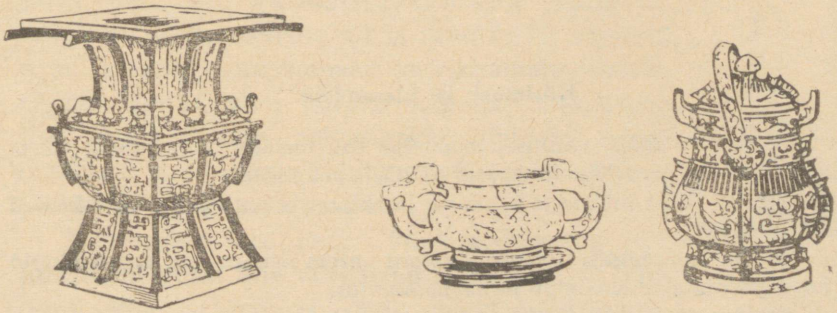

Joon. 56. Hiina pronks- ja kivinõud. Nõud pärinevad II aastatuhandest e. m. a.

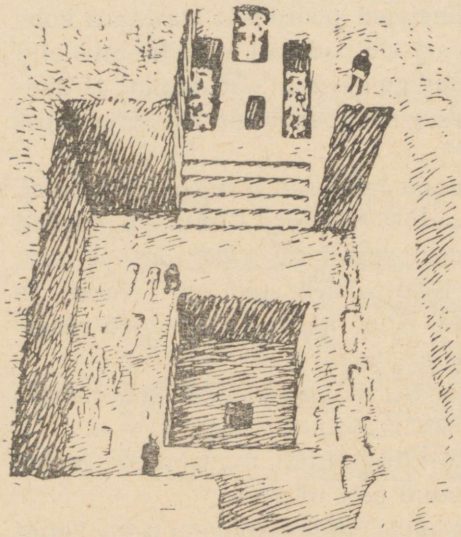

Joon. 57. Lahtikaevatud kuningahaud Hiinas II aastatuhandest e. m. a. Haua keskel on sügav auk, milles seisis kuninga kirst. Selle ümber on koos kuningaga maetud inimeste skeletid. Augu lähedal on hobuste skeletid.

mälestusmärgid kinnitavad, et II aastatuhandel e. m. a. tekkis vanim orjanduslik riik Hiinas.

Vanimas Hiina orjanduslikus riigis olid väga julmad tavad. Alaline hirm põua ja üleujutuste ees viis usu tekkimisele kurjadesse tuule- ja vihmajumalatesse. Jumalate meeleheaks ohverdati orje, kusjuures nad kas põletati elusalt või visati jõkke. On säilinud põua ajal tehtud üleskirjutus: «Põletame orja, et maa peal hakkaks vihma sadama.»

Neis Hiina piirkondades, kus põlluharimine ja karjakasvatus arenes varem kui mujal, tekkis ka orjanduslik riik varem.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliseid raskusi võitluses loodusega tuli ületada hiina rahval vanaajal? Kuidas see peegeldus muistsete hiinlaste religioonis?
2. Mis oli ühist muistsete hiinlaste ja egiptlaste tegevusalades? Millised olid erinevused?
3. Mõtle, miks tekkis orjanduslik kord varem neis paigus, kus hakkasid varem arenema põlluharimine ja karjakasvatus.
4. Kuidas võib arheoloogiliste leidude põhjal otsustada, et Hiinas oli kujunenud orjanduslik kord?

§ 21. HIINA ÜHENDAMINE ÜHTSEKS RIIGIKS.

(Kaart nr. 4.)

1. Hiina majandus I aastatuhandel e. m. a. Kuigi Vana-Hiina talupojad palusid jumalaid saata vihma nende põldudele, lootsid nad rohkem siiski oma tööle (vt. laulu lk. 83).

VI sajandil e. m. a. hakkasid hiinlased töötlema rauda. Töö rauast tööriistadega edenes palju kiiremini kui kivist ja luust tööriistadega.

Joon. 58. Raudlabidad. (Leitud arheoloogide poolt Hiinas.)

Meie ajaarvamise alguseks ehitasid hiinlased Huanghe jõe ja selle lisajõgede kaldaile sadade kilomeetrite pikkusi tamme. Suurele Hiina madalikule kaevasid nad hiiglasuure kanalite võrgu, kusjuures mõned kanalid olid üle saja kilomeetri pikad. Tänu sellele said muistsed hiinlased suuri saake ka neilt põldudelt, mis asusid jõgedest kaugel.

Hiinlased hakkasid esimestena maailmas kivisütt kaevandama ja ahjudes põletama.

2. Ühtse Hiina riigi moodustamine III sajandil e. m. a. Seoses põllumajanduse ja käsitöö arenemisega tekkisid riigid ka Huanghe jõest kaugel asuvates piirkondades.

I aastatuhande keskel e. m. a. oli Hiinas seitse suuremat vürstiriiki. Nende vahel toimusid lakkamatud sõjad ülevõimu pärast kogu Hiinas.

Qini vürstiriik asetses kaugemal teistest vaenujalal olevatest vürstiriikidest. Qini vürstiriik kannatas vähem sõdade all ja muutus III sajandil e. m. a. kõige tugevamaks ja rikkamaks vürstiriigiks Hiinas. Qini vürstid kogusid rohkearvulise sõjaväe ning relvastasid sõjamehi raudmõõkade ja odadega. Lahingus võis raudmõõgaga pronksmõõga puruks raiuda.

Tegutsedes kord jõuga, kord kavalusega vallutas Qini vürst ühe vürstiriigi teise järel ja liitis need oma valdustega. **221. aastal e. m. a.** oli tema võimu alla ühendatud peaaegu kogu Hiina.

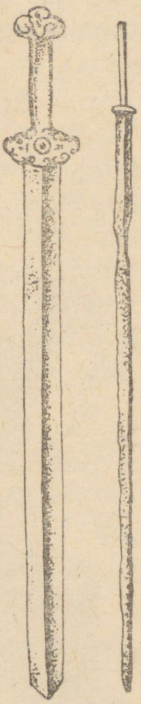

Joon. 59. Hiina pronks- ja raudmõõk.

Tekkis määratu suur riik. Vürst võttis endale nimeks *Qin Shi-Huangdi*, mis tähendas «Qini esimene keiser». (Leia kaardil Qin Shi-Huangdi poolt vallutatud maad.)

Qin Shi-Huangdi määras riigi juhtimiseks palju ametnikke. Ametnikud kogusid talupoegadelt makse, ajasid orje ja talupoegi teede, kindluste ning paleede ehitamisele. Ainuüksi ühe tähtsama palee ehitusel töötas 700 000 inimest.

3. **Suur Hiina müür.** Hiinast loode pool asuvais steppides elasid rohkearvulised rändhõimud, kes tegid sageli röövretki Hiina linnadesse ja asulatesse.

Juba enne Hiina ühendamist ehitasid üksikud vürstiriigid kindlusi, et kaitsta oma piire rändhõimude röövretkede vastu. Pärast ühtse riigi tekkimist algasid Hiinas grandioossed ehitustööd kaitseks hunnide vastu. Riigi piirile oli kogutud ligi kaks miljonit inimest. Valmistati telliseid, lihviti kive, ehitati kindluse müüre ja torne. Need tööd jätkusid ka pärast Qin Shi-Huangdi valitsemisaega.

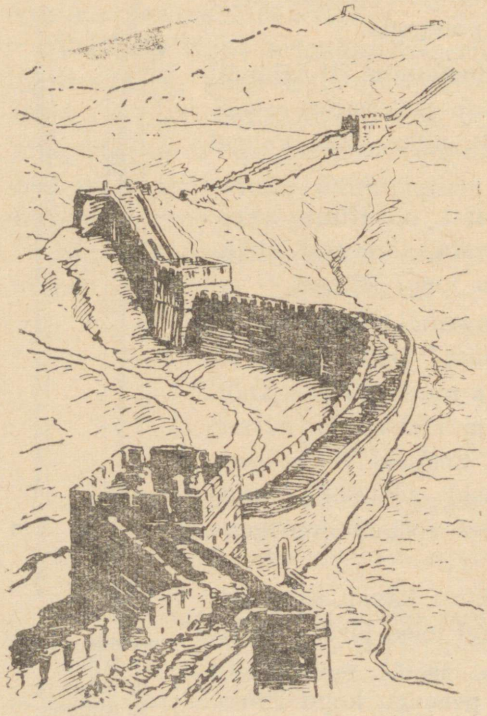

Joon. 60. Suur Hiina müür. (Leia õpikus koht, kus jutustatakse müürist ja selle ehitamisest.)

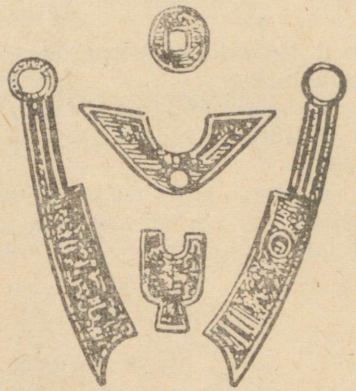

Joon. 61. Hiina mündid V—III sajandist e. m. a.

Hiina rahva tööga rajati riigi põhjapiirile 4000 kilomeetri pikkune müür. Müür oli nii lai, et seal võis kõrvuti sõita 5—6 ratsanikku. Müüri hakati nimetama *Suureks Hiina müüriks* (joon. 60).

4. Suur siiditee. Suure Hiina müüri ehitamine aitas rajada teed Hiinast läände. Asudes müürist lõuna pool, oli tee kaitstud rändhõimude kallaletungi eest. Edasi läbis tee Kesk-Aasia ääretuid avarusi — kõrbeid ja kiviseid kiltmaid. Et kindlustada karavane veega, olid kõrbetesse kaevatud sügavad kaevud. Alates II sajandist e. m. a. liikusid seda teed mööda Hiinast ja Hiinasse koormatud kaamelite ning eeslite karavanid. Seda teed hakati nimetama *Suureks siiditeeks,* sest seda teed mööda veeti Hiinast siidi teistesse maadesse. Siidi hinnati kõrgelt kogu maailmas.

Järk-järgult tekkisid Hiinal sidemed India ja Mesopotaamiaga. Mesopotaamia kaudu kujunesid sidemed ka Vahemere-äärsete maadega.

Meie ajaarvamise alguseks saavutas hiina rahvas suurt edu võitluses loodusega ja oma majanduse arendamises. *Rahva tööga muudeti taltsaks «rändav jõgi», viljatud kõrbed muudeti õitsvateks põldudeks ja aedadeks, rajati teed läbi läbipääsmatuina näivate mägede.*

HIINA TALUPOEGADE LAULUST.

«Ma võtan raudlabida pilve asemel.
Kaevan kanali vihma asemel.
See on kastmine ja väetamine,
pikaks kasvab minu viljapea . . .»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliseid edusamme saavutas hiina rahvas I aastatuhandel e. m. a. majanduses?

2. Leia kaardil nr. 4 Hiina riigi territoorium II sajandil e. m. a.

3. Jutusta Suurest Hiina müürist, kasutades õpiku teksti, joonist ja kaarti.

4. Mitu aastat tagasi kujunes Hiinas ühtne riik? Mitmenda aastani valitses Qin Shi-Huangdi, kui teame, et ta oli ühtse Hiina riigi keisriks 11 aastat?

§ 22. RAHVA ÜLESTÕUSUD HIINAS.

(Kaart nr. 4.)

1. Talupoegade ja orjade olukord. Juba vanaajal lõi hiina rahvas oma tööga suuri rikkusi, kuid ei saanud ise kasutada oma töö vilja. Koos võimsa riigi tekkimisega tugevnes ka orjapidajate võim.

Kaasaegsed[1] on jutustanud, kuidas töötasid hiina talupojad: «Kui talupoeg töötab põllul, on tal peas kõrkjatest punutud müts, tema keha katab jäme riie. Keha on veega üle valatud, jalad on poris. Põletavast kuumusest on kõrbenud juuksed ja nahk. Kogu keha on äärmuseni pingul.»

Vaatamata sellisele raskele tööle ei jätkunud talupojal pärast võla maksmist ei leiba ega juurvilja enda ja oma pere toitmiseks. Ühe kaasaegse sõnade järgi sõid talupojad sigade ja koerte toitu. Oma rõivad valmistasid nad õlgedest, puulehtedest ja kõrkjatest.

Kuid talupoega ja käsitöölist ähvardas veelgi suurem oht — orjus. Kui nad ei suutnud tasuda tähtajaks makse ja võlga, muudeti nad koos perekonnaga orjadeks. Sageli müüsid vanemad oma lapsi orjadeks, et päästa neid näljasurmast. Isegi kõige väiksema üleastumise eest heideti süüdlane vanglasse või müüdi koos kogu oma perega orjadeks.

Meie ajaarvamise alguses tõusis orjade arv Hiinas tunduvalt. Nii nagu ostetakse turult kariloomi, ostsid orjapidajad endale vanglatest orje. Õnnestunud sõjakäikudelt naabermaadesse toodi kaasa palju vange ja muudeti nad orjadeks. Ainuüksi ühelt sõjakäigult toodi kaasa 200 000 vangi.

---

[1] *Kaasaegne* — inimene, kes elas kirjeldatud sündmuste ajal.

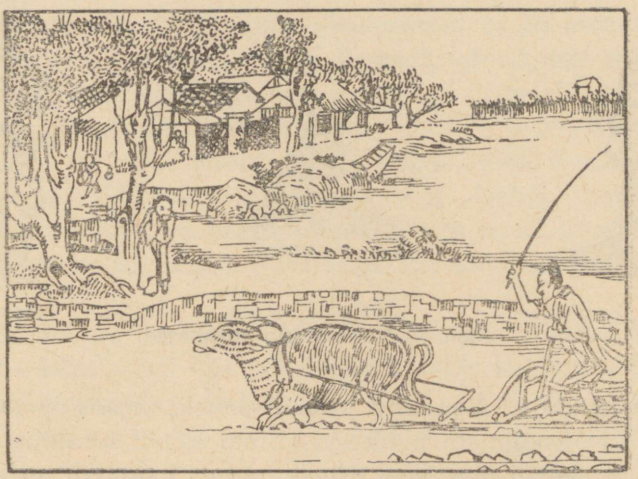

Joon. 62. Riisipõllu kündmine Hiinas.
Vana-Hiina kujutus.
Põld on veega üle ujutatud, sest riis vajab tärkamiseks väga palju niiskust. (Leia, kus jutustatakse õpikus taolisest tööst.)

Kõik Hiina teed olid tulvil ahelatesse needitud orje. Sageli veeti neid puurides nagu metsloomi. Orjadel aeti maha juuksed ning põletati näole märk.

2. Orjapidajate elu. Orjapidajad haarasid endale orjade ja talupoegade tööga loodud rikkused. Vana-Hiina kirjanik jutustas orjapidajate elust II sajandil m. a. j.: «Nende põllud haaravad kogu maa, neil on tuhandeid orje. Nende suured majad ei suuda mahutada kõiki kallihinnalisi esemeid. Hobuseid, veiseid, lambaid ja sigu on neil nii palju, et ei jätku mägesid ja orge nende karjatamiseks. Neil on palju lauljaid ja muusikuid. Veini on nii palju, et seda ei jõuta ära juua ning see rikneb. Liha ei jõuta ära süüa ning see läheb halvaks.»

Kõige rikkamaks orjapidajaks oli keiser. Ainuüksi temale kuuluvates kaevandustes töötas 70 000 orja.

3. Talupoegade ja orjade võitlus rõhujate vastu. Talupojad ja orjad vihkasid oma rõhujaid ning nimetasid neid tabavalt «südametunnistuseta rottideks, kes õgivad võõrast leiba». Orjad ja talupojad, kel õnnestus põgeneda, varjasid end metsades ja mägedes. Ühinenud salkadesse, tungisid nad kallale ametnikele ja orjapida-

Viljalõikaja sirbiga.

Villakorrutaja.

Kaevur.

Joon. 63. Vana-Hiina kujukesed.

jatele. Orjapidajad õiendasid julmalt arveid orjade ja talupoegadega. Sellest hoolimata puhkesid Hiinas sageli ülestõusud.

Üks suuremaid ülestõuse Hiinas toimus I sajandil m. a. j. Seda nimetati *Punakulmude* ülestõusuks. (Jutustus sellest ülestõusust vanade Hiina kroonikate põhjal on toodud õpikus lk. 88.) Teine suurem ülestõus toimus II sajandi lõpul m. a. j.

4. Kollaste turbanite ülestõus. II sajandi lõpul m. a. j. toimus Hiinas salajane ettevalmistus uueks ülestõusuks. Seda juhtisid kolm venda *Zhangi*. Nad kutsusid rahvast üles kukutama keisrit. Vendadel Zhangidel oli palju poolehoidjaid kaevandustes, töökodades ja külades. Kõikjal loodi salajasi väesalku, mis pidid üheaegselt välja astuma.

184. aastal m. a. j. hakkas ülestõusu ettevalmistus lõpule jõudma. Mõni päev enne ülestõusu alguseks määratud aega andis üks reetur välja ülestõusu plaani. Ühe nädala jooksul võeti kinni ja hukati üle 1000 vendade Zhangide poolehoidja. Siis andis vanim vendadest käsu viivitamatult ülestõusu alustada.

Ebatavalise kiirusega haaras ülestõus maa keskpiirkonnad. Üheaegselt astusid välja sajad tuhanded talupojad ja orjad. Nad moodustasid kümneid suuri väesalku. Ülestõusnud vallutasid linnu, võtsid rikastelt vara, vabastasid orje ja vanglatest vange. Nad kandsid pea ümber kollaseid sidemeid. Sellepärast nimetati seda ülestõusu *Kollaste turbanite* ülestõusuks.

Ka orjapidajad koondasid oma jõude. Nad kutsusid sõjaväkke ametnike ja väepealikute poegi, oma kõige ustavamaid teenreid. Orjapidajad ise astusid väesalkade etteotsa.

5. «Kollaste turbanite» lüüasaamine. Peaaegu kogu Hiinas puhkes äge võitlus. Isegi ülestõusnute vaenlased olid sunnitud tun-

nistama nende mehisust. Kuid ülestõusnud ei ühendanud oma jõude, iga väesalk tegutses eraldi. Samuti polnud neil sellist relvastust ja kogenud väepealikuid nagu keisri vägedel.

Tunginud ülestõusnutele ootamatult kallale, surus keisri sõjavägi nad jõe ja soode juurde. Seal uppus 50 000 inimest. Teises lahingus tapeti 100 000 talupoega ja orja. Nende maharaiutud peadest käskis keisri väepealik laduda kõrge torni. Üksteise järel hävitati «kollaste turbanite» väesalgad. Vennad Zhangid hukkusid võitluses.

Ülestõusnutega õiendati julmalt arveid. Võitjad hukkasid kõiki, keda kahtlustati kas või ülestõusnutele kaasatundmises. Ei halastatud isegi naistele ja lastele.

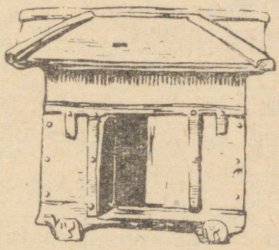

Joon. 64. Kehviku onn Vana-Hiinas. *Väljakaevamistel leitud savist kujutus.*

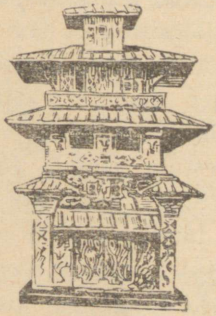

Joon. 65. Rikka inimese elamu Vana-Hiinas. *Väljakaevamistel leitud savist kujutus.*

Vaatamata sellele, et hävitati «kollaste turbanite» põhijõud ning hukati nende juhid, kestis ülestõus üle 20 aasta. Maa erinevais paigus tekkisid üha uued talupoegade ja orjade väesalgad. Alles pärast paljusid lahinguid ja hukkamisi õnnestus keisri sõjaväel ülestõus maha suruda.

Vaatamata lüüasaamisele oli rahva ülestõusudel Hiinas siiski väga suur tähtsus.

Pärast Kollaste turbanite ülestõusu muutus talupoegade, käsitööliste ja orjade olukord veidi paremaks. Ülestõusu tagajärjel nõrgenes Hiina riik ja lagunes mitmeks väiksemaks riigiks.

Värviline illustratsioon VII. Kollaste turbanite ülestõus Hiinas. Ülestõusnud piiravad tähtsat ametnikku. Sõjavankrit kaitsevad ratsani-

kud ja sõjamehed. Paremal kihutavad ülestõusnud rikastelt äravõetud hobustel. Vasakul varitsuspaigas asuvad vibuga relvastatud ülestõusnud. Talupoja vankrile on hieroglüüfidega kirjutatud sõnad «Jia-zi», mis tähendab «uus ajastu». Need sõnad olid ülestõusu leppemärgiks. Eemal (vasakul) on Suur Hiina müür. Paremal asub rikka orjapidaja kindlustatud mõis.

PUNAKULMUDE ÜLESTÕUS.

(Vanadest Hiina kroonikatest.)

Sel ajal tabas maad suur nälg. Ülestõusnud ilmusid otsekui mesilaspere. Fang Chong oli julge ja rahvahulgad ühinesid temaga. Valmistudes ülestõusuks, värvisid Fang Chong ja tema kaaslased oma kulmud punaseks, et eraldada oma võitlejaid keisri vägedest.

«Punakulmude» arv ulatus kümnetesse tuhandetesse ning neid ei suudetud võita. Ülestõusnute arv kasvas.

Keiser määras väepealikuteks üheksa inimest, keda hakati nimetama «tiigriteks». «Tiigrid» pandi suurte väesalkade etteotsa. Sõjameestele kingiti 4000 münti, kuid nad ei tahtnud sõdida. Kuus «tiigrit» purustati ja nad põgenesid. Kolm «tiigrit» püüdsid koguda laialijooksnud vägesid pealinna kaitseks.

Pealinna juurde voolas kõikjalt ülestõusnuid. Keiser käskis vabastada vanglatest kurjategijaid, neid relvastada ja saata sõjaväkke. Kuid vaevalt oli see sõjavägi linnast lahkunud, kui sõjamehed jooksid laiali.

Ülestõusnud tungisid pealinna läbi kindluse väravate. Linn põles, selle tänavatel käisid lahingud. Ametnikud viisid keisri ühe tiigi saarel asuvasse lossi.

Ülestõusnud ruttasid sinna, piirasid lossi ja hakkasid laskma vibudest. Keisri kaitsjad langesid üksteise järel, neil lõppesid nooled. Algas käsitsivõitlus. Ülestõusnud tapsid keisri ja raiusid tal pea maha.

«Punakulmud» ei osanud oma võitu kasutada. Nad arvasid, et kõigi nende hädade põhjuseks oli õel keiser ja et nende elu muutuks kergemaks, kui keiser oleks õiglane ja hea. Nad võimaldasid orjapidajatel troonile upitada uue keisri.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas muutusid vabad inimesed orjadeks? Mida uut said sa selle kohta teada § 22?
2. Koosta piltide ja õpiku teksti põhjal jutustus talupojast, kes on sattunud orjusesse ning võtab osa kas Punakulmude või Kollaste turbanite ülestõusust.
3. Miks lõppes Kollaste turbanite ülestõus lüüasaamisega?
4. Milline tähtsus oli Kollaste turbanite ülestõusul Hiina ajaloos?
5. Kui palju aastaid möödus Hiina ühendamisest ühtseks riigiks kuni Kollaste turbanite ülestõusuni?

§ 23. VANA-HIINA KULTUUR.

M e e n u t a! Millal ja kuidas tekkis kiri Egiptuses (§ 13, p. 5)? **Millised teadused tekkisid Egiptuses ja Mesopotaamias vanaajal? Miks need tekkisid** (§ 13, p. 3 ja 4; § 17, p. 4)?

1. Kiri. Hiina rahvas oli kaua aega eraldatud teistest vanaaja eesrindlikest maadest raskelt läbitavate mägede ja kõrbetega. Seepärast tuli hiina rahval luua täiesti iseseisvalt oma kiri ja teadus.

Hiina rahvas lõi kirja ligi 2000 aastat enne meie ajaarvamist. Kirjamärkideks olid *hieroglüüfid*. Pärast Hiina ühendamist üheks riigiks töötati välja ka ühtne kiri.

Iga hieroglüüf tähistas tervet sõna. Näiteks tähistas hieroglüüf sõna «puu», kaks sellist märki sõna «mets», kolm tähendas «padrik». Hiina kirjas on mitukümmend tuhat hieroglüüfi [1].

Muistsed hiinlased kirjutasid luudele, bambustahvlikestele ja siiditükkidele. Seotud bambustahvlikesed asendasid raamatuid. Niisugused «raamatud» olid väga ebamugavad: teele asudes pidi õpetlane endaga kaasa vedama mitu koormatäit bambusraamatuid. Siid oli väga kallis ja seda kasutati ainult eriti tähtsateks üleskirjutusteks.

[1] Hiinas kasutatakse ka tänapäeval hieroglüüfe. Üleminekut lihtsamale kirjale takistab see, et Põhja-Hiina elanike keel erineb Lõuna-Hiina omast. Kiri on neil ühine. Nad loevad samu ajakirju ja raamatuid. Nad saavad hieroglüüfi tähendusest aru ühtemoodi, kuigi hääldavad seda erinevalt. Täpselt samuti saavad inglane ja eestlane aru numbrist «7», kuigi nimetavad seda erinevalt.

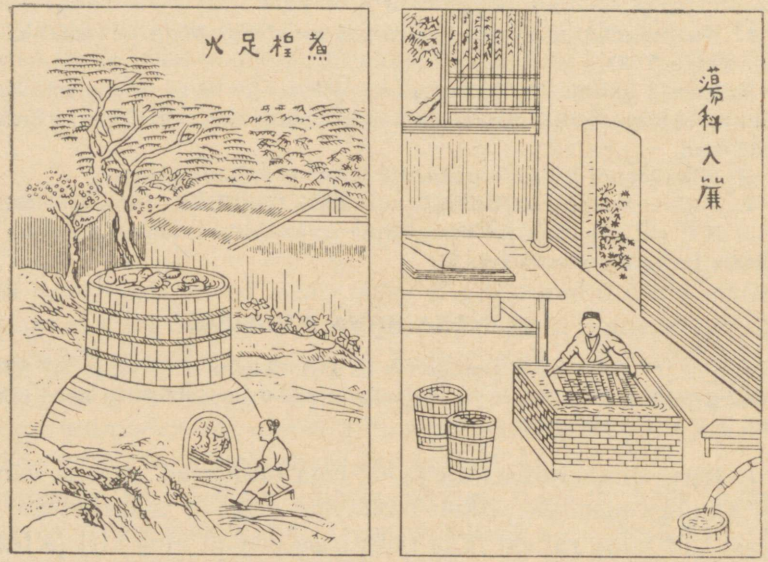

Joon. 66. Paberi valmistamine Hiinas. *Vana-Hiina kujutus.* Vasakpoolne joonis kujutab, kuidas katlas keedetakse paberimassi. Parempoolne joonis näitab, kuidas toru kaudu voolavast massist valmistatakse paberipoognaid. Ülal on hiina hieroglüüfid.

I sajandil m. a. j. leiutasid hiinlased *paberi.* Seda valmistati kaltsudest, puukoorest ja bambusest. Paber oli palju odavam kui siid ja palju mugavam tarvitamiseks kui bambustahvlikesed. Paberi leiutamisel oli suur tähtsus hariduse arenemisele kogu maailmas.

Kuid kiri ja teadus polnud kättesaadavad Vana-Hiina talupoegadele. Hieroglüüfide õppimiseks kulus palju aastaid, kuid vaestel inimestel ei olnud võimalik maksta oma laste palju aastaid kestva õpetamise eest.

2. Teadusalased teadmised. Hiina õpetlased kirjutasid palju raamatuid astronoomia, matemaatika ja arstiteaduse alal.

Ka Hiinas jälgisid põlluharijad taevatähtede liikumist. Siit sai alguse astronoomia arenemine Hiinas.

Püüdes selgitada, kuidas on ehitatud maailm, võrdlesid Hiina õpetlased seda hiiglasuure munaga: maa on nagu munakollane, aga taevas — munakoor, millele on seestpoolt kinnitatud tähed: need tiirlevad ümber munakollase.

Matemaatika tekkis vajadusest teha arvutusi põlluharimise ja käsitöö alal, samuti kanalite kaevamisel ja hoonete ehitamisel.

Muistsed hiinlased tundsid palju vahendeid haiguste ja haavade ravimiseks. Üheks ravivahendiks peeti *teed*, mis pidi andma haigele uut jõudu. Hiljem hakati teed tarvitama joogina.

Vana-Hiinas oli palju teadusalaseid teoseid maaharimise, kasulike taimede kasvatamise ja siidiusside aretamise kohta. Põllumajandusteadus Vana-Hiinas oli rajatud hiina talupoegade tuhandeaastastele kogemustele.

Suurepärasteks leiutusteks Vana-Hiinas olid *kompass* ja *seadis, mis märkis maavärisemisi* (joon. 67).

Hiina teadus (nagu vanaaja teistegi maade teadus) arenes tänu rahva ennastsalgavale tööle.

3. Vana-Hiina kunst. Vana-Hiina joonised, reljeefid ja raidkujud jutustavad erinevatesse klassidesse kuulunud inimeste elust Vana-Hiinas. Nad kujutavad pidutsevaid orjapidajaid, töötavaid käsitöölisi, talupoegi ja orje, tutvustavad meid nii ülikute kui ka kehvikute riietuse ja elamutega.

Hiina rahvas on loonud palju laule, legende ja teisi ilukirjanduslikke teoseid. Neis väljendasid erinevatesse klassidesse kuulunud inimesed oma vaateid ja tundeid (§ 23 lisas on toodud katkendeid Vana-Hiina teostest).

4. Hiina kultuurilised sidemed teiste maadega. Seoses Suure siiditee rajamisega tihenesid Hiina sidemed teiste maadega. Juba vanaajal omandas hiina rahvas palju teiste rahvaste kultuurist, eriti India kultuurist.

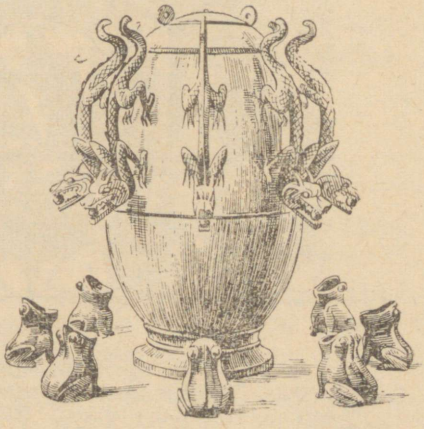

Joon. 67. Muistne seadis Hiinas, mis märkis maavärisemisi. Seadise sisemuses asub õõtsuv vars. Seadise välispinnal on muinasjutuliste koletiste — draakonite kujud. Draakonid hoiavad suus kuulikesi. Maavärisemise puhul vars kaldus ja tõukas välja kuulikese, mis langes konna suhu.

Milliste klasside vaateid ja huve väljendavad allpool toodud katkendite autorid? Põhjenda oma arvamust.

I. Muistsel ajal andis jumal sõjamehele oma käsu: valitseda meie maad kõigis neljas ilmakaares. Ta määras sinna sugukonna vanemaid . . .
Sõjakas vürst
võidab alati vaenlasi — kõigis lahinguis.
Ja vürsti valdused on väga suured, kuni tuhat liid.
(*li* on umbes pool kilomeetrit. — *Toim.*)
Neid ümbritsevad kuulekate orjade elamud.
Ta laiendas meie valdusi kuni mereni . . .

II. «Taevas» (s. t. «jumal») ei räägi ise, ta tegi inimesele ülesandeks kuulutada tema mõtteid. Keisrile, kellele Taevas andis selle korralduse, on avatud Taeva mõtted. Seepärast nimetatakse teda Taeva Pojaks. Taeva Poeg saab käsud Taevalt, alluvad saavad need Taeva Pojalt. (Meenuta, millisel maal rääkis kuningas, et ta annab edasi jumala käske.)

Joon. 68. Pidu lossis. *Vana-Hiina reljeef.*
Alumises reas on kujutatud suurnikke, kes sõidavad lossi juurde, saadetuna jala- ja ratsaväelastest. Keskmises reas võtab peremees külalisi vastu. Ülemises reas kujutatakse pidulisi, muusikuid ja valvureid.

III. Hei, isand! Ei ole te vilja külvanud, ei koristanud,
kuid kolmkümmend miljonit viljavihku miks olete omastanud?
Kuidas on teie paleesse nii palju härgi tekkinud?
Tõeline inimene ei söö iialgi
priileiba — nagu teie, isand!

IV Ühes legendis jutustatakse Hiinas toimunud üleujutusest. Vesi ujutas üle kogu maa, ainult mäetipud ulatusid veest välja. Neil mäetippudel päästsid end ellujäänud inimesed. Vesi ei alanenud rohkem kui kümne aasta jooksul. Siis hakkas inimene, kelle nimi oli Yu, töötades ööd ja päevad, kanaleid kaevama ning jõesängi süvendama. Jõed taandusid oma kallastesse ja inimesed laskusid veest vabanenud tasandikule.

Legendis Yu'st ülistatakse hiina rahva tööd, tema võitlust Huanghe jõega. (Millist inimese tööd ülistavat vana-hiina laulu sa tead? § 21.)

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näita kaardil Qin Shi-Huangdi ajal ühendatud Hiina riigi piire. Mitmendal sajandil kujunes ühtne Hiina riik? Millal olid Vana-Hiina valdused kõige suuremad? Näita kaardil tolleaegseid piire.
2. Näita kaardil Suurt siiditeed. Milline tähtsus oli Suurel siiditeel?
3. Kuidas muutus hiina rahva töö tulemusena Suur Hiina madalik? Millistes teostes peegeldus see töö?
4. Millise vanaaja kirjaga sarnaneb hiina kiri kõige rohkem? Milles seisab see sarnasus?
5. Millised teadused tekkisid Vana-Hiinas? Miks nad tekkisid?
6. Leia, millised kaks aastaarvu Vana-Hiina ajaloost on õpikus eriti esile toodud. Kirjuta välja need aastaarvud ja sündmused, mis kuuluvad nende juurde.

II osa («Vana-Idamaa») kokkuvõte.

Mida nimetatakse Vana-Idamaaks? Milline tähtsus on Vana-Idamaal ajaloos?

Vana-Idamaaks nimetatakse maid Aasias ja Kirde-Aafrikas, kus vanaajal kujunesid välja orjanduslikud riigid. Siin arenes varem kui mujal põlluharimine, karjakasvatus ja käsitöö.

Vana-Idamaa rahvad kodustasid palju kasulikke loomi, õppisid kasvatama palju kasulikke taimi. Vana-Idamaal oli kõrgelt

arenenud käsitöö, sealhulgas metallide töötlemine ja riide valmistamine. Vana-Idamaa rahvad lõid kirja, rajasid astronoomia, arstiteaduse ja teiste teaduste alused, töötasid välja kalendri. Vana-Idamaal loodi väljapaistvaid teoseid skulptuuri, arhitektuuri ja kirjanduse alal.

Vana-Idamaal rajati alusmüür kogu maailma kultuuri edasisele arenemisele.

Miks kehtestus Vana-Idamaal orjanduslik kord?

Egiptuse riik kujunes Niiluse jõe orus, Babüloonia riik — Eufrati ja Tigrise jõgede orgudes, India riigid — Induse jõe orus, Hiina riik — Huanghe jõe orus. Nende orgude pinnas, mida niisutasid jõgede üleujutused, oli väga viljakas. Puuatrade, vasest ning isegi kivist ja luust tööriistadega toimunud maaharimisel andis see väga head saaki. (Meenuta, millist saaki saadi Lõuna-Mesopotaamias.) Neist saakidest jätkus nende toitmiseks, kes kaevasid kanaleid, ehitasid tamme ja harisid maad, ning jäi veel ülegi.

Nii oli nende suurte jõgede orgudes varem kui mujal kasulik sundida teisi töötama enda kasuks. Sellepärast hakati siin muutma orjadeks esmalt sõjavange, hiljem aga ka oma vaesunud naabreid. Tekkisid klassid — orjad ja orjapidajad. Nii tekkis Niiluse, Eufrati, Tigrise, Induse ja Huanghe jõe orgudes juba IV—II aastatuhandel e. m. a. orjanduslik kord.

Enamiku Vana-Idamaa elanikkonnast moodustasid talupojad. Käsitööga tegelesid peamiselt vabad käsitöölised.

Kuidas säilitas väikesearvuline orjapidajate klass Vana-Idamaal oma võimu miljonite orjade ja talupoegade üle?

Selleks et säilitada oma võimu talupoegade ja orjade üle, tuli orjapidajatel jõuga maha suruda nende vastupanu. Seda võis teha ainult riik, kelle käsutuses oli tugev sõjavägi, palju ametnikke, kohtunikke ja vanglaid. Riik kehtestas seadused, mis olid halastamatud töötajate suhtes, kuid kasulikud orjapidajatele. Sellepärast tekkisid koos klasside kujunemisega ka riigid. Orjapidajate võimu toetas ka religioon.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest sarnaneb Egiptuse, Mesopotaamia, India ja Hiina loodus? Kuidas sa saad aru Idamaa vanasõnast: «Lapsed on kullast kallimad, kuid vesi on lastest kallim»?

2. Mis oli ühist Egiptuse, Mesopotaamia, India ja Hiina elanike tegevusalades vanaajal? Milliseid kasulikke taimi aretasid nende maade rahvad? Milliseid kasulikke loomi õppisid nad kasvatama? Mida sa tead jutustada Vana-Idamaa käsitööst? Milliseid suurimaid ehitusi sa tead Vana-Idamaal?

3. Miks kujunes Vana-Idamaal orjanduslik kord? Mille poolest erineb orjanduslik kord ürgkogukondlikust korrast? Miks tekkis koos klasside kujunemisega ka riik?

4. Millised olid suurimad rõhutute ülestõusud Vana-Idamaal? Millal need toimusid?

5. Kuidas tugevdas religioon orjapidajate võimu? Too selle kohta näiteid Egiptuse, Babüloonia, India ja Hiina ajaloost. Kuidas kasutasid orjapidajad kunsti oma võimu tugevdamiseks?

6. Millised teadused tekkisid Vana-Idamaal? Miks nad tekkisid?

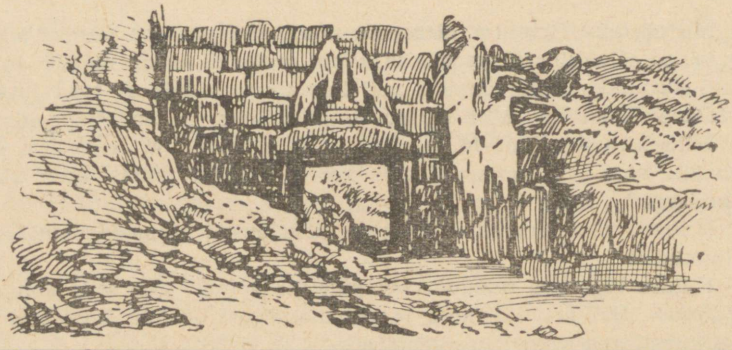

VANA-KREEKA.

VI PEATÜKK.

KREEKA AJALOO VANIM PERIOOD.

§ 24. VANA-KREEKA LOODUS JA RAHVASTIK.

(Kaart nr. 5.)

1. Kreeka loodus. Euroopa lõunaosas asub *Balkani poolsaar*. Poolsaare lõunapoolne osa ulatub kaugele merre. Siin asub väike mägine maa — *Kreeka*.

Kreeka mäed on järskude kaljude ja kitsaste mäekurudega. Kivistel mäenõlvadel kasvab võsa ja hõre rohi; siin olid vaid kitsedele ja lammastele kõlblikud karjamaad. Ainult tasandikel, mis asetsesid mägede vahel, olid viljarikkad maad.

Kreeka mägedes leidub rauamaaki, vaske ja hõbedat. Väga palju on Kreekas *marmorit* — ilusat kivi, mida on hõlbus töödelda.

Kahe talvekuu jooksul möllavad Kreekas tormid ja sajab vihma. Muidu aga paistab siin peaaegu aasta läbi ere päike, taevas on pilvitu ja sinine. Kreeka suved on kuivad ja kuumad.

Kreeka jõed on väikesed ja needki kuivavad suvel peaaegu täiesti. Saates kedagi teele, soovisid kreeklased talle «õnnelikku teed ja värsket vett».

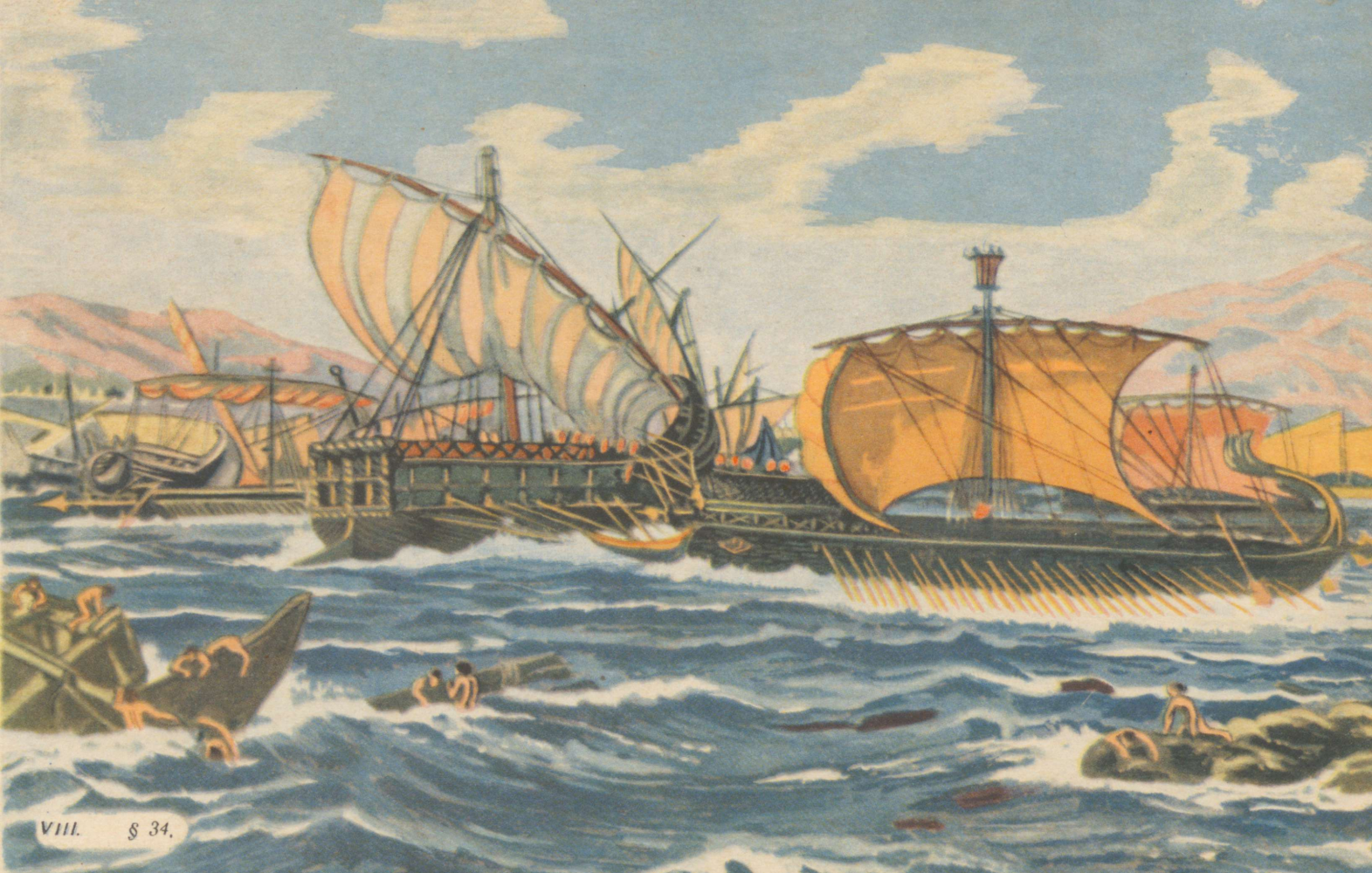

VIII. § 34.

IX. § 36.

Kreeka idarannik, mida uhub *Egeuse meri*, on väga lõhestatud. Kitsad poolsaared ulatuvad kaugele merre, merelahed aga tungivad sügavale maismaale. Siin on palju lahtesid, mis sobivad hästi laevade seisukohaks.

Egeuse meres on palju saari. Need asuvad üksteisele nii ligidal, et peaaegu igalt saarelt võib näha naabersaari.

2. Kreeka kolm osa. Loodus ise on jaganud Kreeka kolmeks osaks: *Lõuna-Kreekaks* ehk *Pelopónnesoseks, Kesk-Kreekaks* ja *Põhja-Kreekaks*.

Sügavad lahed eraldavad Lõuna-Kreekat ülejäänud Kreekast. Ainult maakitsus ühendab Peloponnesost Kesk-Kreekaga.

Kõrged ja peaaegu läbipääsmatud mäeahelikud eraldavad Kesk- ja Põhja-Kreekat. Ainult rannikul, mägede ja mere vahel asub *Termopüla* maakitsus. Siit kulges vanaajal ainus läbitav tee Kesk-Kreekast Põhja-Kreekasse.

Mäeahelikud jagavad Kreeka kolm osa omakorda veel paljudeks väikesteks piirkondadeks. Et pääseda ühest piirkonnast teise, tuli kas sõita mere kaudu või käia mööda kitsaid mägiteid.

3. Mükeene kultuur. Umbes 100 aastat tagasi algasid Peloponnesoses, kohal, kus oli asunud muistne Kreeka linn *Mükeene*, arheoloogilised väljakaevamised. Vanaajal seisis siin kõrgel künkal loss. See oli piiratud tugeva müüriga, mis oli laotud hiiglaslikest kivimürakatest. (Müür ja kindluse värav on kujutatud joonisel peatüki alguses.)

Lossi lähedalt leiti muistsed matmispaigad. Neist leidsid arheoloogid palju meisterlikult valmistatud kullast ehteasju ja pronksist relvi, mis olid kullaga kaunistatud. Mõnedel maetutest olid näod kullast maskidega kaetud (joon. 69).

Taolisi losse ja kindlusemüüre on leitud mujalgi Peloponnesoses, samuti Kesk-Kreekas.

Ühest lossist leiti üle tuhande savitahvli, mis olid kaetud tund-

Joon. 69. Kuldmask ja lõvi pea kujuline kuldnõu, mis leiti Mükeene haudadest.

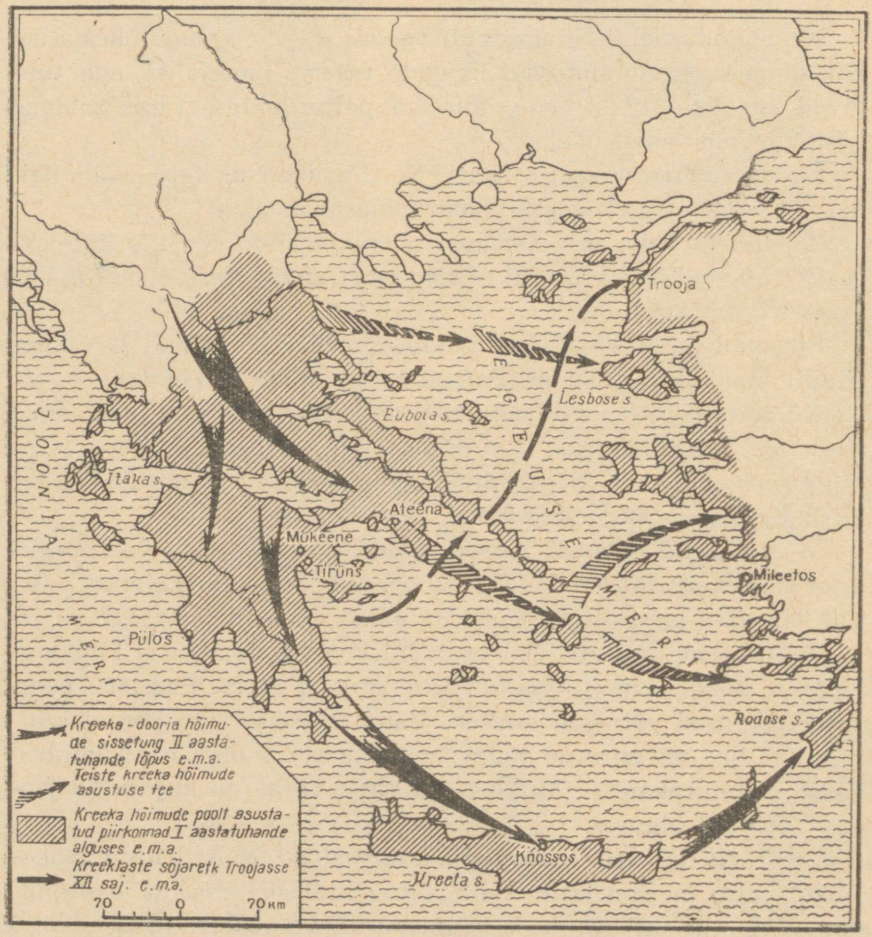

Joon. 70. Kreeklaste asustus I aastatuhande alguseks e. m. a.

matute märkidega. Alles mõned aastad tagasi lahendasid teadlased nende märkide saladuse ja lugesid tahvlitele tehtud ülestähendusi. See oli vanim kreeka kiri.

Nüüd võisid teadlased vastata küsimustele, mis olid nii kaua lahendamata olnud: kelle poolt ja millal ehitati need lossid, kes neis elas ja millal nad purustati.

Selgus, et need lossid on pärit XVI—XII sajandist e. m. a. Nende tugevate müüride varjus elasid kreeka hõimude juhid. Iga-

ühel neist oli tugev sõjavägi. Juhid haarasid endale kõige viljarikkamad maad ning sundisid ümbruskonna elanikke makse maksma.

Kindluse müüride lähedal elasid nende uhkete losside ehitajad ja käsitöölised, kes valmistasid juhtidele hinnalisi relvi, kuldnõusid, ehteid ja peeni kangaid. Savitahvlitele tehtud ülestähendusi lugedes said teadlased teada, kui palju käsitöölisi töötas lossis, kui palju oli orje ning millist tööd nad tegid.

Mükeene lossi leidudel on nii suur tähtsus, et nende järgi nimetatakse Kreeka kultuuri XVI—XII sajandil e. m. a. *mükeene* kultuuriks.

4. Doorlaste sissetung Kreekasse. Balkani poolsaare põhjaosas elasid kreeka hõimud, keda nimetati *doorlasteks*. Doorlaste kultuur oli tunduvalt madalam mükeene kultuurist. Nad ei tundnud kirja ega osanud ehitada kivist hooneid. See-eest olid doorlastel juba rauast relvad.

Doorlasi oli palju ja nad olid väga sõjakad. II aastatuhande lõpul e. m. a. liikusid nad ähvardava laviinina lõunasse (vt. joon. 70). Peloponnesoses purustasid nad nii Mükeene lossi kui ka teised lossid.

Osa endisest Lõuna-Kreeka elanikkonnast alistati doorlaste poolt, osa siirdus Egeuse mere saartele ja *Väike-Aasia* läänerannikule, kus oli juba varemgi kreeklaste asulaid.

I aastatuhande alguseks e. m. a. asustasid kreeklased nii Balkani poolsaare lõunaosa kui ka Egeuse mere saared ja lääneranniku.

Pärast doorlaste sissetungi toimus Kreekas kultuuri langus.

Mitme sajandi jooksul ei tehtud Kreekas enam kivist ehitusi, käsitööesemed polnud enam nii peened kui enne, kiri ununes peaaegu täiesti.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näita kaardil Vana-Kreekat. Näita kaardil Kreeka kolm osa. Leia, kuidas võis sõita mööda maismaad ühest Kreeka osast teise.
2. Mille poolest erines Kreeka loodus Egiptuse loodusest? Milliseid tegevusalasid soodustas Kreeka loodus vanaajal?
3. Mida nimetatakse mükeene kultuuriks? Kuidas tekkis see nimetus?
4. Millised olid Kreeka kultuuri languse põhjused II aastatuhande lõpul e. m. a.?
5. Näita kaardil nr. 5, millised maa-alad olid asustatud kreeklaste poolt I aastatuhande alguseks e. m. a. Näita sedasama kaardil nr. 6.

§ 25. VANA-KREEKA MÜÜDID.

(Kaardid nr. 5 ja 6.)

1. Müütide tähtsus ajaloo tundmaõppimisel. Üheks teadmiste allikaks muistsete kreeklaste ajaloost on nende poolt loodud *müüdid* — muistendid kangelastest ja jumalatest. Müütides kirjeldatud sündmused on välja mõeldud. Välja mõeldud on ka müütide kangelased, kes omavad üleinimlikku jõudu. Kuid müütides jutustatakse muistsete kreeklaste võitlusest loodusega, nende tegevusaladest, tööriistadest ja kommetest. Müütidest saame teada ka seda, millistesse jumalatesse uskusid kreeklased ja millistes maades nad käisid.

2. Müüdid Heraklesest. Kreeklased armastasid väga müüte võimsa vägilase *Heraklese* kangelastegudest.

Ühes paljudest müütidest jutustati, et hiiglasuur lõvi tungis loomadele ja inimestele kallale. Lõvil oli niivõrd tugev nahk, et isegi pronksotsaga nooled sellest tagasi põrkasid.

Minnes lõvi küttima, murdis Herakles tamme ja tegi sellest nuia, mida ei oleks suutnud tõsta isegi kakskümmend tavalist inimest. Ta läks julgelt koopasse, kus elas lõvi. See sööstis Heraklese peale, kuid vägilane lõi lõvi nuiahoobiga uimaseks ning kägistas seejärel kätega. Tapetud lõvilt võetud nahka kasutas Herakles soomusrüüna ja kiivrina.

Joon. 71. Herakles lõviga võitlemas. *Vana-Kreeka raidkuju.* Asub praegu Leningradis Riiklikus Ermitaažis.

Mädasoos elas *hüdra* — üheksapealine madu, kes oli kaetud läikiva soomusega. Roninud välja soost, õgis ta terveid loomakarju. Herakles astus hüdraga võitlusse ning hakkas tal päid maha raiuma. Kuid iga maharaiutud pea asemele kasvas kaks uut. Siis käskis Herakles teda saatval noormehel kõrvetada hüdra läbiraiutud kaelu põlevate tuletukkidega. Pead lakkasid kasvamast ja Herakles tappis koletise.

Kuningas *Augeiasel* oli viis tuhat härga, kuid keegi ei puhastanud talle ja need täitusid sõnnikuga. Herakles lubas tallid puhastada ühe päevaga. Sel ajal kui Augeias oma külalistega pidutses, paisutas

Herakles kaks lähedal voolavat jõge. Jõed voolasid üle kallaste ja tormiline veevoog uhtus kogu sõnniku minema.

Herakles asus pikale teekonnale kuldõunte järele. Õunad kasvasid *Atlasele* kuuluvas aias, mis asus ookeani rannikul, Kreekast kaugel lääne pool.

Muistsed kreeklased arvasid, et nende pea kohal laiuv sinine taevas pole midagi muud kui tohutu võlv, mis katab kuplina maad. Nende arvates pidid ookeani rannikul maa ja taevas kokku puutuma. Võimas Atlas hoidis taevavõlvi oma õlgadel. Selle müütilise vägilase nime järgi nimetati ka ookean *Atlandi* ookeaniks.

Seni kui Atlas Heraklese jaoks õunu korjas, hoidis Herakles taevavõlvi oma õlgadel. Kohutavast raskusest vajusid ta jalad põlvini maa sisse, luud ragisesid ja higi voolas mööda keha.

Müüdid jutustavad veel Heraklese paljudest teistest vägitegudest. Muistsed kreeklased austasid väsimatut töömeest ja kangelast Heraklest.

3. Müüt argonautidest. Müüt *argonautidest* jutustab kreeklaste teekonnast Musta mere äärde.

Kuningal, kes valitses Musta mere Kaukaasia poolsel rannikul, oli *kuldvillak* — lamba kuldnahk. Kuningas riputas kuldvillaku salus puu otsa. Kuldvillakut valvas draakon, kes kunagi ei sulgenud silmi.

Kreeka noormees *Jason*, kes oli pärit nimekast perekonnast, otsustas aarde ära tuua. Tema kutsel kogunesid mitmest Kreeka piirkonnast vaprad noormehed, kes olid valmis ohtlikule teekonnale asuma. Osav meister *Argos* ehitas nendele puust laeva. Tema nime järgi nimetati laeva Argoks, laeval sõitjaid aga vastavalt argonautideks, s. o. Argol sõitjateks.

Kaua sõitsid argonaudid mööda tundmatut merd. Neil tuli sõita ujuvate kaljude vahelt läbi. Kaljud ujusid üksteise lähedal ja põrkasid hirmsa jõuga kokku, niipea kui nende vahele ilmus mingi ese. Argo jõudis vaevu söösta kaljude vahelt läbi. Kaljud rebisid ära ainult laeva rooliotsa.

Müüt ujuvatest kaljudest tekkis tõenäoliselt seetõttu, et Musta mere ja Egeuse mere vaheline väin oli väga kitsas. Väina kaljused kaldad asusid teineteisele nii lähedal, et kreeklastele näis, nagu läheneksid kaljud teineteisele ja takistaksid laevade teed.

Pärast paljusid seiklusi jõudsid argonaudid Kaukaasiasse. Kuningas lubas neile kuldvillaku tingimusel, kui Jason täidab

temale antava ülesande. Kuningas oli kindel, et Jason selle täitmisel hukkub.

Kuid Jason võidis oma keha imesalviga, mille tõttu ta omandas üleinimliku jõu: jalad muutusid nii tugevaks nagu vaskpostid, käed tugevaks kui pihid. Kuninga käsul lasti välja kaks hiiglasuurt vaskjalgadega härga. Sarvi allapoole lastes tormasid härjad metsiku möirgamisega Jasoni kallale, kuid nende hoopidest ei löönud Jason isegi kõikuma.

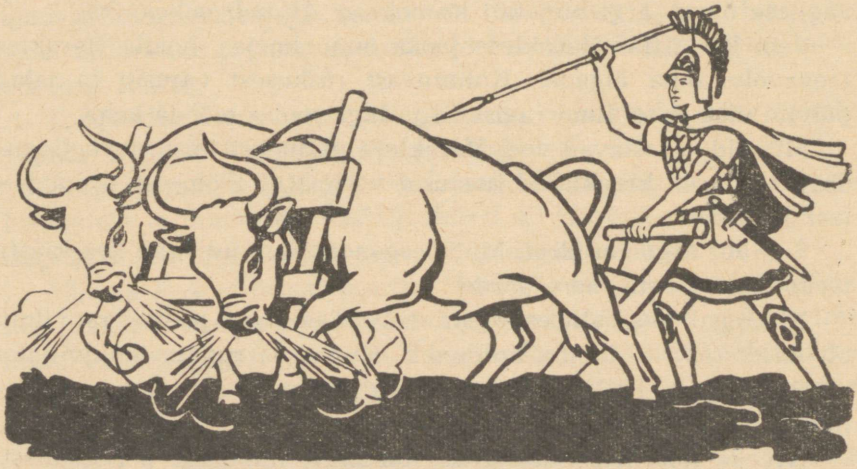

Joon. 72. Jason künnab tuldpurskavate härgadega.
Jason valmistus eelseisvaks võitluseks. Jason on raudrüüs — tal on rinnakaitse, kiiver ja säärekaitsed.

Jason püüdis härjad kinni, rakendas nad adra ette ja pärast kündmist külvas põllule draakoni hambad. Sellest külvist võrsus sõjavägi vasest sõjarüüdes, kes liikus Jasonile ähvardavalt vastu. Jason viskas sõjameeste ridadesse kivi ning sõjameeste vahel algas kaklus. Seda ära kasutades raius Jason neid oma mõõgaga.

Kuigi Jason täitis ülesande, pettis kuningas teda ega andnud kuldvillakut kätte. Kuid öösel õnnestus argonautidel salaja uinutada draakon, kes valvas kuldvillakut. Argonaudid võtsid kuldvillaku ja eemaldusid kiiresti rannikust. Kuningas oma sõjameestega ajas neid taga. Suuri vaevu pääsesid argonaudid tagaajamisest ja pöördusid Kreekasse tagasi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliseid muistsete kreeklaste tegevusalasid mainitakse müütides Heraklesest ja argonautidest? Milliseid metalle tundsid kreeklased sel ajal, kui need müüdid loodi?
2. Millised kauged maad olid muistsetele kreeklastele tuntud? Näita neid kaardil nr. 6.
3. Kuidas kujutlesid muistsed kreeklased endale maad ja taevast? Mida sa tead taolistest kujutlustest maa ja taeva kohta teistes maades (§ 17, p. 4)?
4. Missuguseid Vana-Idamaa müüte (muistendeid) sa tead?
5. Leia sobivad pealkirjad müütidele Heraklese vägitegudest.

§ 26. HOMEROSE EEPOSED «ILIAS» JA «ODÜSSEIA».

(Kaart nr. 5.)

1. Eeposte tekkelugu. Vana-kreeka laulikud on loonud palju laule vägilaste muinasjutulistest kangelastegudest ja ebatavalistest seiklustest. Neid lauldi pidude ajal, saates laule keelpillidega.

Eriti palju laule on loodud kreeklaste sõjakäigust Trooja linna vastu ning nende tagasijõudmisest kodumaale. Nendest lauludest on loodud kaks suurt eepost — *«Ilias»* ja *«Odüsseia»*. Rahvapärimuste kohaselt kogus need laulud ja töötas ümber kuulus pime laulik *Homeros*, kes olevat elanud IX või VIII sajandil e. m. a.

Trooja ehk Ilioni linn asus Väike-Aasia rannikul. Sõjakäigust selle linna vastu võtsid osa paljud kreeka hõimud eesotsas oma juhtide — *basileustega* (joon. 70).

2. Trooja piiramine. Üheksa aastat piirasid kreeklased Troojat, kuid ei suutnud seda vallutada. Asudes kõrgel künkal ja olles ümbritsetud kivimüüriga, oli Trooja linn ligipääsmatu.

Kreeklaste parim sõjamees oli *Ahhilleus*. Kümnendal piiramisaastal läks ta tülli kreeklaste sõjaväe juhiga. Jutustusega sellest tülist algabki eepos «Ilias». Eepose nimetus pärineb Ilioni linna nimest.

Ahhilleus keeldus lahingutest osa võtmast. Ilma temata said kreeklased lüüa. Et ergutada sõjamehi, kutsusid basileused nad *rahvakoosolekule*. Koosolekule kogunes palju rahvast. Lihtne sõjamees *Thersites* süüdistas basileuseid selles, et nad haaravad endale kogu sõjasaagi. Ta kutsus lihtsaid sõjamehi üles koju tagasi pöörduma.

Kuigi Thersites rääkis tõtt, peksis üks basileustest — *Odüsseus* — ta julmalt läbi ja ähvardas veelgi tugevamini peksta, kui

ta ei lõpeta vaidlemist juhtidega. Suure vaevaga õnnestus basileustel sõjamehi veenda sõda jätkama. Jälle algasid kauakestvad ja visad lahingud kreeklaste ning troojalaste vahel. Lahingutest võttis osa ka Ahhilleus, kes oli vahepeal kreeklaste sõjaväe juhiga leppinud.

Lahingusse minnes rivistusid kreeklased sugukondade ja hõimude kaupa. Lihtsõjamehed võitlesid jalaväelastena takustes rõivastes. Relvadeks olid neil odad ja kivid. Juhid sõitsid lahingusse sõjavankritel. Nad võitlesid vasest sõjarüüdes ning olid relvastatud odade ja pronksmõõkadega. Eeposes «Ilias» jutustatakse, et lahingutesse sekkusid ka jumalad. Ühed neist aitasid kreeklasi, teised — troojalasi. Ahhilleusele valmistas sõjarüü sepisekunsti jumal *Hefaistos*.

«Ilias» lõpeb *Hektori* matmise kirjeldamisega. Hektor oli kõige tugevam ja julgem troojalane, kes langes kahevõitluses Ahhilleusega.

3. Trooja langemine. Trooja sõja lõpust jutustavad teised laulud ja muistendid.

Varsti pärast Hektorit hukkus ka Ahhilleus. Kreeka muistendi järgi oli jumalanna — Ahhilleuse ema — Ahhilleust lapsena allmaailma jões kümmelda lasknud. Sellest muutus Ahhilleuse keha haavamatuks, välja arvatud kand, millest ema teda kinni hoidis. Siit tulenebki väljend *Ahhilleuse kand*, mis tähendab nõrka kohta.

Kavaluse poolest kuulsa Odüsseuse nõuandel valmistasid kreeklased määratu suure puuhobuse. Hobuse sisse peitsid nad kõige paremad sõjamehed, ülejäänud kreeklased sõitsid öösel laevadel lähedal asuvale saarele. Troojalased tassisid hobuse linna.

Öösel väljusid kreeka sõjamehed hobuse seest. Samal ajal pöördus Kreeka sõjaväg saarelt tagasi ja tungis linna. Kreeklased tapsid Troojas mehi, võtsid vangi naisi, röövisid linna tühjaks ja süütasid selle põlema. Rikkaliku sõjasaagiga pöördusid nad tagasi Kreekasse.

4. «Odüsseia». Eeposes «Odüsseia» jutustatakse Odüsseuse rännakutest, kes pöördus Troojast tagasi oma kodumaale — Kreeka lääneranniku lähedal asuvale väikesele *Itaka* saarele.

Itaka sõjamehed sõitsid rannast ära kaheteistkümnel laeval. Selja taha jäid Trooja suitsevad varemed. Külma põhjatuule jumal tekitas merel tormi. Tormi ajal eksisid kreeklased teelt. Kaks korda sattusid Odüsseus ja tema kaaslased saartele, kus ela-

Joon. 73. Lahing kreeklaste ja troojalaste vahel tapetud kreeka sõjamehe Patroklose laiba pärast.
Kreeka raidkujud V sajandi algusest e. m. a.
Keskel on kujutatud jumalanna Atenat, kes aitas kreeklasi. Tema jalge ees lamab tapetud Patroklos.

sid hiiglased. (Sellest, kuidas külastati esimest neist saartest, loe § 26 lisast.) Teisel saarel olid mäekõrgused hiiglased. Nad purustasid kivimürakatega üksteist Odüsseuse laeva ning hävitasid neil asunud inimesed. Ainult ühel laeval õnnestus pääseda.

Odüsseuse kaaslased vihastasid äikesejumal *Zeusi*. Zeus tabas laeva pikselöögiga ja purustas selle. Kõik laeval olijad uppusid, pääses üksnes Odüsseus. (Katkend poeemist on toodud lk. 116.)

Pärast kümneaastast eemalolekut, mis oli täis ohtlikke seiklusi, jõudis Odüsseus lõpuks koju Itakasse. Kõigepealt peatus Odüsseus ühe orja juures, kes oli tema seakarjane. See ori oli pärit rikkast perekonnast, kuid ta oli juba lapsena röövitud kaupmeeste poolt ja müüdud orjana Itakasse. Oma majja ilmus Odüsseus kerjuseks riietatuna. Pärast paljusid seiklusi hakkas Odüsseus lõpuks jälle Itakas valitsema.

5. Eeposte «Ilias» ja «Odüsseia» tähtsus Kreeka ajaloo tundmaõppimisel. Homerose eepostes on väga palju muinasjutulist. Sellepärast olid teadlased väga kaua arvamisel, et «Iliases» ja «Odüsseias» kirjeldatud sündmused on välja mõeldud. Paljud kinnitasid, et Trooja linna pole kunagi olnudki.

XIX sajandi teisel poolel alustati arheoloogilisi väljakaevamisi ühel Väike-Aasia rannikul asuval künkal, mis sarnanes «Iliases» kirjeldatule. Ilmnes, et seda küngast olid inimesed asustanud üle kümne korra. Igast asulast on säilinud mullaga kaetud elamute jäänuseid, mahajäetud ja peidetud asju. Leiti ka Trooja varemed, mis kandsid suure tulekahju jälgi.

Väljakaevamised tõestasid, et Trooja linn on tõesti olemas olnud ning hävitatud. Kreeklaste sõjakäik Troojasse toimus XII sajandi alguses e. m. a.

Joon. 74. Trooja väljakaevamised. On näha suurtest lihvitud kividest laotud kindlusemüüri jäänused.

Homerose eepostes on õigesti kirjeldatud muistsete kreeklaste kombeid, tegevusalasid, elamuid, tööriistu ja relvi. Rahva fantaasia on eeposi ilustanud väljamõeldistega. Eraldades aga tõde väljamõeldistest, saame eepostest teada, milline oli muistsete kreeklaste elu. Homerose eepostel on Kreeka XI—IX sajandi e. m. a. ajaloo tundmaõppimisel niivõrd suur tähtsus, et seda aega on hakatud nimetama *Homerose perioodiks.*

*

EEPOSEST «ILIAS». AHHILLEUSE JA HEKTORI KAHEVÕITLUS.

Kreeklaste ja troojalaste vahel peetud lahingu ajal võttis jumalanna Atena, kes aitas kreeklasi, Hektori venna kuju. Ta veenis salakavalalt Hektorit võitlema Ahhilleusega, lubades teda abistada.

Ahhilleus viskas esimesena oda Hektorile, kuid too liibus vastu maad ja oda lendas temast üle. Hektor viskas oda ja tabas Ahhilleuse kilpi. Jumal Hefaistose valmistatud kilp pidas vastu. Sel hetkel andis Atena Ahhilleusele oda. Asjata kutsus Hektor oma venda: keegi ei andnud talle uut oda. Siis tungis ta mõõgaga Ahhilleusele kallale.

. . . Ja tupest, mis kõikumas vööl vasempoolsel ta puusal,
kiskudes vasktera-mõõga, nii suure ja valdavalt raske,
tormas ta, tõmbunud kokku kui kotkas, kõrgustes hõljuv,

pilvedest mustadest äkki kes sööksatab aasale alla,
et seal haarata kas jänest arga või tallekest õrna
— nii nüüd sööstis ka Hektor, mõõk terav keerlemas kämblas.
Tormas ta vastu Ahhilleus, vaim täis tulvili jõudu
tormilist. Rinda tal kattis kilp särav, kaunisti tehtud
ning imetaidurlik. Peas aga kiikus kiiver tal helkiv
neljaharjane, kus peal kuldsed lehvisid jõhvid —
ohtralt kinnitand neid oli harjadel kindlail Hefaistos.

Ahhilleus tabas odaga Hektorit. Seejärel, et teotada vaenlase surnukeha, sidus ta selle jalgupidi sõjavankri külge ja kihutas juubeldavate kreeklaste valjude hüüete saatel laagrisse.

Joon. 75. Ahhilleus sõjavankril, mille külge on seotud tapetud Hektori laip. *Joonis kreeka vaasil VI sajandist e. m. a.*

EEPOSEST «ODÜSSEIA». KREEKLASED KÜKLOOPIDE SAAREL.

Tugeva tormi ajal eksis Odüsseus koos oma kaaslastega teelt. Nende laevad jõudsid saare juurde, millel elasid *kükloobid* — ühe silmaga hiiglased. Odüsseus läks koos mitme kaaslasega kükloop *Polüfemose* koopasse. Koopas oli palju juustukettaid ja nõusid hapupiimaga — Polüfemos pidas lambaid ja kitsi.

Hiidliku kasvuga mees elas koopas siin, ihuüksi
eemal muist oma kitsi ja lambaid hoides. Ei iial
seltsinud teistega too; oli metslane julm ta ja toores.
Jah, imehirmutis see oli! Ei mehe säärase moodi
olnud ta, kes elab leivast, vaid näis nagu metsine mäetipp...

Õhtul ajas Polüfemos oma karja koopasse. Sissekäigu sulges ta suure kivimürakaga, mida Odüsseus ja ta seltsimehed ei suutnud liigutada. Nähes kreeklasi, sõi Polüfemos kaks neist.

Järgmisel päeval sõi Polüfemos veel neli inimest. Kui Polüfemos jäi magama, torkasid ellujäänud inimesed terava teibaga välja tema ainsa silma. Hommikul tõstis pime Polüfemos sissekäigu eest ära kivi, et lasta välja kitsi ja lambaid. Ta istus sissekäigu juures ja valvas, et inimesed ei pääseks koopast välja. Siis sidusid kreeklased Odüsseuse nõuandel lambad kolmekaupa kokku. Iga kolme lamba alla seoti inimene. Märkamatult lipsasid kreeklased koopast välja ning lahkusid seejärel ruttu saarelt.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas loodi «Ilias» ja «Odüsseia»?
2. Millest me näeme nendes eepostes, et Homerose ajal olid kreeklastel veel säilinud sugukonnad ja hõimud? Mis annab tunnistust tekkinud ebavõrdsusest kreeklaste juures?
3. Kuidas muudeti vabu inimesi orjadeks? Mida uut said sa selle kohta teada § 26?
4. Leia, kus on Homerose periood tähistatud aja joonel lk. 178. Mitu sajandit tagasi algas Homerose periood? Mitu sajandit tagasi see lõppes?

§ 27. KLASSIDE TEKKIMINE KREEKAS HOMEROSE PERIOODIL (XI—IX SAJANDIL E. M. A.).

1. Põllumajandus ja käsitöö. Homerose ajal olid kreeklaste peamisteks tegevusaladeks põlluharimine ja karjakasvatus.

Põlluharimine nõudis Kreekas suurt töövaeva. Põld oli vaja kividest puhastada. Maa oli paljudes kohtades niivõrd kõva, et seda künti puuadraga kolm-neli korda, mõnikord aga kobestati veel kõblastega. Tihtipeale oli põlluharija raske töö olnud asjatu: põua ajal kõrbesid külvid ära, tugevate vihmavalingute ajal aga uhtusid mägedest voolavad kiired vooluveed põlde.

Rauast tööriistade kasutuselevõtmisega II aastatuhande lõpul e. m. a. muutus põlluharimine edukamaks. Suurenesid ka viljasaagid.

Kreeklased külvasid peamiselt otra, kuna see talub hästi põuda ja valmib kiiresti. Mägede nõlvakutele rajati viinamarjaistandusi.

Kivistel mäenõlvakutel karjatasid kreeklased peamiselt kitsi ja lambaid, tammesaludes aga sigu, keda toideti tammetõrudega.

Põlluharijad ja karjakasvatajad valmistasid ise peaaegu kõik vajalikud esemed. Kitse- ja lambavillast tehti jämedat riiet ja aluskotte magamiseks; savist valmistati nõusid, aga nahast kergeid jalanõusid — sandaale.

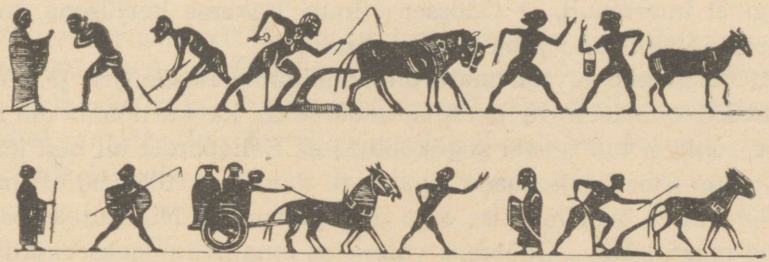

Joon. 76. Põllutööd Kreekas. *Joonis kreeka vaasil VI sajandist e. m. a.* Päevilised või orjad harivad maad kõpla ja adraga. Vankril veetakse amforaid — kahe kõrvaga kitsakaelalisi nõusid õli ja veini hoidmiseks. Põllu peremehed (mantlites) jälgivad töötajaid. (Kas ei meenuta need kujutused sulle õpikus toodud värsse «Iliasest»? Loe neid veel kord.)

Rikastele inimestele valmistasid vajalikke esemeid käsitöölised. Sepad tagusid neile relvi, kullassepad valmistasid kullast ja hõbedast ehteid. Raha sel ajal Kreekas veel ei olnud. Kauba hinnaks oli tema eest antavate härgade arv. Näiteks maksis pronkskilp 9 härga.

2. Meresõidu arenemine. Kreeklased ehitasid väikseid puulaevu, mis sarnanesid suurte paatidega. Selliste laevadega oli ohtlik merel sõita. Sellepärast läksid kreeklased laevadega merele ainult kevadel, suvel või varasügisel, ja siiski ainult päeva ajal. Nad sõitsid kas piki rannikut või saarelt saarele, laskmata silmist maismaad.

Kuid Egeuse meres olid nii head tingimused meresõiduks, et juba Homerose perioodil jõudsid kreeka meresõitjad kaugetesse maadesse.

3. Hõim ja sugukond Homerose-Kreekas. Peaaegu igas Kreeka orus ja igal saarel elas eri hõim. Hõim koosnes mitmest sugukonnast, sugukond aga omakorda perekondadest.

Maad loeti kogu sugukonnale kuuluvaks, kuid igal perekonnal oli oma majapidamine ja oma põllulapp ühispõllul. Igal perekonnal olid ka oma kariloomad, keda karjatati kogu sugukonnale kuuluval ühiskarjamaal.

Sõja ajal moodustasid ühe sugukonna mehed omaette väesalga, aitasid üksteist, maksid kätte tapetud sugukondlaste eest. Kõik hõimu mehed võtsid osa rahvakoosolekust.

Kuid sugukondlaste vahel valitses juba ebavõrdsus. Osa sugukondlasi vaesus, asus tööle rikaste juurde või hakkas kerjama.

Keegi ei imestanud, et Odüsseus ilmus Itakasse kerjusena, kuna Kreekas oli sel ajal juba palju vaeseid.

4. Basileuste ja vanemate majapidamine. Basileused ja vanemad said endale mitu paremat maatükki, ka kariloomi oli neil palju rohkem kui teistel sugukondlastel. Sellepärast oli neil kõige kaaluvam sõna karjamaade jagamisel. Tavaliselt töötasid nii basileused kui ka vanemad ise oma majapidamises. Nii näiteks oskas Jason maad künda, Odüsseus valmistas oma kodu jaoks vajalikke mööbliesemeid. Kuid oma suurte põldude harimiseks võtsid nad tööle *päevilisi* [1], kellele anti töö eest ainult toitu ja lihtsaid rõivaid.

Peale päeviliste töötasid basileuste kasuks ka orjad. Nad karjatasid loomi, kudusid kangaid, töötasid juurviljaaias, valmistasid toitu.

Tänu orjade ja päeviliste tööle sai basileus oma majapidamisest suurel hulgal toitu, veini, rõivaid ning jalanõusid endale ja oma perekonnale. Lisaks sellele vahetasid basileused ja vanemad osa kariloomi kallihinnaliste relvade, ilusate kangaste ja kuldehete vastu.

Sõdade ajal rikastusid basileused ja vanemad veelgi. Nad said endale kõik sõjavangid ja lõviosa muust sõjasaagist.

5. Suursugused inimesed Homerose-Kreekas. Basileuste ja vanemate rikkuse kasvuga suurenes ka nende võim hõimude üle. Rahvakoosolekuid kutsuti kokku üha harvemini. Näiteks kutsuti Itakas rahvakoosolek kokku ainult üks kord 20 aasta jooksul. Kui lihtne sõjamees julges vaielda basileustega, sunniti ta ähvarduste ja peksuga vaikima. Kõiki küsimusi hakkas otsustama vanemate nõukogu, eesotsas basileusega.

Basileused ja vanemad pärandasid oma poegadele mitte ainult oma varanduse, vaid ka võimu hõimu üle. Nende poegadest ja lapselastest said täiskasvanuina samuti basileused ja vanemad. Inimese seisund ei sõltunud nüüd enam tema oskusest ja teenetest, vaid tema päritolust, s. t. sellest, millisest perekonnast ta pärines.

Inimesed, kes pärinesid basileuste ja vanemate perekondadest, hakkasid end nimetama *suursugusteks*. Et end veelgi enam esile tõsta lihtsate sugukondlaste hulgast, kinnitasid suursugused inimesed, et nende esivanemateks olid jumalad.

[1] *Päeviline* — vaba kehvik, keda palgati päeva kaupa tööle.

Homerose perioodi lõpuks haarasid suursugused inimesed enda kätte rikkused ja võimu hõimude üle. Kreekas hakati muutma inimesi orjadeks, kuigi orje oli esialgu veel vähe. Kreeklastel toimus sel ajal *järkjärguline üleminek ürgkogukondlikult korralt orjanduslikule korrale.*

*

AHHILLEUSE KILBI KIRJELDUSEST EEPOSES «ILIAS».

Mida võib järgmiste katkendite põhjal öelda basileuste majapidamise kohta?

Veel tagus lõikusevälja ta vürstliku; valminud vilja
lõikasid teolised, käes vasest sirbid. Ning üha langes
peotäis peotäie järgi sest, mis oli sirp õsund kõrsi.
Siis vihuks köideti need, side ümber õlgine seoti.
Köitjaid kolm oli ee peal. Ent taga jõnglased käisid,
korjates kiiresti kõrsi ja neid süles kokku siis kandsid.
Vaikides tööliste seas aga peenral vürst ise seisis,
sau oli käes temal ning süda täis suurt lõikuse rõõmu.
Heeroldid eemal tamme all varjus valmistid einet:
ohvriks surmasid härja ja sellega askeldid. Naised
sõtkusid valget tainast, et toitu ka lõikajad saaksid.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Siis tagus sepp veel karja ka kõrgesarviseid veiseid,
neist osa kullast, kuid osa teise ta lõi tinast valgest.
Valjusti ammudes aiaga õuest nad aasale jooksid,
äärde tõttava jõe, kus pilliroog kasvamas painduv.
Veistega nendega koos neli karjust sammusid kuldset,
üheksa koera neil järel jooksid lendavajalgset.
Kaks lõvi metsikut nüüd aga eest olid rünnanud karja,
kiskudes härga ja see veel hirmsasti viskles ja möirgas,
kui teda tassiti. Koerad ja karjased tõttasid appi.

BASILEUSE LOSSI KIRJELDUSEST EEPOSES «ODÜSSEIA».

Viiskümmend orjatar-naist olid teenimas ainult ses lossis,
muist käsiveskeid keerates seal jahvasid teri kuldseid,
teised ent ketrasid lõngu ja kangaid põimisid kauneid . . .

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused olid kreeklaste tegevusalad Homerose perioodil? Millistes müütides ja eepostes mainitakse neid tegevusalasid?
2. Missugustes müütides ja muistendites jutustatakse kreeklaste kaugetest sõitudest?
3. Keda nimetati suursugusteks inimesteks? Keda müütides ja eepostes tegutsevatest isikutest võiks liigitada suursuguste inimeste hulka?
4. Missugused ürgkogukondliku korra jooned säilisid kreeklaste elus veel Homerose perioodil? Millest näeme, et Kreekas hakkab järk-järgult kujunema orjanduslik kord?

§ 28. MUISTSETE KREEKLASTE RELIGIOON.

(Kaart nr. 5.)

M e e n u t a! Miks tekkis ürginimestel religioon (§ 4, p. 1, 2)? Milliseid jumalaid kummardasid muistsed egiptlased (§ 10)?

1. Loodusjõudude kummardamine. Nagu teised vanaaja rahvad, nii kartsid ka kreeklased neid ümbritseva looduse ähvardavaid jõude ega mõistnud neid. Sellepärast uskusid kreeklased, et loodust valitsevad arvukad jumalad.

Kreeklased kujutlesid jumalaid inimestena, kuid surematuina ja võimsaina.

Võimas Zeus tabas inimesi oma kuldnooltega — välkudega. Temast olenes see, kas maa peal sajab vihma või mitte.

Artemis.

Poseidon.

Apollon.

Inimeste elu, kes sõitsid merel väikestel puulaevadel, olenes suurel määral ilmast. Sellepärast kardeti merejumal *Poseidonit* mitte vähem kui ähvardavat Zeusi. Merejumal Poseidon võis esile kutsuda tormi ja uputada laevu.

Kreeklased uskusid, et päev algab siis, kui päikesejumal sõidab taevasse kullast sõjavankris, mille ette on rakendatud neli valget hobust.

Kreeklased uskusid, et kogu loodus on asustatud jumalate ja jumalannade poolt. Metsajumalaid nimetasid kreeklased *saatüriteks* ja kujutlesid neid karvaste inimestena, kel on siku jalad. Allikajumalaid kujutati noorte neidudena ja neid nimetati *nümfideks*.

2. Majandust ja kultuuri kaitsvad jumalad. Arvati, et igal majandusharul, nagu põlluharimisel, karjakasvatusel, küttimisel, kangrutööl ja teistel käsitöödel, on oma kaitsejumalad.

Veinivalmistamise jumalat nimetati *Dionüsoseks*. Talle olid pühendatud pidupäevad kevadel, enne töö algust viinamarjaistandustes, ja detsembris, kui värske vein hakkas valmis saama. Neil pidupäevadel liikusid põlluharijate hulgad lauldes ja tantsides külast külla ja mööda linna tänavaid. Kujutades saatüreid, riietusid nad kitsenahkadesse. Poollauldes jutustasid nad müüti Dionüsosest. Dionüsos olevat surnud ja koos temaga ka loodus, kuid

Dionüsos.

Tiivuline võidujumalanna Nike.

Joon. 77. Vana-Kreeka jumalate ja jumalannade kujud.

kevadel ta ärkas uuesti ellu ning koos temaga ärkas ellu ka loodus. Selle müüdiga püüdsid kreeklased seletada, miks sügisel taimed närbuvad, aga kevadel jälle tärkavad.

Kui kreeklased hakkasid metalle töötlema, tekkis müüt jumal Hefaistosest — seppade kaitsejumalast. Kreeklaste kujutluse järgi töötas Hefaistos ise maa-aluses sepikojas. Tema käed ja nägu olid alatasa tahmased. Tuld ja suitsu purskavad vulkaanid väljusid kreeklaste arvates tema sepikojast.

Kunstijumalaks peeti imeilusat *Apollonit*, keda saatsid *muusad* — tantsu, muusika, luule ja ajaloo kaitsjad.

3. Kreeklaste vahel tekkinud ebavõrdsuse peegeldumine religioonis. Kreeklased arvasid, et Kreeka kõrgeima mäe *Olümpose* tipul elavad Zeus, Apollon ja teised peajumalad ning nimetasid neid *Olümpose jumalateks*. Arvati, et pilvedest varjatud Olümpose mäe tipul asuvad Hefaistose poolt ehitatud uhked jumalate paleed.

Inimesed kujutlesid jumalate elu Olümposel sellisena, nagu oli suursuguste inimeste elu Kreekas. Arvati, et jumalad kannavad uhkeid rõivaid ja pidutsevad sageli. Nii nagu suursugused inimesed valitsesid hõime, niisama valitses Olümpose jumalate perekond eesotsas Zeusiga inimesi ja kogu loodust. Kreeka jumalaid peeti niisama karmideks, võimuahneteks ja kättemaksuhimulisteks, nagu olid suursugused inimesed.

Jumalate poolt olevat sisse seatud ka kogu inimeste elukord: ühed on loodud rikasteks ja suursugusteks, teised vaesteks, kolmandad aga orjadeks. Seda, kes astub välja jumalate poolt seatud korra vastu, ootab jumalate viha ja karm karistus.

4. Müüt Prometeusest. Eriti ilmeka näite jumalate julmusest ja kättemaksuihast annab meile müüt *Prometeusest*. Selles müüdis jutustatakse, et jumalad varjasid inimeste eest tuld. Nad tahtsid, et inimesed jääksid endiselt abituiks looduse ees ja hukkuksid. Üllas kangelane Prometeus varastas Hefaistoselt tule, tõi selle inimestele ja päästis nad sellega hukkumisest.

Zeus vihastas ja käskis Hefaistosel Prometeus ahelatega Kaukasuse mäe külge neetida. Iga päev saatis Zeus kotka Prometeuse maksa nokkima. Hoolimata hirmsatest piinadest ei leppinud uhke ja mehine Prometeus Zeusiga ning needis oma piinajat.

Müüt Prometeusest näitab, et muistsed kreeklased mõistsid hästi, kui suur tähtsus on tulel inimeste elus. Nad püüdsid sele-

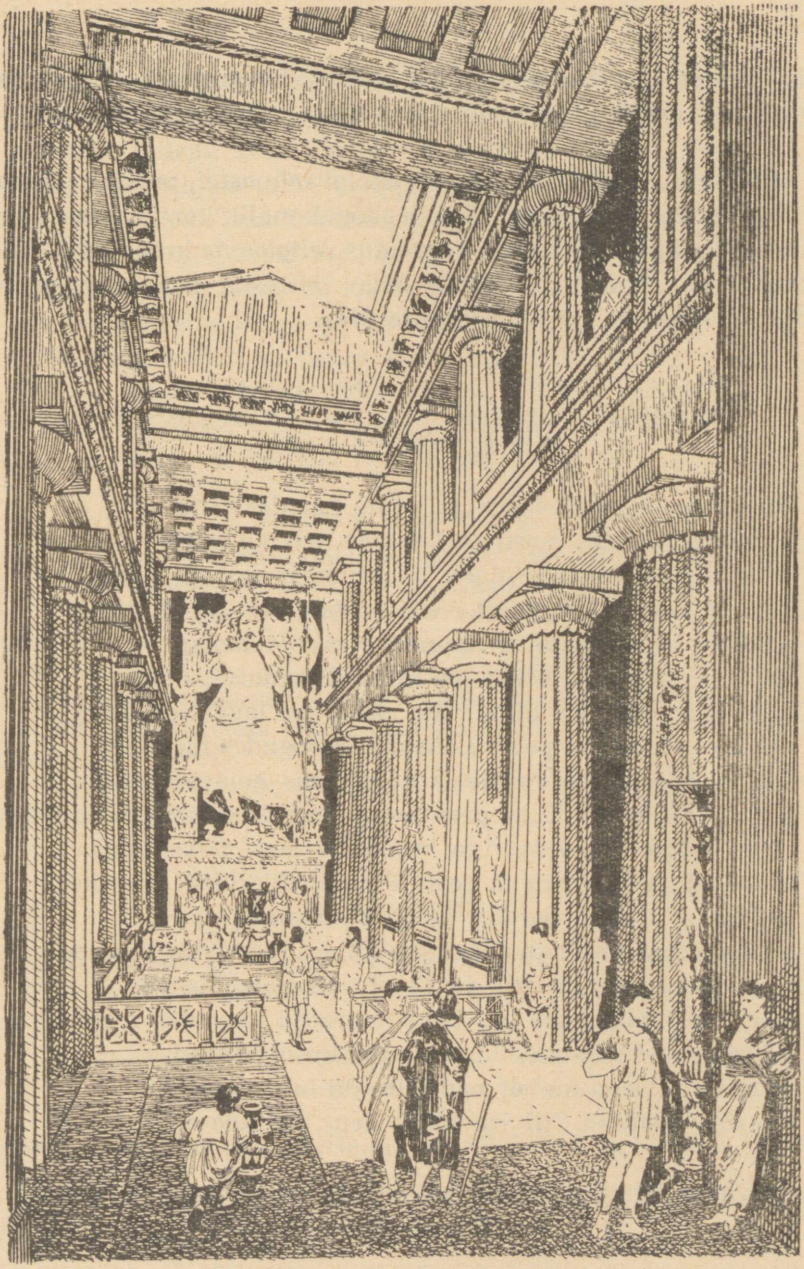

Joon. 78. Zeusi templi sisemus Olümpias. *Rekonstruktsioon.* Zeus on kujutatud troonil istumas. Ühes käes hoiab ta basileuse saua, teises võidujumalanna kuju. Tempel on ehitatud V sajandil e. m. a. Zeusi kuju on kuulsa kreeka skulptori Feidiase töö. Kuju on valmistatud puust ja kaetud peenikeste elevandiluust liistakutega.

tada, kuidas inimene õppis tuld saama. Prometeuses nägid nad võitlejat ebaõiglaste ja õelate jumalatega inimeste õnne eest.

Muistsetel kreeklastel, nagu teistelgi rahvastel, tekkis religioon hirmust loodusjõudude ees. Kui ürgkogukondlik kord hakkas asenduma orjandusliku korraga, *peegeldus religioonis* kreeklaste vahel tekkinud *ebavõrdsus. Kreekas*, nagu teisteski maades, *tugevdas religioon rõhujate võimu rõhutute üle.*

*

ODÜSSEUSE JUTUSTUS SELLEST, KUIDAS HUKKUS TEMA VIIMANE LAEV.

Ruttu me läksime laeva ja laiule laineile jälle
sõitsime, sättides masti ja heisates helkiva purje.
Kuid niipea kui saar maha jäi, muud maad aga mingit
paistnud ei kuskilt poolt, vett voogavat ainult ja taevast,
äkki tõi mustava pilve Kronion [1] välkudeheitja
laeva me kaareka kohta. Ja mustaks muutusid veedki.
Sai vähe aega veel ainult siis joosta me laev. Seal äkki
ulgudes tormas ta peale Lääs maruhoogudes hirmsais.
Iilingu raev rebis raksudes köied, mis hoiavad masti
kummaltki poolt. Taha prantsatas mast. Puri köitega paiskus
laeva põhja, täis vett. Aga kukkudes mast tabas hooga
ahtril tüürijat, vastu ta pead. Puruks tükkideks murdus
pealuu sel. Mees pardalt äkitselt sukeldus vette,
nii nagu pärlitepüüdja. Ja hing kohe luudest tal lahkus.
Raevukalt raksatas kõu ja Zeusi välk rabas laeva.
Keerlema laineil see lõi, kohe haaratud taevasest leegist.
Tõusis väävline suits. Ja vette paiskusid sõbrad.
Musta me laeva ümber nad kiikusid lainetel ringi
kui merikaarnad. Nii ära võttis Zeus kodutee neilt...

AHHILLEUSE SÕBRA PATROKLOSE LAIBA PÕLETAMISE KIRJELDUS «ILIASES».

Nüüd pinu kuhjasid nad, sada jalga mil pikkust ja laiust
ning tema harjale surnu siis viisid, nuttes ja kurtes.

[1] *Kronion* — Zeus.

Paljugi raskeid keerdsarv-härgi ja rasvaseid lambaid
tapsid ja nülgisid nad. Ära lõikas loomilt Ahhilleus
rasva ja sellega kõik Patroklose korjuse kattis,
peast kuni jalgeni, ning üles pildus ka tapetud loomad.
Korjuse kõrvale siis kahekõrvased amforad seadis,
mis õli täis ning mett. Neli kangekaelset traavlit
hoogsalt riidale heitis ta, kuid ise oigas ta raskelt.
Üheksa kasvatas koera ta, neid oma laua pealt söötes.
Nüüd kaks neistki ta tappis ning üles riidale heitis.
Viimaks kaksteistkümmend noort ning üllast Ilioni poega
hukkas ta lõikav vask: süda armutu olla tal tahtis.
Siis tule möllava jõu aga riidale lahti ta laskis . . .

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Nimeta loodusnähtusi, mida kreeklased seletasid jumalate tahtega.
2. Kuidas peegeldusid kreeklaste tegevusalad nende religioonis?
3. Kuidas peegeldus kreeklaste juures tekkinud ebavõrdsus nende religioonis? Kuidas tugevdas religioon suursuguste inimeste võimu Kreekas?
4. Võrdle kreeklaste religiooni muistsete egiptlaste religiooniga. Mis oli neis ühist? Mille poolest nad erinesid? Millest need erinevused on tingitud?
5. Millist aega Kreeka ajaloos nimetatakse Homerose perioodiks? Kuidas tekkis see nimetus?
6. Tõesta näidete varal, et Homerose perioodil toimus Kreekas üleminek ürgkogukondlikult korralt orjanduslikule korrale.

VII PEATÜKK.

ORJANDUSLIKU KORRA KUJUNEMINE JA LINNRIIKIDE TEKKIMINE KREEKAS VIII—VI SAJANDIL E. M. A.

§ 29—30. ATEENA ORJANDUSLIKU RIIGI TEKKIMINE.

(Kaart nr. 5.)

Ateena aristokraatide valitsemisajal VIII—VII sajandil e. m. a.

M e e n u t a! Millal ja kust tungisid doorlased Kesk- ja Lõuna-Kreekasse (§ 24, p. 4)?

1. Atika loodus ja põllumajandus. Kesk-Kreeka kaguosas ulatub kaugele merre suur kaljune poolsaar. Poolsaarel asub *Atika* piirkond.

Atika rannik on lõhestatud sügavate lahtedega. Siit algas vana-

Joon. 79. Ateena riik.

ajal väga sobiv meretee läbi Egeuse mere. (Vaata kaarti nr. 5 ja mõtle, miks asus kõige sobivam meretee just seal.)

Atika mägistel aladel oli vähe rahvastikku. Siinsed elanikud tegelesid karjakasvatusega.

Atika lääneosas laius keset mägesid viljakandev tasandik. See ala oli juba vanaajal väga tihedalt asustatud. Sealne rahvastik tegeles põlluharimisega. Tasandikul oli palju viinamarjaistandusi ja *oliiviaedu* [1].

2. Ateena akropol. Keset tasandikku, kuue kilomeetri kaugusel merest, tekkis järskude kaljuste nõlvadega künkal II aastatuhandel e. m. a. *Ateena* linn, mis ümbritseti kindlusemüüridega. Sellist kindlustatud linna nimetati Kreekas *akropoliks* [2].

Vaenlase kallaletungi ajal varjas kogu ümbruskonna elanikkond end ligipääsmatus Ateena akropolis. *Ateenlased* tõrjusid Kesk-Kreekasse tungivate dooria hõimude pealetungi tagasi ja kaitsesid oma sõltumatust.

3. Käsitöö ja kaubanduse arenemine Ateenas. Atika looduslikud tingimused soodustasid käsitöö ja kaubanduse kiiret arenemist. Atikas olid hea savi, hõbedamaagi ja marmori rikkalikud

[1] *Oliivipuu* — lõunamaine igihaljas taim, mis kannab väikesi vilju — õli poolest rikkaid oliive.

[2] *Akropol* — Vana-Kreeka linna kants, mis asetses harilikult künkal.

leiukohad. Ateena lähedal asuvad sobivad meresadamad. Tasandikul elavad põlluharijad viisid müügiks linna oliiviõli ja veini. Mägede elanikud seevastu müüsid villa ja nahku. Nii ühed kui teised vajasid käsitöötooteid. Eriti suur nõudmine valitses savinõude järele, milles kreeklased hoidsid veini, õli ja vilja.

Akropoli lähedal kerkisid terved tänavad, kus paiknesid elamud ja töökojad. Ühtedes neist taoti relvi hõõguva *ääsi* juures, teistes valmistati kullast ja hõbedast peeni ehteasju. Kangrud kudusid linast ja villast riiet. Terve linnaosa võtsid enda alla töökojad, kus vormiti savist ning põletati ahjudes *amforaid* (joon. 76) ja teisi savinõusid. Paljudele nõudele joonistasid kunstnikud stseene müütidest ja muid kujutisi. Ateenas valmistatud nõusid loeti parimaiks kogu Kreekas.

VII—VI sajandil e. m. a. olid Ateenas väikesed töökojad. Igas töökojas töötas käsitööline ise ja mõnikord ka kaks-kolm orja.

Joon. 80. Atika kagupoolne neem. Võib näha, kui lähedal teineteisele asuvad saared selles Egeuse mere osas. Neemel on Poseidoni templi varemed.

Joon. 81. Sepikoda.
Joonis vaasil VI sajandist e. m. a.
Käsitööline hoiab tuliseks aetud metallitükki alasil pihtide vahel. Ori lööb vasaraga. Paremal annavad tellijad töötajaile näpunäiteid.

Joon. 82. Kingsepatöökoda.
Joonis vaasil VI sajandist e. m. a.
Meister võtab laual seisva naise jalalt mõõtu. Abiline valmistab jalatsit jalga proovimiseks. Paremal seisab naise mees ja annab meistrile juhtnööre.

Ateena lähedal asuvates sadamates laaditi laevadele käsitööliste poolt valmistatud tooteid ning amforaid õli ja veiniga. Kõik see läks müügile Kreeka teistesse piirkondadesse ja meretagustesse maadesse. Laevadelt laaditi maha vilja, soola ja soolatud kala. Kõike seda vajas Atika elanikkond. Ateenasse toodi sisse ka teistest maadest ostetud orje. Neid toodi aheldatuina laevadelt maale ja müüdi sageli kohe sealsamas sadama lähedal.

VII sajandil e. m. a. hakati Ateenas müntima hõberaha.

4. Talupoegade laostumine. Suurem osa Atika viljarikastest maadest kuulus suursugustele ateenlastele.

Paljud talupojad olid sunnitud suursugustelt inimestelt laenu võtma. Otsekui põletatud märk orja kehal seisis võlgniku põllul kivi, mida nimetati *võlakiviks*. Kivisse oli raiutud võlausaldaja nimi ja võla tagastamise tähtaeg.

Joon. 83. Pottsepatöökoda. *Joonis vaasil VI sajandist e. m. a.* Vasakul kannab ori ettevaatlikult savist voolitud nõusid. Paremal peksab peremees orja, kes on nööridega üles riputatud.

Kui talupoeg ei tasunud võlga tähtajaks, võeti talt ära maa ja muu vara, võlglane ise koos oma perekonnaga müüdi orjusesse. VII sajandi lõpuks e. m. a. laostusid paljud Atika talupojad. Suur osa neist muutus orjadeks, teisi ähvardas sama saatus.

5. Aristokraatide valitsemine Ateenas. Suursugused inimesed haarasid enda kätte kogu võimu Ateenas. Nad ei kutsunud enam kokku rahvakoosolekut. Ateenat valitses *vanemate nõukogu* ja selle poolt valitud üheksa valitsejat. Nõukogu liikmeteks, valitsejaiks ja kohtunikeks olid ainult suursugused ateenlased. Kõik kohtuasjad otsustati suursuguste inimeste huvides. Isegi kõige väiksema süüteo korral rakendati kõige karmimat karistust. Näiteks karistati inimest, kes murdis viinamarjakobara võõras aias, surmanuhtlusega. Võitluseks vaestega pani iga suursugune perekond välja ühe relvastatud väesalga.

Suursuguste inimeste suhtumist rahvasse väljendas üks vanakreeka luuletaja, kes ise kuulus samuti suursuguste inimeste hulka. Tema soovitas «tugevasti rahva rinnale astuda, peksta teda vasest odaga», sest pole olemas rahvast, kes vabatahtlikult kannataks «isandate tugevaid ohje».

Suursugused kreeklased nimetasid oma valitsemist *aristokraatiaks,* mis tähendas «paremate võimu». Selle järgi nimetatakse suursuguseid inimesi aristokraatideks.

Ateenas tekkis riik, mis kaitses ülemkihi võimu talupoegade ja orjade üle.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised Atika looduslikud tingimused soodustasid käsitöö ja kaubanduse arenemist?
2. Milliseid kaupu veeti Atikast välja? Milliseid kaupu veeti sisse?
3. Võrdle põllumajanduse, käsitöö ja kaubanduse arenemist Atikas VI sajandil e. m. a. ja Homerose perioodil.
4. Keda nimetatakse aristokraatideks? Kuidas tekkis see nimetus?

DEEMOSE VÕIT JA RIIGI TUGEVNEMINE ATEENAS.

6. Deemos. Erinevalt aristokraatidest nimetati Atika kogu ülejäänud vaba rahvastikku *deemoseks.*

Deemose enamiku moodustasid talupojad, käsitöölised, meremehed ja päevilised. Deemose hulgas oli ka rikkaid inimesi — kaupmehi, laevaomanikke ja orjapidajaid. Kuid kogu deemosel, nii

vaestel kui ka rikastel, ei olnud õigust osa võtta Ateena riigi valitsemisest. Seda õigust kasutasid ainult aristokraadid.

7. Deemose võit. Atika deemos polnud sugugi rahul aristokraatide valitsemisega. Ta taotles õigust osa võtta Ateena valitsemisest. Vaesed nõudsid peale selle veel võlgade tühistamist, maa äravõtmist aristokraatidelt ja selle jaotamist kõigi varatute vahel.

VI sajandi alguses e. m. a. algasid deemose ja aristokraatide vahel verised kokkupõrked.

Aristokraadid kartsid, et deemosega ühinevad ka orjad. Hirm läheneva rahva ülestõusu ees sundis aristokraate tegema deemosele järeleandmisi. **594. aastal e. m. a.** valiti Ateenas valitsejaks *Solon*, kes pärines küll suursugusest, kuid vaesunud perekonnast. Talle tehti ülesandeks lepitada deemos aristokraatidega. Selleks tuli läbi viia *reformid* [1] riigivalitsemises ja parandada deemose olukorda.

8. Soloni reformid. Soloni ettepanekul tühistati talupoegade võlad ja võlakivid koristati põldudelt. Inimesed, kes olid sattunud võlaorjusesse, muutusid uuesti vabadeks. Vabade ateenlaste muutmine orjadeks keelati ka tulevikus ära. Ateenas kaotati võlaorjus. Solon ise kirjutas selle kohta:

> Kord orjapiiga, praegu uhkled vabana,
> must emakene, kannatanud maapind,
> kus häbistavad tulbad virutasin teelt;
> Ateenasse, mis ilusaim on linnadest,
> tõin jälle paljusid, kes müüdud võõrsile.
> Ma vabaks tegin siingi kallil kodumaal
> neid isanda ees värisevaid orjasid.

Tänu võlgade tühistamisele ja võlaorjuse kaotamisele tugevnesid talupoegade majapidamised Atikas. Majapidamiste arv suurenes tunduvalt.

Muutus ka Ateena riigi valitsemiskord. Uuesti hakkas kokku tulema rahvakoosolek. Rahvakoosolek otsustas tähtsamaid riiklikke asju, valis valitsejaid, kohtunikke ja teisi riigiametnikke. Rahvakoosolekust võisid osa võtta vabad Ateena mehed. Valitsejaid ja väepealikuid valiti rikaste ateenlaste hulgast, olenemata nende päritolust.

---

[1] *Reform* — muudatus, ümberkorraldus.

Soloni reformid ei muutnud orjade olukorda, keda toodi Ateenasse teistest maadest ja Kreeka ülejäänud aladelt. Orjade olukord jäi endiselt väga raskeks.

9. Ateena kodanikud. Pärast Soloni reforme jagunes Atika elanikkond Ateena *kodanikeks*[1] ja orjadeks.

Kodanikud olid vabad, võisid omada orje ja muud vara ning võtsid osa rahvakoosolekust. Rikkaid kodanikke võidi valida mitmesugustele riiklikele ametikohtadele.

Orjad jäeti ilma igasugustest õigustest. Neid loeti oma isandate varaks.

Vaen suursuguste inimeste ja deemose vahel ei lõppenud pärast reforme. Kuid nii ühed kui teised püüdsid muretseda uusi orje ja hoida neid sõnakuulmises. Seepärast tahtsid nii aristokraadid kui ka deemos tugevdada Ateena riiki, eriti selle sõjaväge ja relvastust.

Kõik Ateena kodanikud olid kohustatud teenima sõjaväes või laevastikus. Nad andsid piduliku *vandetõotuse* — täita oma kohust kodumaa ees.

Sõja ajal ilmusid Ateena kodanikud sõjaväkke oma relvastusega. *Teedid* — kehvikud — teenisid kergelt relvastatud sõjameestena, madruste või sõudjatena sõjalaevadel. Sõjalaevastik sai nende hulgast häid meremehi. Jõukamad talupojad, kes jõudsid endale relvastust osta, teenisid raskelt relvastatud jalaväes. Nemad moodustasid Ateena sõjaväe põhijõu. Rikkad inimesed teenisid ratsaväes ja varustasid sõjalaevu.

VIII—VI sajandil e. m. a. kujunes Ateenas orjanduslik kord ja tekkis orjanduslik riik. Ateena riik tugevdas Ateena orjapidajate võimu Atikasse sissetoodud orjade üle.

*

ATEENA NOORMEESTE TÕOTUS.

(On säilinud raidkirjade kaudu, mis pärinevad IV sajandist e. m. a.)

Ma ei tee häbi sellele pühale relvale ega jäta kunagi lahingus maha oma seltsimeest, kus ma ka ei seisaks. Ma võitlen oma kodukolde eest ning minu isamaa jääb pärast mu surma seisma veel

[1] *Kodanikud* — inimesed, kes kasutavad seadusega kehtestatud õigusi ning kannavad kohustusi riigi ees.

võimsamana ja tugevamana. Mina ise koos kõigiga allun seadustele. Nii neile, mis kehtivad nüüd, kui ka neile, mis kehtestatakse tulevikus. Ma austan isamaa pühadusi. Olgu minu tõotuse tunnistajateks jumalad, minu isamaa piirid, nisu- ja odrapõllud, viinamarjaistandused ja oliiviaiad.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kellest koosnes Ateena deemos?
2. Miks viidi ellu Soloni reformid?
3. Millist osa Atika elanikkonnast ei puudutanud Soloni reformid?
4. Kelle huve kaitses Ateena riik enne Soloni reforme ja kelle huve pärast reforme?
5. Milliseid õigusi kasutasid Ateena kodanikud? Millised olid nende kohustused?
6. Arvesta välja, millal täitus 2500 aastat Soloni reformide kehtestamisest.

§ 31. SPARTA ORJANDUSLIK RIIK VIII—VI SAJANDIL E. M. A.

(Kaart nr. 5.)

1. Lõuna-Peloponnesose loodus ja rahvastik. Kagu-Peloponnesoses asub *Lakoonia* piirkond. Lakoonia keskosas asub Lakoonia org, mis on kolmest küljest ümbritsetud mägedega. Siin on väga viljarikkad maad, head karjamaad ning orgu läbib jõgi. Veel soodsamad looduslikud tingimused põlluharimiseks ja karjakasvatuseks olid Lakoonia naaberpiirkonnas — *Messeenias*.

Kreekasse tunginud doorlased vallutasid Lakoonia.

Vallutajad ehitasid oma asulad üksteise lähedale. Nendest asulatest kujunes linn, mida nimetati *Spartaks*, vallutajaid aga hakati nimetama *spartalasteks*.

Pärast pikaajalisi sõdu vallutasid spartalased ka Messeenia.

2. Klassid ja klassivõitlus Spartas. Spartalased muutsid suure osa alistatud elanikkonnast orjadeks. Orje nimetati Spartas *helootideks*. Ka helootide lastest said orjad.

Vallutajad ise moodustasid orjapidajate klassi. Iga spartalane sai maatüki ja mitu helootide perekonda, kes seda maad harisid.

Heloodid vihkasid oma rõhujaid — spartalasi. Püüdes vabaneda spartalaste rõhumise alt, tõusid heloodid korduvalt üles.

Üks helootide ülestõuse toimus VII sajandil e. m. a. Messeenias. Ülestõusnud said lahingus lüüa. Osa heloote varjas end mäetipul.

Spartalased piirasid põgenenud heloodid ümber. Öösel äikese ajal ronisid spartalased tugeva vihmasaju ajal mäe otsa. Mäetipul puhkes välgusähvatuste valgusel lahing. Ühes helootidega võitlesid ka nende naised. Vanaaja kirjanik jutustab: «Vaenlase kallale tungisid ka naised. Nad haarasid kätte kive ja igasuguseid muid esemeid, mida võis vaenlase pihta visata. Nad võtsid kätte ka relvad ja sütitasid sellega veelgi rohkem meestes julgust. Mehed nägid, et naised eelistavad pigem surra koos nendega kui muutuda orjadeks.»

Kolm päeva kestis lakkamatu võitlus mäetipus. Ülestõusnud olid ümber piiratud, nende seisukord oli lootusetu. Ent spartalasi kohutas selline mehine vastupanu helootide poolt, nad kartsid veelgi suuremaid kaotusi. Sellepärast nõustusid spartalased ülestõusnuid läbi laskma tingimusel, et nad lahkuvad Messeeniast. Nii vabanes tänu kangelaslikule võitlusele osa heloote orjusest, kuid nad olid sunnitud jäädavalt lahkuma oma kodumaalt.

Et ära hoida edaspidiseid ülestõuse, tapsid spartalased halastamatult kõige tugevamaid ja julgemaid heloote.

Helootide ja spartalaste vaheline võitlus oli võitlus kahe lepitamatu klassi — orjade ja orjapidajate vahel. See oli **klassivõitlus.**

3. Sparta valitsemine ja sõjavägi. Heloote oli Spartas tunduvalt rohkem kui spartalasi. Et säilitada oma võimu helootide üle, selleks vajasid spartalased riiki: sõjaväge, seadusi ja kohut.

Kogu võim Sparta riigis kuulus spartalastele. Koosolekul valisid nad vanemate nõukogu. Nõukogusse võidi valida ainult suursuguseid spartalasi, kes olid vähemalt kuuskümmend aastat vanad. Nõukogusse kuulusid ka kaks kuningat, kes juhatasid sõjaväge. Vanemate nõukogu lahendas kõik tähtsamad küsimused ja mõistis kohut.

Kõik spartalased, kes suutsid kanda relva, olid sõjamehed. Neil oli seadusega keelatud tegelda mingi muu tegevusalaga peale sõjaväes teenimise. Spartalased olid hästi relvastatud (joon. 84). Sõjaväes võitlesid nad jalaväelastena. Lahingusse minnes rivistusid nad tihedate ridadena. Sellist jalaväerivi nimetati *faalanksiks.* Sparta faalanks liikus flöödihelide ja koorilaulude saatel sirgete ridadena vaenlase peale. Paistis, nagu liiguks kokkulükatud kilpide müür, ajades ette pikki odasid.

4. Spartalaste elu-olu. Spartalased elasid helootide hulgas, kes neid vihkasid. Seepärast ei pannud nad peaaegu hetkekski relvi

Joon. 84. Sparta sõjamehed täies relvastuses. Soomusrüü ja suur ümmargune kilp kaitsevad rinda. Parempoolsel sõjamehel on raudkiiver kuklasse lükatud. Vasakpoolsel sõjamehel on see näole tõmmatud: nii kanti kiivrit lahingu ajal.

käest. Vanaaja kirjanik rääkis: «Spartalane hoiab alati käes oda, et olla tugevam heloodist, kui see peaks mässu alustama.» Spartalased elasid ka rahu ajal niisamuti nagu sõjaolukorras. Terveid päevi veetsid nad sõjaväelaagrites. Seal tehti riviharjutusi, joosti, visati oda ning tegeldi muude sõjaliste harjutustega.

Spartalased pidid rääkima lühidalt ja täpselt. Nii näiteks ütles üks Sparta naine oma poega sõtta saates: *«Kilbiga või kilbil.»* Spartas peeti kilbi kaotamist suureks häbiks, kuid võitluses langenud sõjamehe laip toodi koju kilbil. Lühidalt ja selgelt väljendatud kõnet nimetame me *lakooniliseks*, s. o. selliseks, nagu see oli Lakoonias.

5. Spartalaste kasvatus. Sparta noormehi valmistati juba varasest lapsepõlvest peale ette halastamatuks võitluseks heloodide vastu. Neid kasvatati kui tulevasi sõjamehi, oma orjapidajate klassi ustavaid kaitsjaid. Poisid pidid elama karmides tingimustes, selleks et muutuda karastatuks. Peaaegu kogu nende aeg kulus füüsilistele harjutustele. [1]

Lapsed ja noored pidid vastuvaidlematult täitma kõik vanemate inimeste poolt antud käsud. Rääkida võisid nad ainult siis, kui täiskasvanud seda lubasid. Kreeklased naljatasid, et pigem võib kuulda kivikujude häält kui Sparta poiste häält.

Et kasvatada noormeestes leidlikkust ja julmust, kästi neil jälitada ja tappa heloote, kes polnud rahul spartalaste ülevõimuga.

Sparta noormehed kasvasid tugevateks, julgeteks ja vastupidavateks, kuid olid sealjuures väga julmad ja toored. Nad oskasid vaevalt lugeda ja kirjutada.

*

[1] Elada spartalikult tähendab karastada ja tugevdada oma keha, mitte karta külma ega raskusi.

Vana-Kreeka ajaloolase Plutarhose teosest.

Isa viis oma lapse sinna, kus istusid koos vanemad. Need vaatasid vastsündinud lapse üle. Kui see osutus tugevaks ja terveks, lubati teda toita ja eraldati seejuures tema jaoks maatükk. Kui aga laps osutus nõrgaks või vigaseks, heideti ta kuristikku.

Poisid, kes said seitsmeaastaseks, koguti kokku ja jaotati rühmadesse. Nad elasid ja toitusid ühesugustes tingimustes ning õppisid üheskoos mängima ja aega veetma. Rühma ülemaks sai see, kes paistis teiste hulgast silma taibukuse ja julgusega sõjalistel võistlustel. Teistel tuli võtta temast eeskuju, kuulata tema käske ja mehiselt taluda tema karistusi. Seega oli kool sõnakuulmise kooliks.

Lugemist ja kirjutamist õpiti vaid nii palju, kui oli hädavajalik. Kogu ülejäänud kasvatus oli mõeldud selleks, et kasvatada mehi, kes kuulaksid vastuvaidlematult sõna, oleksid vastupidavad ja vaprad võitlustes. Seepärast muutus poiste kasvatus iga aastaga karmimaks — neil aeti pea paljaks, kästi käia paljajalu ja mängida ilma riieteta. Kui nad said kaheteistkümneaastaseks, anti neile terve aasta peale üks üleriie. Tavaliselt ei pesnud nad end sooja veega. Nende nahk oli kare. Nad magasid üheskoos pilliroost aluspõhul. Pilliroogu tuli neil ise murda paljaste kätega, ilma nuga kasutamata. Kahekümneaastased noormehed käsutasid oma alluvaid kaklustes ja üldse juhtisid neid. Poiste toit oli väga vilets, nad pidid oma jõududega ületama raskusi, olema julged ja osavad.

Joon. 85. Pindu väljavõttev poiss. *Vana-Kreeka raidkuju.*
Jooksuvõistluse ajal sattus poisi jalga pind. Saades jagu valust, jätkas ta jooksu ning jõudis esimesena finišisse. Alles pärast seda istus ta, et pindu välja tõmmata.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised klassid tekkisid Spartas? Mille poolest erineb Sparta elanikkonna koosseis Atika elanikkonna omast?
2. Milles väljendus klassivõitlus Spartas?
3. Kelle huve kaitses Sparta riik?
4. Mis oli poiste kasvatamise peamiseks eesmärgiks Spartas? Tõesta seda näidete varal. Mis sulle meeldib spartalaste kasvatuses ja mis mitte?

§ 32. LINNRIIKIDE TEKKIMINE KREEKAS NING VAHEMERE JA MUSTA MERE RANNIKUL.

(Kaardid nr. 5 ja 6.)

M e e n u t a! Millised alad olid kreeklaste poolt asustatud I aastatuhande alguseks e. m. a. (§ 24, p. 4)? Näita neid kaardil.

1. Linnriigid. VIII—VI sajandil e. m. a., samaaegselt riikide tekkimisega Ateenas ja Spartas, tekkisid orjanduslikud riigid ka teistes Kreeka linnades. Iseseisev riik tekkis peaaegu igas linnas. Peale linna kuulusid sellesse ka ümbruskonna külad. Selliseid riike nimetatakse *linnriikideks*. Peloponnesoses oli kõige võimsamaks neist Sparta. Kõige suuremaks ja rikkamaks linnriigiks Kesk-Kreekas oli Ateena.

Linnriikides toimus deemose ja aristokraatide vahel äge võitlus võimu ja maa pärast. Paljudes linnades saavutas deemos nagu Ateenaski võlaorjuse kaotamise ja sai õiguse osa võtta riigi valitsemisest. Teistes linnriikides hoidsid aristokraadid võimu enda käes ja õiendasid deemosega karmilt arveid. Deemose rasket ja õigusetut olukorda sellistes linnriikides näitas oma valmis kreeka poeet *Hesiodos*, kes elas VIII sajandi lõpul — VII sajandi alguses e. m. a. (vt. § 32 lisa).

2. Käsitöö ja kaubanduse arenemine Kreekas. Linnriikides, mis asetsesid sobivate sadamate läheduses, arenes kiiresti käsitöö ja kaubandus. Villase riide tootmise poolest oli kuulus *Mileetos* — kõige suurem Kreeka linn Väike-Aasias. Parimaid relvi toodeti *Korintose* linnas. (Meenuta, milliste toodete poolest oli kuulus Ateena. § 29—30, punkt 3.)

Kreeklased õppisid ehitama vastupidavaid puust laevu, mis liikusid purjede ja aerude abil. Neil vedasid kreeka kaupmehed meretagustesse maadesse käsitöötooteid (joon. 86).

3. Kreeka kolooniate tekkimine. Esialgu peatusid kreeka laevad lühikeseks ajaks võõrastes randades. Kaupmehed vahetasid Kree-

X. § 36.

XI. § 39.

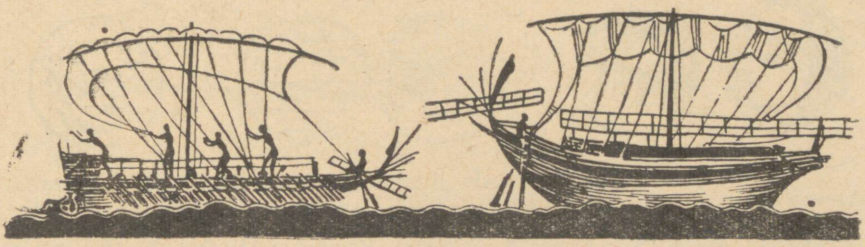

Joon. 86. Vana-Kreeka laevad. *Joonis vaasil VI sajandist e. m. a.* Paremal on kaubalaev, mis oli ette nähtud lastide veoks. Ta liikus purjede all pärituult. Vasakul on sõjalaev, mis liikus aerude ja purjede abil. Sellepärast võis ta liikuda tuule suunast sõltumata. Sõjalaeva nina ulatus kaugele ette ja oli pronksi või rauaga üle löödud. Sellega tabas laev nagu taraaniga vaenlase laeva parrast.

kas valmistatud tooteid kaupade vastu, mida nad vajasid. Nendeks kaupadeks olid vili, kariloomad, vill, kalad, aga ka orjad. Seejärel hakkasid Kreeka linnriigid rajama oma alalisi *kolooniaid*[1] Vahemere ja Musta mere rannikule.

Kreekas oli VIII—VI sajandil e. m. a. palju neid, kes soovisid ümber asuda meretagustesse maadesse. Käsitöölised ja kaupmehed lootsid leida nendes maades ostjaid oma kaupadele. Kehvikuid ajas sinna puudus. Hesiodos kirjutas, et nad sõitsid ära, «et vabaneda võlgadest ja pääseda õelast näljast».

Ka deemose ja aristokraatide vaheline võitlus sundis kreeklasi lahkuma oma kodukohast. Suursuguste inimeste võidu korral pidid nende vastased Kreekast põgenema, et päästa end võitjate kättemaksu eest. Kui aga võimu juurde pääses deemos, ajas ta vaenulikud aristokraadid minema.

4. Elanikkonna elu kolooniates. Teistesse maadesse elama asudes ei eemaldunud kreeklased merest, vaid rajasid oma kolooniad sobivate merelahtede lähedale või suurte jõgede suudmealadele. Oma linna ümbritsesid kreeklased kindlusemüüridega.

Kreeklased haarasid jõuga kolooniaid ümbritsevad viljarikkad maad ja muutsid kohalikud elanikud orjadeks. Talupojad ja orjad harisid põldu, rajasid viinamarjaistandusi, karjatasid loomi. Kolooniates töötasid käsitöölised. Kaupmehed kauplesid sisemaal elunevate hõimudega.

[1] *Koloonia* — teiselt maalt pärinevate inimeste asula. Ei tohi segi ajada sõna «koloonia» teise tähendusega — kapitalistliku riigi poolt haaratud maaga.

Joon. 87. Kreeka linnriikide mündid.
Ateena münt jumalanna Atena ja öökulli kujutusega. Öökulli peeti pühaks linnuks.
Sürakuusa münt. Sürakuusa oli suurim Kreeka linn Vahemere saartel. Mündi ühel poolel on nümfi pea, teisel poolel — sõjavanker, mille kohal lendab võidujumalanna.
Pantikapaioni mündil on kujutatud karjuste ja küttide kaitsejumala Paani pea.

V sajandiks e. m. a. tekkis sadu kreeka kolooniaid mererannikule Hispaaniast Kaukaasiani. Üks vanaaja kirjanik on öelnud, et kreeklased istusid oma kolooniates mere ääres nagu konnad tiigi ääres.

Peaaegu iga kreeka koloonia oli iseseisev orjanduslik riik, kus oli oma sõjavägi ja kus münditi oma raha (joon. 87). Paljud kolooniad ei jäänud oma suuruselt maha Kreeka suurtest linnadest.

Kolooniate elanikud hoidsid sidet Kreekaga. Seda linna, mis oli rajanud nende koloonia, nimetasid nad «emalinnaks». Kus kreeklased ka ei elanud, kõikjal pidasid nad end üheks rahvaks, ja nimetasid end *helleenideks* ning Kreekat — *Hellaseks*.

5. Kolooniate tekkimise tähtsus. Kolooniate tekkimisel oli suur tähtsus nii Kreekale kui ka nendele maadele, kus kolooniad tekkisid.

Tänu kaubavahetusele kolooniatega suurenes Kreekas nõudmine käsitöötoodetele. See aga omakorda soodustas käsitöö arenemist. Orjade juurdevoolu tõttu kolooniatest Kreekasse suurenes siin tunduvalt orjade arv. Maades, kus tekkisid kreeka kolooniad, arenes kiiremini kaubandus ja käsitöö, toimus kohalike hõimude kiirem üleminek ürgkogukondlikult korralt orjanduslikule korrale.

NSV Liidus on säilinud Musta mere ja Aasovi mere rannikul paljude kreeka linnade varemeid. Arheoloogid leiavad siit kreeka münte, käsitöötooteid, kindlusemüüride jäänuseid, maju, templeid ja muid esemelisi mälestusmärke. Kertši väina kaldal, mis ühendab Musta merd Aasovi merega, seisis üks vanimaid ja suurimaid kreeka linnu — *Pantikapáion*.

*

HESIODOSE VALM.

Keda mõtles poeet ööbiku ja kulli all?

Heleda häälega lind, sina ööbik, kuid sinule pistrik
ihusse vajutas küünt, ära kõrgeisse pilvisse kandis.
Haledalt kiljatas hääl, kui sind puurisid kõverad küüned,
pistrik veel võimuka kõne seesuguse temale pidas:
«Milleks su õnnetu huik? Olen tugevam ikka su jaksust,
kuidas ka laulu sa lööksid, ma viin sinu sinna, kus tahan.
Lõunaks su neelata võin, vabaks lasta, kui lasta mul meeldib.»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks tekkisid Kreekas riigid? Sellele küsimusele vastates kasuta näiteid Ateena ja Sparta ajaloost.
2. Mille poolest erines valitsemiskord kreeka linnriikides? Kuidas tekkisid need erinevused? Kasuta näiteid Ateena ajaloost.
3. Miks rajasid kreeklased oma kolooniaid võõrastesse maadesse?
4. Võrdle kreeklaste elu kahel perioodil nende ajaloos — XI—IX sajandil e. m. a. ja VIII—VI sajandil e. m. a.

a) Näita kaardil kreeklaste poolt asustatud territoorium Homerose perioodil ja VI sajandil e. m. a.

b) Millised muudatused toimusid põllumajanduses, käsitöös ja kaubanduses?

c) Millised muudatused toimusid ühiskondlikus korras?

d) Millised muudatused toimusid valitsemises?

e) Millised nendest muudatustest on tähtsaimad? Küsimuste c, d ja e vastamisel on abiks VII peatüki pealkiri.

VIII PEATÜKK.

KREEKA-PÄRSIA SÕJAD JA ORJUSE ARENEMINE KREEKAS.

§ 33. PÄRSIA SÕJAVÄE SISSETUNG KREEKASSE.

(Kaart nr. 5 ja kaardid lk. 133 ja 137.)

M e e n u t a! Kellest koosnes Ateena sõjavägi? Kuidas oli Ateena sõjavägi organiseeritud (§ 29—30, p. 9)?

V sajandi alguses e. m. a. ähvardas Kreekat oht kaotada oma iseseisvus. Nagu äikesepilv tungisid talle idast kallale vallutajad — pärslased.

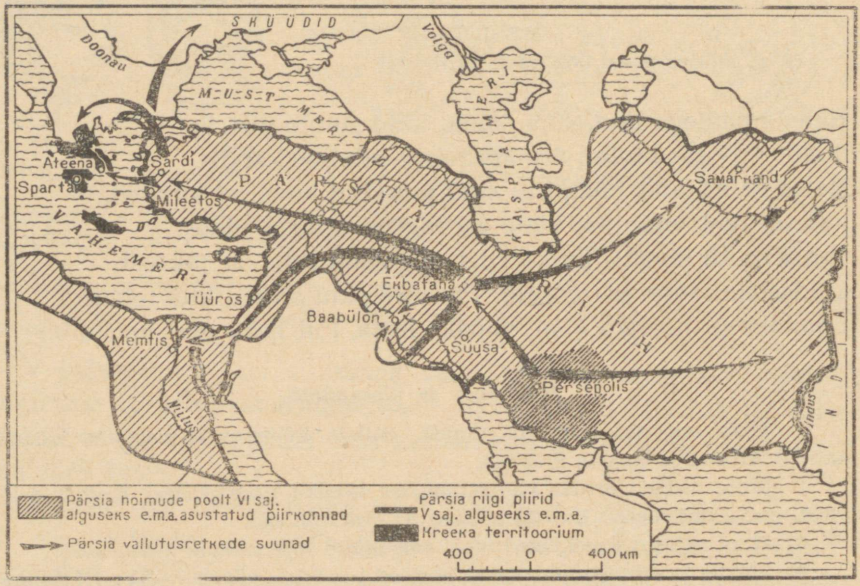

Joon. 88. Pärsia riik V sajandi alguses e. m. a.
Nooled kaardil näitavad Pärsia sõjaväe paljude vallutusretkede suundi. (Vaatle, kuidas Pärsia valdused lähenesid põhjast ja läänest Kreekale. Võrdle Pärsia riigi ja Kreeka territooriumide suurust.)

1. Pärsia riik. *Pärsia orjanduslik riik* tekkis VI sajandi keskel e. m. a. Aasias, Pärsia lahest kirde pool.

VI sajandi teisel poolel ja V sajandi alguses e. m. a. vallutasid pärslased kogu Lääne-Aasia kuni Induse jõeni, samuti Egiptuse. Pärsia kuninga võimu all kujunes selline hiiglasuur riik, mille sarnast polnud seni veel nähtud. Kuningas nimetas end «kõigi inimeste valitsejaks idast kuni lääneni».

Suurima võimsuse saavutas Pärsia riik kuningas *Dareios I* ajal VI sajandi lõpul — V sajandi alguses e. m. a. (joon. 88).

Pärsia sõjaväge peeti võitmatuks. Pärslastel oli suurepärane ratsavägi, nende vibukütid olid kuulsad oma tabavuse poolest.

2. Pärslaste poolt alistatud rahvaste olukord. Pärslaste poolt alistatud rahvad pidid maksma suurt andamit, ehitama teid ja uhkeid paleesid, andma sõjamehi kuninga sõjaväkke. Maksukogujad röövisid elanikkonda niivõrd halastamatult, et linnad ja asulad nägid pärast maksukogumist välja nagu pärast vaenlase kallale-

tungi. See-eest olid kuningal lossikeldrid kulda täis. Pärsia orjapidajad haarasid endale suuri valdusi riigi mitmesugustes osades.

Pärslaste poolt alistatud elanikkond vihkas oma rõhujaid. Lakkamatult toimusid ülestõusud riigi paljudes osades. Tõusid üles ka kreeka linnad Väike-Aasias, eesotsas Mileetosega, kuid kuningas Dareios surus ülestõusu julmalt maha. Mileetos purustati täielikult, linna elanikud muudeti orjadeks.

Dareios I taotles võimu kogu Kreeka üle. Ta vallutas Egeuse mere põhjaranniku ja suurema osa Egeuse mere saartest. Pärsia kuninga valdused ulatusid Kreeka piirideni.

3. Pärslaste maabumine Maratoni tasandikul. 490. aastal e. m. a. suundus Pärsia sõjavägi laevadel üle Egeuse mere ja maabus Atikas, *Maratoni tasandikul*, kõigest neljakümne kilomeetri kaugusel Ateenast.

Kiiresti kogunes Ateena sõjavägi ja liikus oma *strateegide* — väepealikute juhtimisel Maratoni tasandiku poole. Strateegid määrasid enda hulgast sõjaväe juhatajaks kõige kogenenuma — *Miltiadese*.

Kreeklased, keda oli tunduvalt vähem kui pärslasi, rivistusid küngastele. Siia ei pääsenud juurde ratsavägi. Pärslaste väed asusid tasandikul, oma laevade lähedal (vt. plaani lk. 134).

Ligi nädal aega seisid Pärsia ja Kreeka väed vastamisi. Siis otsustasid pärslased osa oma vägesid viia laevadel Ateena alla, et seejärel ootamatu kallaletungiga vallutada linn. Nad mõtlesid, et kreeklased ei julge mingil juhul võitlusse astuda ka siis, kui osa vägesid on tasandikult lahkunud.

Joon. 89. Reljeef, mis raiuti kaljusse kuningas Dareios I auks, kes surus maha ülestõusu.
Dareios astus enda ees lamava ülestõusu juhi peale. Kuninga ees seisavad seotult üheksa ülestõusu juhti. Kuninga taga on tema ihukaitsjad. Reljeef näitab, kui palju ülestõuse toimus Pärsia kuninga poolt alistatud rahvaste hulgas.

Öösel laaditi pärslaste ratsavägi laevadele, kuid juba hommikuks teadsid sellest ka Kreeka vägede strateegid. Kreeka sõjavägi, mis oli rivistunud faalanksina, liikus julgelt pärslastele vastu.

4. Maratoni lahing. Ka pärslaste jalavägi rivistus lahinguks. Pärsia sõjaväe keskkohas asusid parimad sõjaväeüksused. Miltiades, kes teadis seda, käskis koondada ateenlaste peajõud faalanksi tiibadele. Lauldes lahingulaulu liikusid ateenlased sirgetes ridades pärslastele vastu. Neid võttis vastu noolterahe. Mehiselt atakeerisid [1] ateenlased, vaenlaste nooltesajule vaatamata, pärslasi. Julgust ja mehisust andis neile teadmine, et nad võitlevad oma kodumaa ja sõltumatuse eest, emade, naiste ja laste elu ning vabaduse eest.

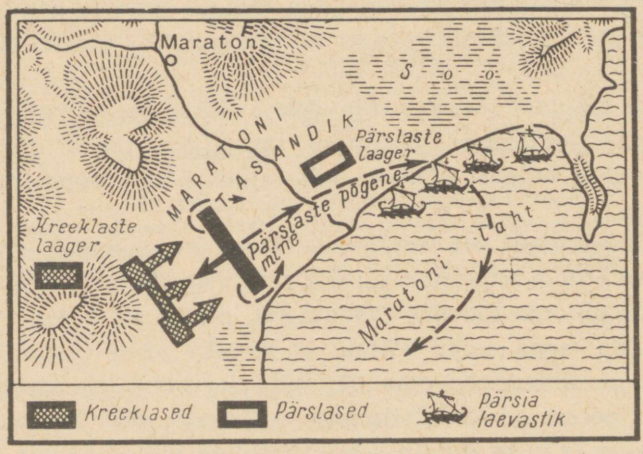

Joon. 90. Maratoni lahing.

Pärslaste eliitväed murdsid läbi ateenlaste faalanksi nõrga keskkoha ja pühitsesid juba oma võitu. Kuid sel ajal lõid kreeka faalanksi tugevad tiivad nende vastas seisvad Pärsia väed tagasi. Seejärel ründasid ateenlased kahest küljest vaenlase eliitüksusi. Pärslased ei pidanud ateenlaste pealetungile vastu, põgenesid kiiresti laevadele ja lahkusid Kreeka rannikult.

Nii löödi tagasi esimene pärslaste kallaletung Kreekale.

---

[1] *Atakk* — rünnak vaenlasele, kallaletungi otsustav järk. *Atakeerima* — vaenlast ründama.

5. Kserksese sõjaväe sissetung Kreekasse. Kümme aastat pärast Maratoni lahingut, **480. a. e. m. a.**, liikus pärslaste tohutu sõjavägi uuesti Kreekasse. Sõjaväe eesotsas seisis Dareios I poeg *Kserkses*, kes sai kuningaks pärast oma isa surma. Kserkses rääkis: «Me muudame orjadeks nii süüdlased (s. t. need, kes võitlesid pärslaste vastu — *Toim.*) kui ka need, kes pole süüdi.» Peale pärslaste oli Kserksese sõjaväes sõjamehi peaaegu kõigist maadest, mis olid alistatud Pärsia kuninga poolt. Siin oli assüürlasi, egiptlasi, babüloonlasi, Väike-Aasia kreeklasi ja palju teisi. Vastumeelselt läksid nad Pärsia kuningale Kreekat vallutama.

Siirdunud Balkani poolsaarele, liikus Kserksese sõjavägi piki mererannikut ja hõivas ilma lahinguta Põhja-Kreeka. Pärslaste laevastik liikus ranna lähedal. Pärsia laevastik koosnes suurtest ja rasketest laevadest, mis olid kohandatud sõitudeks avamerel.

Kreeka linnad saatsid pärslastele vastu väikesed väesalgad. Spartalased saatsid kolmsada sõjameest eesotsas kuningas *Leonidasega*. Kreeklaste ühendatud sõjavägi Leonidase juhtimisel võttis enda alla Termopüla maakitsuse ja tõkestas pärslastele tee Põhja-Kreekast Kesk-Kreekasse (vt. plaani lk. 136).

Kserkses saatis Leonidase juurde saadikud nõudmisega relvad maha panna ja need pärslastele üle anda. Selle peale vastas Leonidas Kserksesele lakooniliselt: «Tule ja võta.» Üks saadikuist, kes tahtis kreeklasi hirmutada Pärsia sõjaväe tohutu suurusega, ütles: «Meie nooled varjavad teie eest Päikese.» Seepeale vastas kreeklane: «Mis siis ikka, hakkame võitlema varjus.»

6. Lahing Termopüla maakitsuse juures. Kaks päeva ründasid pärslased lakkamatult väikesearvulist kreeklaste sõjaväeüksust. Pärslaste väepealikud ajasid oma sõjamehi piitsahoopidega lahingusse. Kreeklased lõid kõik rünnakud tagasi. Kuid öösel viis üks reetur pärslased kõrvalist teerada mööda läbi mägede. Kui Leonidas nägi, et vaenlane piirab kreeklased ümber, käskis ta kõigil peale spartalaste taganeda. Spartalased langesid ebavõrdses võitluses, kuid pidasid pärslased kinni ja andsid ülejäänud kreeklastele võimaluse lahkuda. Hiljem püstitati Leonidasele ja tema sõjameestele lahingupaigal lõvi kujuga mälestussammas, millele oli raiutud järgmine kiri:

Rändur, teata spartalastele meie surmast.
Siin me puhkame hauas, olles ausalt täitnud seadust.

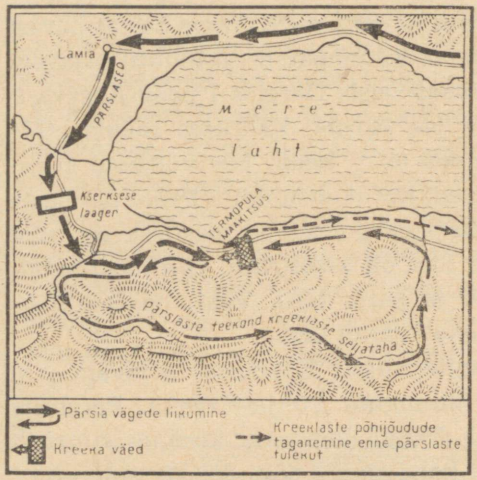

Joon. 91. Lahing Termopüla maakitsuse juures.

Pärslased hõivasid Kesk-Kreeka ja lähenesid Ateenale. Ateenlased lahkusid oma linnast. Naised, raugad, lapsed ja orjad viidi *Salamise* saarele laevastiku kaitse alla. Laevadelt ja saarelt nägid kreeklased, kuidas lõõmas tules nende kodulinn, mille pärslased olid Kserksese käsul süüdanud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leia joonisel 88 Pärsia esialgne territoorium ja pärslaste poolt vallutatud alad. Millised sulle tuntud maad vallutati Pärsia poolt?
2. Miks võitsid kreeklased Maratoni lahingus?
3. Milles seisis Kserksese tohutu sõjaväe nõrkus?
4. Kui palju aastaid möödus Soloni reformidest Kserksese sissetungini Kreekasse? Mitu aastat tagasi toimus Maratoni lahing? Mitu aastat tagasi toimus võitlus Termopüla maakitsuse juures?

§ 34. KREEKLASTE VÕIT SÕJAS PÄRSLASTEGA.

(Kaart nr. 5 ja kaart lk. 137.)

1. Otsustava lahingu eel. Ateenlased ei kaotanud julgust, kui pärslased vallutasid Kesk-Kreeka ja purustasid nende kodulinna. Nad otsustasid võidelda oma sõltumatuse eest viimse veretilgani. Kõik mehed, kes suutsid relva kanda, läksid sõjaväkke või sõjalaevadele.

Peamise lootuse panid ateenlased oma laevastikule. Juba siis, kui valmistuti sõjaks pärslastega, ehitasid nad ateenlase *Themistoklese* ettepanekul 200 sõjalaeva. Laevadel oli kummalgi pardal kolm aerurida. Sellepärast nimetati neid laevu *trieerideks*. Ühe aeruga sõudis mitu inimest. Trieerid ei vajunud sügavale vette ning liuglesid kergelt kaljude ja madalike vahel. Ateena sõjalaevastikku juhtis Themistokles, kes oli valitud strateegiks.

Kreeklaste sõjalaevad olid koondatud ühte sõjalaevastikku. Ateenlastel oli rohkem laevu kui teistel linnriikidel.

Kreeklaste ühendatud laevastik seisis kitsas Salamise väinas.

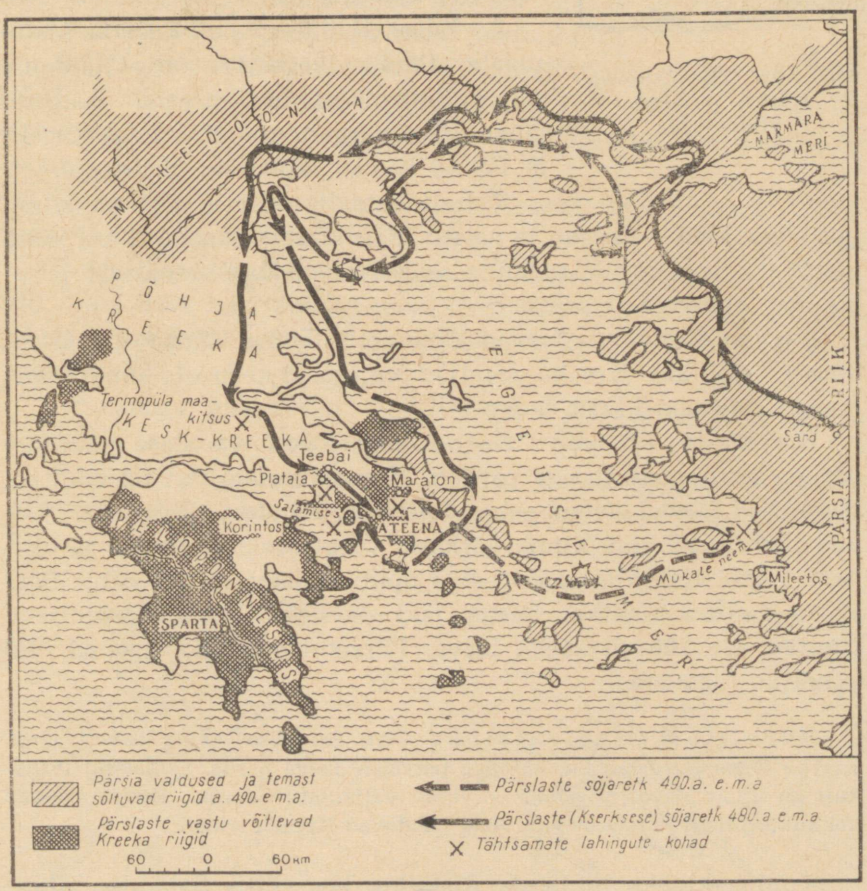

Joon. 92. Kreeka-Pärsia sõjad.

Joon. 93. Themistokles. *Büst — inimese rinnakuju.*

Kreeklastele olid hästi teada siinsed madalikud ja veealused kaljud. Väin oli parim koht lahingu pidamiseks Pärsia laevastiku vastu. Ainult spartalased, keda kohutas Pärsia laevade suur hulk, panid ette viia laevastik Lõuna-Kreeka ranniku juurde. Siis saatis Themistokles öösel Kserksesele teate, et Kreeka laevastik kavatseb Salamise väinast lahkuda. Kserkses, kes oli kindel oma suure laevastiku võidus, käskis viivitamata alustada võitlust kreeklastega.

2. «Edasi, Hellase pojad! Päästke kodumaa!» Pärsia laevastik sõitis Salamise väina. Suurnikest ümbritsetud Kserkses jälgis Atika kõrgelt kaldalt, kuidas Kreeka ja Pärsia laevad lähenesid üksteisele.

Teiselt kaldalt vaatasid algavat lahingut ateenlased — raugad ja naised. Kreeklased otsustasid kas võita või surra, sest nende taganemise korral oleksid ateenlaste perekonnad langenud orjusesse.

Vaevalt olid Pärsia laevad jõudnud Salamise väina kõige kitsamasse ossa, kui Kreeka sõudjad vajutasid aerudele ning nende laevad ründasid Pärsia laevu.

Kreeklaste liikuvad trieerid purustasid vaenlase laevadel aerud, laevaninadega aga pardad. Pärsia laevade rivi oli rikutud, tagumised laevad sõitsid esimestele otsa. Pärslaste kohmakad laevad jäid madalikule kinni, põrkasid veealustele kaljudele ja üksteise vastu. Kreeklastel õnnestus uputada laev, millel viibis Pärsia laevastiku juhataja. Seega jäid pärslased ilma juhtimiseta. Uputati üle 200 pärslaste laeva. Pärsia laevastiku riismed olid sunnitud taganema.

Värviline illustratsioon VIII. Salamise lahing. *Maali järgi.* Kreeka trieer purustab laevaninaga pärslaste laeva parda. Esiplaanil (vasakul) on uppuv laev, paremal — veest väljaulatuv kalju. Eemal asuvad kokkukuhjunud Pärsia laevad. Neid ründavad Kreeka trieerid.

Kuulus kreeka luuletaja *Aishülos,* kes võttis Salamise lahingust ise osa, kirjeldab seda oma teoses «Pärslased» (vt. § 34 lisa).

3. Pärslaste väljakihutamine Kreekast. Võidul Salamise juures oli suur tähtsus kogu sõja käigule. Kserkses kartis, et Kreeka laevastik tõkestab tal tagasitee Pärsiasse, lahkus seetõttu kiiresti Kreekast ning pöördus tagasi Pärsiasse, jättes Kreekasse vaid osa sõjaväge.

Järgmisel, 479. aastal e. m. a., astus kreeklaste ühendatud sõjavägi Kreekasse jäänud pärslaste vägede vastu välja. Lahing toimus *Plataia* linna lähedal Kesk-Kreekas. Kreeklased purustasid Pärsia sõjaväe ja kihutasid pärslased lõplikult Kreekast välja.

4. Ateena mereliit ja sõja lõpp. Kreeka-Pärsia sõda ei lõppenud pärslaste väljakihutamisega Kreekast, vaid kestis veel 30 aastat. Kreeklased võitlesid nende Kreeka linnade vabastamise eest, mis asusid saartel ja Egeuse mere idarannikul.

Paljud mereäärsed Kreeka linnad sõlmisid omavahel liidu. Neil oli ühine sõjalaevastik. Iga liitlane pidi ehitama ja relvastama teatud arvu laevu ja tasuma kindla rahasumma liidukassasse.

Ka pärslaste võimu all olevad Kreeka linnad ühinesid üksteise järel selle liiduga.

Kõige tugevam liitlaste hulgas oli Ateena. Ateenlased käsutasid liidukassat oma äranägemise järgi, Ateena strateegid juhtisid ühist laevastikku ja liidu vägesid. Liitu hakatigi nimetama *Ateena mereliiduks*.

Kreeklaste ühendatud jõud tekitasid Pärsia laevastikule ja sõjaväele terve rea raskeid kaotusi.

Pärsia kuningas oli sunnitud rahu sõlmima ja Kreeka linnade sõltumatust tunnistama. Pärsia sõjalaevadel ei lubatud sõita Egeuse meres.

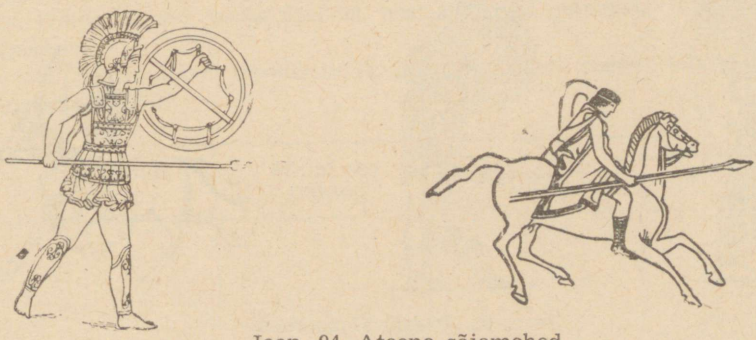

Joon. 94. Ateena sõjamehed.

Miks võitis väike ning linnriikideks killustatud Kreeka suure ja võimsa Pärsia riigi?

Kreeklased kaitsesid kodumaad, võitlesid enda ja oma perekondade vabaduse eest. Pärsia sõjamehed seevastu sõdisid vastumeelselt, sest nad pidid vallutama Kreeka Pärsia kuninga jaoks. Seepärast võitlesid Kreeka väed palju mehisemalt ja kindlamalt kui pärslased.

Võideldes pärslastega ühendasid kreeklased oma jõud ja võitlesid ühiselt vallutajate vastu.

Tänu käsitöö arenemisele Kreekas said sõjamehed hea relvastuse. Meresõidu arenemine võimaldas ehitada tugeva laevastiku.

AISHÜLOSE TEOSEST «PÄRSLASED».

Ei pagema seadnud
helleenid end hümnide saatel,
vaid kärsitult võitlusse püüdsid.
Neil lahinguks äratust pasun seal kõigile puhus!
Nad äkitselt üksmeeles soolaseid laineid
lõid aerulabaga vahtu.
Läks hüvakul tiib juba edasi,
täis korras, kuid nende kannul
ju kiirustas laevastik; kuuldus sel ajal
häält kõlavat: «Edasi, Hellase pojad!

Joon. 95. Pärsia sõjamehed.

Te päästke kodumaa ja päästke naised,
ja oma lapsed ning isade jumala templid,
esiisade kalmud, — nüüd võitlus käib kõige nimel!»
Tuul vastu tõi nendele pärslaste karjeid,
vasktääviga rammis üks laev teise külge
ja heitlusse astus helleenide laev,
olles vaenlase parrastelt minema löönud
kõik ehted... Ja kõikjal kees võitlus.
Raudmüürina alguses seisis pärslaste vägi;
kui aga laevad kõik kuhjusid lahte,
vaskninad siis rammima hakkasid
omi — ja hukkusid kõik siis,
aga helleenide taidurlik tabamus
rabas neid kõiki... Nii uppusid laevad;
galeeride purunend tükkide all
ning surnute veres — läks mere silm looja.
Pea langenud võitlejaist kaetuks said kaljud
ja kaldad ja vaenulik vägi
sealt korratult pages ning kiirustas heiskama purje...

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tee lk. 137 oleva kaardi järgi kindlaks, kas kõik Kreeka linnad võitlesid pärslastega.
2. Koosta jutustus Salamise lahingust nii, nagu jutustaks seda lahingust osavõtnud kreeklane.
3. Miks võitsid kreeklased sõjas pärslaste vastu? Kuidas deemose võit Ateenas VI sajandil e. m. a. ja Soloni reformid valmistasid ette kreeklaste võitu pärslaste üle?
4. Milline aasta järgnes 480. aastale e. m. a.? Milline aasta eelnes 480. aastale e. m. a.? Arvuta, mitmendal aastal lõppes Kreeka-Pärsia sõda, kui me teame, et see kestis veel 30 aastat pärast pärslaste väljakihutamist Kreekast.
5. Koosta tabel kreeklaste ja pärslaste vahel peetud lahingute kohta järgmisel kujul:

Kus toimus lahing	Millal see toimus	Kes võitis lahingu	Milline tähtsus oli sel sõja käigule

§ 35. ORJUS KREEKAS V SAJANDIL E. M. A.
(Kaart nr. 5.)

M e e n u t a ! Millisel viisil sattusid Ateenas inimesed orjusesse? Miks ja millal tehti sellele lõpp (§ 29—30, p. 7, 8)?

1. Orjakauplemine. Pärast Kreeka võitu Pärsia üle oli Kreekas veel rohkem orje kui varem.

V sajandil e. m. a. olid peaaegu kõigis Kreeka linnades *orjaturud*. Turul müüdi ja osteti mehi, naisi, noorukeid ja väikesi lapsi. Ostjad vaatasid «elavat kaupa», katsusid orjade muskleid, sundisid neid raskusi tõstma, jooksma ja hüppama. Orja rinnal rippus tahvlike, millele oli märgitud, kui vana on ori ja mida ta oskab teha. Müüjad ja ostjad kauplesid orja hinna üle (joon. 96).

2. Kuidas muutusid inimesed Kreekas orjadeks. Inimesed muutusid orjadeks ja sattusid orjaturule mitmel viisil.

Joon. 96. Orjaturg Vana-Kreekas.
Keskel seisab müügiks väljapandud noor ahelates ori. Orja müüja kiidab oma «kaupa». Neist vasakul tirib orjapidaja, kes ostis lapse, teda ema käest ära. Esiplaanil (paremal) tassib müüja tüdrukut, et teda ostjatele näidata. Vasakul on grupp uhketes mantlites orjapidajaid. Paremal taga on grupp müügiks määratud orje.

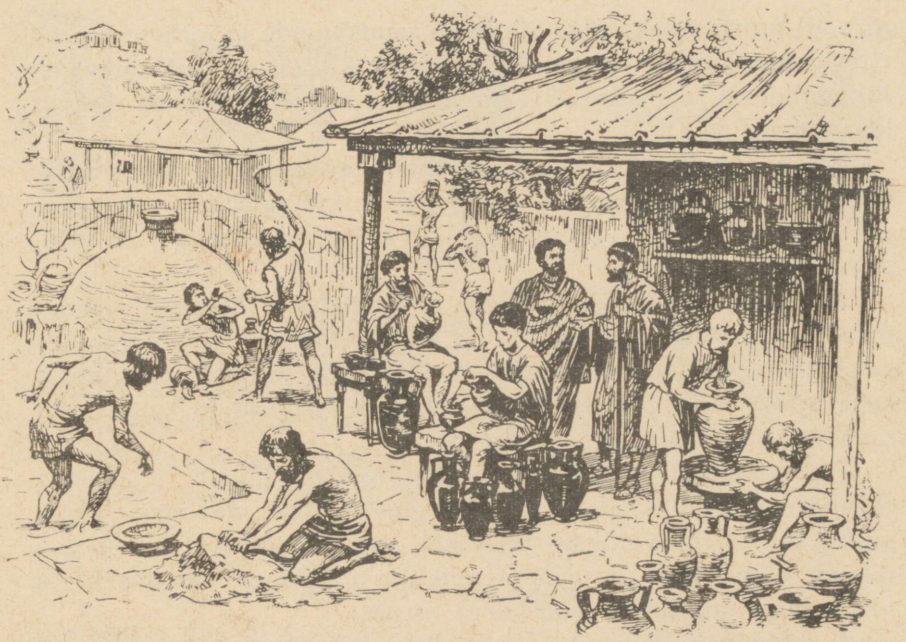

Joon. 97. Pottsepatöökoda Ateenas V sajandil e. m. a.
Vasakul sõtkuvad orjad savi. Paremal vormib meister pottsepakedral nõu. Kunstnikud värvivad amforaid ja katavad neid lakiga. Õue nurgas asub ümmargune ahi nõude põletamiseks. Aia taga suitseb üks paljude naabertöökodade ahjudest. (Leia pildil orjad. Kuidas sa eraldad neid vabadest?)

Orja laps kuulus sellele, kellele kuulus tema ema. Selliseid lapsi polnud aga palju. Orjade elu Kreekas oli niivõrd raske, et ainult harva jäid nende lapsed elama.

Palju rohkem orje saadi sõjas. Kreeklased muutsid orjadeks mitte ainult sõjavange, vaid ka vaenlase maalt kaasatoodud naisi ja lapsi. Ainuüksi ühe kallaletungi ajal Väike-Aasia rannikule tõid ateenlased kaasa üle 20 000 inimese, kes müüdi orjadeks.

Kuid ka rahuajal võis vaba inimene Kreekas muutuda orjaks. Meredel sõitsid kiiretel laevadel *piraadid* — mereröövlid. Nad ründasid kauba- ja sõjalaevu, tungisid kallale mereäärsetele asulatele. Kinnivõetud inimesi müüdi samuti orjaturgudel.

3. Orjade töö. Orjad tegid Kreekas kõige raskemat tööd. Vabad kreeklased, isegi kehvikud, ei töötanud kaevandustes ja kivimurdudes. Maaki ja marmorit kaevandasid orjad. Ateena riigile kuuluvates hõbedakaevandustes töötasid tuhanded orjad. Sügaval

maa all murti maaki lahti lühikeste raudkangide ja raskete haamritega. Maa-alused käigud olid niivõrd kitsad, et neis sai edasi liikuda ainult roomates. Alaealised orjad tassisid roomates raskeid korve maagiga.

Üleval tükeldasid orjad maaki kiviuhmrites rauast uhmrinuiadega ja jahvatasid seda veskikividega. Veskikive ringi ajada oleksid võinud ka eeslid, kuid orjapidajad eelistasid siingi orjade tööd, sest see oli odavam.

Palju orje töötas käsitööliste töökodades. Töökodades pidid orjad tegema küll lihtsamat, kuid kõige raskemat tööd. Nii kandsid orjad pottsepatöökodades vett, savi ning kütteainet, sõtkusid savi, ajasid ringi *pottsepaketra*[1]. Nõusid vormisid ja kaunistasid tavaliselt vabad inimesed (joon. 97).

Põllumajanduses kasutati orjade tööd tunduvalt vähem kui töökodades. Talupojad harisid ise oma väikesi maalappe. Mitte ainult suurte maavalduste omanikel, vaid ka paljudel talupoegadel oli orje. Need surusid jalgade ja pressidega viinamarju ja oliive ning kandsid raskeid korve turule.

4. Orjade karistamine. Orje oli võimalik sundida töötama ainult ähvarduste ja karistustega. Orje valvas järelevaataja. Niipea kui ori aeglasemalt töötama hakkas, et hinge tõmmata, sundis järelevaataja teda piitsahoopidega tagant. Piitsa otsa oli sageli õmmeldud tükk seatina. Ainult vähestel orjadel polnud õlgadel ja seljal piitsahoopidest tekkinud arme.

Hirmus on lugeda kaasaegse jutustust sellest, kuidas peremees piinas orje: «Löö piitsaga, kägista, pigista, põleta, vääna liigeseid, võid valada ninasõõrmetesse äädikat, panna telliseid kõhu peale, võid kõike teha.»

5. Orjade võitlus orjapidajate vastu. Orjad maksid, kus aga iganes võisid, oma peremeestele kätte: *purustasid* tööriistu, *vigastasid* loomi, püüdsid *töötada* võimalikult *halvasti*. Sageli püüdsid nad peremeeste juurest ära *joosta*, kuigi teadsid, et kinnipüüdmise korral ootab neid piinamine. Tihti *tapsid* orjad kõige julmemaid *orjapidajaid*. Mõnikord esines ka *orjade ülestõuse*.

V sajandi keskel e. m. a. purustas tugev maavärisemine Sparta linna. Seda kasutasid heloodid. Kõikjalt sööstsid nad Spartasse. Nad lootsid orjapidajatele ootamatult kallale tungida ja nendega arveid õiendada. Kuigi spartalased jõudsid kallaletungi tagasi

[1] *Keder* — ketas, ratas. *Pottsepakeder* — pottsepa keerlev töölauake.

Joon. 98. Vana-kreeka nõud.

lüüa, ei suutnud nad oma jõududega ülestõusu maha suruda. Nad olid sunnitud abi paluma teiste linnriikide orjapidajatelt. Sparta saadikud, kahvatud ja kohkunud, palusid «jumalate nimel» abi võitluseks helootidega. Mõned linnriigid aitasid spartalasi. Ainult osa heloote saavutas vabaduse ja lahkus Spartast.

Äge klassivõitlus orjade ja orjapidajate vahel toimus kogu Kreekas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas muudeti Kreekas V sajandil e. m. a. inimesi orjadeks?
2. Milliseid töid tegid orjad Kreekas?
3. Miks ei võinud orjapidajad usaldada orjade kätte kallihinnalisi tööriistu ja väärtuslikumaid kariloomi?
4. Kuidas võitlesid orjad orjapidajate vastu?
5. Mida uut said sa teada orjade olukorrast ja nende võitlusest orjapidajate vastu?

§ 36. ATEENA ÕITSENG V SAJANDI KESKEL E. M. A.

(Kaart nr. 5.)

M e e n u t a! Millised õigused sai Ateena deemos VI sajandil e. m. a.? Keda nimetati kodanikuks (§ 29—30, p. 8, 9)?

1. Ateena rikkus ja võimsus. Peamist kasu kreeklaste võidust pärslaste üle sai Ateena.

Ateena sadam *Pireus* muutus peamiseks kaubanduskeskuseks idapoolsetes *Vahemeremaades*[1]. Ateenas oli ka Kreeka suurim orjaturg.

Orje oli Ateenas rohkem kui vabu inimesi. Isegi vaestel kodanikel oli kaks-kolm orja. Rikastel oli kümneid, aga mõnikord isegi sadu orje.

[1] *Vahemeremaad* — maad, mis asuvad Vahemere rannikul.

Värviline illustratsioon IX. Ateena sadam Pireus V sajandil e. m. a. Vasakul laadivad orjad laevale Ateenas valmistatud nõusid. Kalurid laadivad paadilt maha korve värske kalaga. Keskel seisavad laevad, millelt orjad lossivad kotte viljaga. Paremal on turg, mille lähedal seisavad Ateenasse toodud aheldatud orjad. Turu taga asub laevaehitustöökoda. Paistavad ehitatavate ja remonditavate laevade ninad. Kaugemal paistab üks Pikkadest müüridest, mis kaitseb teed Pireusest Ateenasse. (Leia joonisel 79 Pireus ja Pikad müürid.)

Orjade töö Ateena riigile kuuluvates kaevandustes ja soolatööndustes andis Ateena riigikassale suuri sissetulekuid.

Ateena mereliit jäi püsima ka pärast seda, kui lõppes sõda Pärsiaga. Sellesse liitu kuulus ligi kakssada Kreeka linnriiki. Ateenlased valitsesid oma liitlaste üle.

V sajandi keskel e. m. a. oli Ateena rikkamaid ja võimsamaid linnriike kogu Kreekas. Ateenlasi nimetati *«mere peremeesteks»*.

2. Millist kasu said Ateena kodanikud. Orjade arvu suurenemine Atikas ja Ateena valitsemine oma liitlaste üle olid kasulikud mitte ainult rikastele ateenlastele, vaid kõigile Ateena kodanikele.

Ateena riigikassast maksti tasu mitmesuguse riigiteenistuse eest. Selle tõttu võisid ka teedid olla riiklikel ametikohtadel. Mitte asjata ei öeldud ühes naljalaulus V sajandil e. m. a.:

Isa, kui neil kohtunikel
järjest istungeid ei peetaks,
kust me saaks siis hommiksöögi,
kust saaks õhtueine?

Pühade ajal jagati teetidele veidi raha, et nad saaksid külastada teatrit. Vahel jaotati Ateena kodanikele ka tasuta vilja.

Ateenas ehitati suurepäraseid hooneid. Selleks kasutati summasid Ateena riigikassast ja Ateena mereliidu kassast. Ehitustel said head palka puusepad, kivitahujad, pronksi- ja kullatöö meistrid ja teised käsitöölised, aga ka veotöölised ja madrused, kes tõid vajaliku ehitusmaterjali kohale.

Kõiki neid soodustusi said kodanikud kasutada ainult tänu tugevale Ateena riigile, mis kindlustas nende võimu orjade üle ja sundis liitlasi tasuma nõutavaid sissemakse. Seepärast olid kõik kodanikud, kogu Ateena deemos huvitatud Ateena orjandusliku riigi tugevdamisest.

3. Ateena rahvakoosolek. V sajandil e. m. a. võtsid kõik Ateena kodanikud osa rahvakoosolekust, valisid ametiisikuid ja võisid ise valitud olla.

Ateena rahvakoosolek kutsuti kokku 3—4 korda kuus. Koosolekust võttis osa tavaliselt mitu tuhat inimest. Otsused võeti koosolekul vastu häälteenamusega.

Värviline illustratsioon X. Rahvakoosolek Ateenas. On kujutatud rahvakoosolekut hääletamise ajal. Ateenas hääletati kas käe tõstmisega või sel viisil, et lasti urni valgeid ja musti kivikesi. Kõrgemal seisavad inimesed, kes loevad hääli. Mööda trepiastmeid laskub oraator[1], kes just lõpetas oma kõne. Keskel, esiplaanil, seisab grupp aristokraate. Nad ei hääleta ettepaneku poolt, mida toetab enamik deemosest. Paremal on valvur piitsaga. Ametniku käsul ajab ta koosolekult minema inimese, kellel pole kodanikuõigusi. Kaugemal kõrgub Ateena akropol.

Rahvakoosolek võttis vastu seadusi, kuulutas sõda, sõlmis rahu ning käsutas Ateena riigikassat ja mereliidu kassat.

Ateena rahvakoosolek ei olnud rahaga kitsi, kui küsimuses oli Ateena riigi sõjajõudude tugevdamine. Ateenal oli Kreeka tugevaim sõjalaevastik ja suur sõjavägi. Peale sõjaväe olid Ateena riigil valvurid ja sisekorra kaitsjad.

Kõrgematele ametikohtadele valis rahvakoosolek neid inimesi, kes kaitsesid kodanike enamiku huve ja tugevdasid orjanduslikku riiki.

4. Perikles Ateena valitsemise eesotsas. Suurima võimsuse saavutas Ateena *Periklese* valitsemisajal.

Ta pärines suursugusest perekonnast ja omas suuri valdusi, kus töötasid kümned orjad.

Perikles oli andekas ja haritud inimene. Isegi Ateenas, kus oli palju häid *oraatoreid,* oli Perikles kuulus oma kõnekunsti poolest. Ta käitus rahulikult ja suursuguselt, aga kui ta pidas vihast kõnet, ütlesid kreeklased, et ta sarnaneb vaenlasele välgunooli puistava Zeusiga.

443. aastal e. m. a. valis rahvakoosolek Periklese esimeseks strateegiks.

Perikles püüdis ühendada kogu Kreekat Ateena võimu alla. Kui mõni liitlastest ei tahtnud alluda Ateenale ja tasuda maksu liidukassasse, siis sunniti ta Ateena sõjaväe ning laevastiku abil

[1] *Oraator* — kõnepidaja.

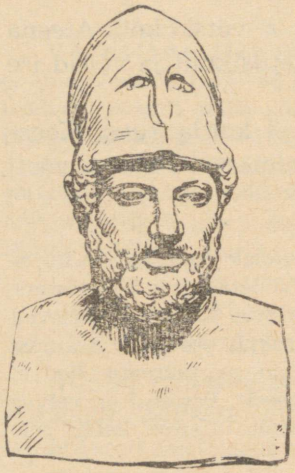

Joon. 99. Perikles. *Vana-Kreeka büst.*

alistuma. Sageli juhtis neid sõjakäike Perikles ise ja õiendas karmilt arveid sõnakuulmatute liitlastega.

Periklese valitsemisajal omandasid ehitustööd Ateenas erakordselt suure ulatuse.

Kuna Perikles tegutses deemose enamiku huvides, siis valis rahvakoosolek ta 15 aasta jooksul (kuni tema surmani) esimese strateegi ametikohale.

5. Ateena orjanduslik demokraatia. Ateena valitsemiskorda nimetasid kreeklased *demokraatiaks,* mis tähendab rahva võimu. Mitte kuskil mujal ei võtnud vanaajal riigivalitsemisest osa nii palju inimesi kui Ateenas.

Kuid Ateena kodanike õigusi polnud kaugeltki kõigil Ateena elanikel. Ateena kodanikeks loeti ainult mehi, kelle isa ja ema olid olnud vabad ateenlased. Naised, aga samuti teistest linnadest pärinevad mehed ei tohtinud isegi viibida rahvakoosolekuil, ehkki nad olid Ateenas elanud kümneid aastaid.

Kuulumine Ateena kodanike hulka oli mitte üksnes austav, vaid ka väga kasulik. Ateena kodanikud jälgisid teraselt, et nende hulka ei satuks võõraid isikuid, sest see oleks põhjustanud nende osasaamise vähenemist Ateena riigikassast.

Ateena deemos oli huvitatud orjandusliku korra kindlustamisest ja orjandusliku riigi tugevnemisest. Ateena demokraatia oli orjapidajate võim, see oli *orjanduslik demokraatia.* Selle peamiseks ülesandeks oli tugevdada Ateena kodanike võimu orjade ja liitlaste üle.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas tekkis Ateena mereliit? Kes sai peamist kasu selle olemasolust?
2. Kellele kuulus kõrgeim võim Ateenas V sajandil e. m. a.?
3. Miks oli Ateena deemos huvitatud orjandusliku korra kindlustamisest ja Ateena riigi tugevdamisest?
4. Kes võis olla Ateena kodanikuks? Miks kodanikud takistasid uute inimeste sattumist enda hulka?
5. Kuidas tekkis sõna «demokraatia»? Miks nimetatakse Vana-Kreeka demokraatiat orjanduslikuks?

KREEKA KULTUURI ÕITSENG V—IV SAJANDIL E. M. A.

§ 37. VABADE KREEKLASTE ELU-OLU. OLÜMPIAMÄNGUD.
(Kaart nr. 5.)

V sajandil e. m. a. oli paljudes Kreeka linnriikides orjanduslik demokraatia. Nendes linnades elas suur osa kodanikke orjade töö arvel. Seetõttu jäi neile palju aega kunsti, teaduse ja spordiga tegelemiseks.

1. Kreeka lapsed koolis. Kreekas oli enamik vabadest meestest kirjaoskajad. Jõukate vanemate pojad õppisid seitsmendast kuni kuueteistkümnenda eluaastani koolis. Koolides õpiti lugema, kirjutama, arvutama ja selgelt ning ilusasti kõnelema. Poisid õppisid pähe Homerose ja teiste kirjanike luuletusi. Kreekas oli palju inimesi, kes teadsid peast eeposeid «Ilias» ja «Odüsseia», mis koosnesid kümnetest tuhandetest värsiridadest. Kohustuslikeks õppeaineteks koolis olid joonistamine, tantsud ja muusika. Poisid õppisid mängima flööti ja lüürat. Parimad koolid olid Ateenas.

Õpilane vastab ülesantud tundi.

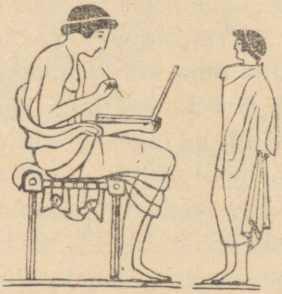

Õpetaja kontrollib õpilase tööd.

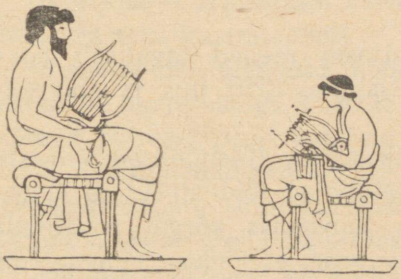

Muusikatund.

Joon. 100. Õppetöö Kreeka koolis. *Joonised vaasil V sajandist e. m. a.* (Mille poolest erinevad joonised vaasidel V sajandist e. m. a. joonistest vaasidel VI sajandist e. m. a.? Võrdle neid joonistega 81, 82, 83, 101.)

Joon. 101. Sõjavankrite võistlus. *Joonis kreeka vaasil VI sajandist e. m. a.*

Kreeka koolides püüti lapsi ja noorukeid kasvatada osavateks, mehisteks ja tugevateks. Õpilased tegelesid maadlusega, odaviske ja kettaheitega ning jooksu ja hüpetega.

Laiskuse ja sõnakuulmatuse eest peksti õpilasi rihmaga, vitste või bambuskeppidega. Tänaval saatis õpilast tavaliselt vana ori, kes jälgis, et poiss käituks korralikult ja annaks vanematele teed.

Käsitööliste ja talupoegade lapsed tavaliselt ei lõpetanud kooli. Juba varakult hakkasid nad abistama oma vanemaid töö juures.

Tütarlaste jaoks Kreekas koole ei olnud. Neile õpetasid emad ainult käsitööd ja kodust majapidamist.

Kaheksateistkümneaastaselt kanti noormees kodanike nimekirja. Kahe aasta jooksul tegid noormehed läbi sõjalise ettevalmistuse ja teenisid sõjaväes. Pärast teenistust võisid mehed abielluda ja luua oma majapidamise.

2. Kreeklased oma kodus. Isegi rikaste kreeklaste majad olid väikesed ja tagasihoidlikud. Kreeklased sõid ja jõid mõõdukalt. Veini joodi ainult veega lahjendatult.

Kogu kodust majapidamist juhtisid naised. Kreeka mehed pidasid loomulikuks, et naine peab «hästi hoidma oma kodu ja olema mehele sõnakuulelik». Kui mehele tulid külalised, pidi naine toast lahkuma. Naised väljusid väga harva kodust.

Kreeka mehed seevastu veetsid peaaegu kogu päeva väljaspool kodu.

3. Agoraal. Varahommikul ruttasid mehed tavaliselt *agoraale* — linna keskel asuvale väljakule. Eriti ilus ja elav oli Ateena agoraa.

Hommikul täitis agoraad kärarikas turg. Käsitöölised tõid siia müügile omavalmistatud tooteid, talupojad toiduaineid ja kaupmehed kaupu kaugetest maadest. Siinsamas kõrgel poodiumil müüdi orje. Turul oli nii suur rahvatung, et jõukas inimene tuli siia kahe-kolme orjaga, kes rajasid talle teed läbi rahvahulga.

Üks väljakupool oli vaba turupoodidest, kuid ka siin oli rahvarohke ja kärarikas, eriti õhtupoolikul, kui päevane kuumus vähenes. Siia tulid nii rikkad inimesed kui ka käsitöölised pärast tööpäeva. Tulid ka talupojad, kes olid müünud turul oma kauba.

Agoraal seisid kiviplaadid, millesse olid raiutud Ateena riigi seadused. Siia riputati tahvleid teadetega, millal toimub järgmine rahvakoosolek ning milliseid küsimusi arutatakse kohtus. Kreeklased jutustasid siin üksteisele mitmesuguseid uudiseid. Vanadele kreeklastele oli agoraa külastamine niisama tähtis nagu tänapäeva inimestele ajalehtede lugemine või raadio kuulamine. Agoraal puhkesid ägedad vaidlused, mis mõnikord lõppesid kaklusega.

4. Teistes ühiskondlikes kohtades. Peale agoraa veetsid kreeklased palju aega ka teistes ühiskondlikes kohtades.

Tuntumad vana-kreeka õpetlased pidasid loenguid ja viisid läbi vestlusi. Neid tulid kuulama mitte ainult noorukid, vaid ka täiskasvanud inimesed.

Ateenas ehitati suur hoone kontsertide jaoks. Siin toimusid paljude kuulajate ees Kreeka parimate muusikute ja lauljate võistlused.

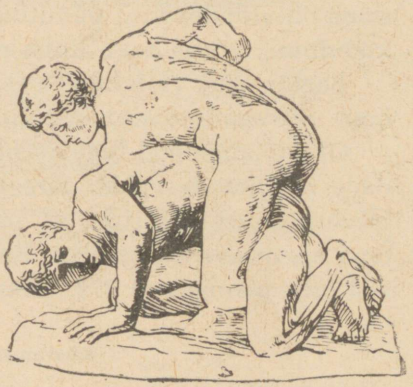

Joon. 102. Maadlejad.
Vana-Kreeka raidkuju.

Mitu korda aastas korraldati teatrietendusi, mida külastasid tuhanded pealtvaatajad.

Kreeklased armastasid vaadata ja arutleda uusi maale, skulptuure ja teisi kunstiteoseid.

Staadionidel tegelesid noorukid ja täiskasvanud kreeklased kehaliste harjutustega. Pühade ajal korraldati spordivõistlusi, mis köitsid paljusid pealtvaatajaid.

5. Olümpiamängud. Kõige kuulsamateks võistlusteks olid *olümpiamängud,* mis korraldati üks kord nelja aasta tagant *Olümpia* asulas Peloponnesoses.

Olümpiamängudel võistlesid Kreeka tugevamad atleedid jooksmises, hüpetes, maadluses, kettaheites, odaviskes, rusikavõitluses.

Hipodroomil[1] toimusid sõjavankrivõistlused. Sõjavankrite ette oli rakendatud neli hobust.

Olümpiamängudest võisid osa võtta kõik vabad kreeklased. Kuid võistlusteks tuli valmistuda mitu aastat, mistõttu see oli võimalik ainult jõukatel orjapidajatel. Käsitöölised ja talupojad ei saanud kulutada spordile nii palju aega. Sõjavankrivõistlustest said osa võtta ainult Kreeka rikkamad inimesed, sest ainult nemad jõudsid osta nelja võidusõiduhobust.

Mängudele kogunes tuhandeid pealtvaatajaid nii Kreekast kui ka kreeka kolooniatest.

Kreeka tava kohaselt katkestati isegi sõjad olümpiamängude ajal.

Mängude viimasel päeval toimus võitjate pidulik autasustamine oliivipuuokstest punutud pärgadega. Kui võitja jõudis tagasi kodulinna, võttis kogu linna elanikkond teda pidulikult vastu.

Sageli seati väljakule üles võitja kuju selle märgiks, et ta tõi oma võiduga kuulsust kodulinnale.

Olümpiamängud tugevdasid sidemeid Kreeka üksikute piirkondade ja linnade vahel. Kreeklased omistasid olümpiamängudele niivõrd suure tähtsuse, et nad võtsid esimesed olümpiamängud oma ajaarvamise alguseks. Rahvapärimuste järgi toimusid esimesed olümpiamängud 776. aastal e. m. a.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas veetsid oma aega vabad mehed ja naised Vana-Kreekas?
2. Miks oli suuremal osal kreeka meestest palju aega tegelemiseks spordi, teaduse ja kunstiga?
3. Milline tähtsus oli olümpiamängudel Vana-Kreekas?
4. Koosta jutustus «Vaba ateenlase päev».

§ 38. TEATER KREEKAS.

Meenuta! Kuidas muistsed kreeklased tähistasid Dionüsose auks peetavaid pühi (§ 28, p. 2)?

1. Teatri tekkimine. Peale mängude armastasid kreeklased väga teatrietendusi.

Kreeka teater tekkis Dionüsose auks korraldatavatest rahvapidustustest. Pidulikest rongkäikudest osavõtjad kujutasid näitli-

[1] *Hipodroom* — koht hobuste võiduajamiseks.

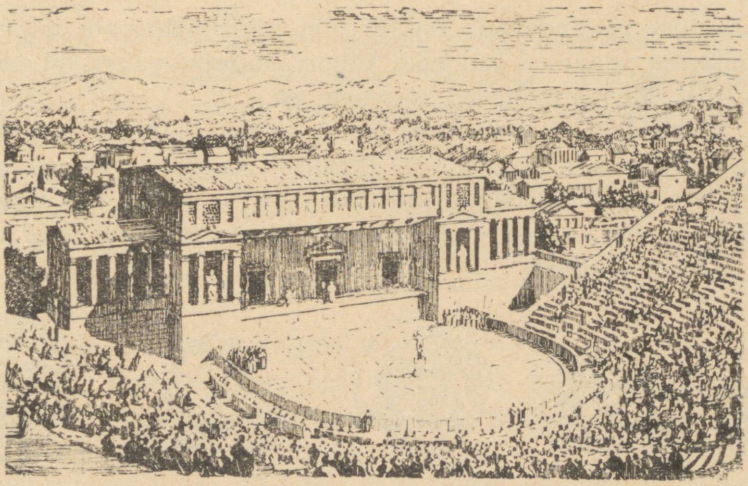

Joon. 103. Kreeka teater. *Rekonstruktsioon.*
Pealtvaatajate istekohad asetsevad poolringis künkaveerul. Keskel on väljak, mida nimetatakse orkestraks. Siit pärineb sõna «orkester». Orkestral asub paremal ja vasakul koor, kes võttis osa kreeka tragöödiate esitamisest. Keskel asub Dionüsose kuju. Orkestra juures on aukohad ametiisikutele ja preestritele. Orkestra taga on skene — hoone, mille ees esinesid näitlejad ja milles nad riietusid ümber. Siit pärineb sõna «stseen». Skene ees on kolm näitlejat. Rohkem näitlejaid kreeka tragöödiates üheaegselt ei esinenudki. Teater on kujutatud sellisena, nagu see oli IV sajandil e. m. a.

kult müüte Dionüsosest, aga hiljem ka teisi müüte ja muistendeid. V sajandil e. m. a. korraldati juba terveid etendusi, millest võtsid osa *näitlejad* ja *koor*. Algul toimusid etendused linna väljakul. Pealtvaatajad ümbritsesid näitlejaid ja koori. Hiljem hakati ehitama erilisi ruume etenduste jaoks. Sõna «teater» tähendab kreeka keeles «koht vaatemängude jaoks».

2. Teatrietendused. Kreeka teatrid paiknesid lageda taeva all. Esimene meile teadaolev teater ehitati Ateenas akropoli veerule ning see mahutas kuni 17 000 pealtvaatajat.

Kirjanikud kirjutasid teatri jaoks näidendeid. Teatrietendusi korraldati pühade ajal. Etendused algasid pasunasignaali peale koidikul ning kestsid õhtuni. Esitati üksteise järel mitu näidendit.

Etendustest osavõtvad näitlejad kandsid eredalt värvitud maske, mis vastasid osale. Maskid olid kas ähvardavad, naervad

või ahastust väljendavad. Maskid olid hästi nähtavad ka teatri tagumistesse ridadesse. Näidendi käigus näitlejad vahetasid maske (joon. 104). Mehed mängisid ka naiste osi.

3. Tragöödiad. Jutustustest, mis rääkisid Dionüsose surmast, tekkisid näidendid, mis lõppesid tavaliselt kurvalt. Neid nimetati *tragöödiateks*. «Tragöödia» tähendab kreeka keeles «sikulaulu». Nimetus tulenes sellest, et Dionüsose pidustustest osavõtjad riietusid kitsenahkadesse.

Joon. 104. Kreeka näitlejate maskid.

Tragöödiate tegelasteks olid kõige sagedamini mitmesuguste müütide kangelased: Prometeus, argonaudid, Homerose poeemide kangelased.

V sajandil e. m. a. lõid kreeka kirjanikud palju suurepäraseid tragöödiaid. Kõige kuulsamateks tragöödiate autoriteks olid *Aishülos* ja *Sofokles*. (Meenuta, millise Aishülose teosega sa oled juba tutvunud.)

Pärast teatrietendusi määras elanikkonna poolt valitud komisjon preemiad parimate tragöödiate autoritele ja parimatele näitlejatele. Neid autasustati *loorberiokstest*[1] punutud pärjaga ning hinnaliste kingitustega.

4. Tragöödia «Antigone». Eriti suure populaarsuse ja armastuse osaliseks sai Sofoklese tragöödia *«Antigone»*, mis lavastati Ateena teatris.

Tragöödias «Antigone» jutustati sellest, kuidas kuningas keelas tapetud noormehe laiba matmise ja käskis selle lindudele söödaks jätta. Tapetud noormehe õde Antigone astus keelust üle ja mattis laiba kreeklaste kombe kohaselt maha. Karistuseks käskis kuningas Antigone elusalt koopasse müürida. Antigone võttis selle otsuse mehiselt vastu. Nüüd kuulis kuningas ühelt pimedalt targalt, et jumalad saadavad karistuseks tema julmuse ja ebaõig-

[1] *Loorberipuu* — igihaljas puu.

luse eest surma tema perekonna ning häda ja õnnetust kogu riigile. Kuningas otsustas tütarlapse vabastada, kuid oli hilja — Antigone oli juba surnud. Kuninga poeg, kes armastas Antigonet, tappis enda meeleheitest.

Tragöödia «Antigone» kutsus inimesi üles truuks jääma kohusele, kutsus üles mehisusele ja õiglusele. Üks selle tragöödia koorilaul «Palju on maailmas imepäraseid jõude, kuid tugevamat inimesest pole», mis ülistas inimeste jõudu, oli ateenlaste armastatumaks lauluks.

5. Komöödiad. Peale tragöödiate lavastati kreeka teatrites ka *komöödiaid*. Komöödiad tekkisid lõbusatest Dionüsose pidustustest, kus tähistati «jumala ülestõusmist». Sellepärast polnud komöödiad kurvad, vaid lõbusad ja naljakad.

Komöödiates naeruvääristati valelikkust, ahnust ja teisi inimlikke pahesid.

Komöödiate tegelasteks olid tihti autori ja pealtvaatajate kaasaegsed. Sageli puudutati komöödiates küsimusi, mis erutasid tol ajal Ateena kodanikke, näiteks rahu sõlmimist. Komöödiate autorid kujutasid naeruväärsetena neid, kes olid nende vastasteks rahvakoosolekul. Seega kestis koosolekul alustatud võitlus teatris edasi.

Kuulsaks komöödiate autoriks oli ateenlane *Aristofanes*.

Aristofanese komöödia «Linnud» lavastati Ateenas V sajandi lõpul e. m. a.

Selles komöödias kujutab Aristofanes maa ja taeva vahel asuvat muinasjutulist lindude riiki. Selles riigis valitsevad õiglased seadused ja linnud elavad õnnelikult. Nad püüavad kinni maa pealt tulevat suitsu. Suits tõuseb lõketest, millel inimesed põletavad jumalatele ohvreid. Jumalad, kes on toidust ilma jäetud, peavad surema nälga. Sellesse lindude riiki tuleb salaja Zeusi juurest Prometeus. Ta jutustab, et jumalad on juba suremas ja Zeus kavatseb saata lindude juurde läbirääkimisteks oma saadikud.

Komöödia oli ilmseks pilkeks jumalate üle. Ühtlasi väljendas Aristofanes komöödias kehvikute unistust õiglasemast elust kui see, mis oli Kreekas.

Teatrit nimetati Kreekas «täiskasvanute kooliks». Ta kasvatas inimestes kodumaa-armastust, mehisust, ausust ja teisi inimese paremaid omadusi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas tekkis Vana-Kreekas teater?
2. Mida nimetatakse tragöödiaks ja mida komöödiaks? Mille poolest nad erinevad?
3. Kuidas oli teater ehitatud?
4. Missugune tähtsus oli teatril Vana-Kreekas?
5. Mille poolest erineb tänapäeva teater Vana-Kreeka teatrist? Mis on neis ühist?

§ 39. VANA-KREEKA ARHITEKTUUR JA SKULPTUUR.

M e e n u t a! Mida nimetatakse arhitektuuriks? Mida nimetatakse skulptuuriks (§ 19, p. 5)?

1. Kreeka arhitektuur. Muistsed kreeklased hoolitsesid väga ühiskondlike hoonete ilu eest, sest siin veetsid nad suurema osa oma vabast ajast.

Vestlusteks ja puhkuseks armastasid kreeklased koguneda *portikuste* varju. Portikus koosneb ühest või mitmest sammaste reast, mis toetavad katust. See oli varjuks lõõmava lõunapäikese eest ning samal ajal ei puudunud siin värskendav tuuleõhk.

Portikused kaunistasid templeid ja teisi hooneid. Algul ehitasid kreeklased templid puust. Templi katust toetasid lihtsad puust

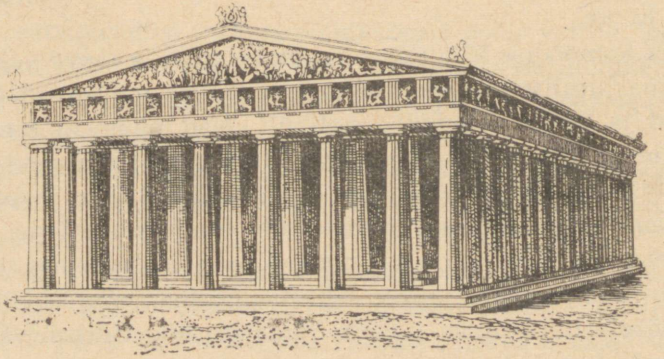

Joon. 105. Vana-Kreeka tempel. *Rekonstruktsioon.* Tempel on ümbritsetud portikustega. (Leia õpikust, mida nimetatakse portikuseks.) Tempel on kaetud kaheviilulise katusega. Katuseviilud ja karniis moodustavad kolmnurga, mida nimetatakse frontooniks. Karniisil frontooni ees olid tavaliselt kujud. Selline kujude grupp on kujutatud joonisel 73.

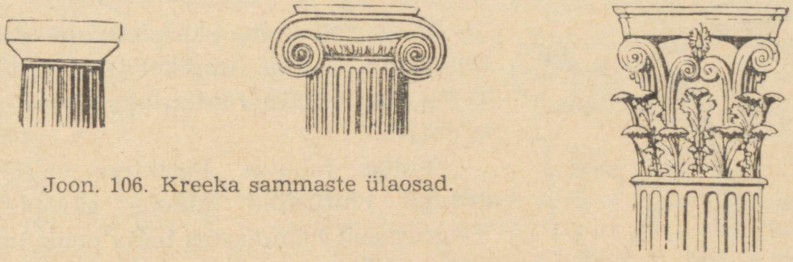

Joon. 106. Kreeka sammaste ülaosad.

postid. V sajandil e. m. a. hakkasid kreeklased ehitama templeid kivist, sageli ka marmorist.

Kreeka tempel seisis kõrgel vundamendil ja seda ümbritsesid portikused. Ühtedes templites olid sambad võimsad, lihtsa kaunistusega, teistes aga harmoonilisemad, suurepäraste kaunistustega. Templite seinu kaunistasid reljeefid. Templi keskkohas oli ruum selle jumala kujuga, kellele tempel oli pühendatud. Skulptuuri ümbritsesid haruldased ja hinnalised esemed, mis olid kingitud templile linnade ja rikaste kodanike poolt.

Agoraal ja selle ümbruses seisid tavaliselt linna kõige ilusamad hooned. Olümpiat kaunistasid ehituste ja skulptuuridega Kreeka kõige väljapaistvamad arhitektid ja skulptorid (vt. Zeusi templit Olümpias joon. 78).

2. Kreeka skulptuur. V sajandil e. m. a. saavutasid kreeklased imetlusväärse meisterlikkuse skulptuuris. Skulptorid püüdsid oma teostes näidata Kreeka kodanike parimaid omadusi, mis tõid Kreekale võidu pärslaste üle: julgust, kodumaa-armastust, enesekindlust kõigis olukordades, mehisust raskuste ületamisel. Nad kujutasid noorukeid või vanemaid mehi õilsate, mehiste näojoontega ning harmoonilise ja lihaselise kehaga.

Kreeka skulptorid õppisid edasi andma inimkeha liigutusi. Et paremini näidata inimkeha ilu, selleks kujutati seda tavaliselt alasti või kerges riietuses sportlike mängude või võitluse momendil. Skulptorid kujutasid inimesi jooksmas, oda viskamas või ketast heitmas, maadlemas. Muistsed kreeklased värvisid marmorist skulptuurid ihuvärvi ja joonistasid neile silmad.

Templites, väljakutel ja tänavatel seisid marmorist ja pronksist jumalate kujud. Püstitati ka Kreeka tuntumate inimeste ja mängude võitjate kujusid.

Kõige väljapaistvamateks skulptoriteks V sajandil e. m. a. olid *Miron* ja *Feidias*.

Joon. 107. «Kettaheitja». *Koopia Mironi raidkujust.*

Miron andis oma skulptuurides suurepäraselt edasi inimkeha liigutusi. Tema tuntuimaks raidkujuks on *«Kettaheitja»*.

Feidias juhatas Periklese valitsemisajal ehitustöid Ateena akropolis. Kaasaegseid hämmastas tema poolt loodud raidkujude suursugusus ja ilu (joon. 78).

3. Ateena akropol. V sajandil e. m. a. ehitati Ateena akropolis hooneid, mis pidid Ateenat kaunistama ja kuulsaks tegema.

Akropoli peatempel oli *Partenon*. See oli ehitatud linna kaitsejumala — Atena auks. Tempel on ehitatud marmorist.

Hoone seinad kaunistati reljeefidega, mis kujutasid jumalanna Atenale pühendatud pidulikku rongkäiku.

Partenonis oli kõik väga lihtne ja range. Puudusid igasugused üleliigsed kaunistused. Partenoni näol loodi harukordselt ilus ehitus. Kuigi Partenon on saanud suurte purustuste osaliseks, hämmastab ta veel praegugi külastajaid oma iluga. (Partenon sellisena, nagu teda võib näha tänapäeval, on kujutatud joonisel 108 ja õpiku tagumise kaane siseküljel.)

Partenoni keskel oli kaks saali. Ühes neist seisis 11 meetri kõrgune jumalanna Atena kuju, mis oli skulptor Feidiase töö. Puust kuju nägu, käed ja jalad olid kaetud elevandiluuga. See andis kujule inimkeha värvuse. Jumalanna rõivad olid tehtud kullast. Partenoni teises saalis hoiti Ateena riigikassat ja mereliidu kassat.

Partenoni *frontoonidel* (vt. joon. 105 seletust) seisid kujude grupid. Üks grupp kujutas müüti Atena ja Poseidoni vahelisest tülist. Müüdis jutustatakse, et linna kaitsjaks pidi saama see jumal, kes teeb kodanikele väärtuslikuma kingituse. Poseidon lõi kalju pihta ja sellest hakkas voolama veeallikas. Atena pistis maasse oda ja sellel kohal hakkas kasvama oliivipuu. Atena kink tunnistati väärtuslikumaks ja temast sai linna kaitsejumalanna. Müüt näitab, milline tähtsus oli Ateenas oliivide kasvatamisel.

Muistsed kreeklased pidasid Ateenat oma kauneimaks linnaks. Üks vana-kreeka kirjanik ütles: «Sa oled puupea, kui sa pole näinud Ateenat. Kui sa nägid ja ei sattunud temast vaimustusse, oled sa eesel. Aga kui sa lahkusid vabatahtlikult Ateenast, siis oled sa kaamel.»

Värviline illustratsioon XI. Ateena akropol V sajandil e. m. a. Akropol asub künkal. Ta on ümbritsetud kivimüüridega, mis on säilinud veel sellest ajast, kui siin oli kindlus. Sisseminek Akropoli toimus portikuste kaudu; neist paremal asub võidujumalanna väike tempel.

Akropoli sissekäigu vastas seisab määratu suur jumalanna Atena kuju. Feidias valas selle pronksist. Atena kullatud kiiver ja odaots paistsid meremeestele juba Pireusele lähenemisel. Kuju on püstitatud ateenlaste poolt Maratoni lahingus saadud sõjasaagi arvel. Atena kujust paremal asub Partenoni tempel. Selle kõrval tuuakse ohvreid — põletatakse loomade sisikondi ja lihatükke. Vasakul asub Atena ja Poseidoni auks ehitatud tempel. Selle lähedal kasvab püha oliivipuu, mille olevat istutanud Atena. Akropoli on kujutatud pidustuste ajal. Sinna viiakse nõusid õli ja veiniga ning loomi ohverdamiseks.

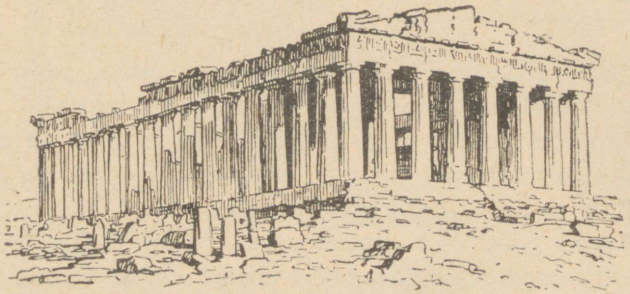

Joon. 108. Partenon tänapäeval.
Tempel sai tugevasti kannatada XVII sajandil türklaste poolt sellesse ehitatud püssirohulao plahvatuse läbi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks pöörasid muistsed kreeklased erilist tähelepanu linna ühiskondlike kohtade kaunistamisele?
2. Keda kujutasid kreeka skulptorid? Mida nad püüdsid näidata oma skulptuurides?
3. Mida nimetatakse arhitektuuriks? Leia õpikust Vana-Kreeka ja Vana-Idamaa arhitektuuri teoseid.

§ 40. KIRI JA TEADUS VANA-KREEKAS.

Meenuta! Millal unustati vanim kreeka kiri? Miks (§ 24, p. 4)? Milliste teaduste algmed tekkisid Vana-Idamaal (vt. lk. 250)?

1. Kiri Vana-Kreekas. Vanimat kreeka kirja, mis unustati II aastatuhande lõpul e. m. a., ei taastatud enam kunagi.

Homerose perioodi lõpul tutvusid kreeklased *foiniiklaste* kirjaga. See väike rahvas elas Vahemere idarannikul. Foiniiklaste tähemärgid tähistasid üksikuid häälikuid, kuid neil olid ainult kaashäälikud. Kreeklased lisasid neile täishäälikud ja töötasid välja oma tähestiku, milles on 24 tähte.

Kreeklased kirjutasid papüürusele, mida toodi Egiptusest, ja savikildudele, aga samuti peene vahakihiga kaetud tahvlikestele. Vahasse surusid nad tähed teravaotsalise metallist kepikesega. Seda keppi nimetati *stiiluseks*.

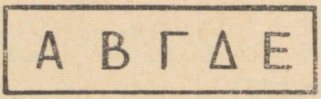

Joon. 109. Kreeka tähestiku esimesed tähed.

Kreeka raamatud kujutasid endast pikki papüüruserulle. Muistsed kreeklased armastasid raamatuid, kirjutasid neid mitu korda ümber ja hoidsid väga hoolikalt. Selle tõttu on osa kreeka raamatuid säilinud meie päevini, kuigi paljud neist on hävinenud tulekahjude ja muude õnnetusjuhtumite läbi.

2. «Ajaloo isa». Armastatuimateks raamatuteks Kreekas olid ajaloolised teosed. Kreeklased olid uhked oma kodumaa ajaloo üle. Erilise uhkusega meenutati võite, mida saavutati võimsa Pärsia riigi üle.

V sajandil e. m. a. kirjutas kreeklane *Herodotos* «Kreeka-Pärsia sõdade ajaloo». Oma teosesse põimis ta palju andmeid rahvaste kohta, kes võtsid nendest sõdadest osa. Herodotos külastas Egiptust, Babülooniat ja Musta mere rannikut. Ta kirjutas üles ka selle, mida nägi ise ja mida jutustasid nende maade elanikud. Herodotose raamat annab meile palju teadmisi Kreeka, Idamaa ja nende rahvaste ajaloost, kes asustasid vanaajal NSV Liidu lõunaosa. (Millise Herodotose jutustusega sa oled juba tuttav? § 11, punkt 3.) Kreeklased hindasid Herodotose ajaloolisi teoseid väga kõrgelt ja nimetasid teda *«ajaloo isaks»*.

XII. § 49.

Herodotos. Aristoteles. Demokritos.

Joon. 110—112. Vana-Kreeka büstid.

3. **Demokritose õpetus.** Suure panuse loodusteaduse arenemisse andis V sajandil e. m. a. Ateena õpetlane *Demokritos*. Tema arvaldas julge mõtte, et kogu maailm koosneb pisimatest osakestest — aatomitest. Demokritos tuli järeldusele, et mingit hinge inimesel pole. Ta tõendas, et usk jumalatesse tekkis muistsete inimeste jõuetusest ja hirmust ähvardavate loodusnähtuste ees.

Demokritose õpetus, mis purustas usu jumalatesse ja hinge surematusse, kutsus esile hirmsa viha paljudes Kreeka orjapidajates. Üks Demokritose vihasemaid vastaseid kutsus üles hävitama tema teoseid. Tema sõnade järgi tuli Demokritose poolehoidjaid kohelda järgmiselt: «. . . ühtesid hukata, teisi peksta piitsadega ja sulgeda vanglatesse, kolmandatelt võtta ära kodanikuõigused.»

4. Teaduse edusammud Kreekas IV sajandil e. m. a. IV sajandil e. m. a. saavutasid kreeklased suuri edusamme teaduse arengus. Kreeka õpetlased tegid teaduslikke töid arstiteaduse, zooloogia, botaanika, astronoomia ja matemaatika alal. Kreeka eesrindlikud õpetlased aimasid, et Maa on kerakujuline, kuid nad arvasid ekslikult, et Päike ja tähed tiirlevad ümber Maa. (Meenuta, millisena kujutlesid kreeklased vanimal ajal maailma ehitust. § 25, punkt 2.)

IV sajandil e. m. a. elas Vana-Kreeka suurim õpetlane *Aristóteles*. Ta õppis tundma kõiki vanaaja teadusi ja arendas neid edasi. Aristoteles oli ka väljapaistev pedagoog. Tema rajas Atee-

nas kõrgema kooli — *gümnaasiumi,* kus ta ka ise õpetas. Tema rajatud gümnaasium oli parim kogu Kreekas.

5. Vana-kreeka kultuuri tähtsus. V—IV sajandil e. m. a. saavutas kreeka kultuur oma suurima õitsengu. Kreeka kultuuril on olnud suur mõju teiste maade kultuurile.

Kreeka tähestik oli aluseks paljudele tänapäeva tähestikele, sealhulgas ka vene tähestikule.

Paljud kreekakeelsed sõnad on kandunud tänapäeva keeltesse, näiteks «aritmeetika», «demokraatia», «kronoloogia». Paljud vene nimed, nagu Nikolai ja Jevgenija, on kreeka päritoluga.

Kreeka on teatri sünnimaa. Homerose ja paljude teiste vana-kreeka kirjanike teosed on tõlgitud peaaegu kõikidesse tänapäeva keeltesse. Muistsete kreeklaste ehitused olid eeskujuks hilisemate ajastute arhitektidele. Vana-kreeka raidkujud, vaasid ja teised kunstiteosed kaunistavad kogu maailma muuseume.

Iga nelja aasta tagant toimuvad olümpiamängud. Mängude pidulikul avamisel sammub Kreeka delegatsioon pidulikus rongkäigus kõige ees. Niimoodi väljendab noorsugu oma austust olümpiamängude kodumaale.

6. Kreeka kultuuri õitsengu põhjused. Vana-kreeka kultuuri õitsengu peapõhjuseks oli orjandusliku demokraatia kehtestamine Ateenas ja teistes Kreeka linnriikides. Seetõttu võttis suur osa vabast elanikkonnast osa kultuuri loomisest. Ateena ei saanud mitte juhuslikult kogu Kreeka kultuuriliseks keskuseks. Ateenas rajati orjanduslik demokraatia varem kui teistes linnriikides ning ta arenes siin kõige hoogsamalt.

Kreeka kultuur loodi kreeka rahva poolt, kuid orjade julma rõhumise arvel. Kunst ja haridus olid kättesaadavad ainult Vana-Kreeka elanikkonna vähemusele. Orjadele oli Kreeka vanglaks, kus nad pidid tegema üle jõu käivat tööd, kannatama peksu ja alandusi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milles seisis kreeka kirja paremus, võrreldes babüloonia ja egiptuse kirjaga?
2. Mida õpetati Kreeka koolides? Kas sulle meeldib rohkem Sparta kool või Ateena kool?
3. Millised soodsad tingimused kultuuri arenemiseks olid Vana-Kreekas?
4. Tõesta, et Ateena oli Kreeka kunsti, teaduse ja hariduse keskus.

X PEATÜKK.

MAKEDOONIA VALLUTUSED JA NENDE TAGAJÄRJED.

§ 41. KREEKA LANGUS JA ALISTAMINE MAKEDOONIA POOLT. (Kaart nr. 5.)

M e e n u t a! Kuidas tekkis Sparta riik? Kus asus Sparta (§ 31, p. 1—3)? Kuidas tekkis Ateena mereliit (§ 34, p. 4)?

1. Kreeka linnriikide vahelised sõjad. Ateenlased püüdsid endale allutada kogu Kreekat. Sedasama taotlesid ka spartalased. 431. aastal e. m. a. algas Ateena ja Sparta vahel sõda ülevõimu pärast Kreekas. Sellest sõjast, mida nimetatakse *Peloponnesose sõjaks*, võtsid osa peaaegu kõik Kreeka linnriigid: ühed Ateena poolel, teised Sparta poolel.

Peloponnesose sõda kestis ligi 30 aastat. Vastased pidasid seda äärmise julmusega. Tunginud võõrastele aladele, laastati aedu ning viinamarjaistandusi, purustati linnu ja külasid.

Sõjad Kreeka linnriikide vahel ei lõppenud ka IV sajandil e. m. a.

2. Kreeka nõrgenemine IV sajandil e. m. a. Sõjad laastasid Kreekat kohutavalt. Atika ja teised piirkonnad olid täiesti laastatud: oliiviaiad, mis olid talupoegade peamiseks rikkuseks, olid maha põletatud, põllud umbrohtu täis kasvanud, külad seisid varemetes. Talupoegadel puudusid vahendid, et rajada uuesti aedu ja viinamarjaistandusi ning soetada kariloomi.

Laostusid ka käsitöölised. Töökojad, kus töötasid orjad, lasksid välja odavaid kaupu, kuna orjade töö ei maksnud nende peremeestele peaaegu midagi. Kallimad tooted, mida valmistasid vabad käsitöölised, ei leidnud enam ostjaskonda.

Paljud laostunud talupojad ja käsitöölised astusid palga eest sõjaväkke. Kreekas tekkisid turud, kus oli võimalik palgata nii ühte sõjameest kui ka tervet sõjaväeüksust koos väepealikuga. Isegi Pärsia kuninga sõjaväes teenisid paljud kreeklastest palgasõdurid.

Kasvas nälgivate kehvikute viha rikaste vastu. Ühes suurimas Kreeka linnas *Korintoses* toimus vaeste ülestõus. Tänavatel tapeti rikkaid, rüüstati nende maju. Rikkad püüdsid end varjata templites, kuid vaesed tungisid ka sinna ja tapsid mitusada inimest.

Rikkad omakorda vihkasid vaeseid. Aristoteles kirjutas, et

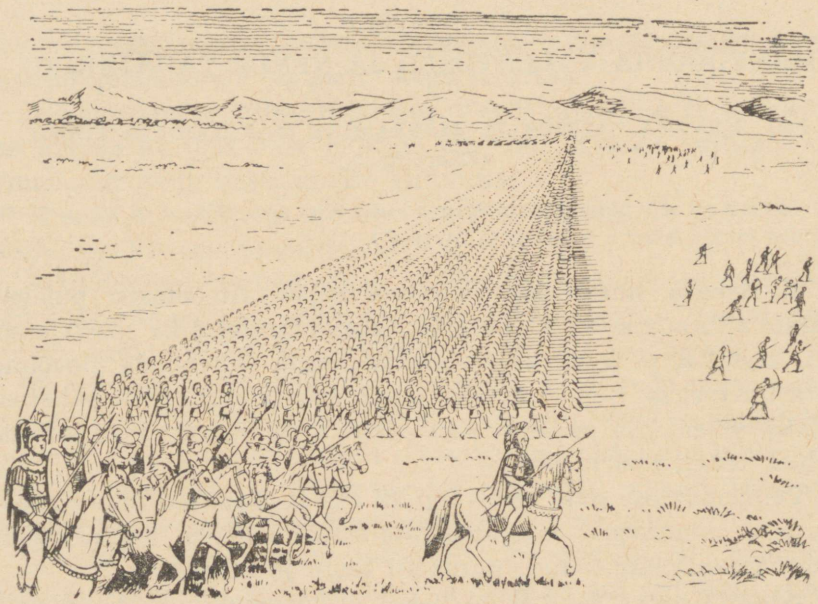

Joon. 113. Makedoonia faalanks.
Sõjamehed on rivistatud 16 ritta. Esimese rea sõjameestel on kahe meetri pikkused, kuuenda rea meestel aga peaaegu kuue meetri pikkused odad. Lahingus võisid kuue rea sõjamehed tegutseda üheaegselt. Faalanksi ees sammuvad kergelt relvastatud sõjamehed. Faalanksi tiibadel liigub ratsavägi. Rünnates vaenlast, andis Makedoonia faalanks purustava löögi, kuid ta võis võidelda ainult tasasel maa-alal.

aristokraadid andsid järgmise vande: «Vannun, et olen rahva igavene vaenlane ja teen talle nii palju kurja, kui ma iganes suudan.»

Linnriikide vahelised sõjad, elanikkonna laostumine, sisevõitlus linnriikides endas nõrgestasid Kreekat väga. Samal ajal tugevnes kiiresti Kreeka naaberriik — *Makedoonia*.

3. Makedoonia tugevnemine. *Makedoonia* asus Balkani poolsaarel, Kreekast kirde pool. Siinne rahvastik tegeles põlluharimise ja karjakasvatusega. Rahvastiku enamiku moodustasid vabad talupojad.

IV sajandi keskpaiku e. m. a. õnnestus kuningas *Filippos II* alistada oma võimule kogu Makedoonia. Tekkis Makedoonia **monarhia** [1].

[1] *Monarhia* tähendab «ühe võimu». Nii nimetasid kreeklased riiki, kus valitses üks inimene ja võim anti edasi isalt pojale.

Filippos II organiseeris tugeva sõjaväe. Talupoegade hulgast värbas ta jalaväelasi. Jalavägi rivistus lahingus *faalanksina* (joon. 113). Makedoonia sõjaväes oli ka suur ratsavägi, milles teenisid suursugused makedoonlased.

Üksteise järel vallutas Filippos II omavahelisest võitlusest nõrgestatud Kreeka linnad. Paljud Kreeka rikkad orjapidajad tunnustasid meelsasti ta võimu. Nad lootsid, et tugev Makedoonia riik kindlustab paremini kui linnriigid nende võimu orjade ja vaeste üle. Orjapidajad pidasid oma rikkusi kallimaks kui kodumaa sõltumatust.

Mitmed orjapidajad olid Filippos II poolt ära ostetud. Filippos II ütles, et kullalastiga eesel vallutab ükskõik missuguse linna, see tähendab, et kullaga võib ära osta osa linnaelanikke, kes avavad linna väravad.

Joon. 114. Demostenes. *Koopia kreeka raidkujust III sajandist e. m. a. Kuju seisis ühel Ateena väljakul.*

4. Makedoonia võimu kehtestamine Kreekas. Ateena deemos osutas Makedoonia kuningale visa vastupanu. Kreeklaste võitlust sõltumatuse eest juhtis kuulus Ateena oraator *Demostenes*.

Ägedates kõnedes paljastas Demostenes Filippos II kui vallutajat ja kutsus kreeklasi üles kaitsma oma sõltumatust. Osa Kesk-Kreeka linnriike ühineski võitluseks Makedoonia vastu.

338. aastal e. m. a. toimus *Chaironéia* linna juures Kesk-Kreekas lahing makedoonlaste ja kreeklaste vahel. Demostenes ise võitles ateenlaste ridades lihtsõjamehena. Lahing oli väga äge ja kestis kaua. Makedoonia sõjavägi oli distsiplineeritum ja ühtsem kui kreeklaste sõjavägi ning saavutas täieliku võidu.

Pärast Chaironeia lahingut oli peaaegu kogu Kreeka allutatud Makedooniale. Kaasaegsete sõnade järgi «maeti koos Chaironeia lahingus langenutega ka kreeklaste vabadus».

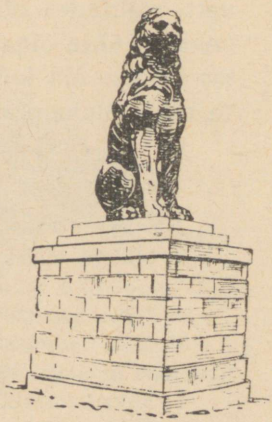

Joon. 115. Lõvi kuju Chaironeia lahingu kohal.

Kreeklaste omavahelised sõjad ja orjapidajate poolt toimepandud reetmine põhjustasid Kreeka sõltumatuse kaotamise.

*

DEMOSTENESE ELULOOKIRJELDUSEST.
(Koostatud vanaaja kirjaniku poolt.)

Jäänud pärast isa surma orvuks, oli Demostenes varases nooruses nõrga tervisega haiglane poisike. Ta ei käinud isegi koolis, kuigi koolis õppisid kõik Ateena poisid. Selle tõttu tuli tal veel täiskasvanuna kannatada vastaste pilkeid oma hellitatuse pärast.

Demostenes oli kirglikult kiindunud kõnekunsti. Ta võttis endale õpetajaks väga osava oraatori. Kuid Demostenesel oli nõrk hingamine ja ta hääldas ebaselgelt «r» häälikut. Kõigist nendest puudustest, mis segasid ta oraatoritegevust, vabanes ta visa tööga. Esialgu oli ta väga arg ja sattus sumiseva rahvahulga ees niivõrd segadusse, et katkestas sedamaid oma kõne. Et sellest üle saada, läks ta kuskile merekaldale ja püüdis rääkida tugeva tormi ajal. Harjudes merekohinaga, harjutas ta ennast rahvahulga hüüetega.

Tal oli maa-alune eluruum (ilmselt selleks, et valjusti rääkida — *Toim.*) ja ta peaaegu ei maganudki öösiti, valmistades lambivalgel ette oma kõnesid. Demostenes jõi tavaliselt ainult vett, säilitades nii oma erksuse. Tal oli harjumuseks kõne ajal veidralt ühte õlga kehitada. Et vabaneda oma harjumusest, riputas ta otse õla kohale terava mõõga. Kartes end haavata, hoidus ta nüüd õlakehitamisest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milleni viisid linnriikide-vahelised sõjad Kreekas V sajandi lõpul ja IV sajandil e. m. a.?
2. Miks laostusid kreeka käsitöölised?
3. Mida nimetasid kreeklased monarhiaks? Milliseid vanaaja riike võib nimetada monarhiaks, milliseid mitte?
4. Miks kaotasid Kreeka linnriigid oma sõltumatuse?
5. Milline tähtsus oli Chaironeia lahingul? Mitu aastat tagasi see toimus?

§ 42. MAKEDOONIA ALEKSANDRI RIIGI TEKKIMINE JA SELLE LANGUS.

(Kaardid nr. 7 ja 8.)

M e e n u t a! Kuidas tekkis Pärsia riik (§ 33, p. 1)? Miks tuli Pärsial vastu võtta kaotus sõjas Kreekaga V sajandil e. m. a. (§ 34)?

1. Ettevalmistused sõjaretkeks Itta. Alistanud Kreeka, hakkas Filippos II tegema ettevalmistusi sõjaretkeks Pärsia vastu. Pärsia oli tohutu suur riik, kuid teda nõrgestas pärslaste poolt alistatud rahvaste võitlus oma sõltumatuse eest. Kreeka ja Makedoonia orjapidajad lootsid saada endale Pärsia kuningate muinasjutulisi rikkusi, haarata Pärsias viljarikkaid maid ja loendamatul hulgal orje. Filippos II sõjaväkke astusid ka vaesunud kreeklased. Neile oli tasu sõjaväeteenistuse eest ainsaks vahendiks, et toita ennast ja oma perekonda.

Sõjakäiguks ettevalmistumise ajal tapeti Filippos II. Makedoonia monarhia kuningaks sai tema kahekümneaastane poeg *Aleksander*, kes oli energiline ja julge, kuid julm ja äge. Ta paistis silma hiilgavate võimete poolest ja oli saanud suurepärase hariduse — tema õpetajaks oli Aristoteles.

Makedoonia Aleksander juhtis sõjaretke, mille ettevalmistamist oli alustanud tema isa.

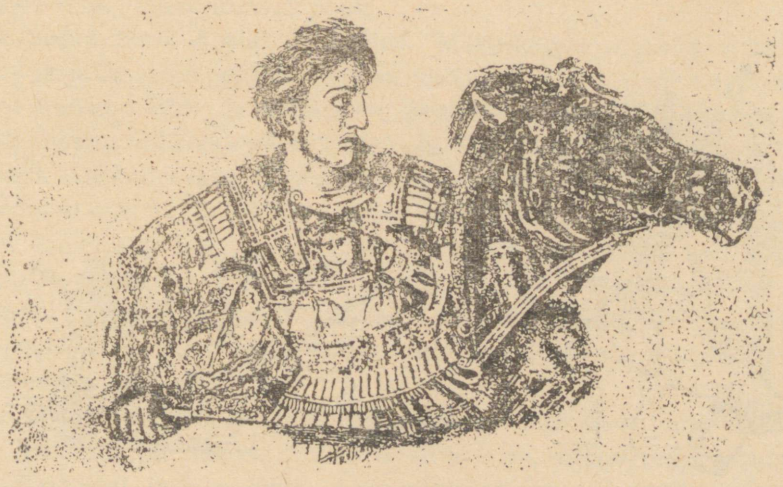

Joon. 116. Makedoonia Aleksander lahingus pärslastega.
Pompeii linnas asuva seinamaali järgi.

2. Vahemere idaranniku vallutamine. 334. aastal e. m. a. tungis makedoonlastest ja kreeklastest koosnev sõjavägi Makedoonia Aleksandri juhtimisel Väike-Aasiasse. Purustanud kahes lahingus pärslaste sõjaväe ja vallutanud Väike-Aasia, liikus sõjavägi piki Vahemere rannikut lõuna poole.

Kõik elanikud, kes avaldasid vastupanu Aleksandrile, hukati halastamatult või müüdi orjusesse. Pärast *Tüürose* linna vallutamist tapeti 8000 ja müüdi orjusesse 30 000 inimest. Kuid enamik mereäärseid linnu tunnustas vabatahtlikult Aleksandri võimu. Ilma lahinguta vallutas ta Egiptuse. Egiptuse preestrid kuulutasid ta jumalaks.

3. Pärsia riigi langus. Egiptusest liikus Makedoonia Aleksander viiekümne tuhande sõjamehega Mesopotaamiasse. Pärsia kuningas *Dareios III* kogus kokku ligi kaheksakümmend tuhat sõjameest. Dareiose sõjaväes oli suur ratsavägi, sõjaelevandid ja sada sõjavankrit. Sõjavankrite rataste külge kinnitati teravad vikatid, et lahingus vaenlase sõjamehi vigastada. Kuid Dareios III sõjamehed, kes olid vägivaldselt sõjaväkke võetud, ei tahtnud võidelda Pärsia kuninga eest.

Mõlemad sõjaväed kohtusid suurel tasandikul *Gaugameela* asula juures, Niinive varemete lähedal (vt. joon. 119). Dareios III sõjavankrite rünnak ebaõnnestus: Makedoonia vibulaskurid tapsid suurema osa sõjavankrimeestest. Sõjamehed nihkusid laiali, et

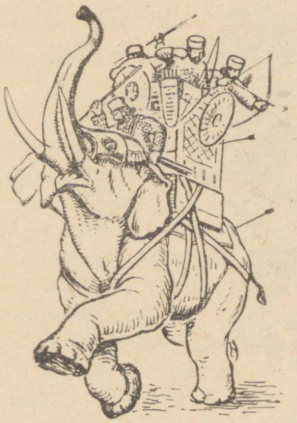

Joon. 117.
Pärslaste sõjaelevant.

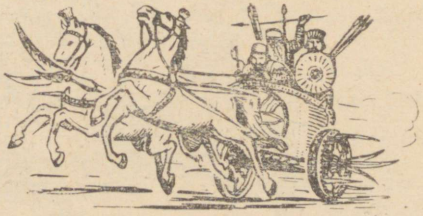

Joon. 118. Pärslaste sõjavanker.

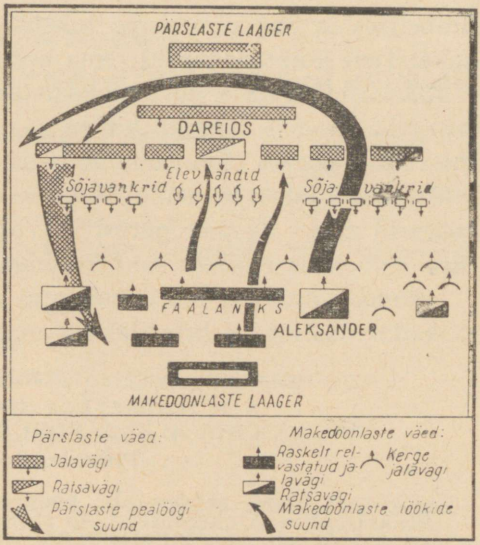

Joon. 119. Gaugameela lahing.

lasta läbi pööraselt kihutavad hobused, kes olid rakendatud sõjavankrite ette. Aleksander tungis ratsaväega Pärsia sõjaväe keskkohta, kus seisis kuningas Dareios. Ühtaegu ründas pärslasi ka faalanks, hävitades kõik oma teel. Dareios oli esimeste põgenejate hulgas. Tema järel põgenes ka ta sõjavägi. Mõni kuu hiljem tapeti Dareios oma lähikondlaste poolt.

4. Sõjad Kesk-Aasias ja Indias. Makedoonia sõjavägi tungis Kesk-Aasiasse. Siin kohtas ta visa vastupanu. Alles pärast kolm aastat kestnud sõda ja tuhandete inimeste halastamatut hävitamist õnnestus makedoonlastel alistada väike osa Kesk-Aasiast.

Kesk-Aasiast liikus Aleksander oma sõjaväega Indiasse. Kuid makedoonlaste ja kreeklaste jõud olid pikaajalisest ja raskest sõjast kurnatud. India rahvas võitles vallutajate vastu mehiselt. Asjatult veenis kogu maailma vallutamisest unistanud Aleksander sõjamehi sõda jätkama. Nad ei tahtnud minna Indiasse ja **325. aastal e. m. a.** oli Aleksander sunnitud edasistest vallutustest loobuma.

5. Aleksandri riik ja selle lagunemine. Makedoonlaste vallutuste tulemusena tekkis määratu suur riik, mille territoorium laius Kreekast Induse jõeni. Aleksander ise ei pöördunud tagasi Makedooniasse, vaid jäi Baabüloni. Jäljendades Pärsia kuningaid,

ümbritses ta end pimestava luksusega ja nõudis, et isegi kõrged aukandjad kummardaksid tema ees maani.

323. aastal e. m. a. suri Aleksander ootamatult palavikku. Tema laip polnud veel maetud, kui ta väejuhtide vahel algas juba võitlus võimu pärast. Tohutu suur riik lagunes mitmeks riigiks. Neist tähtsamad olid kolm riiki: *Makedoonia, Süüria,* kelle võimu alla langesid maad Egeuse merest ja Vahemerest ida pool, ning *Egiptuse* riik. Neis riikides said kuningateks Aleksandri väepealikud.

Pärsia rõhumise alt vabanenud Lääne-Aasia rahvad langesid makedoonlastest ja kreeklastest orjapidajate rõhumise alla.

*

MAKEDOONIA ALEKSANDRI ELULOOKIRJELDUSEST.
(Plutarhose järgi.)

Makedoonia Aleksandrist on säilinud palju jutustusi. Suur osa neist on koondatud Aleksandri suurde elulookirjeldusse, mille koostas kreeka ajaloolane Plutarhos.

Gordioni linnas Väike-Aasias oli vanker seotud väga keeruka sõlmega. Räägiti, et see, kes harutab lahti selle sõlme, saab kogu Aasia valitsejaks. Paljud püüdsid lahti harutada seda sõlme, mida nimetati Gordioni sõlmeks. Seda püüdis teha ka Aleksander, kuid samuti tagajärjetult. Siis, haaranud mõõga, raius ta sõlme läbi. Siit pärinebki väljend *«gordioni sõlme läbi raiuma»*, mis tähendab otsustavalt, otsekohe mingit keerulist küsimust lõpetama.

Kord ühel sõjakäigul, kui Makedoonia väed läbisid kõrbet, kannatasid sõjamehed janu all. Kuninga jaoks oli hoitud veidi vett. Nähes, kui ahnelt ta kaaslased vaatavad veenõu, keeldus Aleksander joomast ja ütles: «Kui ma üksi joon, on minu kaaslastel veelgi raskem kannatada piinavat janu.»

Kord kahtlustas ta ebaustavuses ühte oma lähimat abilist, kes oli kaasa teinud peaaegu kogu sõjakäigu Aasiasse ja osutanud kuningale mitmeid teeneid. Aleksander käskis teda piinata ja seejärel tappa. Aleksander ise viibis piinamise juures. Samal ajal käskis ta tappa ka kahtlustatava isa, kuigi see oli olnud juba Filippos II abiliseks ja sõbraks. Niisama halastamatu oli ta ka nende vastu, kes vähimalgi määral eksisid tema tahte vastu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leia kaardil nr. 7 Makedoonia sõjaväe teekond. Milliseid sulle teadaolevaid maid läbis see sõjavägi?
2. Miks võtsid kreeklased osa makedoonlaste sõjaretkest Pärsiasse?
3. Miks saavutas Makedoonia sõjaväge võidu Pärsia sõjaväe üle?
4. Mitu aastat kestis Makedoonia vägede sõjakäik? Mitu aastat möödus Chaironeia lahingust Makedoonia vägede sõjakäiguni Itta?
5. Leia kaardil riigid, mis tekkisid pärast Aleksandri riigi lagunemist.

§ 43. VAHEMERE IDARANNIKU MAADE MAJANDUS JA KULTUUR III—II SAJANDIL E. M. A.

(Kaardid nr. 7 ja 8.)

1. Kreeklased ja makedoonlased Idamaades. Makedoonia vallutused avasid kreeklastele ja makedoonlastele tee Aasia maadesse ning Egiptusesse. Balkani poolsaarelt liikus ümberasujate vool itta. Makedoonlased ja kreeklased asusid juba olemasolevatesse linnadesse, kuid rajasid ka uusi linnu ja asulaid.

Paljud makedoonia ja kreeka sõjamehed muutusid Idamaal orjapidajateks. Nad haarasid palju viljarikkaid maid ning sundisid talupoegi ja orje enda heaks töötama. Kohalikud suursugused orjapidajad jäljendasid kreeklasi — õppisid nende keelt, võtsid üle nende kombeid. Idamaadele asunud kreeka kaupmehed ja käsitöölised rajasid töökodasid, kus töötas mitukümmend orja. Peaaegu igas linnas olid orjaturud.

IV sajandi lõpul ja III sajandil e. m. a. kasvas orjade arv Idamaades tunduvalt.

2. Kaubanduslike sidemete laienemine. Kreeklaste ja makedoonlaste tungimine Aasiasse ja Egiptusesse soodustas kaubanduse arenemist Euroopa ja Idamaade vahel. Kiiresti kasvasid linnad Vahemere idarannikul. Siin ristusid karavaniteed Idamaadest mereteedega Vahemeremaadest.

Eriti soodsaks kaubanduskeskuseks kujunes Niiluse delta. Viljarikkast Egiptusest veeti siia mööda Niilust vilja, samuti papüürust, mida kasutati paljudes maades kirjutusmaterjalina. Nuubiast veeti kulda ja elevandiluud. Mööda kanalit kulges tee deltast Punasesse merre, aga karavaniteed viisid Pärsia lahe juurde ja sealt edasi Indiasse.

3. Egiptuse Aleksandria. III sajandil e. m. a. muutus *Egiptuse Aleksandria,* mis rajati Niiluse deltas Makedoonia Aleksandri poolt, üheks maailma suurimaks linnaks.

Aleksandrias olid suured sadamad, kuhu sõitsid laevad kõigist Vahemere rannikul asuvatest maadest. Aleksandria elavatel turgudel leidus Indiast, Pantikapaionist ja Kreekast toodud kaupu ning võis kuulda kümneid keeli. Linna ees asuvale saarele ehitati üle saja meetri kõrge *majakas,* mis juhatas öösel laevadele teed sadamasse. Majaka valgus paistis kümnete kilomeetrite kaugusele.

Aleksandrias olid sirged sillutatud tänavad, pargid, teatrid, kuningapaleed ja kuulus *Muséion,* s. t. «muusade pühamu». Muusad olid teaduse ja kunsti kaitsjad (vt. § 28, p. 2). Museion oli teaduslik asutus ja kõrgem kool, kus õpetasid väljapaistvad õpetlased. Museionis oli observatoorium tähtede ja planeetide

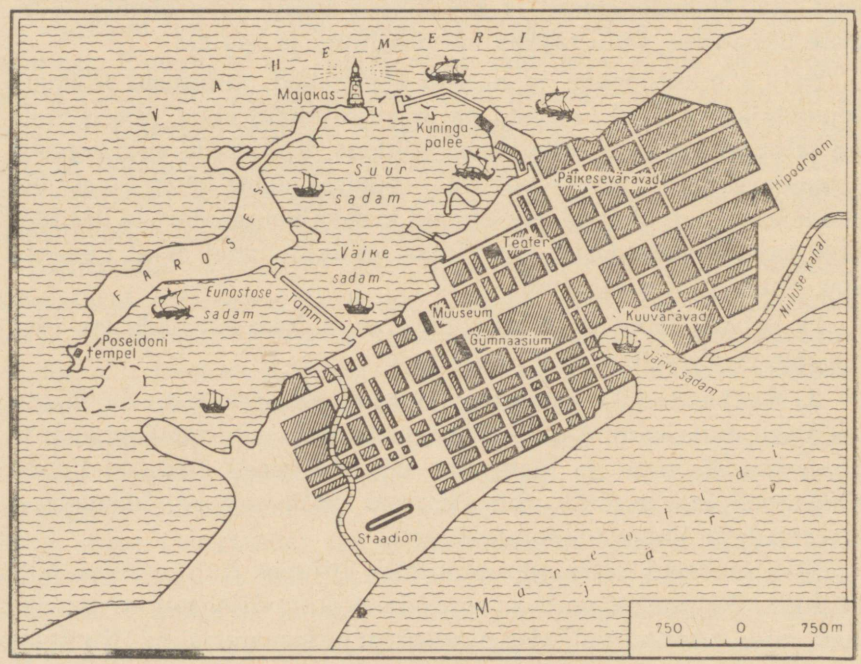

Joon. 120. Egiptuse Aleksandria plaan.
Selgita plaani abil, miks soodustas Aleksandria asend kaubanduse arenemist. Mõõda edelast kirdesse kulgeva peatänava pikkus.

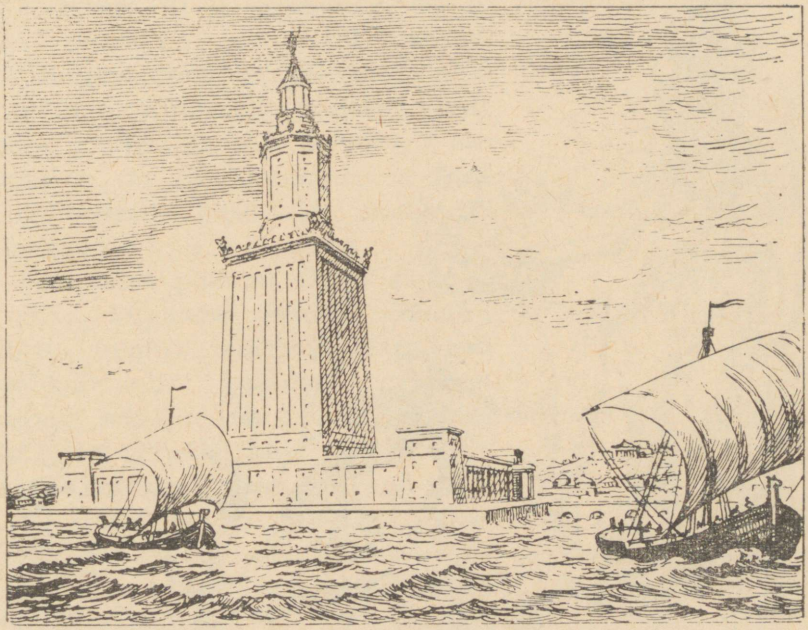

Joon. 121. Majakas Aleksandrias. *Rekonstruktsioon.*
Majakas hävines maavärisemise tagajärjel. Joonisel on ta taastatud vanade kujutuste järgi. (Leia Aleksandria plaanil majaka asukoht.)

vaatlemiseks ning raamatukogu mitmesaja tuhande käsikirjalise raamatuga.

4. Teaduse arenemine. Aleksandria ja teiste Vahemere idaranniku suurte linnade raamatukogudesse olid kogutud Kreeka ja Idamaa õpetlaste teosed. Nendes raamatukogudes töötasid ka õpetlased ise. See soodustas teaduste, eriti matemaatika ja loodusteaduse arenemist.

III sajandil e. m. a. töötas Aleksandrias kuulus matemaatik *Eukleides.* Tema panus geomeetria arengusse oli väga suur ja pole kaotanud oma tähtsust tänapäevani. Asudes õppima geomeetriat, loed sa temast juba õpiku esimestel lehekülgedel.

Üks õpetlane määras suure täpsusega kindlaks maakera suuruse. Kreeka *astronoom* avaldas geniaalse mõtte, et Maa pöörleb ümber oma telje ja tiirleb ümber Päikese. Kuid ta ei suutnud seda tõestada ja tema üle naersid isegi õpetlased. Seejärel unustati suur avastus kauaks.

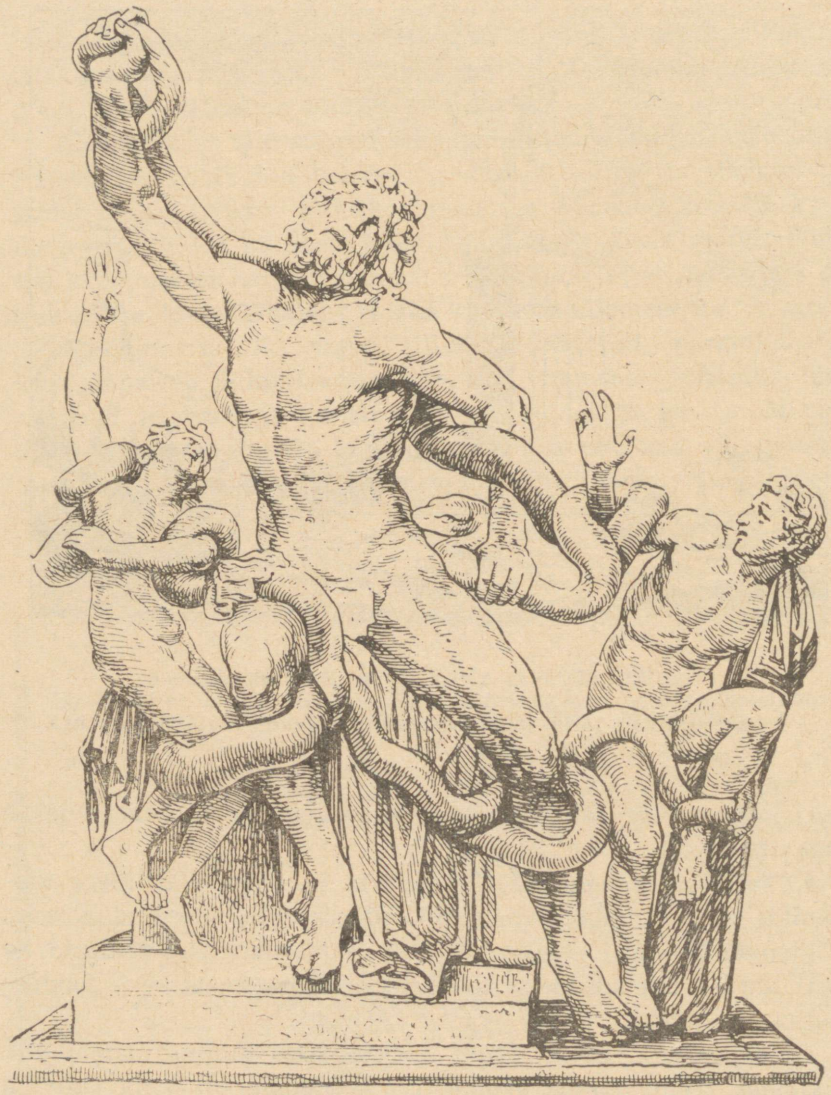

Joon. 122. Laokoon. *Raidkuju I sajandist e. m. a.*
Legendi järgi Trooja sõjast olevat preester Laokoon hoiatanud troojalasi, et nad ei viiks kreeklaste poolt mahajäetud puuhobust linna (§ 26). Soovides aidata kreeklasi, olevat jumalanna Atena saatnud kaks hiiglasuurt madu. Maod ujusid merest välja. Nad tungisid kallale Laokoonile ja tema kahele pojale ning surmasid nad. Eriti suurepärane on selles grupis Laokooni kuju: tema näos peegeldub kannatus, iga lihas on pingul.

5. Kunst III—I sajandil e. m. a. III—I sajandil e. m. a. lõid kreeklased suurepäraseid kunstiteoseid, eriti skulptuure. Kuid selle perioodi kunst erines mitmeti kreeka kunstist V sajandil e. m. a. (Meenuta, millised põhiülesanded püstitasid skulptorid V sajandil e. m. a. § 39, p. 2.)

Skulptorid püüdsid III—I sajandil e. m. a. kujutada inimeste elamusi, näidata inimesi sellistena, nagu nad tegelikult olid. *Laokooni* ja tema poegade näod on moonutatud piinadest (joon. 122). Raidkuju «Vana kalur» kujutab kortsunud naha, paisunud veresoonte ja kõverdunud põlvedega vanakest (joon. 123). Ateena patrioodi Demostenese raidkuju (joon. 114) annab edasi tema sügavat muret kodulinna saatuse pärast.

Toimusid muudatused ka arhitektuuris. Peatähelepanu pidid *arhitektid* pühendama suurte ja luksuslike paleede ehitamisele kuningate ning rikaste orjapidajate jaoks.

Joon. 123. Vana kalur. *Raidkuju I sajandist e. m. a.*

Makedoonia vallutused Idamaal soodustasid majanduse ja kultuuri arenemist Vahemere idarannikul. Kuid see arenemine toimus alistatud rahvaste julma rõhumise arvel. Kohalik elanikkond vihkas makedoonia ja kreeka vallutajaid.

Vahemere idarannikul IV—III sajandil e. m. a. tekkinud riigid olid ebakindlad. Veelgi enam nõrgestasid neid sagedased omavahelised sõjad. Seepärast ei suutnud nad vastupanu avaldada võimsatele vallutajatele — roomlastele, kes lähenesid neile lääne poolt.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuhu asusid ümber kreeklased ja makedoonlased IV—III sajandil e. m. a.?
2. Mille poolest erinesid riigid, mis tekkisid IV—III sajandil e. m. a. Idamaal, Kreeka riikidest V sajandil e. m. a.?
3. Koosta Aleksandria kirjeldus, kasutades õpiku teksti ja linna plaani. Mis oli Aleksandrial ühist Kreeka linnadega, mis Vana-Idamaa linnadega? Mis oli uut?
4. Millist Vana-Idamaa kuulsat raamatukogu sa tead? Mille poolest see erines Aleksandria raamatukogust?
5. Mida uut oli kunstis III—I sajandil e. m. a.?

III osa («Vana-Kreeka») kokkuvõte.

Milline tähtsus inimeste elus oli üleminekul ürgkogukondlikult korralt orjanduslikule korrale?

Orjanduslik kord tõi rõhututele suuri kannatusi. Orjade saamiseks peetavad sõjad laastasid terveid riike.

Kuid orjandusliku korra tingimustes oli orjapidajate käsutuses suur hulk töökäsi. Tänu sellele ehitasid inimesed isegi tolleaegse tehnika juures grandioosseid kanaleid ja tamme, muutsid soid ja kõrbeid põldudeks ning aedadeks, ekspluateerisid kaevandusi, ehitasid suuri laevu.

Orjade tööga loodud rikkused andsid orjapidajatele võimaluse ehitada paleesid ja templeid, tellida raidkujusid, maale ja teisi kunstiteoseid. Juba Vana-Idamaal saavutasid arhitektuur ja skulptuur kõrge arenemistaseme, tekkisid teaduste algmed.

Vabad kreeklased, kes veeretasid kõige raskema töö orjade õlgadele, lõid suurepärase kunsti ja saavutasid suuri edusamme teaduses.

Üleminek ürgkogukondlikult korralt orjanduslikule korrale soodustas põllumajanduse, käsitöö, kaubanduse ja kultuuri arenemist. Sellepärast oli see inimkonna ajaloos suureks sammuks edasi.

Mille poolest erinesid Vana-Idamaa riigid Vana-Kreeka riikidest ja mis oli neil ühist?

Samuti nagu Vana-Idamaal, nii tekkisid ka Vana-Kreekas riigid siis, kui tekkisid orjade ja orjapidajate klassid.

Idamaal olid hiiglaslikud tööd maade niisutamiseks ja nende kaitsmiseks üleujutuste eest hädavajalikud. Ajada tööle sadu

tuhandeid talupoegi ja orje, sundida neid töötama väikesearvulise orjapidajate klassi heaks võisid ainult suured ja võimsad riigid. Idamaal tekkisid suured piiramatu kuningavõimuga monarhiad.

Kreekas ei olnud vajadust nii suurte niisutustööde järele nagu Idamaades, kuid orjade arv oli vabade inimeste arvuga võrreldes Kreekas suurem kui Idamaades. Orjade rõhumisest oli huvitatud ka deemos. Kreekas tekkisid väikesed linnriigid. Paljudes linnriikides kuulus võim kõigile täieõiguslikele kodanikele.

IV sajandil e. m. a. toetasid paljud Kreeka orjapidajad Makedoonia kuningate võimu kehtestamist Kreekas, sest tugev Makedoonia monarhia oli orjapidajate valitsemisele kindlamaks toeks ja tagas neile uute orjade juurdevoolu paremini kui nõrgenenud linnriigid.

Hoolimata erinevustest Idamaa ja Kreeka riikide vahel, olid neil ühed ja samad põhiülesanded — maha suruda rõhutute vastupanu ja vallutada võõraid maid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugusteks perioodideks on õpikus jaotatud Vana-Kreeka ajalugu XI sajandist e. m. a. kuni III sajandini e. m. a.?

Sellele küsimusele aitab vastata lk. 178 toodud kronoloogiline tabel. Sõna «kronoloogia» pärineb kreeka keelest ja tähendab «teadust ajaarvamisest». Ava õpiku sisukord ja leia, millistele perioodidele vastavad õpiku peatükid.

2. Leia iga perioodi kohta vastused järgmistele küsimustele.
   a) Millistesse sajanditesse kuulub antud periood?
   b) Kus elasid kreeklased sel perioodil ja millised muudatused toimusid nende asustuses eelnenud perioodiga võrreldes? Näita seda kaardil.
   c) Millised muudatused toimusid sel perioodil kreeklaste põllumajanduses, käsitöös ja kaubanduses eelnenud perioodiga võrreldes?
   d) Millised muudatused toimusid talupoegade, käsitööliste, orjade ja orjapidajate olukorras sel perioodil eelnenud perioodiga võrreldes?
   e) Millised muudatused toimusid Kreeka valitsemises?
   f) Millised on teadmiste allikad antud perioodi ajaloo kohta? Too näiteid kirjalikest teadetest, muistenditest ja arheoloogilistest väljakaevamistest.

3. Millisel vaadeldavaist perioodidest saavutas orjanduslik Kreeka oma suurima õitsengu? Mis oli selle põhjuseks?

4. Mida uut tõid kreeklased teadusesse, kunsti ja haridusse Vana-Idamaa rahvastega võrreldes?

VANA-KREEKA AJALOO KRONOLOOGILINE TABEL.

Kreeka ajaloo põhiperioodid	Sajandid e. m. a.	Tähtsamad sündmused
	II	Makedoonia ja Kreeka vallutamine Rooma poolt — **II sajandi keskel e. m. a.**
	III	
Linnriikide langus. Kreeka-Makedoonia riikide tekkimine	IV	Makedoonia Aleksandri sõjakäik Itta — **334.—325. aastal e. m. a.** Chaironeia lahing — **338. a. e. m. a.**
Kreeka-Pärsia sõjad ja Ateena võimsus	V	Periklese valitsemise algus — **443. a. e. m. a.** Salamise lahing — **480. a. e. m. a.** Maratoni lahing — **490. a. e. m. a.**
	VI	Soloni reformid Ateenas — **594. a. e. m. a.**
Orjanduslike linnriikide tekkimine	VII	
	VIII	Olümpiamängude algus — **776. a. e. m. a.**
	IX	
Homerose periood	X	
	XI	Dooria hõimude sissetung — **XII—XI saj. e. m. a.**
	XII	Trooja sõda — **XII saj. alguses e. m. a.**
	XIII	

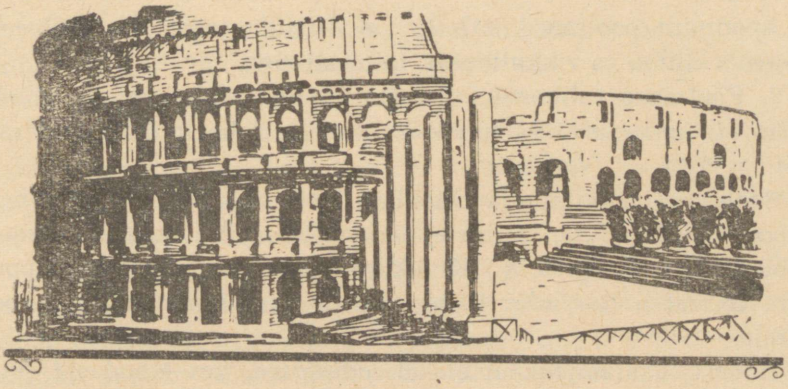

VANA-ROOMA.

XI PEATÜKK.

ROOMA ORJANDUSLIKU RIIGI TEKKIMINE.

§ 44. ROOMA LINNA TEKKIMINE.

(Kaart nr. 9.)

1. Apenniini poolsaare loodus. *Apenniini poolsaar* asub Vahemeres, Kreekast lääne pool. Kogu poolsaart läbib mäeahelik, mida nimetatakse *Apenniini mäestikuks* ehk *Apenniinideks*. Apenniinid on veerjamad ja kergemini läbitavad kui Kreeka järsud ja kaljused mäed. Mägede ja mere vahel laiuvad tasandikud. Seetõttu oli vanaajal kerge sõita ühest poolsaare osast teise.

Apenniini poolsaare keskosas voolab *Tiberi* jõgi, mis saab alguse Apenniini mäestikust. Voolates mägedest tasandikule, viib ta oma sogased veed mööda soist tasandikku merre.

Poolsaare lääne- ja lõunarannikul on lahti, mis sobivad laevade peatuskohaks. Poolsaart ümbritsevates meredes on vaid mõned väikesed saared. Vanaajal raskendas see tunduvalt meresõitu.

Kõrged *Alpi* mäed kaitsevad Apenniini poolsaart külmade põhjatuulte eest. Poolsaarel valitseb soe kliima. Vihma sajab siin rohkem kui Kreekas. Ranniku ja mäeorgude pinnas on väga viljakas. Mägede nõlvadel on palju häid karjamaid.

Apenniini poolsaare jätkuks on *Sitsiilia* saar, mis on veelgi soojema kliima ja rikkalikuma taimestikuga.

2. Poolsaare rahvastik. I aastatuhande keskel e. m. a. elas Apenniini poolsaarel vähemalt kakstoist eri keelt kõnelevat rahvast.

Poolsaare rannikul ja Sitsiilia saare idaosas asusid kreeka kolooniad. (Meenuta, millistel sajanditel rajati enamik kreeka kolooniaist. § 32, p. 3, 4.) Kreeklased nimetasid Apenniini poolsaare lõunaosa *Itaaliaks*. Hiljem laienes see nimetus kogu poolsaarele.

Tiberi jõe alamjooksul elasid *ladinlased*, kes etendasid suurt osa Itaalia ajaloos.

Joon. 124. Vanim Rooma kindlus. *Rekonstruktsioon.* Kindluses varjasid roomlased end vaenlase kallaletungi korral. Künka parempoolsest järsakust visati alla surmamõistetuid.

3. Rooma linn VI sajandil e. m. a. Umbes VI sajandi alguses e. m. a. tekkis ladinlaste maadel Tiberi vasakul kaldal, 25 kilomeetri kaugusel jõe suudmest, väike linn — *Rooma*.

Järsule künkale jõe kohal ehitati kindlus, mille müüride taga varjasid end linna elanikud vaenlase kallaletungi korral.

Naaberküngastel seisid savi ja õlgede segust ehitatud majakesed, mis olid pealt kaetud õlgede või katusekividega. Küngaste vahel asusid kõverad ja sillutamata tänavad. Küngastevahelises nõos asetses turuväljak — ladina keeles *foorum*. Otse tänavatel ja foorumil töötasid vasksepad, kingsepad ja teised käsitöölised.

Enamik linna elanikest tegeles põlluharimise ja karjakasvatusega.

4. Keda nimetati patriitsideks. Kauges minevikus elasid Rooma elanikud sugukondlike kogukondadena. Maa kuulus kogukonnale ja seda nimetati *ühispõlluks*.

Sugukonnad jagunesid üksikuteks perekondadeks. Perekond on ladina keeles *familia*. Rooma muistsete elanike järeltulijad nimetasid end *patriitsideks*. See nimetus pärineb ladinakeelsest sõnast

«pater» — isa. Patriitsid uhkustasid sellega, et nende isad olid linna asutajad. Iga perekond sai külvamiseks maatüki ühispõllul ja võis karjatada oma loomi ühisel karjamaal.

Patriitside majapidamistes töötasid orjad, kuid sel perioodil oli neid veel vähe. Tavaliselt töötasid ka patriitsid ise koos orjadega põllul ja kodus. Sageli sõid isandad ja orjad ühe laua taga. Orje peeti perekonna liikmeteks.

Patriitside majad olid väga lihtsad ja tagasihoidlikud. Sageli koosnes maja ainult ühest toast, mille keskel asus bassein. Selle kohal katuses oli nelinurkne avaus, mille kaudu vihmavesi voolas katuselt basseini. Ka valgust pääses selle avause kaudu ruumi.

Patriitside vanemad moodustasid vanemate nõukogu, ladina keeles — *senati*. Roomat valitses kuningas koos senatiga. Tähtsamate asjade otsustamiseks kutsusid kuningas ja senat kokku patriitside rahvakoosoleku.

5. Keda nimetati plebeideks. Rooma elanikkond kasvas järkjärgult. Siia asusid teistest Itaalia linnadest ja piirkondadest sissesõitnud. *Roomlased* alistasid naaberlinnu ja osa nende elanikest asus elama Rooma. Seejuures haarasid roomlased naabritelt paremaid maid ja liitsid need ühispõlluga.

Rooma ümberasunuid ja nende järeltulijaid nimetati *plebeideks*. Neist enamiku moodustasid põlluharijad ja käsitöölised. Talupoegade põllulapid olid väga väikesed, kuid plebeide hulgas võis kohata ka rikkaid inimesi: kaupmehi ja laevaomanikke.

Plebeid olid täiesti ilma õigusteta. Nad ei saanud maad ühispõllul ega võinud osa võtta rahvakoosolekutest. Plebeid, kes ei tasunud õigeaegselt võlga, muudeti patriitside poolt orjadeks.

LEGEND ROOMA ASUTAMISEST.

Tunduvalt hiljem Rooma linna rajamisest tekkis legend Rooma asutamisest. Selle legendi järgi olevat ühe ladinlaste linna kuningas käskinud heita Tiberi jõkke oma vennatütre vastsündinud kaksikud — Rómuluse ja Rémuse. Kuningas kartis, et lapsed suureks kasvades tõukavad ta troonilt. Poisid sattusid väikesele jõemadalikule ja pääsesid. Emahunt toitis neid oma piimaga, hiljem aga leidis nad ja kasvatas üles üks karjus. Olles suureks kasvanud, läksid nad tülli ja Romulus tappis Remuse. Romulus

asutas sinna, kust emahunt oli nad leidnud, Rooma linna. Temast sai Rooma kuningas.

Tõenäoliselt pole Romulust ja Remust kunagi olnud, kuid roomlased uskusid legendi ning pidasid isegi ajaarvamist oma linna asutamise väljamõeldud aastast. Legendi järgi olevat linn asutatud 753. aastal e. m. a. Rooma püstitati emahundi raidkuju.

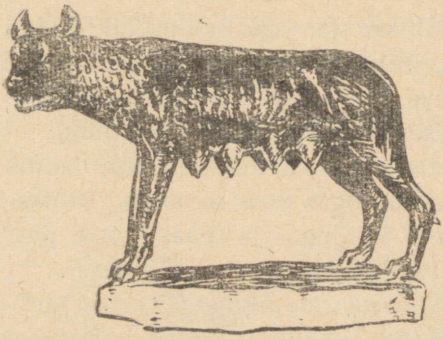

Joon. 125. Emahunt.
Pronksist kuju VI sajandist e. m. a., mis asub Roomas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest erineb Itaalia loodus Kreeka loodusest? Missuguseid tegevusalasid soodustas Itaalia loodus?
2. Missugune oli Itaalia rahvastik I aastatuhande keskel e. m. a.?
3. Kuidas toimus roomlaste jagunemine patriitsideks ja plebeideks?
4. Mille poolest sarnanes suursuguste kreeklaste elu Homerose perioodil patriitside eluga Rooma eksisteerimise esimestel sajanditel?
5. Mitmenda sajandi mitmendasse poolde kuulub legendaarne Rooma asutamise aasta? Millal rajati Rooma linn tegelikult?

§ 45. ARISTOKRAATLIKU VABARIIGI TEKKIMINE ROOMAS.
(Kaart nr. 9.)

M e e n u t a! Keda nimetati kodanikuks (§ 29—30, p. 9)? Keda nimetati aristokraadiks (§ 29—30, p. 5)?

1. Vabariigi tekkimine. Rahvapärimused jutustavad, et VI sajandi lõpul e. m. a. valitses Roomas väga julm kuningas. **509. aastal e. m. a.** kihutasid roomlased ta minema ja hävitasid kuningavõimu.

Võim muutus Roomas valitavaks. Rahvakoosolek valis iga aasta enda hulgast kaks patriitsi valitsejateks — *konsuliteks*. Konsulid mõistsid roomlaste üle kohut, sõja ajal aga juhatasid

sõjaväge. Rahu ajal pidid konsulid kõigis asjades nõu pidama senatiga.

Senatil oli väga suur võim. Ta juhtis sõjaasjandust ja valitses riigikassat, kuulutas sõda ja sõlmis rahu. Senat kutsus kokku rahvakoosoleku ja esitas talle juba valmis otsused. Koosolek võttis need peaaegu alati vastu.

Oma valitsemiskorda nimetasid roomlased «üldrahvalikuks asjaks» — ladina keeles **res publicaks.** («Res» tähendab ladina keeles «asi», «publicus» — «üldrahvalik».) Siit tulenebki sõna «res publica» (vabariik). Nii nimetatakse riiki, mida juhivad kindlaksmääratud ajaks valitud inimesed.

2. Plebeide võitlus patriitside vastu ja plebeide võit. Plebeid täitsid *Rooma vabariigis* kõiki kodaniku kohustusi: teenisid sõjaväes ja maksid makse. Kuid nad olid endiselt ilma õigusteta. Plebeid nõudsid endale võrdseid õigusi patriitsidega. Nad ähvardasid, et keelduvad teenimast sõjaväes ja lahkuvad Roomast, kui patriitsid ei täida nende nõudmisi. Kartes Rooma sõjaväe nõrgenemist, tegid patriitsid plebeidele järeleandmisi.

Plebeidele anti algul õigus valida igal aastal enda hulgast *rahvatribuune,* kes kaitseksid nende huve. Tribuun võis seisma panna konsulite korralduse ja isegi senati otsuse, kui see puudutas plebeisid. Selleks piisas, kui ta ütles *veto,* mis tähendab ladina keeles «keelan». Veto kehtis terve aasta kuni uute rahvatribuunide valimisteni. Rahvatribuuni maja uksed olid avatud nii päeval kui ka öösel, et plebeid võiksid igal ajal leida tema juurest kaitset. Rahvatribuuni tapmist loeti kõige raskemaks kuriteoks.

Plebeide võitlus patriitside vastu kestis

Joon. 126. Suursugune roomlane. Suursuguste roomlaste paraadriietuseks oli tooga — tükk villast riiet. Tooga mässiti ümber keha, jättes vabaks parema käe.

Joon. 127. Liktorid — konsulite ja teiste ametisikute auvalve.

ligi 200 aastat ja lõppes plebeide täieliku võiduga. III sajandi alguseks e. m. a. muutusid plebeid täieõiguslikeks kodanikeks. Nad said võrdselt patriitsidega õiguse osa võtta Rooma vabariigi valitsemisest. Samuti hakkasid nad ühispõllul maad saama. Võlaorjus kaotati.

3. Aristokraatide valitsemine Roomas. Pärast plebeide võitu võidi iga Rooma kodanikku valida riiklikule ametikohale, kuid selle eest ei makstud mingit tasu. Sellepärast ei olnud need ametikohad vaestele kättesaadavad. Vaesel, kes pidi kogu päeva töötama põllul või töökojas, ei jätkunud sageli isegi nii palju aega, et osa võtta rahvakoosolekust.

Konsuliteks ja teisteks ametiisikuteks valiti patriitse ning plebeisid, kes omasid suuri maavaldusi ja orje. III sajandil e. m. a. ei töötanud rikkad roomlased enam ise oma mõisates. Nende maid harisid orjad, kelle arv pidevalt kasvas. Orje veeti Rooma Itaalia teistest piirkondadest ja meretagustest maadest.

III sajandiks e. m. a. eraldus mõnikümmend rikast patriitside ja plebeide perekonda. Aastast aastasse valiti nende perekondade liikmeid riiklikele ametikohtadele; neist koosnes ka senat. Teistel roomlastel oli peaaegu võimatu saada konsuliks või senaatoriks.

Roomas tekkis ülemkiht, kes valdas maad ja orje ning valitses riiki. *Rooma oli orjanduslik ja aristokraatlik vabariik.*

4. Itaalia vallutamine Rooma poolt. Rooma aristokraadid püüdsid haarata võimalikult rohkem uusi maid. Sellepärast pidas Rooma sageli sõdu oma naabritega. Alistatud hõimudelt võtsid roomlased ära kuni $^2/_3$ põllu- ja karjamaadest. Suurema osa maadest haarasid enda kätte aristokraadid.

Sõdu Itaalia vallutamise pärast pidas Rooma üle kahesaja aasta. III sajandi alguses e. m. a. viisid roomlased lõpule kogu Apenniini poolsaare vallutamise.

Senat püüdis õhutada tüli alistatud rahvaste vahel. Tema põhimõtteks oli: *«Jaga ja valitse.»*

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näita kaardil Rooma riigi piire IV sajandil e. m. a. ja III sajandi keskpaiku e. m. a.
2. Millised muudatused toimusid Rooma riigi valitsemises VI sajandist e. m. a. kuni III sajandini e. m. a.?
3. Mida nimetatakse vabariigiks? Mille poolest erineb vabariik monarhiast?

4. Mis oli ühist Rooma valitsemiskorras III sajandil e. m. a. valitsemiskorraga Ateenas V sajandil e. m. a.? Millised olid erinevused?

5. Kumb sündmus toimus varem ja kui palju — kas Soloni reformid Ateenas või vabariigi tekkimine Roomas?

XII PEATÜKK.

ROOMA VABARIIGI MUUTUMINE VAHEMERE RANNIKU KÕIGE TUGEVAMAKS ORJANDUSLIKUKS RIIGIKS.

§ 46. ROOMA JA KARTAAGO VAHELISE VÕITLUSE ALGUS ÜLEVÕIMU PÄRAST VAHEMERE LÄÄNERANNIKUL.

(Kaart lk. 186.)

1. Rooma ja Kartaago võistlus. Pärast Apenniini poolsaare vallutamist tahtsid Rooma orjapidajad vallutada ka teisi maid Vahemere rannikul.

Eriti ahvatlevaks saagiks oli neile Sitsiilia saar. Sitsiilias oli viljarikas pinnas, kasvasid viinamarjad, apelsini- ja oliivipuud. Sitsiilia rannikul asusid rikkad kreeka linnad.

Sitsiilia vallutamist taotlesid ka *Kartaago* orjapidajad. Kartaago oli võimas riik, mis asus Vahemere lõunarannikul.

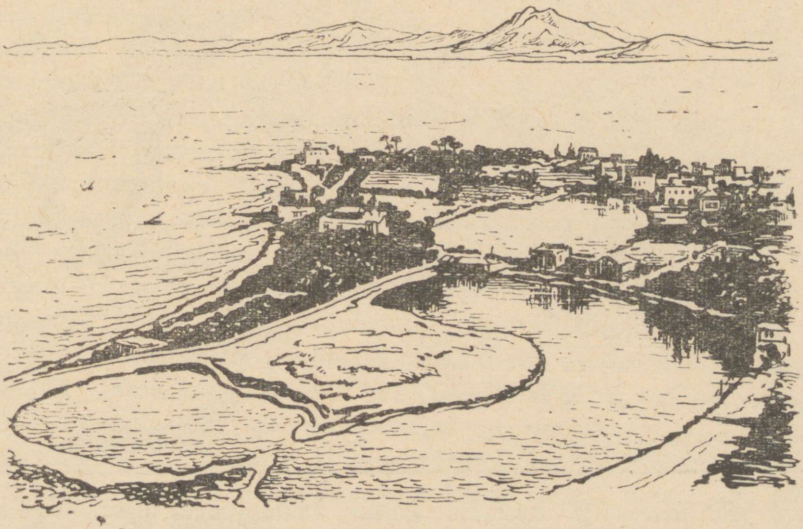

Joon. 128. Neem, millel vanaajal asus Kartaago linn.

2. Kartaago linn ja tema valdused. Kartaago linn asetses kõrgel kivineemel, mis ulatus kaugele merre. III sajandil e. m. a. oli Kartaago Vahemere lääneranniku tähtsamaks kaubasadamaks. Siin lossiti laevu, mis saabusid Egiptusest, Kreekast, Hispaaniast ja teistest Vahemeremaadest. Kartaago rannikul asusid laevatehased ja suured laod mitmesuguste kaupadega.

Kartaagos oli palju orje. Nad olid laevadel sõudjateks, laadisid laevadele raskeid pakke ja kotte. Mitmekaupa ahelatesse pandud orjad harisid orjapidajate põlde ja viinamarjaistandusi.

Kartaagol oli tugevaim sõjalaevastik kogu Vahemerel. Meremehed tungisid kallale teistele laevadele ja rannaäärsetele asulatele, röövisid inimesi ja müüsid neid orjaturgudel.

Võimsad kivimüürid ja -tornid kaitsesid Kartaago linna. Kartaagol oli ka tugev sõjavägi, mis koosnes peamiselt palgasõduritest.

Kartaagolased haarasid suuri valdusi Vahemere rannikul ja

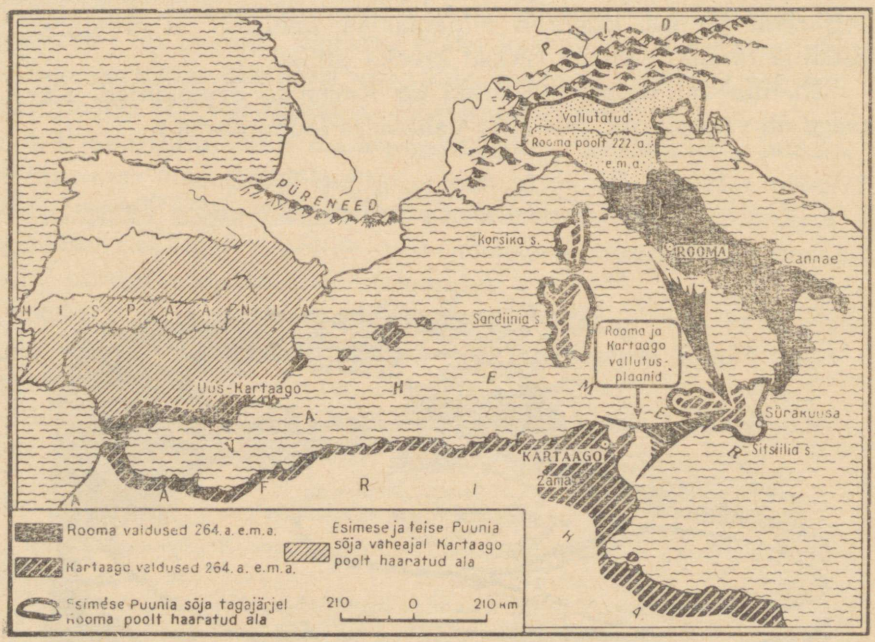

Joon. 129. Rooma ja Kartaago vahelise võitluse algus ülevõimu pärast Vahemere lääneranniku. Suured nooled kaardil näitavad kahe võimsa vallutaja — Rooma ja Kartaago vallutusplaane.

saartel. (Leia kaardil lk. 186 Kartaago valdused III sajandi esimesel poolel e. m. a.)

Kartaago, kelle käsutuses olid tohutud rikkused ja suured sõjalised jõud, oli Roomale kardetavaks võistlejaks.

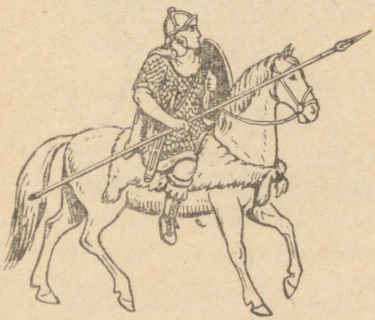

Ratsaväelane.

Raskelt relvastatud leegionär.

Kergelt relvastatud leegionär viskelinguga.

Joon. 130. Rooma vabariigi sõjamehed.

3. Rooma sõjavägi III sajandil e. m. a. Erinevalt kartaagolaste sõjaväest koosnes Rooma sõjavägi põhiliselt sõjaväeteenistusse kutsutud talupoegadest. Roomas võeti sõjaväkke ainult neid inimesi, kes omasid maad.

Rooma sõjavägi koosnes *leegionidest*. Igas leegionis oli 4500 sõjameest. Leegion jagunes omakorda väikesteks liikuvateks väesalkadeks. Sellised väesalgad võisid lahingut pidada mitte ainult tasasel väljal, nagu Makedoonia faalanks, vaid ka metsas, mägedes ja linnatänavatel.

Lahingut alustasid kergelt relvastatud sõjamehed (joon. 130). Nad lasksid vibudest, viskasid vaenlase pihta odasid ja kive, püüdes nii vaenlase ridu segi ajada. Seejärel nad taandusid ning rünnakule asusid raskelt relvastatud sõjamehed.

Rooma leegioni peajõu moodustas raskelt relvastatud jalavägi. Visanud vaenlaste pihta hulgaliselt odasid, sööstsid raskelt relvastatud sõjamehed paljastatud mõõkadega rünnakule. Käsitsivõitluses olid nende lühikesed mõõgad hirmuäratavaks relvaks. Ratsavägi kaitses lahingu ajal jalaväge *tiibadelt*, võidu korral aga jälitas purustatud vaenlast.

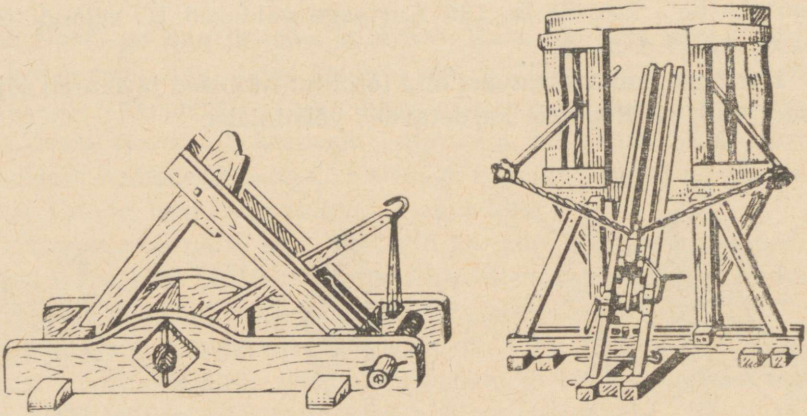

Joon. 131. Heitemasinad.
Masinad töötasid köite abil, mis punuti loomasooltest või juustest. Vaenlase peale heideti nooli, kive, tinakuule. Kõige sagedamini kasutati masinaid kindluste kaitsmisel ja piiramisel (joon. 134). Neid paigutati ka suurtele sõjalaevadele.

Kindluste piiramiseks olid roomlastel *heitemasinad* ja teised sõjariistad (joon. 131, 134).

4. Rooma võit esimeses Puunia sõjas. 264. aastal e. m. a. tungis Rooma sõjavägi Sitsiiliasse. Rooma ja Kartaago vahel algas sõda. Et roomlased nimetasid kartaagolasi *puunlasteks*, siis nimetati seda sõda *esimeseks Puunia sõjaks*.

Kui maismaal Rooma *leegionärid* tavaliselt võitsid Kartaago palgasõdureid, siis merel, vastupidi, kuulus võit Kartaago sõjalaevastikule.

Roomlased panid salaja oma laevaninadele tõstesildu, mille otstes olid rasked ja teravad «nokad». Selliseid sildu nimetati *«kaarnateks»*. Vaenlase laevale lähenedes lasksid roomlased «kaarna» alla ja selle «nokk» klammerdus vaenlase laeva pardasse. Rooma sõjamehed jooksid mööda silda vaenlase laeva tekile ja alustasid käsitsivõitlust. Kartaagolastel tuli ka merel vastu võtta mitu raskеt kaotust.

Esimese Puunia sõja, mis kestis üle kahekümne aasta, võitis Rooma. Ta vallutas Sitsiilia, *Sardiinia* ja *Korsika* saared. Kuid Kartaago jõud polnud lõplikult purustatud. Mõlemad vastased valmistusid uueks sõjaks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leia kaardil lk. 186 maad, mis Kartaago kaotas esimese Puunia sõja tulemusena. Millised alad vallutas ta pärast seda?
2. Miks puhkes esimene Puunia sõda?
3. Mille poolest erines Kartaago sõjavägi Rooma sõjaväest?
4. Mille poolest erines leegion faalanksist?

§ 47. TEINE PUUNIA SÕDA.

(Kaart nr. 10 ja kaart lk. 191.)

1. Sõja algus. Valmistudes sõjaks Rooma vastu, kogusid kartaagolased endale Hispaanias suure sõjaväe. Seda juhtis noor Kartaago väejuht *Hannibal*. Juba poisikesena tõotas ta igavesti vihata Rooma riiki. Hannibali väljapaistvat väejuhiannet ja erakordset mehisust olid sunnitud tunnistama isegi roomlased (vt. § 47 lisa). Karm ja energiline Hannibal nõudis oma palgasõduritelt käskude vastuvaidlematut täitmist.

Kartaagolaste vallutused Hispaanias said roomlastele sõja ajendiks. **218. aastal e. m. a.** kuulutas senati saadik Rooma nimel Kartaagole sõja. Algas *teine Puunia sõda*.

2. Hannibali sissetung Itaaliasse. Rooma konsulid valmistusid vägede saatmiseks Hispaaniasse ja Aafrikasse. Kuid Hannibal jõudis neist ette. Roomlastele täiesti ootamatult viis ta Kartaago sõjaväe Itaaliasse.

Kartaagolastel tuli sügisel ületada Alpi mäed. Sõjavägi liikus mööda jäätunud mägiteid. Sõjamehi ja hobuseid varises kuristikesse. Teel tungisid mägilased oma varitsuspaikadest kartaagolastele kallale. Alpide ületamisel hukkus pool Hannibali sõjaväest.

Oma allesjäänud sõjameestega jõudis Hannibal *Poo* jõe viljakandvasse orgu Põhja-Itaalias. Siin ühinesid Hannibaliga *gallialased*, kes olid vähe aega enne seda alistatud Rooma poolt. See tugevdas tunduvalt Hannibali sõjaväge.

Joon. 132. Hannibal.
Rooma büst.

Mitmes verises lahingus purustasid kartaagolased nende vastu saadetud Rooma sõjaväe. Hannibal läbis oma sõjaväega kogu Itaalia põhjast lõunasse, julmalt laastates oma teel terveid piirkondi. Kartaagolased süütasid maju, laastasid aedu ja viinamarjaistandusi, hävitasid vilja põldudel ning kariloomi.

3. Cannae lahing. 216. aastal e. m. a. kohtusid *Cannae* asula juures Rooma ja Kartaago sõjaväed uuesti. Rooma sõjaväes oli 80 000 jalaväelast ja 6000 ratsanikku. Kartaago sõjaväes oli ainult 40 000 jalaväelast, kuid see-eest 14 000 ratsanikku.

Rooma konsulid tahtsid vaenlast purustada jalaväe kiire rünnakuga. Nad rivistasid oma suure jalaväe tohutu ristküliku kujuliselt. Ratsavägi kaitses selle tiibu (vt. lahingu plaani kaardil nr. 10).

Hannibal nägi roomlaste plaani läbi. Ta teadis, et tema sõjavägi ei suuda vastu panna roomlaste rünnakule. Kuid ta mõistis ka, et roomlaste jalavägi ei jõua kiiresti ümber rivistuda, kui neil on vaja kaitsta oma sõjaväe tiibu ja *tagalat*.

Hannibal võttis ette julge plaani — piirata Rooma sõjaväge. Ta rivistas oma jalaväe poolkuukujuliselt, mis oli pööratud kumera küljega vaenlase poole. Tiibadele asetas ta ratsaväe ja parimad jalaväeüksused.

Ähvardavalt liikus edasi kogu tohutu Rooma jalavägi. Gallialased, kes seisid Kartaago sõjaväe keskosas, hakkasid selle rünnaku all taganema. Roomlaste jalavägi tungis sügavale kartaagolaste sõjaväe ridadesse. Kuid sellega ta avas oma tiivad. Siia sööstsidki kartaagolaste valitud väeüksused. Samal ajal paiskas kartaagolaste ratsavägi segi Rooma ratsaväe ja tungis tagant peale vaenlase jalaväele.

Roomlased olid sunnitud peatuma. Nende sirged read läksid segamini, sõjavägi muutus korratuks jõuguks, mida surus kokku vaenlaste rõngas. Algas ümberpiiratud roomlaste halastamatu tapmine. Kartaagolased tapsid ja võtsid vangi ligi 70 000 sõjameest.

4. Sõda jõudude väljakurnamiseks. Pärast kartaagolaste võitu Cannae lahingus läks nende poolele üle osa Itaalia linnu. Rooma olukord muutus väga raskeks. Kuid tema käsutuses olid suured jõud. Kutsunud sõjaväkke kõik sõjaväeteenistuseks kõlblikud mehed, kogusid roomlased ligi 250 000 sõjameest. Talupojad, kes kannatasid rängalt Hannibali sissetungi tõttu Itaaliasse, läksid meelsasti kartaagolaste vastu võitlema.

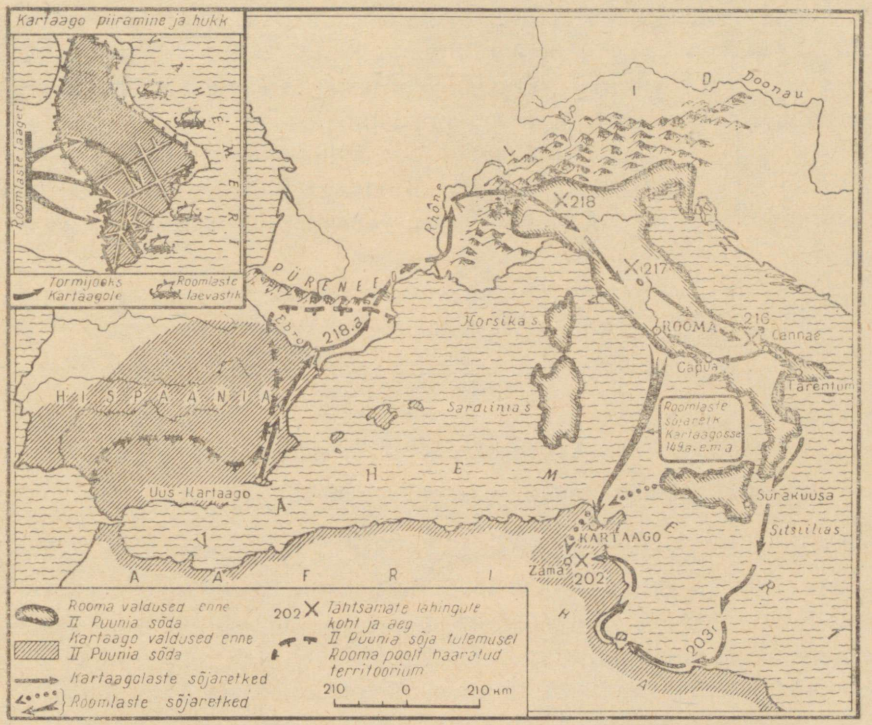

Joon. 133. Teine ja kolmas Puunia sõda.

Kartaagolaste väed lähenesid Rooma linnale, kuid Hannibalil ei jätkunud jõude kõrge kindlusemüüriga ümbritsetud suure linna piiramiseks ja ründamiseks ning ta liikus Itaalia lõunaossa.

Hannibal tegi roomlastele ettepaneku alustada rahuläbirääkimisi, kuid senat keeldus isegi tema saadikut vastu võtmast.

Roomlased tegutsesid mehiselt, kuid ettevaatlikult. Nad vältisid suuri lahinguid. Nende sõjaväeüksused ründasid vaenlase väikesi väesalku ning piirasid linnu, mis olid Kartaago poolele üle läinud. Selline sõda oli Hannibalile hukatuslik. Sel ajal kui Rooma jõud kasvasid, sulasid Hannibali sõjaväe jõud iga aastaga, sest Kartaagost ei saadud abivägesid.

5. Sõja lõpp. 12 aastat pärast Cannae lahingut olid roomlased niivõrd tugevnenud, et saatsid oma sõjaväe Aafrikasse. Kuigi Hannibalil ei olnud ühtegi kaotust, tuli tal lahkuda Itaaliast ja rutata Kartaagot kaitsma.

Zama linna juures toimus otsustav lahing. Seekord oli ratsaväe ülekaal roomlaste poolel. Rooma ja Kartaago jalaväe vahel toimunud lahingu ajal ründas roomlaste ratsavägi kartaagolasi seljatagant. Hannibali sõjavägi purustati.

Kartaago ei suutnud koguda uut sõjaväge, et jätkata sõda. **201. aastal e. m. a.** lõppes sõda. Kartaago pidi Roomale andma oma sõjalaevastiku, maksma tohutu rahasumma ja loobuma peaaegu kõigist oma valdustest.

Otsustav osa Rooma võidus kuulus rooma talupoegadele, kes täiendasid sõjaväe ridu ja võitlesid mehiselt vaenlase vastu.

VANA-ROOMA AJALOOLASE JUTUSTUS HANNIBALIST.

Milliseid Hannibali peamisi iseloomujooni märgib rooma ajaloolane?

Hannibal sööstis julgelt hädaohtu, kuid hädaohus olles oli ta ettevaatlik. Ei olnud sellist tööd, mille juures ta oleks väsinud või julgust kaotanud. Võrdselt talus ta nii kuumust kui ka pakast. Ta ei maganud kunagi pehmel asemel. Keeranud end sõjaväemantlisse, magas ta vahtkonnas olevate sõjameeste keskel. Esimesena sööstis ta lahingusse, viimasena lahkus ta lahinguväljalt. Mitte kellegi juhtimisel polnud sõjamehed nii enesekindlad ja vaprad kui Hannibali juhtimisel. Kuid tal oli ka hirmsaid pahesid. Tema julmus viis ebainimlikkuseni, tema reetlikkus ületas kartaagolaste reetlikkuse.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näita kaardil Hannibali sõjaväe teekonda aastail 218—216 e. m. a. Näita kaardil, kus toimusid teise Puunia sõja kaks tähtsamat lahingut.
2. Millised olid Rooma võidu põhjused sõjas Kartaago vastu?
3. Koosta jutustus Cannae lahingust, kasutades lahingu plaani.
4. Mitu aastat tagasi algas teine Puunia sõda? Mitu aastat tagasi see lõppes? Kumb sündmus toimus varem, kas teine Puunia sõda või Makedoonia Aleksandri sõjakäik Aasiasse? Kui palju varem?

XIV. § 51.

XV. § 52.

XVI. § 53.

XVII. § 54.

§ 48. ROOMA VALLUTUSED II SAJANDIL E. M. A.

(Kaart nr. 10 ja kaart lk. 191.)

M e e n u t a! Millised riigid tekkisid Makedoonia Aleksandri riigi lagunemisel (§ 42, p. 5; kaart nr. 8)? Milline oli Makedoonia jalaväe relvastus ning kuidas ta rivistus lahinguks (§ 41, p. 3)?

1. Kartaago purustamine. Pärast teist Puunia sõda valitses Rooma jagamatult Vahemere lääneranniku. Ilma sõjaväe ja sõjalaevastikuta polnud Kartaago talle enam ohtlik. Kuid Kartaago jätkas laialdase merekaubanduse arendamist ning tal oli suuri rikkusi. Rooma aristokraadid ja kaupmehed tahtsid hävitada vihatud linna ning omandada tema rikkusi.

II sajandi keskpaiku e. m. a. maabus Rooma sõjaväegi uuesti Aafrikas ja piiras ümber Kartaago. Kuigi kartaagolastel oli palju vähem jõude kui roomlastel, otsustasid nad kaitsta oma kodulinna.

Kahes esimeses Puunia sõjas olid mõlemad, nii Rooma kui ka Kartaago, vallutajateks: nad võitlesid selleks, et haarata võõraid maid.

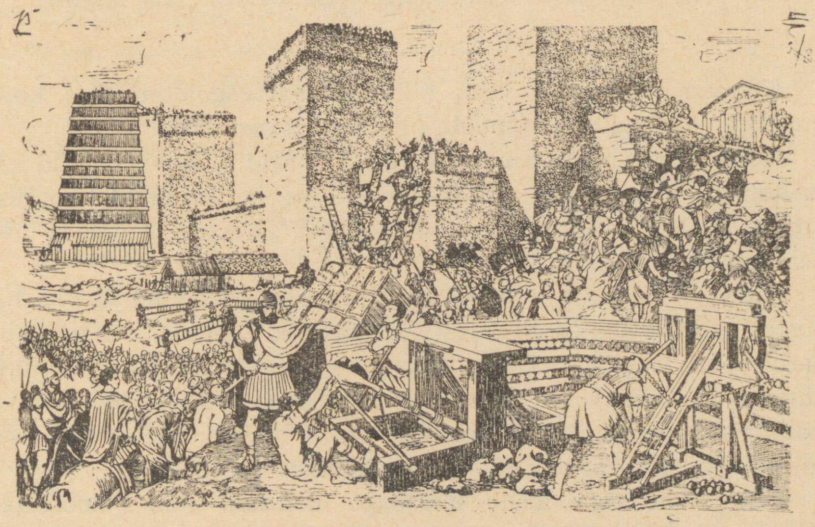

Joon. 134. Kindluse piiramine roomlaste poolt.
Esiplaanil on kiviheitemasinad, mis on purustanud osa müürist. Siin toimub käsitsivõitlus. Vasakpoolse masina taga on «kilpkonn». Liitnud tihedalt oma kilbid, lähevad sõjamehed nende kaitse all rünnakule. Taraaniga purustavad piirajad torni alust. Kaugemal seisab puust ründamistorn ratastel. Veeretanud selle kindlusetorni juurde, ehitasid sõjamehed kiiresti silla, mida mööda püüti tungida kindlusesse.

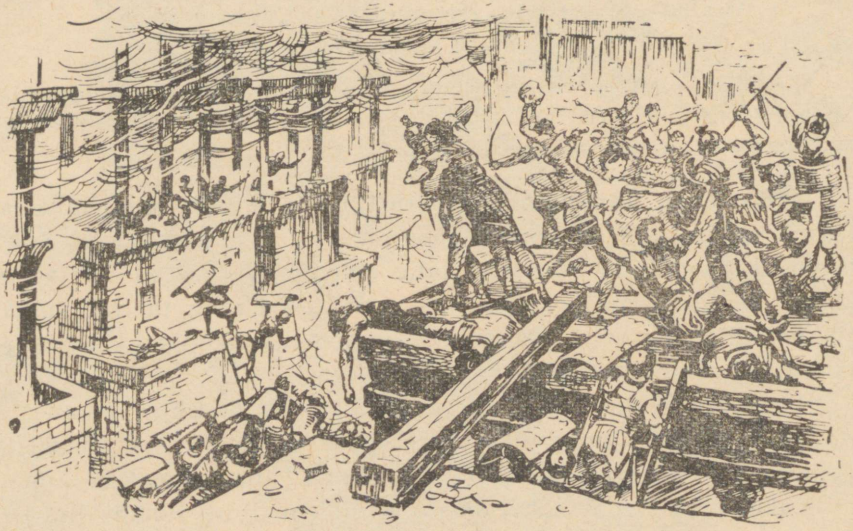

Joon. 135. Lahing Kartaagos.
Paremal toimub lahing hoone katusel. Linnas seisid majad nii tihedalt, et roomlased heitsid ühelt katuselt teisele palke ning jooksid neid mööda ühelt katuselt teisele. Vasakul ründavad Rooma sõjamehed ühte maja. Maja kaitsjad jätkavad vastupanu, kuigi leegid ulatuvad juba nendeni.

Kolmandas Puunia sõjas kaitsesid kartaagolased oma kodumaad ja sõltumatust. Nendele oli see *õiglane sõda.*

Kolm aastat piirasid roomlased Kartaagot. Ümberpiiratud kartaagolased valmistasid relvi, parandasid ja kaitsesid kindlusemüüre. Naised lõikasid maha oma pikad juuksed ja andsid need heitemasinate ehitamiseks.

Alles pärast seda, kui ümberpiiratud nõrkesid näljast ja haigustest, läks roomlastel korda Kartaagosse tungida. Põlema süüdatud linn leegitses. Tema kaitsjad aga jätkasid võitlust majakatustel ja tänavatel, mis olid mattunud tulekahjude suitsu. Lahingud kestsid linnas peaaegu terve nädala, vaibumata isegi öösel; vastased võitlesid lõõmavate hoonete valgusel.

Senati otsusega kästi Kartaago maatasa teha. Roomlased purustasid ka need majad, mis olid rünnaku ajal terveks jäänud, ja müüsid orjusesse 50 000 vangivõetud elanikku.

2. Rooma vallutused Vahemere idarannikul. Roomlased ei rahuldunud üksnes ülevõimuga Vahemere lääneranniku, vaid tungisid ka Balkani poolsaarele.

Otsustavas lahingus kohtusid Rooma leegionärid Makedoonia faalanksiga. Kaasaegsed nimetasid seda «hirmsaks loomaks turri aetud odadega». Faalanks alustas pealetungi Rooma leegionidele. Kuid rünnaku ajal läks faalanksi rivi segamini ja roomlased tungisid selle ridade keskele. Makedoonlaste pikad odad muutusid kasutuiks ja faalanks purustati.

Pärast seda lahingut alistasid roomlased endise võimsa Makedoonia, aga seejärel, II sajandi keskpaiku e. m. a. vallutati ka Kreeka.

Roomlaste edasiliikumine itta viis nad kokkupõrkele Vahemere idaranniku suurima riigi — Süüriaga. Veel enne Makedoonia lõplikku vallutamist Rooma poolt algas Rooma ja Süüria vahel sõda.

Süüria kuningal oli tohutu sõjavägi, mis oli värvatud alistatud rahvaste hulgast. See sõjavägi kujutas endast paljudest eri rahvustest sõjameeste korratut hulka. Lahingus purustati Süüria sõjavägi roomlaste poolt täiesti. Süüria kuningas sattus täielikku sõltuvusse Roomast. Varsti pärast seda lagunes Süüria väikesteks riikideks.

II sajandi keskpaiku e. m. a. hakkas Rooma valitsema ka Vahemere idarannikul, nagu ta valitses Vahemere lääneranniku.

2. Vallutatud maade röövimine. Roomlased röövisid võidetud maid halastamatult.

Pärast linna vallutamist andis väejuht selle tavaliselt sõjaväele riisumiseks. Osa kokkuröövitud saagist läks Rooma riigikassasse, ülejäänud osa jaotasid omavahel väejuhid ja sõjamehed.

Sõjasaagi hulka kuulusid ka sõjavangid. Sõjaväe järel liikusid kaupmehed, kes ostsid vange, et neid hiljem edasi müüa orjaturgudel. Ainuüksi ühe sõjakäigu järel müüsid roomlased orjusesse 150 000 sõjavangi.

Rooma poolt vallutatud maid nimetati *provintsideks*. Neid valitsesid *asevalitsejad*, kes määrati senati poolt suursuguste roomlaste hulgast. Asevalitsejatel oli provintsides piiramatu võim.

Provintsides haarasid roomlased enda kätte kaevandused, soolatööndused, laevatehased, metsad, parimad põllu- ja karjamaad. Kohalik elanikkond pidi maksma suuri makse. Neid, kes ei suutnud makse tasuda, müüsid roomlased koos perekondadega orjusesse.

4. Triumf. Röövitud sõjasaaki veeti *triumfi* ajal mööda Rooma tänavaid. Triumfiks nimetati väejuhi pidulikku sissesõitu Rooma

pärast võidu saavutamist. Väejuht-triumfaator sõitis linna sõjavankril, mille ette oli rakendatud neli valget hobust. Väejuht oli riietatud punastesse rõivastesse. Peas oli tal loorberipärg, käes hoidis ta elevandiluust kotkakujulist saua. Triumfaatori ees veeti kõige väärtuslikumat sõjasaaki ja aheldatult nimekaid sõjavange. Sõjavangide hulgas oli ka naisi ja lapsi.

Rooma orjanduslik riik, kelle käsutuses oli võimas sõjavägi ja tugev sõjalaevastik, pidas peaaegu vahetpidamata röövsõdu. Orjapidajad olid eriti huvitatud uute orjade pidevast juurdevoolust, et asendada surnud orje ja laiendada oma majapidamist.

KREEKA AJALOOLASE PLUTARHOSE KIRJELDUS TRIUMFIST PÄRAST ROOMA VÕITU MAKEDOONIA ÜLE.

Millise järelduse võib teha Rooma sõdade eesmärkide kohta allpool toodud kirjelduse põhjal?

Rahvahulk täitis kõik tänavad, kust võis näha rongkäiku.

Esimesel päeval veeti hommikust õhtuni kahesaja viiekümnel sõjavankril raidkujusid ja maale.

Järgmisel päeval sõitis mööda linna palju veokeid kõige ilusamate ja hinnalisemate makedoonia relvadega. Vasest ja rauast relvad olid läikima hõõrutud ning särasid silmipimestavalt. Relvade virnast paistsid silma mõõgad ja odad. Relvadega täidetud veokite järel kandsid kolm tuhat inimest seitsetsada viitkümmend nõu hõbemüntidega. Iga sellist nõu kandsid neli inimest. Selle järel kanti raskeid hõbedast karikaid ja anumaid.

Vaevalt koitis kolmas päev, kui mööda tänavaid liikusid trompetipuhujad, mängides lahingulaulu, mille helide saatel roomlased olid lahingusse läinud. Nende järel viidi ohverdamiseks 120 nuumatud härga ülekullatud sarvedega. Edasi kanti kullast münte 77 samasuguses nõus nagu eelmisel päeval. Järgnesid inimesed, kes hoidsid pea kohal tohutu suurt puhtast kullast anumat, samuti Makedoonia kuningale kuulunud kullast nõusid. Nende järel sõitis kuninga sõjavanker, millel veeti tema relvi ja krooni.

Sõjavankri järel käisid kuninga lapsed — kaks poissi ja tüdruk. Nad olid nii väikesed, et ei saanud veel arugi neid tabanud õnnetuse kogu raskusest. Laste järel käis kuningas ise tumedais

rõivais. Teda tabanud õnnetuse tagajärjel oli ta peaaegu mõistuse kaotanud.

Edasi kanti neljasada kullast pärga, mis olid saadetud väejuhile teda võidu puhul õnnitlevate linnade poolt. Suurepäraselt kaunistatud sõjavankril sõitis väepealik. Sõjavankri järel, hoides käes loorberioksi ja lauldes võidulaule, sammus sõjavägi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milles seisis põhiline erinevus kolmanda Puunia sõja ja kahe esimese sõja vahel? Kellele tunned sina kaasa, lugedes kolmandast Puunia sõjast? Miks?
2. Leia kaardil nr. 10 alad, mis vallutati Rooma poolt 73. aastaks e. m. a. Miks Rooma pidas nii palju sõdu?
3. Mida nimetati provintsiks? Milline oli provintside olukord?
4. Millised Makedoonia Aleksandri riigi lagunemisel tekkinud riigid vallutati Rooma poolt või olid temast sõltuvad?

§ 49. ORJAPIDAMINE ROOMAS II SAJANDIL E. M. A.

Meenuta! Kuidas sattusid inimesed Vana-Kreekas orjusesse (§ 35, p. 2)? Milliseid töid tegid orjad Kreekas (§ 35, p. 3)?

1. Rooma orjapidajate rikastumine. Suurem osa rikkustest, mis roomlased vallutatud maades kokku riisusid, läks Rooma orjapidajatele. Nemad haarasid endale alistatud rahvastelt äravõetud maad, kaevandused ja tööndused. Väejuht pöördus sõjaretkelt tagasi rikkana. Asevalitsejad röövisid oma 3—4 valitsemisaasta jooksul kokku tohutud rikkused. Rooma kaupmehed rikastusid orjakauplemisest. Suurimal orjaturul, mis asus ühel Egeuse mere saarel, müüdi päevas kuni 10 000 inimest orjusesse.

2. Orjade töö — Rooma majanduse alus. II sajandil e. m. a. olid tööriistad, mida kasutati kaevandustes, põllumajanduses ja laevadel, väga lihtsad. Nendega võis töötada ka täiesti õppimata inimene. Seetõttu kasutati väga laialdaselt orjade tööd.

Hõbedakaevandustes töötas ligi 50 000 orja. Igal suuremal laeval oli 150—200 orja-sõudjat; 5—6 orja sõudsid ühe hiiglasuure aeruga. Orjad töötasid ka käsitööndusliikes töökodades, teede ja hoonete ehitusel.

Joon. 136. Ori põllul kõplaga töötamas.

Erinevalt Vana-Idamaast ja Kreekast töötas Roomas väga palju orje põllumajanduses. Orjad kündsid maad raskete atradega, kobestasid seda kõblaste ja labidatega, jahvatasid käsikividega vilja, pressisid viinamarju ja oliive.

3. Orjade elu. Orjad töötasid varahommikust hilisõhtuni. Isegi siis, kui polnud tööd, leiti orjade jaoks mingisugune tegevus, et nad ei saaks üksteisega rääkida. Orjadele, kes jahvatasid vilja, pandi mõnikord kaela puurattad, et näljane ori ei saaks peotäit jahugi suhu pista. Peremees andis orjale terve aasta peale ühe särgi, mis selle tähtaja lõpuks räbalaiks muutus. Kuid isegi need räbalad ei kuulunud orjale; neist tehti kaltsutekke.

Ööseks suleti orjad vanglatesse, mille väikesed aknad asusid inimese pikkusest kõrgemal. Paljud orjad töötasid ja magasid rasketes raudahelates, mis tekitasid kehale veriseid haavu.

Kuna orjad olid väga odavad, siis ei säästnud orjapidajad neid ja kurnasid üle jõu käiva tööga. Pärast mõneaastast tööd jäi noor ja tugev ori sandiks. Jõuetuks jäänud ja tööks kõlbmatud orjad viidi asustamata saarele, kus nad surid nälga. Nende asemele ostis orjapidaja uusi, tugevaid orje.

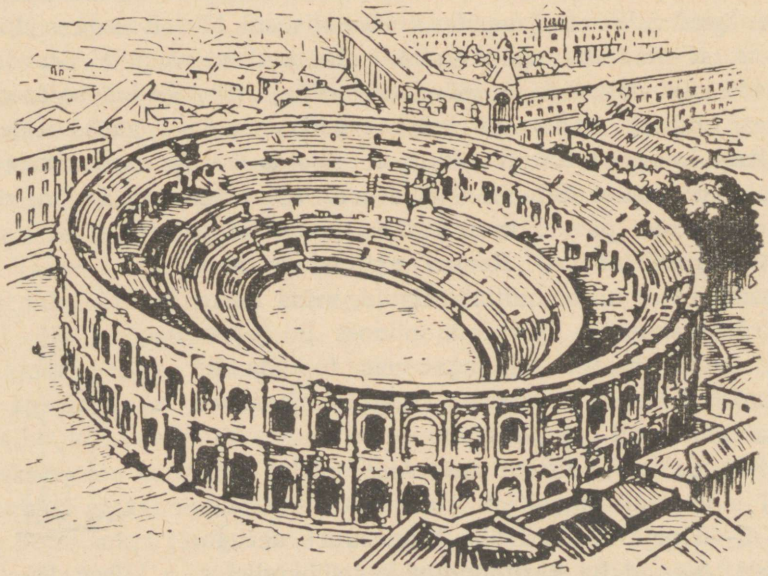

Joon. 137. Amfiteater.

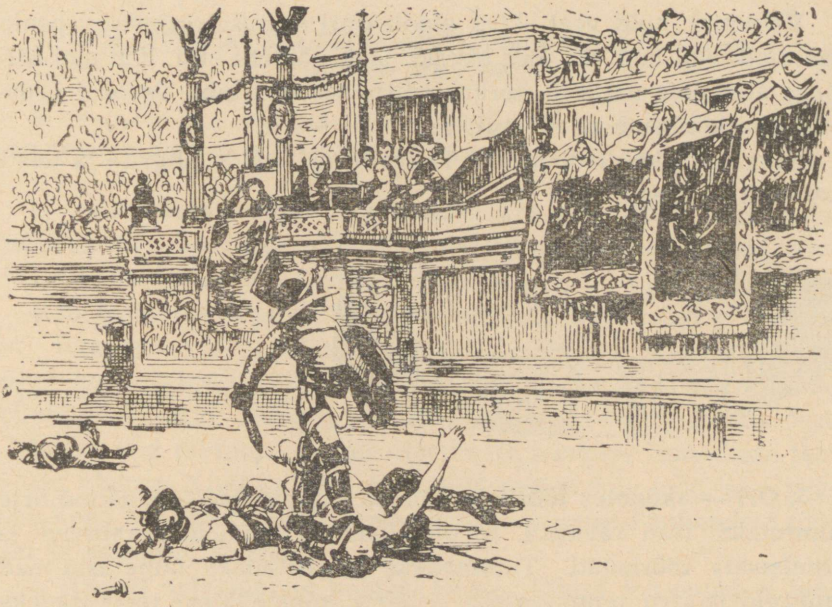

Joon. 138. Gladiaatorite võitlus amfiteatris.
Asja lõppes kahevõitlus gladiaatorite vahel. Võidetud gladiaator sirutab käe pealtvaatajate poole, paludes armu. Võitja, olles astunud ta peale jalaga, ootab pealtvaatajatelt võidetu saatuse otsustamist. Enamik pealtvaatajaid nõuab võidetud gladiaatori surma. Pildil kujutatud tegevus kuulub I—II sajandisse m. a. j. Pealoožis istub Rooma valitseja.

Teiste orjade hirmutamiseks piinati kohutavalt neid orje, kes olid teistest sõnakuulmatumad. Orje peksti piitsadega, põletati tulega, väänati välja nende liigeseid.

4. Gladiaatorid. Oma lõbuks panid roomlased orje teineteisega või röövloomadega võitlema. Selliseid orje nimetati *gladiaatoriteks*. Neid õpetati relva käsitsema ja hoiti vanglates.

Gladiaatorite võitlusteks ehitati *amfiteatreid*. Amfiteater sarnaneb ehituselt tänapäeva tsirkusega. Algul ehitati amfiteatrid puust, kuid hiljem hakati neid ehitama kivist. Amfiteatri keskel asus liivaga kaetud ovaalne väljak — *areen*. Selle ümber asetsesid astanguliselt kohad pealtvaatajaile.

Pidustuste ajal toimusid areenil gladiaatorite kahevõitlused, mõnikord aga korraldati tervete väeüksuste vahelisi lahinguid. Gladiaatoreid, kes ei võidelnud küllalt julgelt, aeti lahingusse piitsade ja teravate odadega.

Võidetud, kuid veel elava gladiaatori saatuse otsustasid pealtvaatajad. Kui nad käe üles tõstsid, jäeti võidetu ellu. Kui nad sõrmega allapoole näitasid, torkas võitja võidetu läbi. Teenrid vedasid laiba konksudega areenilt ära.

Korraldati ka gladiaatorite kahevõitlusi lõvide, tiigrite ja teiste suurte kiskjatega.

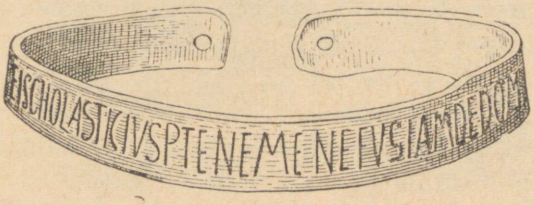

Joon. 139. Orja kaelaraud.

5. Ori — «kõnelev tööriist». Rooma orjapidajad ei pidanud orje inimesteks. Nad rääkisid, et on olemas *«tummad, ammuvad* ja *kõnelevad»* tööriistad. Tummadeks tööriistadeks nimetasid nad vankreid ja atru, ammuvateks — härgi, kõnelevateks tööriistadeks nimetati orje. Muutunud orjaks, kaotas inimene oma nime. Talle anti mingisugune hüüdnimi, sageli põlastav, või hüüti lihtsalt Pärslaseks, Egiptlaseks. Orjale pandi kaela raudvõru, mille otsad olid tihedalt kokku joodetud. *Kaelaraual* oli kiri: «Hoia mind, et ma ära ei jookseks.» Orja näole põletati sageli omaniku märk.

Mitte üheski vanaaja riigis polnud nii palju orje kui Roomas ja mitte kuskil ei koheldud orje nii julmalt kui siin. Orjanduslik kord arenes Roomas kõige kaugemale.

Värviline illustratsioon XII. Rooma orjapidaja mõis. Orjad kannavad korve viinamarjadega ja pressivad neid käsipressiga. Keskel otsustab mõisaomanik raugastunud orja saatust. Valitseja teeb orja kohta ettekannet. Valitsejateks ja järelevaatajateks olid mõisates tavaliselt orjad. Vasakul tõrvavad orjad nõusid oliiviõli hoidmiseks. Nende taga asub pisitillukeste akendega orjade elamu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kellele tõid kasu Rooma vallutused?
2. Millest nähtub, et orjanduslik kord Roomas arenes kaugemale kui Kreekas ja Vana-Idamaal?
3. Koosta jutustus orja elust Roomas, nagu jutustaks ori ise.

§ 50. ITAALIA TALUPOEGADE LAOSTUMINE JA NENDE VÕITLUS MAA EEST.

Meenuta! Kes teenisid Rooma sõjaväes (§ 46, p. 3)? Millised olid rahvatribuuni õigused ja kohustused (§ 45, p. 2)?

1. Itaalia talupoegade laostumine. *Tohutu orjade juurdevool Itaaliasse ja provintside röövimine roomlaste poolt rikastasid orjapidajaid, kuid laostasid Itaalia talupoegi.*

Maa harimine orjade tööga oli odav. Pealegi toodi provintsidest Itaaliasse palju odavat vilja. Viljahinnad langesid. Talupojad, kes tegelesid põlluharimisega, vaesusid ja laostusid. Rikkad orjapidajad ostsid vaesunud talupoegade maid tühise hinna eest.

Laostunud talupojad läksid Rooma ja teistesse linnadesse teenistust otsima. Kuid ka seal ei leidnud nad endale tööd, sest peaaegu kogu töö tegid orjad. Rooma kuhjus kümneid tuhandeid töötuid ja kodutuid inimesi.

2. Ärevus orjapidajate hulgas. Maata jäänud talupojad ei teeninud enam sõjaväes. Seega vähenes sõjaväkke võetavate inimeste arv. Rooma sõjavägi nõrgenes iga aastaga. See tegi Rooma orjapidajad rahutuks.

Orjad vihkasid kogu hingest oma rõhujaid. Kaevandustes ja mõisates aga kasutati üha rohkem orje. Ka see tegi orjapidajad rahutuks. Eriti hirmutas neid suur orjade ülestõus Sitsiilias, mis puhkes 137. aastal e. m. a. Tapeti palju orjapidajaid, nende rikkused jaotati ülestõusnute vahel. Suure vaevaga surusid roomlased ülestõusu maha.

Ainult vähesed orjapidajad said aru, kui ohtlik oli neile talupoegade laostumine. Julgelt ja avameelselt rääkisid sellest kaks venda *Tiberius* ja *Gaius Gracchus*, kes pärinesid nimekast plebeide perekonnast.

3. Tiberius Gracchuse maaseadus. Vanem vend Tiberius Gracchus oli võitnud kuulsuse tänu oma erakordsele vaprusele. Võttes osa rünnakust Kartaagole, tungis ta esimesena kindlusemüürile. Veel suuremat kuulsust tõi talle tema ausus, mida võis Rooma suursuguste inimeste juures harva kohata. Rahvakoosolek valis Tiberiuse **133. aastal e. m. a.** rahvatribuuniks.

Roomas kehtis seadus, mille järgi ükski Rooma kodanik ei võinud omada ühispõllul rohkem kui 125 hektarit maad. Kuid suursugused orjapidajad haarasid enda kätte ebaseaduslikult tohutu

suuri maatükke. Tiberius tegi ettepaneku taastada seadus ning kõik maa ülejäägid ära võtta. Sel teel saadud maa soovitas ta jaotada kehvikutele ilma edasimüümise õiguseta.

Veenvalt kaitses Tiberius oma ettepanekut (vt. § 50 lisa). Kuid senat, kes koosnes kõige rikkamatest orjapidajatest, irvitas tema ettepaneku üle ning lükkas selle tagasi.

Tiberius ei olnud suuteline üksinda võitlema võimsa senatiga, kuid teda toetasid rahvahulgad. Majade seintele, sammastele, isegi hauaplaatidele tekkisid kirjad. Neis kutsusid kehvikud rahvatribuuni üles tegutsema otsustavalt ja lubasid teda toetada.

Tiberiuse poolt kokkukutsutud rahvakoosolek võttis vastu maaseaduse. Komisjon eesotsas Tiberius Gracchusega hakkas ühismaa ülejääke rikaste käest ära võtma ja vaestele jaotama. Kartes rahva meelepaha, ei julgenud senat rikkuda rahvakoosoleku tahet.

4. Tiberius ja Gaius Gracchuse hukkumine. Tiberiuse vastased levitasid laimu, nagu tahaks ta kuningaks saada. Rahvakoosolekul tõstsid nad nii suurt kisa, et Tiberius ei saanud lausuda ainsatki sõna.

Väljaku lähedal, kus toimus rahvakoosolek, oli kokku tulnud senat. Senaatorid kasutasid levitatud laimu arveteõiendamiseks Tiberiusega. Vanim neist kutsus ülejäänuid «päästma vabariiki». Senaatorid jooksid väljakule. Kombe kohaselt andis rahvas neile teed. Kaitsetu Tiberius ja 300 tema poolehoidjat tapeti. Tapetud visati Tiberisse. Seda tehti tavaliselt ainult kurjategijate laipadega.

Gaius Gracchus püüdis jätkata oma venna tööd. Ka tema valiti rahvatribuuniks. Senati käsu peale tungisid sõjavägi ja relvastatud orjapidajad Gaiuse pooldajatele kallale. Tema pea eest lubati nii palju kulda, kui palju see kaalub. Rooma tänavatel toimunud kohutava veresauna läbi hukkus 3000 inimest. Nende hulgas oli ka Gaius Gracchus.

Ühismaade jaotamine katkestati, kuid kaheksakümmend tuhat inimest olid juba maad saanud. Varsti võeti vastu uus seadus, mis lubas maatükkide müümise ühispõllul. Talupoegade maad läksid nagu varemgi rikaste kätte.

5. Üleminek palgasõjaväele Roomas. Et täiendada sõjaväge, tuli väejuhtidel võtta sõjaväkke ka vaeseid. Nälgivate vaeste hulgas oli palju neid, kes olid valmis palga eest sõjaväes teenima.

II sajandi lõpul — I sajandi alguses e. m. a. tugevnes Rooma

sõjavägi uuesti. Kuid sõjaväe koosseis muutus. Ta koosnes põhiliselt palgasõduritest, kes olid valmis teenima seda, kes neile rikkalikumalt tasub.

VANA-KREEKA AJALOOLASE TEOSEST.

Mis sundis nimekat roomlast Tiberius Gracchust nõudma maa jaotamist talupoegadele?

Äärmise pahameelega rääkis Gracchus orjade tohutust hulgast, mis on sobimatu sõjaväeteenistuseks ning pole ustav ka oma isandatele. Ta tuletas meelde, kuidas Sitsiilia orjapidajad hiljuti kannatasid oma orjade pärast, kui raske, pikaajaline, pingeline ja ohtlik oli võitlus, mida tuli pidada ülestõusnud orjade vastu.

PLUTARHOSE POOLT KOOSTATUD TIBERIUS GRACCHUSE ELULOOKIRJELDUSEST.

Tiberius oli hädaohtlik ja võitmatu, kui ta ümbritsetuna rahvahulgast rääkis vaeste kaitseks: «Metsloomadel, kes hulguvad mööda Itaaliat, on koopad ja urud ööbimiseks. Inimestel aga, kes võitlevad ja surevad Itaalia eest, pole midagi peale õhu ja valguse. Neil pole alalist elukohtagi. Koos laste ja naistega elavad nad hulkurielu. Sõjamehed võitlevad ja surevad võõra rikkuse ja luksuse eest. Sõjameestel, keda nimetatakse kogu maailma valitsejaiks, pole tükikestki oma maad.»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks viisid Rooma vallutused Rooma sõjaväe nõrgenemisele?
2. Miks võeti maaseadus senati vastuseisust hoolimata siiski vastu?
3. Miks ebaõnnestus Gracchuste katse kindlustada Itaalia talupoegade seisundit?
4. Kuidas muutus Rooma sõjaväe koosseis II sajandi lõpul e. m. a.?
5. Mitu aastat möödus teise Puunia sõja algusest Tiberius Gracchuse valimiseni rahvatribuuniks?

§ 51. ORJADE ÜLESTÕUS SPARTACUSE JUHTIMISEL.
(Kaart nr. 10a.)

Meenuta! Kuidas võitlesid orjad Kreekas orjapidajate vastu (§ 35, p. 5)?

1. Ülestõusu põhjused ja algus. I sajandil e. m. a. suurenes orjade arv Roomas veelgi, kuid nende olukord jäi väljakannatamatult raskeks. See viis uute ülestõusudeni, millest kõige laialatuslikumaks kujunes suur orjade ülestõus *Spartacuse* juhtimisel.

Tõuke ülestõusuks andis gladiaatorite põgenemine *Capua* linna vanglast. Gladiaatorid valmistusid salaja ülestõusuks, kuid roomlased said sellest teada. Mitmekümnel gladiaatoril õnnestus lahti murda vangla uksed ja põgeneda. Nad varjasid end *Vesuuvi* mäe kaljusel tipul, mis oli tihedalt täis kasvanud metsikuid viinamarjapõõsaid.

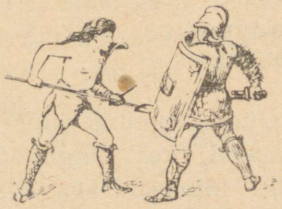

Joon. 140. Gladiaatorid.

Põgenikud valisid oma juhiks Spartacuse. Ta pärines Balkani poolsaare põhjaosast. Roomlased võtsid ta vangi. Põgenemiskatse eest anti ta gladiaatoriks. Spartacus paistis silma oma suure jõu, mõistuse ja vapruse poolest.

Algul koosnes gladiaatorite relvastus ainult keppidest ja kööginugadest. Julged mehed tungisid kallale orjapidajate mõisatele ja vooridele, haarasid endale vaenlase käest relvi. Spartacusega ühinesid ümberkaudsete mõisate orjad.

Värviline illustratsioon XIII. Ülestõusnud orjade kallaletung rooma sõjameestele. Peaaegu alasti ja halvasti relvastatud orjad tungisid kallale roomlaste sõjaväesalgale. Ootamatu ja julge kallaletung tõi neile edu — roomlaste vastupanu on põhiliselt juba murtud. Neli sõjameest võitlevad veel, kaitstes end kilpidega. Orjad loobivad neid kividega. Ülestõusnud relvastuvad tapetud roomlastelt võetud mõõkade ja odadega.

Tugev roomlaste väeüksus piiras orjade varjupaiga ümber. Roomlased hõivasid ainsa teeraja, mis viis kaljult alla. Nad mõtlesid, et nälg sunnib ülestõusnuid alla andma. Kuid orjad punusid viinamarjaväätidest pikad köisredelid ja laskusid öösel järsakust alla seal, kus roomlased ei pidanud laskumist üldse võimalikuks ega pannud seepärast valvetki välja. Ülestõusnud tungisid ootamatult roomlaste väesalgale kallale ja hävitasid selle.

2. Ülestõusnute sõjavägi — ähvardav jõud. Teated ülestõusnute edust kandusid üle kogu maa. Itaalia paljudest piirkondadest põgenesid Spartacuse juurde orjad, kes ei tahtnud enam kauem leppida oma saatusega.

73. aasta sügiseks e. m. a. kogunes Spartacuse juhtimise alla kümneid tuhandeid orje. Nende hulgas oli gallialasi, süürlasi, makedoonlasi ja paljudest teistest rahvustest inimesi. Sellest orjade massist, kus inimesed rääkisid erinevates keeltes ning sageli ei saanud üksteisest arugi, moodustas Spartacus Rooma sõjaväe eeskujul ühtse sõjaväe. Öösel ja päeval tagusid sepad ülestõusnute laagris relvi. Spartacus keelas talupoegade röövimise ja seadis oma sõjaväes sisse range distsipliini. Ülestõusnute sõjavägi muutus ähvardavaks jõuks.

3. Vabaduse künnisel. Spartacus tahtis orjad Itaalist välja viia, et igaüks neist võiks pöörduda tagasi oma kodumaale. Ta viis oma sõjaväe põhja poole. Teel purustasid orjad orjapidajate mõisaid.

Senat saatis ülestõusnute vastu mõlemad konsulid koos sõjaväega. Konsulid tahtsid orje ümber piirata ja hävitada, kuid Spartacus ei lasknud neil ühineda ning purustas nad.

Lahingutega läbisid ülestõusnud kogu Itaalia lõunast põhja ning jõudsid Poo jõe orgu. Ainult Alpi mäed eraldasid veel orje vabadusest. Kuid ülestõusnute laagris algasid tülid. Paljud orjad ei tahtnud Itaaliast lahkuda ja nõudsid sõjakäiku Rooma vastu. Spartacus pöördus tagasi lõunasse.

4. Ülestõusnud lõksus. Kui orjapidajad said teada, et Spartacuse väed liiguvad tagasi lõuna poole, valdas neid kohutav hirm. Kiiresti kogusid nad suure sõjaväe, kuhu astusid ka paljud orjapidajad. Selle sõjaväe juhatajaks määrati rikas orjapidaja *Crassus*. Senat kutsus kiiresti tagasi oma sõjaväed Hispaaniast ja Balkani poolsaarelt.

Spartacus nägi, et tal ei jätku jõude Rooma piiramiseks, ja viis oma sõjaväe Lõuna-Itaaliasse. Crassuse sõjavägi tõkestas tal tee. Kuid orjad purustasid nende teel seisvad kaks leegioni. Roomlastel oli Spartacuse ees niivõrd suur hirm, et mõnikord tarvitses ainult ülestõusnutel läheneda, kui juba terved Rooma kuulsusrikka sõjaväe üksused põgenesid.

Spartacus viis oma väed Apenniini poolsaare kagupoolsele neemele. Ta tahtis pääseda Sitsiiliasse, et organiseerida seal

orjade ülestõusu. Piraadid, kes lubasid ülestõusnuid üle väina viia, petsid neid. Orjad ehitasid parved, kuid torm paiskas need laiali. Sitsiilia oli ülestõusnutele nii lähedal, kuid neil ei õnnestunud sinna pääseda.

Crassus ei söandanud kallale tungida Spartacuse sõjaväele, kuid ta võttis enda alla maakitsuse, mis ühendas neeme ülejäänud Itaaliaga. Roomlased kaevasid kraavi ja tegid valli maakitsuse kogu laiuse ulatuses. Lõksu surutud orje ähvardas nälg.

5. «Parem surm mõõga kui nälja läbi.» Pöördudes oma sõjameeste poole, ütles Spartacus, et parem on surra mõõga kui nälja läbi. Ta innustas oma sõjamehi ja viis nad ühel tormisel talveööl rünnakule Crassuse kindlustuste vastu. Orjad täitsid ühe kraavi hagudega, vallutasid valli ja pääsesid lõksust.

Ülestõusnute hulgas algasid uuesti hukutavad lahkhelid. Osa orje polnud rahul sellega, et Spartacus keelas elanikkonna röövimise. Nad eraldusid ülejäänud sõjaväest. Crassus tungis Spartacusest eraldunud orjadele ootamatult kallale ja tappis nad kõik.

Samal ajal maabusid Itaalias Balkani poolsaarelt ärakutsutud leegionid ja Hispaaniast lähenes sõjavägi *Pompeiuse* juhtimisel. Et vältida Rooma sõjavägede ühinemist, liikus Spartacus Crassusele vastu.

6. Viimane lahing. 71. aastal e. m. a. toimus viimane lahing Spartacuse sõjaväe ja roomlaste vahel. Lahingus püüdis Spartacus Crassuse juurde läbi murda, et teda tappa ja sellega Rooma sõjaväge juhita jätta. Tema võimsate hoopide all langesid kaks vaenlase komandöri. Üks roomlane, kes nähtavasti ei julgenud võidelda Spartacusega silm silma vastu, haavas teda selja tagant odaga reide. (See moment on kujutatud joonisel 141.) Haavatud Spartacus ei taganenud sammugi. Ta jätkas võitlemist, laskudes ühele põlvele.

Roomlaste tunnistuse järgi võitlesid ülestõusnud väga mehiselt, kuid jõudude ülekaal oli vaenlase poolel. Lahkhelidest nõrgestatud orjade sõjavägi purustati. Roomlased piirasid Spartacuse sisse ja raiusid ta tükkideks. Isegi ta laipa ei õnnestunud lahinguväljalt üles leida. Sõjaväe riismed hajusid laiali.

Kohalejõudnud Pompeiuse leegionid hävitasid orje, kes olid lahingus ellu jäänud. Vangivõetud orjad löödi roomlaste poolt risti. Kuus tuhat posti surevate orjadega seisis Capuast Rooma viiva tee ääres.

Värviline illustratsioon XIV. Orjade hukkamine. Surmamõistetud orjad löödi tavaliselt risti. Orja käed ja jalad seoti põikpuu külge. Posti üks ots kaevati maasse. Posti külge kinnitatud inimene suri aeglase ja piinarikka surma kätte põletava päikese all.

Rooma orjanduslik riik täitis ka seekord, kuigi suure vaevaga, oma põhilise ülesande — surus maha orjade ülestõusu. Sel ajal olid tema käsutuses veel tohutud jõud.

Lepitamatu võitlus kahe klassi — orjade ja orjapidajate vahel toimus kõigis vanaaja riikides. Roomas, kus orjanduslik kord saavutas suurima arengu, omandas orjade võitlus eriti laia ulatuse ning oli erakordselt äge ja visa.

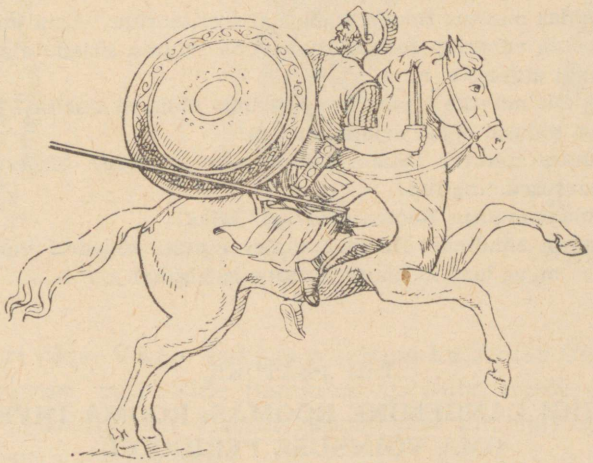

Joon. 141. Haavatud Spartacus.
Pompeii linnas asuva seinamaali järgi.

V. I. Lenin hindas kõrgelt orjade ülestõusu ja Spartacust ennast. Ta ütles: «*... Spartacus oli ühe kõige suurema orjade ülestõusu üheks kõige silmapaistvamaks kangelaseks.*»

Kuigi orjade ülestõus Spartacuse juhtimisel lõppes lüüasaamisega, hirmutas ta siiski orjapidajaid kohutavalt. Isegi kümneid aastaid hiljem meenutasid nad seda värinaga ja kartsid uusi ülestõuse. Pärast ülestõusu püüdsid orjapidajad veelgi enam tugevdada Rooma riiki, mis kaitseks neid orjade ülestõusude eest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised olid orjade ülestõusu põhjused? Mis andis tõuke ülestõusuks?
2. Näita kaardil Spartacuse sõjaväe liikumist. Leia koht, kus hukkusid Spartacuse vägedest eraldunud orjad.
3. Kuidas iseloomustas V. I. Lenin Spartacust?
4. Too näiteid ülestõusnute mehisuse ja Spartacuse kui ülestõusu juhi väljapaistvate võimete kohta.
5. Miks lõppes ülestõus lüüasaamisega?
6. Mitu aastat möödus teise Puunia sõja lõpust Spartacuse ülestõusu alguseni?

Küsimusi ja ülesandeid XII peatüki kordamiseks.

1. Millised muudatused toimusid Roomas III sajandi algusest e. m. a. kuni I sajandi keskpaigani e. m. a.?
   a) Kuidas muutus Rooma vabariigi territoorium? Leia kaardil nr. 10 Rooma vabariigi territoorium enne Puunia sõdade algust ja I sajandi alguses e. m. a.
   b) Kuidas muutus orjade arv ja nende olukord Itaalias? Millist võitlust pidasid orjad orjapidajatega?
   c) Kuidas muutus Itaalia talupoegade olukord? Millest olid need muutused tingitud?
   d) Kuidas muutus Rooma sõjavägi? Miks?
2. Missugust sündmust Roomas, alates Puunia sõdadest kuni I sajandi keskpaigani e. m. a., loed sa kõige tähtsamaks? Miks?

XIII PEATÜKK.

VABARIIGI LANGEMINE ROOMAS. ROOMA IMPEERIUM OMA VÕIMSUSE PERIOODIL.

§ 52. CAESARI VÕIMU KEHTESTAMINE ROOMAS.

(Kaart nr. 10.)

1. Väejuhtide osa tugevnemine Roomas. Orjade ülestõus 73.—71. aastal e. m. a. oleks peaaegu hävitanud orjapidajate võimu Roomas. Ülestõusu mahasurumine õnnestus ainult väepealikutel, kelle käsutuses olid tugevad sõjaväed.

Oma peamist tuge võitluses orjadega nägid orjapidajad võimsas sõjaväes. Kuid I sajandil e. m. a. käsutasid Roomas sõjaväge mitte niivõrd konsulid ja senat, kuivõrd väepealikud, kes said kuulsaks võitudega ning olid helded oma sõjameeste vastu. Palgasõdurid allusid ainult oma väepealikule, kellelt nad said tasu sõja-

väeteenistuse eest ja osa haaratud sõjasaagist. Väepealikud võisid kasutada neile alluvat sõjaväge mitte üksnes sõjaks naaberriikidega, vaid ka võitluseks oma vastastega Rooma vabariigis endas.

Paljud orjapidajad tahtsid kehtestada Roomas võimsa väejuhi võimu. Nad lootsid, et energiline väejuht suudab paremini kui konsulid ja senat tugevdada nende võimu rõhutute üle. Sobivaks inimeseks sellele kohale osutus Pompeius, kes õiendas halastamatult arveid orjadega 71. aastal e. m. a.

Väejuht. Noorem komandör. Leegionär.

Joon. 142. Rooma sõjamehed I sajandist e. m. a.

2. Caesari tõus. Võimu hakkas taotlema ka *Julius Caesar,* kes pärines nimekast patriitside perekonnast. Juba noorena unistas ta võimust ja kuulsusest. Caesari kõned olid kuulsad ebatavalise selguse ja veenvuse poolest.

Kuigi aristokraat Caesar põlgas rooma kehvikuid, tahtis ta neid kasutada oma eesmärkide saavutamiseks. Püüdes võita kehvikute poolehoidu, korraldas ta neile gladiaatorite võitlusi ja nõudis vaestele tasuta leiva andmist. Caesar valiti konsuliks, aga aasta hiljem määrati ta Gallia asevalitsejaks.

Gallia võttis enda alla Põhja-Itaalia ja kaasaegse Prantsusmaa territooriumi. Caesari nimetamise ajal Gallia asevalitsejaks oli Rooma vallutanud ainult Gallia lõunaosa.

Caesar alustas sõda gallialaste vastu, et alistada kogu nende maa.

Sõda kestis kaheksa aastat. Gallialased võitlesid vapralt oma sõltumatuse eest. Kuid nad olid jagunenud paljudeks hõimudeks

ega osanud ühineda võitluseks vallutajate vastu. Roomlased alistasid kogu Gallia, võtsid sadu tuhandeid sõjavange ja muutsid nad orjadeks. Nad riisusid paljaks gallialaste pühakojad, kus hoiti jumalatele ohvriks toodud kulda. Haaratud sõjasaagi arvel suurendas Caesar oma sõjameeste tasu kahekordseks ja kinkis neile orje.

Värviline illustratsioon XV. Rooma sõjavägi I sajandil e. m. a. Leegion asus laagrist sõjakäigule. Leegioni ülem sõidab ratsa. Ühe sõjaväeüksuse komandör sammub oma sõjameeste ees. Leegioni ees veetakse heitemasinaid. Nende järel kannab karunahas lipukandja leegioni lippu — hõbedast kotkast lipuvardal. Eemal tasandikul asub kindlustatud laager. Roomlased ehitasid igaks öiseks peatuseks laagri. Kui väsinud sõjamehed pärast lahingut või päevateekonda ka polnud, kaevasid nad siiski laagri ümber kraavi, tegid valli ning seadsid vallile okstest ja teivastest tõkked. Teibaid kandsid leegionärid oma seljas. Laagri keskel on väejuhi suur telk. Paremal pool künkal asub roomlaste vahitorn.

3. Võimu haaramine Caesari poolt. Pärast Gallia vallutamist oli Caesaril tugev ja ustav sõjavägi, väljapaistva väejuhi kuulsus ja tohutud rikkused.

49. aastal e. m. a. liikus Caesar oma sõjaväega Rooma peale. Senat, keda see tabas ootamatult, tegi Rooma vabariigi vägede juhatamise ülesandeks Pompeiusele.

Pompeiuse käsutuses oli rohkem leegione kui Caesaril, kuid tema sõjavägi oli eri provintsides laiali paisatud. Pompeius sõitis kiiresti Roomast Balkani poolsaarele sõjaväge koguma.

Rooma vaesed, kes lootsid, et Caesar muudab nende olukorra kergemaks, asusid Caesari poolele. Kahe kuuga kehtestas Caesar ilma vastupanuta oma võimu Roomas ja kogu Itaalias.

Pompeius oli jõudnud Balkani poolsaarel koguda suure sõjaväe, kuid Caesari lahingutes karastunud leegionid purustasid Pompeiuse poolt kogutud sõjaväe täielikult. Pompeius põgenes, kuid tapeti varsti. Ent Caesaril leidus teisigi vastaseid. Sõjad tema ja ta vaenlaste vahel kestsid veel kolm aastat.

4. Caesar — Rooma käskija. Võitnud oma vastased, pöördus Caesar tagasi Rooma. Ta omandas piiramatu võimu. Senat täitis kuulekalt võimsa väejuhi käske. Caesar nimetas end *imperaatoriks*. Sõna «imperaator» tähendas ladina keeles «käskijat». Nii nimetati sõja ajal väejuhte. Caesar hakkas kandma seda nime mitte ajutiselt, vaid alaliselt.

Kõikvõimsale imperaatorile avaldati austust nagu keisrile. Ta istus kullast ja elevandiluust tugitoolil, mis sarnanes keisritrooniga. Müntidel oli tema portree, ta raidkuju asetati kõrvuti jumalate kujudega. Caesar tahtis ennast keisriks kuulutada, kuid kartus rahva pahameele ees hoidis teda sellest tagasi.

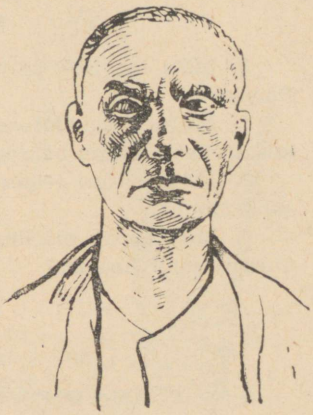

Joon. 143. Julius Caesar *Rooma büst.*

5. Caesari surm. Mõned senaatorid ei olnud rahul Caesari ainuvõimuga. Nad sepitsesid *vandenõu* Caesari vastu. Vandenõu eesotsas seisis *Brutus* — rikas ja nimekas Rooma orjapidaja.

44. aastal e. m. a. piirasid *vandenõulased* senati istungi ajal Caesari ümber. Tõmmanud välja riiete alla peidetud pistodad, lõid nad talle üle kahekümne haava, millesse ta sealsamas suri.

Vandenõulased teatasid rahvale, et taastatakse kõik Rooma vabariigi seadused ja tavad. Seekord lõppes katse kehtestada Roomas püsivat ainuisikulist võimu ebaõnnestumisega.

*

PLUTARHOSE POOLT KOOSTATUD CAESARI ELULOOKIRJELDUSEST.

Sõjakäigul Rooma vastu tuli tal ületada väike Rubico jõgi, mis oli piiriks Gallia ja Rooma vabariigi vahel. Piiri ületamine sõjaväega tähendas avaliku sõja alustamist Rooma vabariigi vastu. Peatanud veoki, mõtles Caesar kaua nii ühe kui teise otsuse üle. Lõpuks heitis ta endast kõik kõhklused. Astudes julgelt vastu tulevikule, ütles ta: «Liisk on langenud!» — ja liikus edasi, et ületada piiri.

Väljendus *«ületada Rubico»* tähendab söandada ette võtta ohtlikku sammu, millest ei saa enam taganeda.

Saavutanud Väike-Aasias ühe oma vastase üle kiire ja kerge võidu, saatis Julius Caesar senatile sellest teate, mis koosnes vaid kolmest sõnast: *«Tulin, nägin, võitsin»*, ladina keeles — «Veni, vidi, vici». (Kus räägiti nii lühidalt? Kuidas võib nimetada sellist kõnet?)

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks soovisid paljud orjapidajad väepealiku võimu kehtestamist Roomas?
2. Millised muudatused Rooma sõjaväes II sajandi lõpul e. m. a. valmistasid ette võimu haaramist Caesari poolt?
3. Mille poolest erines Caesari võim pärast võitu oma vastaste üle konsuli võimust?
4. Mitu aastat möödus Spartacuse ülestõusu lõpust võimu haaramiseni Caesari poolt Roomas?

§ 53. ROOMA IMPEERIUM OCTAVIANUS AUGUSTUSE JA TEMA JÄRGLASTE AJAL.

(Kaart nr. 10.)

M e e n u t a! Mida nimetatakse vabariigiks (§ 45, p. 1)? Mida nimetatakse monarhiaks (§ 41, p. 3)?

1. Vabariiklaste lüüasaamine. Vandenõulased, kes tapsid Caesari, ei leidnud toetust Rooma elanikkonna hulgas. Vähe oli neid, kes tahtsid kaitsta vabariiki, kus võim kuulus käputäiele nimekatele perekondadele.

Caesari leegionärid tahtsid purustada vandenõust osavõtjaid. Vandenõulased sõitsid Itta. Nad kogusid Makedoonias sõjaväe ja valmistusid liikuma Itaaliasse.

Caesari leegionäridel kerkisid esile uued juhid. Üheks neist oli Caesari endine abiline *Antonius,* kogenud väejuht, hiiglasliku kasvu ja vägilasjõuga inimene. Teiseks oli Caesari noor sugulane — *Octavianus,* kes oli haiglane ja põdur. Octavianusel puudusid väejuhi võimed, kuid ta oli kaval, ettevaatlik ja oskas valida andekaid abilisi.

Antonius ja Octavianus vihkasid teineteist, kuid ühinesid võitluseks *vabariiklaste*[1] vastu. Nad viisid väed Rooma ja õiendasid julmalt arveid oma vastastega. Nende käsul tapeti mitu tuhat inimest.

Antonius ja Octavianus viisid sõjaväe Makedooniasse. Lahingus purustati vabariiklaste sõjavägi. Sõjaväe riismed läksid üle vaenlase poolele. Brutus tappis enda mõõgaga.

[1] *Vabariiklased* — vabariigi pooldajad.

2. Võitlus võimu pärast Antoniuse ja Octavianuse vahel. Antonius ja Octavianus jaotasid omavahel Rooma riigi valitsemise. Antonius valitses idapoolseid provintse ja elas Aleksandrias, ümbritsetuna kuninglikust luksusest. Octavianus elas Roomas ja valitses riigi lääneosa.

Antonius tahtis end kuningaks kuulutada. Ka Octavianus taotles oma ainuvõimu kehtestamist Rooma riigis. Nad valmistusid mõlemad sõjaks. 31. aastal e. m. a. koondas Antonius oma armee ja laevastiku *Aktioni* neeme juurde Balkani poolsaare läänerannikul.

Aktioni juures toimunud merelahingus saavutas Octavianuse sõjalaevastik võidu. Antonius lahkus oma sõjaväe juurest ja sõitis laeval Aleksandriasse. Ilma juhita jäänud armee andis alla.

Octavianuse sõjavägi vallutas peaaegu ilma vastupanuta Egiptuse. Antonius lõpetas oma elu enesetapmisega. Egiptus muudeti Rooma provintsiks.

Joon. 144. Octavianus Augustus, kujutatud äikesejumal Jupiterina. *Rooma raidkuju.*

3. Impeeriumi kehtestamine Roomas. Octavianus kartis, et kuningavõimu kehtestamine kutsub esile roomlaste rahulolematuse. Seepärast säilitas ta kõik Rooma vabariigi tavad ja ametikohad. Ent sõjalisele jõule tuginedes valitses Octavianus ainuisikuliselt Rooma riiki **30. aastast e. m. a.** kuni oma surmani **14. aastal m. a. j.**

Octavianus kihutas senatist välja temale vaenulikud senaatorid. Kui üks roomlane tahtis saada konsuliks Octavianuse tahte vastaselt, heideti ta vanglasse, kus ta ka suri.

Mitte keegi ei julgenud Octavianusele vastu rääkida. Rahvakoosolek valis kõrgematele ametikohtadele kas Octavianuse enda

Joon. 145. Imperaator Traianuse sammas. Sammas ehitati imperaatori poolt saavutatud võidu auks. Samba kõrgus võrdub peaaegu seitsmekorruselise maja kõrgusega. Samba tipus oli Traianuse kuju.

või temale meelepärased isikud. Konsulid ja rahvatribuunid täitsid ta käske vastuvaidlematult. Senatis võttis ta esimesena sõna ja kõik senaatorid võtsid alandlikult vastu talle meelepärased otsused.

Octavianusel oli imperaatori tiitel. Senat andis talle nimeks *Augustus*, mis tähendab «püha».

Kuigi Augustuse ajal säilisid vabariiklikud asutused, oli vabariik tegelikult hävitatud. Seda asendas monarhia. Rooma monarhiat nimetatakse **impeeriumiks,** ta valitsejaid aga *imperaatoriteks.*

Augustuse poolt kehtestatud valitsemiskord säilis ka pärast tema surma. Roomat valitsesid üksteise järel imperaatorid, kes said võimu kas pärimise teel või kes haarasid selle sõjaväe abil.

Mitte ainult Rooma, vaid ka provintside orjapidajad toetasid imperaatorite võimu. Nad nägid, et võimas impeerium kindlustab ustavalt nende võimu orjade ja vaeste üle.

4. Rooma impeeriumi viimased vallutused. Impeeriumi kehtestamine tugevdas Rooma orjanduslikku riiki. Imperaatorid, kelle käsutuses olid suured sõjaväed, surusid maha rõhututе ülestõuse impeeriumis endas ja juhtisid uusi vallutussõdu. (Leia kaardil nr. 10 Rooma vallutused impeeriumi ajal.)

Aastail **115—116** [1] vallutasid imperaator *Traianuse* väed Mesopotaamia ja jõudsid Pärsia laheni. Mitte kunagi varem polnud Rooma leegionid liikunud nii kaugele itta. Traianus valmistus sõjaretkeks Indiasse, kuid armee tagalas puhkesid alistatud rahvaste ülestõusud ning Traianus oli sunnitud edasised vallutused lõpetama.

[1] Kui aastaarvule ei järgne vastavat märget, siis on tegemist aastaarvuga meie ajaarvamise järgi.

Värviline illustratsioon XVI. Rooma imperaatori triumf. Ees lähevad nimekad vangid, kes on kettidega aheldatud üksteise külge. Vangide keskel on naine, surnud laps kätel. Vangide järel sammuvad liktorid ja trompetipuhujad. Imperaator sõidab läbi triumfivärava. Ori hoiab tema pea kohal kullast pärga. Kaugemal asub amfiteater Colosseum. (Triumfi kirjeldus on toodud § 50.)

Traianuse vallutusretke nurjumine Aasiasse tegi lõpu Rooma vallutussõdadele. Imperaatoril, kes valitses pärast Traianust, tuli loobuda peaaegu kõigist vallutatud aladest Aasias, sest nende säilitamiseks ei jätkunud sõjaväge. Kuid Rooma impeerium oli küllalt võimas, et säilitada oma võimu varem alistatud rahvaste üle Euroopas, Aasias ja Aafrikas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugune tähendus oli sõnal «imperaator» algselt ning kuidas see hiljem muutus?
2. Tõesta, et Octavianuse valitsemisajal kehtestati Roomas monarhia.
3. Miks toetasid orjapidajad imperaatori võimu Roomas?
4. Näita kaardil nr. 10, millised territooriumid liideti Roomaga impeeriumi ajal. Millal saavutas Rooma riigi territoorium suurima ulatuse?
5. Mitu aastat valitses Octavianus Augustus ainuisikuliselt Roomas? Mitu aastat tagasi algas tema valitsemisaeg? Mitu aastat tagasi see lõppes?

XIV PEATÜKK.

ROOMA ELU-OLU JA KULTUUR IMPEERIUMI ALGUSES.

§ 54. ORJAPIDAJATE JA KEHVIKUTE ELU-OLU ROOMAS I—II SAJANDIL.

Meenuta! Missugune oli patriitside elu-olu Rooma eksisteerimise esimestel sajanditel (§ 44, p. 4)? Miks laostusid Itaalia talupojad (§ 50, p. 1)?

1. Orjapidajate elu-olu I—II sajandil. Rooma küngastel seisid rikaste orjapidajate lossid, mida ümbritsesid varjurikkad pargid. Lossis oli palju tube. Tubade seinad olid kaetud joonistustega. Laed toetusid marmorist sammastele. Lossi kaunistasid pronksist, elevandiluust ja marmorist kujud. Põrandad kaeti *mosaiigiga*[1]. Suure saali keskel asuvas basseinis oli purskkaev.

[1] *Mosaiik* — erivärvilistest klaasi-, kivi-, puu- jne. tükikestest koostatud pilt või ornament.

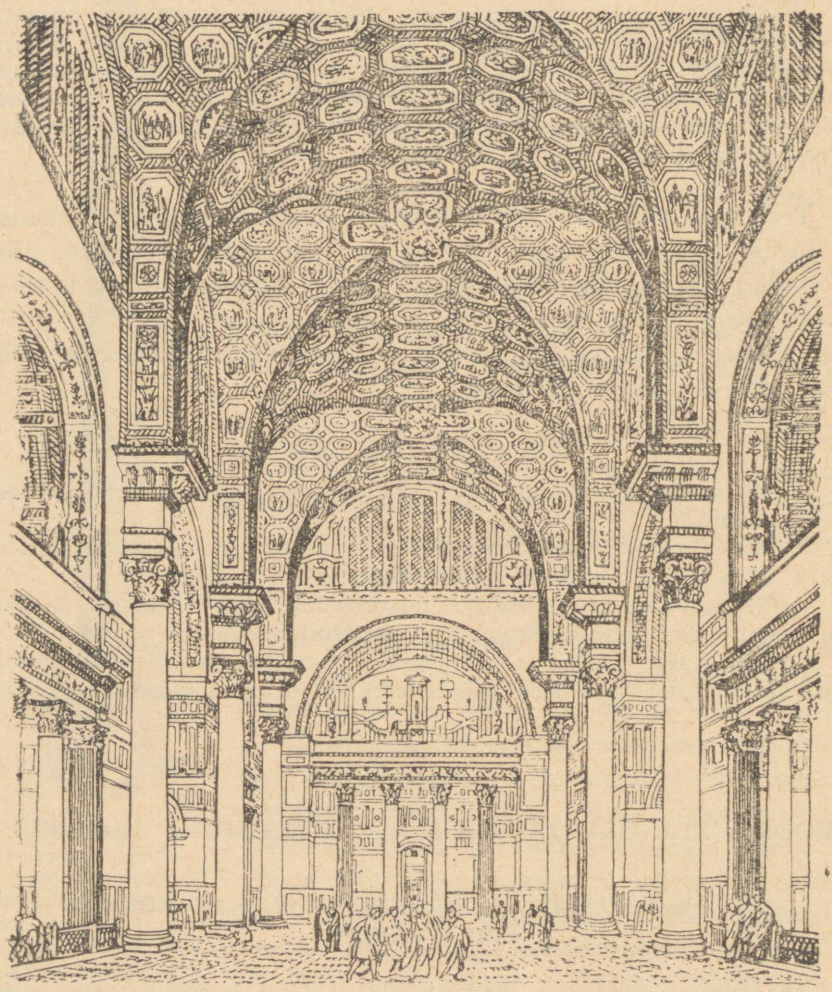

Joon. 146. Termid Roomas. *Rekonstruktsioon.*
Termides olid marmorist basseinid sooja ja külma veega, lugemissaalid ning saalid spordiga tegelemiseks.

Pidustuste ajaks muretseti orjapidajatele teistest provintsidest elusaid kalu veega täidetud tünnides, toodi kummalisi vilju Aafrikast ja Aasiast.

Suure osa oma ajast veetsid orjapidajad luksuslikes saunades — *termides* (joon. 146).

Rikast roomlast teenisid sajad orjad. Tänaval kandsid orjad teda kandetoolil (värviline illustratsioon XVII). Ketikoera asemel istus välisukse juures ori-uksehoidja, kes oli needitud ketiga seina külge. Orjade hulgas oli arste, muusikuid ja kunstnikke. Palju oli kreeklastest orje, kes olid sageli palju haritumad kui nende peremehed.

2. Kreeka mõju Roomas. Kreeka kultuur avaldas suurt mõju Rooma orjapidajate elu-olule ja kogu rooma kultuurile.

Itaalia lõunaosas asunud kreeka kolooniate kaudu tutvusid roomlased kreeka keele, teaduse ja kunstiga. Võttes aluseks kreeka kirja, koostasid nad oma, nn. *ladina* tähestiku. Roomlased hakkasid kummardama «Olümpose jumalaid», muutes ainult nende nimed. Nii nimetasid nad Zeusi *Jupiteriks*. (Mõtle, millist jumalat nimetasid roomlased Vulkaaniks. Vt. § 28, p. 2.)

Kreeka mõju tugevnes Roomas eriti pärast Kreeka vallutamist roomlaste poolt II sajandil e. m. a. Vallutajad-roomlased õppisid võidetud kreeklastelt ja jäljendasid neid.

Roomlased vedasid Kreekast välja palju raidkujusid, maale ja teisi kunstiteoseid. Kreeka arhitektid, skulptorid ja kunstnikud töötasid rikaste roomlaste tellimise peale. Roomas tõlgiti kreeka kirjanike teoseid ladina keelde. Suursugused rooma noormehed sõitsid õppima Kreeka kuulsatesse koolidesse.

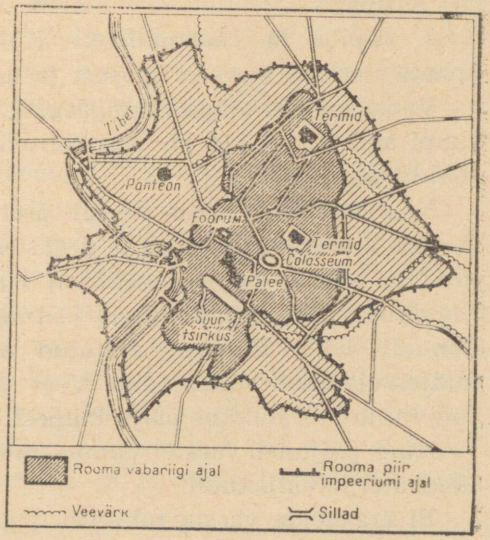

Joon. 147. Rooma linna plaan. (Selgita, mille jaoks olid määratud plaanil märgitud ehitused.)

3. Vaatemängud Roomas. Paljudes Rooma linnades ehitati Kreeka eeskujul teatreid.

Roomlaste armastatuimateks vaatemängudeks olid gladiaatorite võitlused ja hobuste võidusõidud.

Impeeriumi ajal muutusid gladiaatorite võitlused veel suurejoonelisemateks kui nad olid olnud vabariigi ajal.

Augustuse käsul kaevati Rooma lähedusse järv, kuhu toodi kolmkümmend suurt ja palju väikesi merelaevu. Järvel korraldati tõeline merelahing, millest võttis osa ligi 3000 inimest.

I sajandi teisel poolel ehitati Roomas imperaatori käsul hiiglasuur amfiteater — *Colosseum,* mis mahutas kuni 90 000 pealtvaatajat. (Colosseumi varemed on kujutatud lk. 179.)

Pärast ühte õnnestunud sõjaretke korraldas Traianus pidustused, mis kestsid 123 päeva. Gladiaatorite võitlustest võttis osa 10 000 inimest. Amfiteatrite areenidele lasti 11 000 metsloomа.

Hobuste võidusõitudeks ehitati tsirkustesse hipodroome. Et sõita ringi ümber suure rooma tsirkuse areeni, tuli läbi sõita ligi kilomeeter. Ümber areeni tõusid astmetena pealtvaatajate istekohad.

Areenil kihutasid neli hobust, kes olid rakendatud sõjavankrite ette. Neid juhtisid sõjavankritel seisvad kutsarid, kes olid riietatud eredavärvilistesse rõivastesse. Harva lõppesid sellised võistlused ilma õnnetusjuhtumiteta. Sageli lõppesid need kutsarite surmaga.

4. «Leiba ja vaatemänge!» Kõrvuti pillava luksusega võis kohata Roomas äärmist vaesust ja haletsemisväärset viletsust.

Vabariigi ajal alanud talupoegade laostumine jätkus ka impeeriumi ajal. Laostusid ka käsitöölised. Kogu Itaaliast valgus vaeseid Rooma.

Nad virelesid linna serval asetsevate viie-kuuekorruseliste majade kitsastes ruumides ja urgastes. Tänavad majade vahel olid niivõrd kitsad, et päikesekiired sinna peaaegu ei tunginudki. Elanikud viskasid igasuguseid jäätmeid otse tänavale. Majades oli kohutav lehk. Halvasti ehitatud majad varisesid sageli kokku, mattes elanikud rusude alla. Veel sagedamini puhkesid tulekahjud, mille läbi hukkus palju inimesi.

Kuid paljudel vaestel polnud mingit elamut ning nad ööbisid tänavatel ja väljakutel.

Et ära hoida vaeste rahutusi, jagasid imperaatorid neile leiba

ja raha. I sajandil sai üle 200 000 inimese riigilt tasuta leiba. Sajad vaesed tunglesid rikaste orjapidajate losside juures, lootes saada almuseid.

Rooma vaesed, keda sunnitud jõudeolek ja orjapidajate armuannid demoraliseerisid, ei tahtnud töötada. Mitte ainult orjapidajad, vaid ka vaesed pidasid tööd orjade tegevuseks ja vabale inimesele alandavaks. Nad nõudsid imperaatorilt «leiba ja vaatemänge».

Orjade töö, mis rikastas orjapidajaid, laostas rooma talupoegi ja käsitöölisi. Järjest rohkem tekkis Itaalias maata ja elamuta vaeseid, kes elasid imperaatorite ja teiste orjapidajate armuandidest. (Almuste jaotamisest vaestele jutustab kirjalik mälestusmärk lk. 228—229.)

POMPEII LINNA VÄLJAKAEVAMISED.

Vana-Itaalia elu-olu ja kultuuri tundmaõppimiseks oli suur tähtsus *Pompeii* linna väljakaevamistel.

Pompeii linn asus Vesuuvi vulkaani lähedal. Vesuuvi peeti kustunud vulkaaniks. I sajandi teisel poolel hakkas vulkaan ootamatult purskama. Kraatrist lendas välja tohutul hulgal kuuma tuhka, mis langes Pompeii linnale, mattes selle ligi 10 meetri paksuse tuhakihi alla. Suurem osa elanikkonnast jõudis põgeneda. Linna jäänud inimesed, sealhulgas keldritesse suletud orjad, hukkusid.

Tuha alla jäi ka kuulus rooma õpetlane *Plinius*, kes jälgis vulkaani purset ning ei tahtnud minna ohutusse kaugusesse.

XVIII sajandil alustati Pompeii väljakaevamistöid. Praegu on suurem osa linnast tuha alt vabastatud, on välja kaevatud tänavad, elumajad, teater, termid, saunad, tsirkus ja templid. Majade seintel on säilinud kirjad, mis teatavad elanikele teatrietendustest ja gladiaatorite võitlustest. Rikaste majades on säilinud mosaiikpõrandad, nõud ja joonistused seintel. Rikka *liigkasuvõtja* [1] majast leiti rohkem kui saja inimese võlakirjad, kes olid saanud temalt raha võlgu. Toiduained, inimeste ja loomade kehad kõdunesid,

[1] *Liigkasuvõtja* — inimene, kes laenab tingimusel, et võlgnik tasub koos võlaga talle suure juurdemaksu.

Joon. 148. Siseõu rikka orjapidaja majas Pompeiis. Ümber õue asuvad lahtised portikused rooma ja kreeka raidkujudega.

kuid nende kohale tekkisid kõvastunud tuhas tühemed. Valanud tühemed kipsiga täis, said arheoloogid kõdunenud kehade ja esemete täpsed jäljendid.

Rändur, kes sõidab praegu Pompeiisse, võib näha seda sellisena, nagu see oli I sajandil. Jääb mulje, nagu oleksid elanikud just äsja lahkunud linnast.

Väljakaevamiste materjalide põhjal kujutas kunstnik maalil (värviline illustratsioon XVII), missugune oli elu Pompeiis.

Värviline illustratsioon XVII. Tänav Pompeiis. Mööda kitsast tänavat kannavad orjad kandetooli, millel pooleldi lamades istub rikas linnaelanik. Vasakul, ristteel asub purskkaev, mis saab vett veevärgitorude kaudu. Veidi eemal arutab rühm mehi maja seinale kirjutatud teadaannet gladiaatorite võitluse kohta. Pompeiis, nagu teisteski Rooma linnades, oli suur amfiteater. Paremal jaotatakse leiba vaestele, kes elavad orjapidajate armuandidest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest erines suursuguste roomlaste elu impeeriumi ajal patriitside elust Rooma linna eksisteerimise esimestel sajanditel?
2. Miks oli Roomas nii palju inimesi, kes ei teinud tööd? Selgita, mida tähendab väljendus «leiba ja vaatemänge». Meenuta, mida nõudsid vaesed Gracchuste ajal.
3. Mis oli roomlaste armastatuimaks vaatemänguks? Mis oli ühist Rooma ja Kreeka vaatemängudes? Mille poolest nad erinesid?
4. Milles väljendus Kreeka mõju Roomas?

§ 55. TEHNIKA JA KUNST ROOMAS.

1. Rooma veevärgid. I—II sajandil oli Roomas üle miljoni elaniku. Rooma ja teised suured impeeriumi linnad vajasid palju vett.

Roomlased otsisid mägedes üles allikad. Siit juhtisid nad *veevärgi* väikese, kuid ühtlase kallakuga linna poole. Et luua sellist kallakut, ehitati kõrgematel kohtadel maa sisse torud, aga madalamatel kohtadel ehitati kivist sillad (joon. 149). Mööda torusid

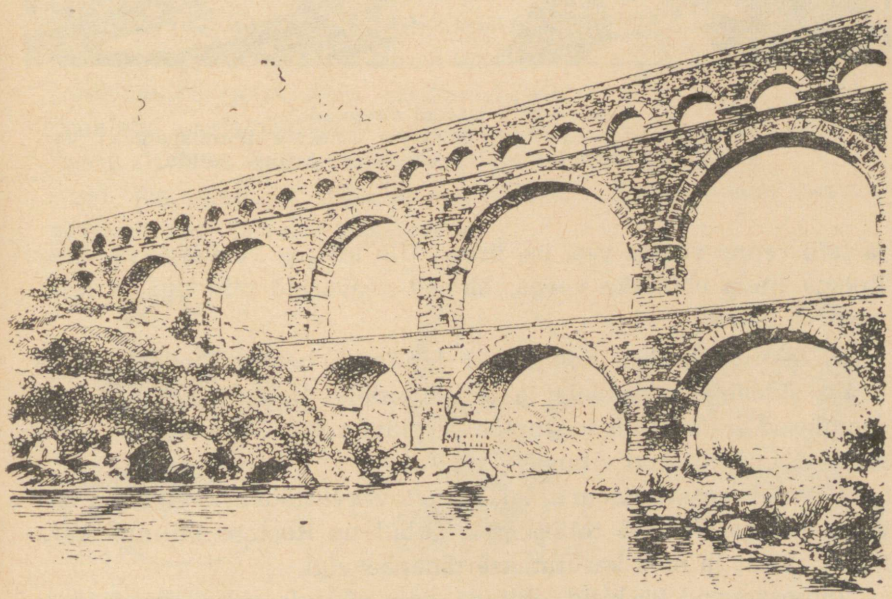

Joon. 149. Rooma võlvsild praeguse Prantsusmaa lõunaosas. Silda läbis veevärk. Vesi voolas mööda lahtist renni. Silla kõrgus jõe veepinnast oli ligi 50 m.

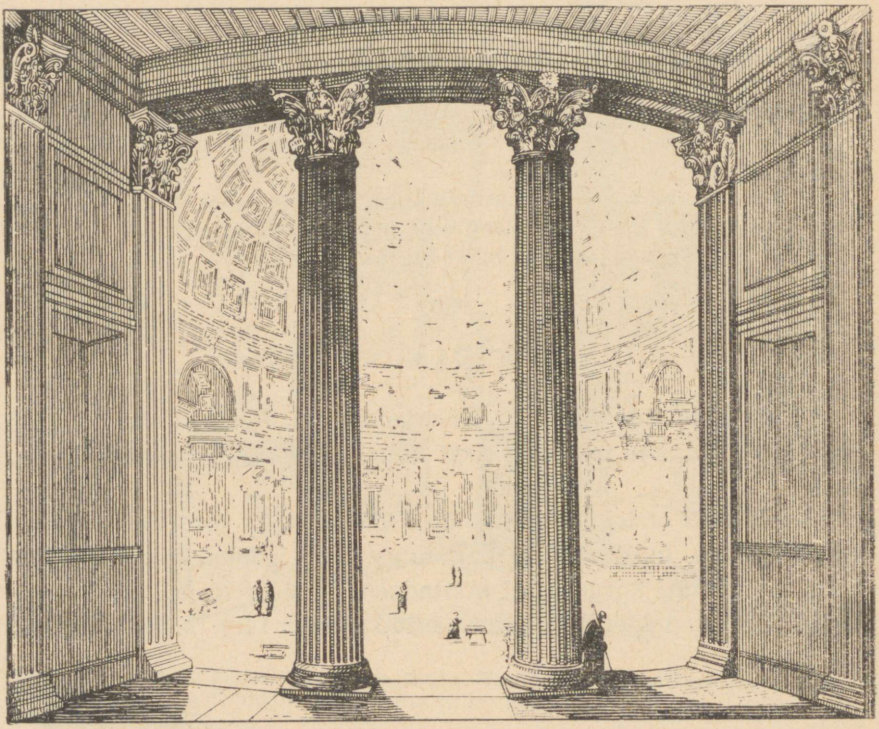

Joon. 150. Panteoni sisevaade.
Tänapäeval on Panteon Itaalia väljapaistvate inimeste matmispaigaks. Valgus langeb hoonesse kupli keskel oleva avause kaudu.

ja laiu renne voolas vesi ise linna. Üle kümne veevärgi varustas Rooma linna elanikke veega. Mõned veevärgid olid ligi 70 kilomeetrit pikad.

2. Ehitustehnika. Roomlased leiutasid betooni, mis on väga heaks sideaineks kividele ja telliskividele. Betooni abil ehitasid roomlased erakordselt vastupidavaid kivist võlve (joon. 149). Võlv sarnaneb painutatud vibuga.

Võlve kasutati Roomas laialdaselt veevärkide, hoonete ja sildade juures. Mõned tolleaegsed sillad on Roomas säilinud kaks tuhat aastat ja neid kasutatakse tänapäevalgi.

Imperaatorid käskisid ehitada oma võitude auks *triumfiväravaid*. Triumfi ajal sõitis imperaator läbi selliste väravate.

Roomlased oskasid ehitada ka *kupleid* — hoonete lagesid hiig-

lasuure kummulioleva tassi kujuga. Kuppelehituse suurepäraseks näiteks on Rooma tempel *Panteon*, mis on säilinud meie päevini (joon. 150).

3. **Rooma skulptuur.** Rooma ehitused olid rikkalikult kaunistatud kujude ja reljeefidega. Osa neist oli toodud Kreekast, kuid palju kunstiteoseid loodi ka Roomas.

Roomlased kujutasid suure meisterlikkusega inimeste nägusid. Rooma raid- ja rinnakujud on tõelised portreed. Skulptorid andsid väga täpselt edasi inimeste näojooni ja isegi iseloomu (joon. 151). Näiteks Pompeiist leitud liigkasuvõtja rinnakujus on skulptor suurepäraselt edasi andnud selle inimese ahnust ja südametust.

Imperaatorid kasutasid kunsti oma võimu tugevdamiseks. Linna foorumitele, väljakutele ja tänavatele paigutati nende kujud. Skulptorid kujutasid imperaatoreid pühitsemas võitu vaenlaste üle, aga mõnikord ka jumalatena (joon. 144). Eriti rikkalikult oli kaunistatud Rooma foorum (joon. 152).

Traianus käskis oma võitude auks ehitada seitsmekorruselise maja kõrguse samba (joon. 145). Marmorreljeef lookleb paelakujuliselt mööda sammast alt üles. Sellel kujutatakse lahinguid, jõe ületamist sõjaväe poolt, vangide võtmist ja teisi sõjastseene.

Kuulus oraator Cicero.

Liigkasuvõtja Pompeiist.

Vana roomlane.

Suursugune noor roomlanna.

Joon. 151. Rooma büstid.

4. Kirjandus. Impeeriumi algus Roomas oli rooma luule suurima õitsengu ajaks.

Augustuse sõbra, rikka orjapidaja *Maecenase* majas tuli kokku kirjanike ring, kuhu kuulusid ka tolle aja kõige väljapaistvamad luuletajad *Vergilius* ja *Horatius*. Maecenas kinkis kummalegi mõisa ja tegi muid kingitusi. Sõna «metseen» sai tähenduse «kunsti soosija».

Vergilius kirjutas poeemi *«Aeneis»*. See oli kirjutatud samasugustes kõlavates värssides nagu «Ilias» ja «Odüsseia». Poeemis jutustatakse, kuidas üks Trooja legendaarseid kaitsjaid jumalanna poeg Aeneas pääses Trooja hukkumise ajal ja jõudis pärast pikki rännakuid Itaaliasse. Aeneasest olevatki saanud alguse Caesari ja Augustuse suguvõsa. Seega peeti Augustust jumalanna järeltulijaks.

Oma poeemis kirjutas Vergilius, et Rooma peab olema kogu maailma isand: «... roomlane, pea meeles, et sa pead valitsema rahvaid... jalule seadma rahu, armu heitma alistatuile ja alistama sõjaga ülbeid.» Vergilius ülistas Augustust, öeldes, et too lõi maa peal õnneliku ajastu.

Horatius oli siis veel noormees, kui tapeti Julius Caesar. Ta ühines Brutusega ja võitles tema sõjaväes. Hiljem meenutas ta «õudse lahingu tundi», mil

... ta pages autult, kadus kilp,
suu lausus tõotusi ja palveid.

Kuid Horatius leppis Augustusega ning ülistas hiljem nagu Vergiliuski imperaatorit. Vihkamisega rääkis ta «Spartacuse jõukudest». Ta kirjutas: «Nii kaua kui kogu maad valitseb Augustus, ei karda ma rahutusi ega seda, et mind tapetakse.»

Nendes Horatiuse sõnades peegeldus Rooma orjapidajate püüe säilitada ja tugevdada imperaatori ainuisikulist võimu.

5. Rooma kultuuri tähtsus. Ladina keel levis laialdaselt mitte ainult Itaalias, vaid ka väljaspool selle piire. Kaua aega rääkisid ja kirjutasid Lääne-Euroopa haritud inimesed ladina keeles. Ka praegu antakse teaduses mineraalide, taimede ja loomade nimed ladina keeles. Nii on need arusaadavad kõigi maade teadlastele. Väga palju ladinakeelseid sõnu on kandunud kaasaegsete rahvaste keeltesse. Nii näiteks pärinevad ladina keelest järgmised sõnad: kool, klass, koridor, direktor. Nõukogude Liidus kasutavad ladina tähestikku Balti vabariikide rahvad.

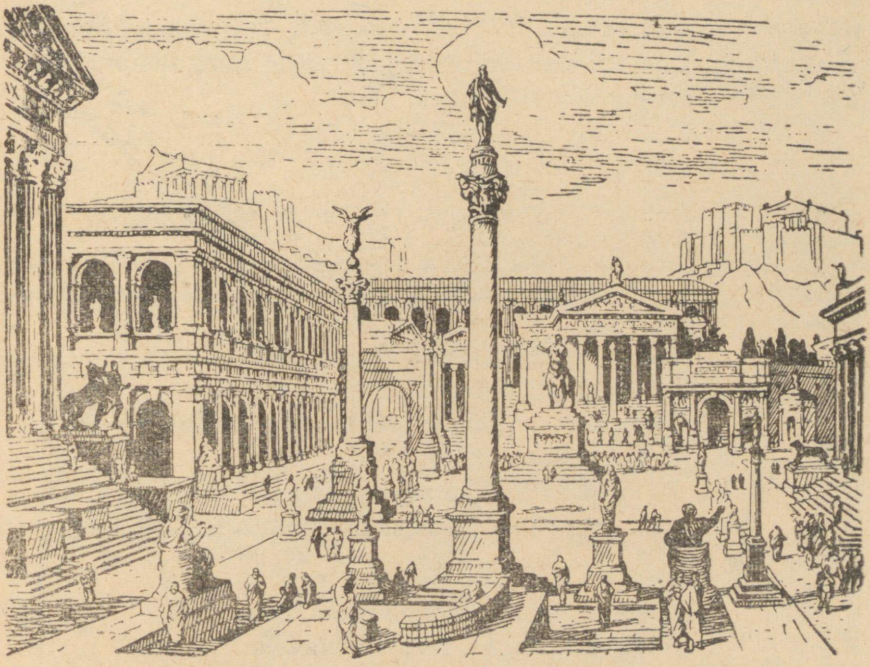

Joon. 152. Rooma foorum impeeriumi ajal. *Rekonstruktsioon.* Vasakul — Augustuse ajal ehitatud templi portikus. Selle taga hoone, ümbritsetud võlvidel avatud galeriidega. Sügavikus — portikuste ja frontoonidega templid ja võidukaared. Paremal portikuse juures on emahundi kuju. Väljakul on imperaatorite ja väepealikute kujud. Kuju väljasirutatud tiibadega kujutab võidujumalannat. Kaugemal, paremal on Rooma puust kindlus — Kapitoolium. Muistse foorumi välimus on taastatud väljakaevamiste põhjal.

Me kasutame rooma kalendrit, mida on vaid mõnevõrra parandatud. On säilinud ka ladinakeelsed kuude nimetused. Nimetus «juuli» anti kuule Julius Caesari auks, järgmine kuu aga nimetati augustiks Augustuse auks. September tähendab «seitsmes», aga oktoober — «kaheksas» (Roomas algas aasta märtsikuust).

Vergiliuse ja Horatiuse luuletusi, mis paistavad silma suurepärase keele ja peene vormi poolest, samuti teiste rooma luuletajate ja kirjanike teoseid antakse välja ka tänapäeval.

Roomlased saavutasid suure meisterlikkuse arhitektuuri ja portreekunsti alal. Ka säilitasid nad koopiad paljudest kreeka skulptuuri parimatest teostest, mis pole säilinud tänapäevani.

Rooma grandioossed ehitused: veevärgid, templid, amfiteatrid ja võlvid loodi loendamatu hulga orjade tööga ning alistatud rahvaste halastamatu röövimise arvel.

*

HORATIUSE VÄRSID.

Millistel Horatiuse elu perioodidel on kirjutatud kaks luuletust, millest on allpool toodud katkendid?

Määra ligikaudu kindlaks, millal kirjutati teine neist luuletustest. Pööra tähelepanu sellele, millist sulle tuntud sündmust meenutatakse luuletuses.

Kuhu te, kuhu te lähete, mõrvarid,
haarandud tulvil meeletust mõõgad?
Kas on veel vähe nii põldu kui merdki
kastetud roomlaste verre . . .
Ei lõvid, ei hundid veel kuskil nii tigedad polnud,
neil vaenlasteks ükspäinis teisttõugu loomad.

Mil teel küll Rooma senat, rahvas
võiks igaveseks muuta sinu teod,
Augustus, oo, au andes teenetele . . .
Maailmas kõikjal, kuhu päike paistab,
sa oled juht, kes kõigist suurim on . . .
Sest päevast viisteist ajastaega hiljem,
kus sulle oma väravad kõik valla
lõi palujana kuulus Aleksandria
ning avas oma lossi, juba tühja,
sest päevast viisteist aastat hiljem
tõi jumalanna hüva lõpu sõjas . . .

VERGILIUSE «AENEISEST»

«Aeneises» kirjeldatakse kilpi, mille jumal Vulkaan oli valmistanud Aenease jaoks. Kilbil kujutas ta mitmesuguseid sündmusi tulevasest Rooma ajaloost.

Välkude jumal, kel teada kõik kunagi tulevad asjad,
joonistas seal, kuidas pikutab emahunt koopas,
värskeil okstel lamavad kaks tema kutsikat väikest,
julgelt nad suruvad end tema pungil nisade ligi,
lakuvad neid: aga hunt oma pea neile sirutab õrnalt,
hellitab ühte ja teist ta ja silitab väikesi kehi,
lakkudes pehmelt.

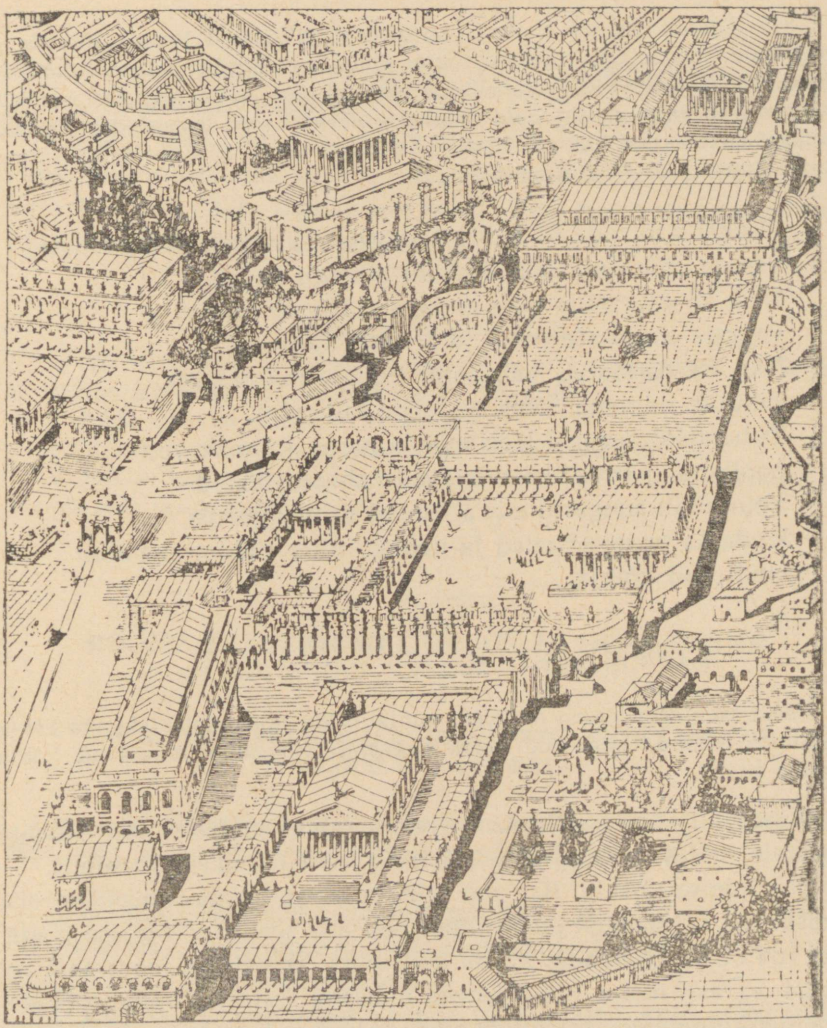

Joon. 153. Rooma keskosa üldvaade impeeriumi ajal. *Rekonstruktsioon.*

Kullatud portikus templil ja seal juures hõbejas hani,
lennates ühtvalu ringi, ta laulab, et gallid on ligi.
Okkalist puhmastut mööda on gallid ju kindluse hõivand,
varjamas pimeduskilp ja pruukides magamisaega,
igal kaks viskamisoda, mis helgivad käes, aga kilbid
katavad üleni neil pikki kehi.

(IV sajandi alguses e. m. a. purustasid gallialased Rooma sõjaväe ja vallutasid Rooma. Osa roomlasi varjas end järsul künkal asuvas kindluses. Vastavalt legendile olevat gallialased roninud öösel suure vaevaga künkale. Valvur ei märganud neid, kuid kindluses olevad haned tõstsid kisa. Kohalejooksnud roomlased lõid gallialaste pealetungi tagasi. Siit pärinebki väljendus: «Haned päästsid Rooma.»)

Keskel armaadasid kahte siin näeb; kuna laevade täävil
vasega rüütatud laik: Aktioni lahingu vaade.
Näe, ka Augustus koos endaga võitlusse kutsus
vapraid itaallaste poegi ja senatit, rahvast . . .
Näe, ka Antonius, vallutand Punase mereni Ida,
kihutab minema, viies nii lippe kui relvi.
Tuhandeid aerusid lööb mööda merd, kuni laevad
nooltena lõikavad vett; keevad vahused lained.
Võimukalt sangarid siis sööstvad ujuvas tornis,
lendama panevad odad ja nooled; ning süüdatud takud
lendlevad kõikjal . . .

RAIDKIRJAST «JUMALIKU AUGUSTUSE TEOD».

Mida võib alljärgneva katkendi põhjal öelda Rooma elanikkonna kohta I sajandil e. m. a.? Mida võib öelda Augustuse varanduse ja seisundi kohta Rooma riigis?

Vastavalt Julius Caesari testamendile jaotasin ma Rooma vaestele välja kolmsada sestertsi (Vana-Rooma hõbemünt. — *Toim.*) inimese peale. Kui ma olin viiendat korda konsuliks, siis andsin ma sõjasaagist enda nimel nelisada sestertsi inimese peale. Kui ma olin kümnendat korda konsuliks, arvestasin ma oma isiklikust varast maha kingitusteks nelisada sestertsi inimese peale. Üheteistkümnendal konsuliks olemise korral jagasin ma kaheteistkümnel korral oma raha eest ostetud leiba ja kui ma olin kaheteistkümnendat korda tribuuniks, jagasin kolmandat korda 400 sestertsi inimese peale. Need jagamised ei haaranud kunagi alla kahesaja viiekümne tuhande inimese. Kui ma olin kaheksateistkümnendat korda tribuuniks ja kaheteistkümnendat korda konsuliks, jagasin ma kolmesaja kahekümne tuhandele linnakehvikule kakssada nelikümmend sestertsi. Oma sõduritele andsin ma sõjasaagist igaühele tuhat sestertsi. Niisuguse kingituse said ligi sada kakskümmend tuhat sõjameest. Kui ma olin kolmeteistkümnendat

korda konsuliks, jagasin ma kahesajale tuhandele inimesele kaksSada nelikümmend sestertsi.

Ka maa eest, millega ma varustasin oma sõjamehi, maksin mina. See moodustas kokku kaheksasada kuuskümmend miljonit sestertsi. Sõduritele jagasin ma autasudeks oma varandusest sada seitsekümmend miljonit sestertsi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrdle kreeka ja rooma ehitusi. Mida võtsid roomlased üle kreeka arhitektuurist? Mida uut lõid roomlased arhitektuuris?
2. Mida uut lõid roomlased skulptuuris?
3. Kuidas kasutati kunsti imperaatori võimu tugevdamiseks?
4. Millise klassi huve kaitsesid Maecenase ringi kuuluvad luuletajad? Tõenda seda nende teoste põhjal.

XV PEATÜKK.

ROOMA IMPEERIUMI LANGUS JA HUKKUMINE.

§ 56. ORJANDUSLIKU ROOMA IMPEERIUMI LANGUSE ALGUS III SAJANDIL.

Meenuta! Millistes Rooma majandusharudes kasutati orjade tööd? Miks leidis orjade töö Roomas laialdast kasutamist (§ 49, p. 2)?

II sajandil oli Rooma impeerium suur ja võimas riik. Kuid orjade arvu suurenemine Roomas õõnestas järk-järgult tema jõude ja viis ta majanduse langusele.

1. Kuidas töötasid orjad. Orjade töö oli odav, kuid orjad töötasid väga halvasti. Orjadel oli täiesti ükskõik, kas maa andis head või halba saaki. Tööle vaatamata said orjad lõunaks ikka ainult vesist suppi ja rõivaste asemel räbalaid. Seepärast püüdsid nad töötada võimalikult vähe ja halvasti. Vihates oma peremehi, purustasid nad tööriistu ja vigastasid kariloomi.

Rooma orjapidaja I sajandist kirjeldas orjade tööd järgmiselt: «Orjad tekitavad põldudele suurt kahju. Nad karjatavad härgi ja muid loomi halvasti. Nad harivad halvasti maad; ei hoolitse selle eest, et maasse visatud seeme tärkaks, nad varastavad ka ise seemet ja kaitsevad seda halvasti teiste varaste eest.»

2. Orjus — majanduse arenemise pidurdaja. Orjandusliku korra tingimustes polnud võimalik parandada maaharimist, rakendada uusi leiutusi ega aretada paremaid loomatõuge. Orjadele ei võinud usaldada kalleid ja kergesti purunevaid tööriistu ning hinnalisi kariloomi.

Roomas leiutati keerukas ader, mille rakendamisel pinnase harimine tunduvalt paranes. Kuid seda atra kasutati peamiselt neis provintsides, kus olid vabad talupojad. Orjadele aga anti töötamiseks vanad rasked adrad.

Leiutati vesiratas. Rooma impeeriumi jõgedele tekkisid vesiveskid, kuid enamikes mõisates jahvatasid orjad vilja endiselt käsikividega.

Ka käsitööndustikes töökodades ja kaevandustes toimus töö kõige lihtsamate ja algelisemate tööriistade abil.

Orjus pidurdas tehnika arenemist. Halb harimine kurnas maa, iga aastaga muutusid saagid viletsamaks. Üks kaasaegne kirjutas, et maa, mis oli viljakas sel ajal, kui seda harisid vabad talupojad, muutus viljatuks, kui seda harisid orjad. Kõige rohkem orje oli Itaalias. Siin oli ka majanduse langus eriti tugev.

Orjade töö muutus orjapidajatele kahjulikuks. Peale selle oli paljude orjade omamine ka hädaohtlik. Orjapidajad ütlesid: «Kuipalju orje, niipalju vaenlasi.»

3. Koloonid ja «onnidega orjad». Juba I sajandil e. m. a., pärast suurt orjade ülestõusu, hakkasid mõned orjapidajad väikesi maatükke vabadele kehvikutele *rendile*[1] andma. *Rentnik* andis osa viljasaagist maaomanikule, aga ülejääk jäi talle endale. Sellepärast haris rentnik maad paremini kui ori. Väikesi maarentnikke nimetati Roomas *koloonideks*.

I sajandil e. m. a. oli koloonide arv veel väike. II sajandil suurenes nende arv tunduvalt. Paljud orjapidajad jaotasid oma mõisad väikesteks tükkideks ja andsid need rendile.

Koloonid võtsid maaomanikelt võlgu tööriistu, kariloomi ja seemet. Võlga tasuda nad ei suutnud, kuna neil jätkus vilja vaid hädapäraseks elatumiseks. Võlgadesse sattunud koloon ei tohtinud mõisast lahkuda ja oli täielikus sõltuvuses maaomanikust.

Mõned orjapidajad andsid ka orjadele väikese maatüki, tööriistu ja seemet ning lubasid neil oma majapidamist sisse seada

[1] *Rent* — maa või muu vara ajutine kasutamine. *Rentnik* — inimene, kes on võtnud kasutamiseks maad või muud vara.

Joon. 154. Koloonid maaomanikule makse toomas. *Rooma reljeef.* Maksudeks annavad koloonid kuke, põrsa, lambatalle. Üks koloonidest kannab kahte suurt kala. Viimane koloon kannab rasket munakorvi.

ja perekonda soetada. Nad lootsid, et need orjad hakkavad paremini töötama, ei jookse ära ega maksa oma isandatele kätte. Niisuguseid orje nimetati *«onnidega orjadeks»*.

4. Ülestõusud impeeriumis. Kuigi orjade olukord oli mõnevõrra paranenud, oli see siiski veel väga raske. Ori oli endiselt täiesti oma peremehe võimu all. Sageli ei erinenud koloonide olukord orjade omast.

Orjad jätkasid võitlust orjapidajate vastu. Sellest võitlusest võtsid osa ka koloonid. Impeeriumi eri osades toimusid ülestõusud.

Eriti tugevaks kujunes ülestõusude laine III sajandi keskpaiku. Ülestõus haaras kogu Gallia. Ülestõusnud nimetasid endid *bagaudideks* — võitlejateks. Bagaudide ratsavägi koosnes karjustest, jalavägi aga põlluharijatest. Nad süütasid põlema orjapidajate mõisaid ja jagasid omavahel nende vara.

Suur ülestõus puhkes ka Põhja-Aafrikas.

Roomas tõusid üles käsitöölised ja orjad. Nad kindlustusid ühel Rooma künkal. Linna tänavatel ja väljakutel puhkesid ägedad võitlused.

Kuid Rooma imperaatorite käsutuses olid veel suured sõjaväed, neile kuulus orjapidajate toetus. Halastamatult hävitati elanikke neis paigus, mis olid ülestõusust haaratud. Kohutava julmusega surus Rooma riik maha orjade ja vaeste ülestõusud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast pidurdas orjus II—III sajandil tehnika arenemist ja põhjustas Rooma majanduse langust?

2. Mis sundis mõisaomanikke andma maad rendile? Miks lubasid mõisaomanikud asutada orjadel oma majapidamist?

3. Mille poolest erines kolooni olukord talupoja omast? Mille poolest erines kolooni olukord orja omast?

4. Ava värviline illustratsioon XII «Rooma orjapidaja mõisas». Näita, kuidas muutuks mõisa ilme, kui selles töötaksid koloonid.

§ 57. KRISTLUSE TEKKIMINE.

Meenuta! Milliseid legende surnud ja ülestõusnud jumalatest sa tead? Kuidas tekkisid need legendid (§ 10, p. 3; § 28, p. 2)?

1. Kristluse tekkimise põhjused. Orjade ja koloonide ülestõusud Rooma impeeriumis lõppesid lüüasaamisega. Impeerium näis võitmatuna. Paistis, et orja ja kolooni võib ainult surm vabastada üle jõu käivast tööst, näljast, alandusest ja peksust. Orjad ja koloonid kaotasid lootuse, et võitlus rõhujate vastu võiks nende elu parandada. Ka kadus nende usk oma vanadesse jumalatesse, kes millegagi ei kergendanud nende olukorda.

Rõhutute hulgas hakkas levima usk heasse ja võimsasse jumalasse, kes vabastab nad rõhumisest ja karistab nende piinajaid kas siin maa peal või pärast surma hauataguses riigis. Rõhutud ootasid kannatamatusega selle «hea jumala» kiiret ilmumist.

2. Müüt Jeesus Kristusest. I sajandil tekkisid muistendid, nagu oleks Palestiinas elanud jumal inimese kujul. Ta olevat tulnud maa peale, et abistada orje ja vaeseid. Teda nimetati *Jeesus Kristuseks*. Räägiti, et Rooma asevalitseja oli ta risti löönud, kuid Jeesus Kristus talus alandlikult kõik kannatused. Pärast surma olevat ta surnust üles tõusnud ja taeva läinud, et peatselt maa peale tagasi tulla ja inimhingede üle kohut mõista. Neile, kes maa peal kannatasid ja Jeesuse jumalaks tunnistasid, tõotanud ta tasuna igavest õndsust, ülejäänud aga määranud igavestele kannatustele.

II—III sajandil pandi need muistendid kirja. Neid ülestähendusi hakati nimetama *evangeeliumiks*, mis tähendab kreeka keeles — «hea sõnum». Seda «head sõnumit» ootasidki rõhutud kannatamatult.

Mitmesugused evangeeliumid jutustavad erinevalt Jeesuse elust. Ajalooteadus on tõestanud, et Jeesus Kristust pole iialgi olnud. Muistendid temast tekkisid vanade müütide eeskujul, mis

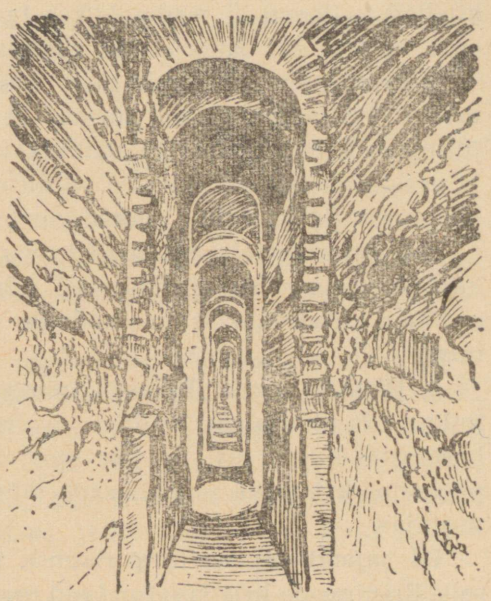

Joon. 155. Rooma kivimurrud. Paljude sajandite jooksul võeti Rooma ümbruskonnast maa alt ehitusteks kive. Tekkisid hiiglasuured maa-alused koridorid ja kunstlikud koopad. Nende pikkus kokku ulatub ligi viiesaja kilomeetrini.

jutustasid Osirisest, Dionüsosest ja teistest surnud ning ülestõusnud jumalatest.

3. Ristiusu levimise algus. Rõhutud uskusid meeleldi evangeeliumi jutustusi. Tõotati seal ju tasuda neile nende kannatlikkuse eest ja karistada nende piinajaid. Inimesed, kes uskusid muistendeid Jeesus Kristusest, nimetasid end kristlasteks. Usk Kristusesse — *ristiusk* — hakkas levima Väike-Aasia, Egiptuse, aga hiljem ka Kreeka ja Itaalia vaeste ning orjade hulgas. Kristlaste hulgas oli juute, kreeklasi, roomlasi, egiptlasi, gallialasi ja teistest rahvustest inimesi.

Kuna kristlased tunnistasid ainult üht jumalat ja keeldusid kummardamast imperaatoreid kui jumalaid, siis kiusasid imperaatorid neid taga. Sellepärast tulid kristlased kokku salaja, enamasti maa-alustes käikudes ja mahajäetud kivimurdudes. Seal nad palvetasid ja kuulasid lugusid evangeeliumidest.

4. Rikaste astumine kristlaste hulka. III sajandil oli elu Rooma impeeriumis väga rahutu ja ohtlik. Ülestõusude ajal jäid rikkad inimesed sageli ilma oma varandusest ja isegi nende elu polnud kindel. Impeeriumisse tungisid naaberhõimud, kes laastasid julmalt maad. Selle tõttu polnud ka rikkad inimesed homses päevas

kindlad — keegi ei teadnud, kas ta säilitab järgmiseks päevaks oma vara ja elu. Kõik elasid alalises rahutuses.

Rikkad inimesed leidsid nagu vaesedki lohutust lootuses «igavesele õndsusele» pärast surma. Pealegi nägid nad, et ristiusk jutlustab kannatlikkust ja alandlikkust ning juhib sellega orjade ja vaeste tähelepanu kõrvale võitlusest orjapidajate vastu. Sellepärast astusid ka paljud rikkad inimesed kristlaste hulka.

Ka kaupmeestel, kes sõitsid ringi mööda paljusid linnu, oli kasulik vastu võtta ristiusk. Sel juhul võtsid iga linna kristlased neid külalislahkelt oma kodudes vastu ja aitasid neid kauplemisel.

5. Ristiusu kirik. Rikastel inimestel oli suur mõju kristlaste hulgas. Nende hulgast valitigi tavaliselt *vaimulikud*, kes juhtisid kristlaste ühispalvusi, ja *piiskopid*, kes juhtisid terve linna või piirkonna kristlaste asju. Piiskop tähendab kreeka keeles «järelevaataja».

III sajandi lõpuks levis ristiusk Rooma impeeriumis laialdaselt. Eri linnade kristlased pidasid omavahel sidet. Tekkis salajane kristlaste organisatsioon. Sellesse kuulusid kümned piiskopid, tuhanded vaimulikud ja sajad tuhanded usklikud.

Kristlaste organisatsiooni nimetati *kirikuks* [1]. Ristiusu kirik kujutas endast sellist suurt jõudu, millega pidid arvestama isegi Rooma imperaatorid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks tekkis rõhututel Rooma impeeriumis usk võimsa jumala ilmumisse?
2. Mis on muistendites Jeesus Kristusest ühist muistenditega Osirisest ja Dionüsosest?
3. Milline oli kristlaste esialgne koosseis? Kuidas ja mispärast see edaspidi muutus?
4. Mida nimetatakse ristiusu kirikuks?

[1] Sõnal *kirik* on ka teine tähendus. Ta tähendab hoonet, kus kristlased paluvad jumalat.

§ 58. IMPEERIUMI OLUKORRA EDASINE HALVENEMINE IV SAJANDIL.

(Kaart nr. 11.)

Meenuta! Kuidas tugevdas religioon Vana-Idamaa riikides orjapidajate võimu (§ 11, p. 2; § 16, lk. 63; § 19, p. 1, 2)?

1. Imperaatori võim IV sajandil. Rooma imperaatorid püüdsid riiki tugevdada ja kasutasid religiooni selleks, et hoida rahvahulki sõnakuulmises.

III sajandi lõpul suurenes imperaatori sõjavägi tunduvalt. Selleks ei jätkunud enam inimesi impeeriumis endas. Imperaatorid palkasid terveid sõjavägesid Rooma impeeriumi piiri ääres elavate hõimude hulgast. Et maksta palgasõduritele, oli vaja palju raha. Kogu linna- ja külaelanikkond pidi maksma suuri makse. Kuna rahulolematute arv aina kasvas, jälitas neid palju nuhke, keda nimetati «uudishimulikeks».

Imperaator nimetas end Jupiteri pojaks. Rahvas pidi kummardama tema nagu jumala ees maani. Erilist armulikkust näitas imperaator üles sellega, et lubas suursugustel inimestel suudelda oma jalga või rõiva äärt.

2. Rahvahulkade rõhumise tugevnemine impeeriumis. IV sajandi alguses haaras imperaatori võimu energiline väejuht *Constantinus*. Ta oli erakordselt julm ja sõnamurdlik inimene. Võitluses võimu eest ei peatunud Constantinus millegi ees: tappis oma võistlejaid, murdis pidulikke tõotusi. Ta käskis tappa isegi oma poja, kahtlustades, et see tahab temalt võimu ära võtta.

Veelgi halastamatum oli Constantinus töörahva vastu. Selleks et mõisaomanikud oleksid kindlustatud töökätega, andis Constantinus välja seaduse, mis keelas koloonidel mõisatest lahkumise. Ärajooksnud koloon toodi aheldatuna mõisasse tagasi. Arvati, et orjapidaja, kes peksis orja surnuks, tegi talle head, soovides halba orja parandada. Imperaatori töökodades töötajaid märgistati samuti nagu orjegi. Suurendati makse. Inimesi, kes ei tasunud makse, piinati ja peksti mõnikord surnuks. Et kaupmehed ja käsitöölised ei saaks maksude tasumisest kõrvale hoida, keelati neil ühest linnast teise ümberasumine ja oma tegevusalade vahetamine. Isegi nende lapsed olid kohustatud tegelema sellesamaga, millega tegelesid nende vanemad.

Joon. 156. Imperaator Constantinuse raidkuju pea.

3. Ristiusk — valitsev religioon. Oma võimu tugevdamiseks kasutas Constantinus ristiusu kirikut. Ta mõistis, et ristiusk aitab paremini kui ükski teine usk orje ja vaeseid sõnakuulmises hoida.

313. aastal lubas Constantinus kristlastel avalikult kokku tulla ja oma kirikuid ehitada. Imperaator ja rikkad kinkisid kirikule maad ja raha. Selle eest jutlustasid vaimulikud ja piiskopid, et orjad ja vaesed peavad nurisemata alistuma imperaatorile ja orjapidajatele. Nad õpetasid kirikutes: «Imperaatori võim on jumalast seatud», «Orjad, kuulake kõiges oma isandate sõna», «Kristus kannatas ja käskis ka meil kannatada». Vaatamata Constantinuse kohutavale julmusele kuulutasid kristlased ta pühaks.

Ristiusu kirik oli orjapidajate abiliseks võitluses rõhututega. Kiriku kätte kogunesid tohutud rikkused. Kirik muutus suurimaks maaomanikuks ja liigkasuvõtjaks.

Ka teised imperaatorid, kes valitsesid pärast Constantinust, soosisid kristlasi. Kasutades imperaatorite toetust, hävitasid kristlased muistseid templeid ja purustasid jumalate kujusid. Hävitati palju suurepäraseid kunstiteoseid. Kristlased keelasid isegi olümpiamängude läbiviimise.

Samaaegselt alustasid kristlased võitlust teaduse vastu. Nad põletasid maha kuulsa raamatukogu Aleksandrias, hävitasid teaduslikke töid ka teistes linnades. Kristlased tapsid Aleksandrias väljapaistva naisõpetlase — *Hüpatia*, keda kirik vihkas tema uskumatuse pärast jumalasse. Hüpatia oli üks esimesi teaduse märtreid, kes hukkus kristlaste käe läbi.

4. Elanikkonna laostumine. Ehkki ristiusu kirik takistas rõhutute võitlust rõhujate vastu, ei suutnud ta seda siiski täiesti maha suruda. Maksud ei laostanud mitte ainult koloone ja käsitöölisi, vaid ka keskmisi ja väikeorjapidajaid. Orjad, koloonid ja laostunud linnaelanikud põgenesid metsa ning moodustasid väesalku, kes tungisid kallale ametnikele, orjapidajate mõisatele ning isegi

linnadele. Üks piiskop kirjutas äärmise pahameelega: «... suureneb külaelanike ülbus oma peremeeste vastu ja põgenevad orjad lahkuvad ristiusu õpetusest hoolimata oma isandate juurest ning riisuvad neid, pannes toime julmi kallaletunge.»

Elanikkonna laostumise ja klassivõitluse tulemusena tühjenesid paljud linnad ja terved piirkonnad. Hooletusse jäi isegi Rooma linn.

5. **Impeeriumi pealinna üleviimine.** IV sajandi lõpust alates ei elanud imperaatorid enam Roomas, vaid impeeriumi rikkamates idapiirkondades. Constantinus laskis ehitada linna *Bosporuse* väina rannikule, kus varem oli asunud Kreeka koloonia *Bütsants*. Hiljem nimetati linna *Konstantinoopoliks*, mis tähendas Constantinuse linn. Linn asus impeeriumi idaosa mere- ja maismaateede ristumiskohal. Hoolimata riigikassa tühjenemisest püstitati Konstantinoopolis suurepäraseid losse ja kirikuid. 330. aastal viidi impeeriumi pealinn üle Konstantinoopolisse.

Julmad arveteõiendamised rõhututega ja ka ristiusu kiriku abi ei suutnud tugevdada üha nõrgenevat orjanduslikku impeeriumi. Impeeriumi majandus tegi läbi suure languse. Veelgi rohkem nõrgestas teda äge klassivõitlus rõhutute ja rõhujate vahel. Sel impeeriumi jaoks nii raskel ajal tugevnes germaanlaste pealetung tema piiridele.

*

ROOMA IMPEERIUMI SEADUSED KOLOONIDE KOHTA.

Mille poolest sarnanes koloonide olukord orjade olukorraga? Millise klassi huve kaitsesid seadused? Millest see nähtub?

Koloonid on nagu orjaahelatega needitud nende kohustuste külge, mis on seotud iga-aastaste maksude maksmisega ja nende enda olukorraga. Sellepärast ei või lubada, et nad võiksid kohtu kaudu ähvardada neid, kes võivad koloone müüa koos oma mõisaga. Me keelame isanda nime riivamise kohtus. Ja las koloonid teavad, et nende vara kuulub neile, kellele kuuluvad nad ise.

See on ebainimlik, et maa jääb ilma harijateta ja teistele maadele asudes tekitavad koloonid maaomanikele suurt kahju. Seepärast me võtame vastu otsuse, et koloon peab olema kinnistatud maa külge.

Koloonide lapsed ei tohi ümber asuda teise külla ja peavad olema alati kinnistatud selle maa külge, mille võtsid kunagi harimiseks nende isad.

Koloone, kes kavatsevad põgeneda, võib panna ahelaisse samuti nagu orje.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliste vahenditega püüdsid orjapidajad III sajandi lõpul — IV sajandi alguses tugevdada oma võimu Rooma impeeriumis?
2. Kuidas muutus IV sajandil koloonide olukord?
3. Kuidas muutus ristiusu kiriku seisund IV sajandil?
4. Mitu aastat möödus vabariigi kehtestamisest Roomas kuni pealinna üleviimiseni Konstantinoopolisse?

§ 59. GERMAANLASED MEIE AJAARVAMISE ESIMESTEL SAJANDITEL.

(Kaart nr. 11.)

1. Kus germaanlased elasid. Kaks tuhat aastat tagasi oli nüüdisaegne *Saksamaa* kaetud läbitungimatute metsade ja põhjatute soodega. Metsades oli piisoneid, karusid ja metssigu.

Reini ja *Elbe* jõgede vahelisel alal elasid *germaanlased*, Elbe jõest ida pool asuvatel aladel aga *slaavlased*.

Germaanlased jagunesid paljudeks hõimudeks, hõimud omakorda sugukondadeks. Iga sugukond moodustas omaette asula. Keset soid ja metsi seisid germaanlaste õlgkatustega onnid.

2. Missugune oli germaanlaste majapidamine. Asulat ümbritsev maa kuulus kogu sugukonnale. Sugukondlased karjatasid siin oma kariloomi. Ühiselt töötades raiusid nad maha metsa. Kändudest puhastatud põllul sai iga perekond külvamiseks oma maatüki.

Kurnanud maa 2—3 aasta jooksul ära, pidid germaanlased puhastama uue põllu. Nad ei tundnud viinamarjakasvatust ega aiandust.

Germaanlaste hulgas valitses juba ebavõrdsus. Nende hulgast eraldus ülemkiht, kellele kuulusid suuremad ja paremad maatükid. Ka kariloomi oli suursugustel inimestel palju rohkem kui teistel sugukondlastel.

Ülemkihile kuuluvatel maadel töötasid sõja ajal vangivõetud inimesed. Neid oli vähe ja nad elasid paremini kui orjad Roomas.

Joon. 157. Germaanlaste rahvakoosolek.
Hõimu mehed kogunesid pühaks peetava tamme juurde lagendikule. Koosolek lahendab kahe germaanlase tüli. Kumbki neist tõestab oma õigsust. Nad pöörduvad tamme juures istuvate vanemate poole.

Vangile eraldati maatükk. Saadud viljasaagist toitus ta ise, kuid osa saagist pidi ta andma maaomanikule.

3. Kelle poolt ja kuidas juhiti germaanlaste sugukondi ja hõime. Sugukondi juhtisid suursugused germaanlased — vanemad. Nendest koosnes ka kogu hõimu nõukogu.

Vanemate nõukogu kutsus kokku rahvakoosolekuid. Paljudest asulatest tulid metsalagendikule kokku hõimu mehed. Koosolek otsustas selliseid küsimusi, nagu sõja kuulutamine ja rahu sõlmimine, valis juhte ja mõistis kohut süüdiolevate sugukondlaste üle. Germaanlaste tava järgi poodi reeturid puude otsa, argpüksid aga uputati sohu.

Koosolekutel esinesid suursugused inimesed. Ülejäänud väljendasid ainult oma nõusolekut või vastuseisu vanemate ettepanekutele. Kui nad olid nõus, siis täristasid nad relvi. Relvadest ei lahkunud germaanlased kunagi. Oma mittenõustumist väljendasid germaanlased kõrvulukustava kisaga.

Germaanlaste juhte valiti suursuguste inimeste hulgast. Valitud juht tõsteti kilbil kõrgele üles.

4. Germaanlaste sõjaasjandus. Sõja ajal astusid kõik mehed, kes suutsid relva kanda, sõjaväkke. Nad kogunesid väesalkadesse sugukondade ja hõimude kaupa. Germaanlased sõdisid poolpaljastena. Nende peamiseks relvaks olid odad.

Lahingusse minnes laulsid germaanlased laule oma jumala *Donari* auks. Germaanlaste uskumuste järgi sõitis tulipunase habemega Donar mööda taevast müriseva vankriga ja viskas müristades kivist vasarat.

Pärast sõja lõppu läksid germaanlased laiali oma asulatesse. Kuid juhtidel tekkisid ka oma alalised väesalgad. Väejuhid ja sõjamehed olid hästi relvastatud. Neil olid ratsahobused ja raudmõõgad. Neile kuulus ka suurem osa sõjasaagist.

Joon. 158. Germaanlased-sõjamehed: jalaväelane ja ratsaväelane. *Rooma kujutuste järgi.*

Väejuhid ja nende sõjamehed ei töötanud, vaid elasid peamiselt sõjasaagi arvel. Sõda röövimise eesmärgil muutus nende põhiliseks tegevusalaks.

Juhid koos kaaskondadega tegid röövretki naaberhõimude juurde ja ka Rooma valdustesse.

5. Sõda impeeriumi piiridel. Peamiseks ohuks Roomale olid germaanlaste ja teiste impeeriumi piiri ääres asuvate hõimude kallaletungid. Roomlased nimetasid kõiki neid Euroopas elavaid rahvaid *«barbariteks»*.

«Barbarite» hõimud asusid sobivate põllumaade otsingul üm-

ber uutesse kohtadesse. Sõjameeste järel liikusid nende kariloomad ning veokid naiste ja lastega. Eriti meelitasid «barbareid» impeeriumi viljakandvad tasandikud.

Roomlased ehitasid oma piiride kaitseks tugevaid kindlusi. Ühe kindluse juurest teiseni kaevasid nad vallikraave, tegid muldvalle ja püstitasid ülalt teritatud palkidest püsttarasid. Vallidel seisid tornid, kus tunnimehed olid valvel. II—III sajandil kulgesid sellised kindlustuste liinid piki impeeriumi piire.

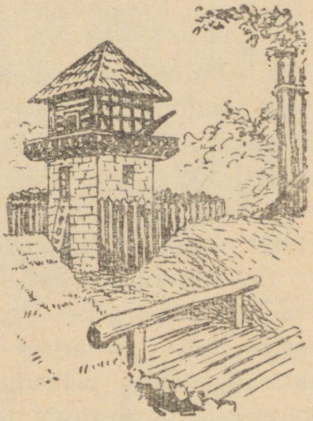

Joon. 159. Rooma vahitorn impeeriumi piiril. *Rooma kujutuse järgi.*

Piiril käis roomlastel peaaegu lakkamatu sõda germaanlaste ja teiste «barbaritega», kes püüdsid kindlustusteliinist läbi murda. Kuid II ja III sajandil oli impeerium veel küllalt võimas selle pealetungi tõkestamiseks. Paljud «barbarid» sattusid vangi ja muutusid roomlaste orjadeks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millest nähtub, et meie ajaarvamise esimestel sajanditel toimus germaanlastel ürgkogukondliku korra lagunemine? Kasuta vastuse leidmisel allpool toodud tabelit küsimustega.

Mis säilis germaanlastel ürgkogukondlikust korrast?	*Mis näitab üleminekut ürgkogukondlikult korralt klassidele?*
Kuidas paiknesid germaanlased?	Kas kõigil sugukondlastel oli ühesugune vara?
Kellele kuulus germaanlaste juures maa?	Kes töötasid veel peale sugukondlaste germaanlaste põldudel?
Kes otsustas hõimu kõige tähtsamaid asju?	Kas kõik germaanlased omasid võrdseid õigusi hõimu juhtimisel?

Tee järeldus, kas germaanlaste hulgas valitses võrdsus.

2. Mille poolest sarnanes germaanlaste elu meie ajaarvamise esimestel sajanditel kreeklaste eluga Homerose perioodil?

3. Millise kreeklaste jumalaga sarnanes Donar?

§ 60. LÄÄNE-ROOMA IMPEERIUMI LANGUS.

(Kaart nr. 11.)

1. «Barbarite» pealetungi tugevnemine impeeriumile. «Barbarite» pealetung impeeriumile tugevnes eriti IV sajandil. *Hõimud ühinesid liitudeks* valitavate juhtide võimu all. Tekkisid tohutu suured sõjameeste jõugud. Kümned ja sajad tuhanded «barbarid» ründasid Rooma kindlustusi. Nad tungisid korduvalt impeeriumi piiridesse, hävitades kõik oma teel.

Sel ajal kui barbarite rünnakud muutusid üha ähvardavamaks, impeerium nõrgenes. Iga aastaga oli imperaatoritel üha raskem tagasi lüüa «barbarite» kallaletunge. Imperaatorid olid sunnitud ikka sagedamini palkama sõjaväeteenistusse ühtesid hõime, et nad kaitseksid impeeriumi teiste hõimude vastu.

2. Gootide kallaletung. Germaanlaste hõimud *goodid* said imperaatorilt loa Balkani poolsaarele asumiseks. Kümned tuhanded goodid ületasid koos oma perekondadega impeeriumi piiri. Imperaatori ametnikud lubasid neid varustada toiduainetega, kuid röövisid need ära. Goodid, kes olid nälga suremas, pidid andma tüki leiva eest orjusesse oma poja, tütre või iseenda.

Goodid tõusid üles ja liikusid Konstantinoopoli suunas.

Gootide vastu astusid välja impeeriumi paremad sõjaväeüksused, eesotsas imperaatoriga. Lahingus *Adrianoopoli* linna juures 378. aastal purustasid ülestõusnud imperaatori sõjaväe; ka imperaator ise hukkus. Uuel imperaatoril õnnestus suure vaevaga ära osta gootide juhte ning veenda neid katkestama sõda impeeriumi vastu.

3. Impeeriumi jagunemine. 395. aastal jagunes Rooma impeerium kaheks — *Lääne-Rooma impeeriumiks* ja *Ida-Rooma impeeriumiks*.

Ida-Rooma impeeriumisse kuulusid Balkani poolsaar, Egiptus ja Rooma valdused Aasias. Pealinnaks sai Konstantinoopol.

Lääne-Rooma impeeriumi moodustasid Itaalia ning Rooma lääneprovintsid Euroopas ja Aafrikas.

Lääne-Rooma impeeriumi olukord oli eriti raske. Ta majandus oli täiesti laokil, impeerium oli haaratud ülestõusudest.

Hävitava hoobi andis Lääne-Rooma impeeriumile gootide uus sissetung.

4. Rooma vallutamine gootide poolt. Valinud oma juhiks sõjaka *Alarichi*, tungisid goodid Itaaliasse.

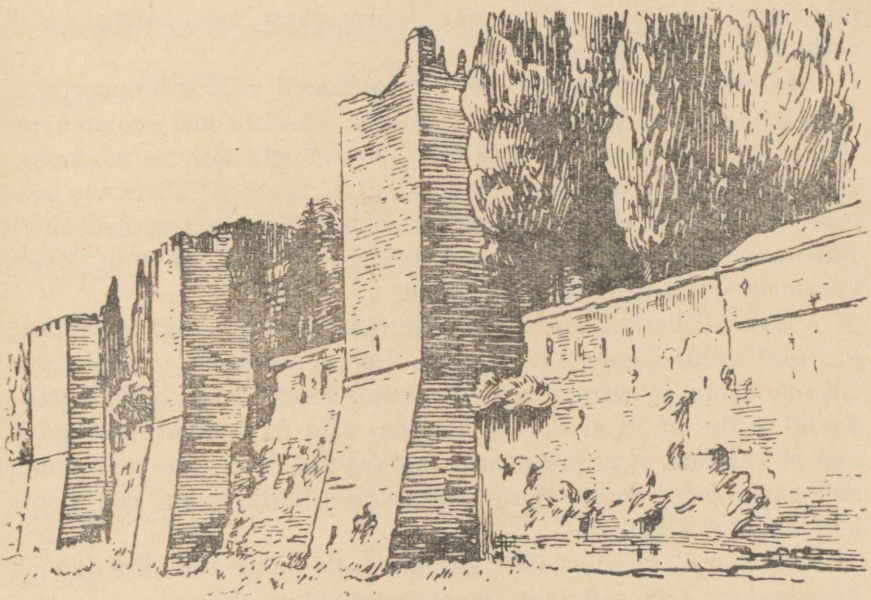

Joon. 160. Rooma kindlusemüürid ja tornid.
III sajandil e. m. a. ümbritseti Rooma uute kivist müüride ja tornidega.
(Leia müürid Rooma plaanil joonisel 147.)

Ei olnud kedagi, kes oleks kaitsnud impeeriumi: imperaator varjas end tugevas kindluses, orjapidajad olid täielikus nõutuses. Palgasõjaväed, kes koosnesid põhiliselt neistsamadest «barbaritest», ei olnud usaldatavad.

Orjad ja koloonid, kes vihkasid impeeriumi, ühinesid tuhandete kaupa gootidega. *Impeeriumi vastu ühinesid jõud, kes varem olid võidelnud lahus — «barbarid» ja rõhutud impeeriumis endas.*

Nad rüüstasid kogu Itaalias orjapidajate mõisaid, tapsid rikkaid ja ametnikke.

410. aastal piirasid goodid ümber Rooma. Alarich ei söandanud rünnata linna, mis oli ümbritsetud kõrgete kivimüüride ja võimsate tornidega. Kuid öösel avasid linnas olevad orjad linnaväravad ja goodid tungisid Rooma. Kolm päeva riisusid goodid ja orjad linna. Pärast seda lahkusid nad tühjaks jäänud linnast.

5. Germaanlaste sissetung Lääne-Rooma impeeriumi. Gootide järel tungisid ka teised germaani hõimud suure vooluna Lääne-Rooma impeeriumi. Kohtamata tõsist vastupanu, vallutasid ger-

maanlased Gallia ja Hispaania. Hispaaniast aga tungisid nad edasi Põhja-Aafrikasse.

Laastava laviinina liikusid germaanlased mööda impeeriumi. Asunud elama viljakandvatele maadele, kündsid nad viinamarjaistandused üles rukki ja odra külviks, muutsid oliivisalud karjamaadeks. Linnu germaanlased ei vajanud. Kui neil oli tarvis kive kindluse ehitamiseks, siis lammutasid nad losse ja templeid. Paljud linnad olid purustatud; seal kasvas vaid rohi ja võsa. Keset varemeid seisid germaanlaste onnid.

V sajandi keskpaiku tungisid germaanlaste hõimud *vandaalid*, kes olid asunud elama Aafrikasse, Itaaliale kallale ja vallutasid Rooma. Linna purustamine ja röövimine kestis kaks nädalat. Vandaalid mitte ainult ei röövinud linna, vaid purustasid kõik, mida nad ei vajanud. Nad purustasid raidkujusid, hävitasid raamatuid, süütasid põlema maju. Pärast vandaalide kallaletungi jäi Rooma kõigest 7000 elanikku. [1]

476. aastal kukutas üks germaanlaste juhte viimase Rooma imperaatori. Lääne-Rooma impeerium lakkas olemast.

6. Ülestõusude ja «barbarite» kallaletungide tähtsus. Suurima vanaaja orjandusliku riigi — Lääne-Rooma impeeriumi langemist loetakse vanaaja ajaloo lõpuks. Rooma impeeriumi langemisega varises kokku orjanduslik kord Lääne-Euroopas.

Rooma impeeriumis puhkenud ülestõusud ja «barbarite» kallaletung Rooma impeeriumile hävitasid Lääne-Euroopas orjandusliku korra, mis takistas majanduse ja kultuuri arenemist. Need ülestõusud kergendasid mõnevõrra orjade ja koloonide elu, kes olid Rooma orjapidajate väljakannatamatu ikke all jõuetuks muutunud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leia kaardil, millistes Rooma impeeriumi osades toimusid ülestõusud IV—V sajandil.
2. Leia kaardil «barbarite» sissetungi peasuunad Rooma impeeriumi territooriumile.

---

[1] Sõna «vandalism», mis tekkis sellest, et vandaalid hävitasid Rooma, tähendab kunstiteoste ja teiste kultuurimälestusmärkide toorest ja halastamatut hävitamist.

KRONOLOOGILINE TABEL VANA-ROOMA AJALOO KOHTA.

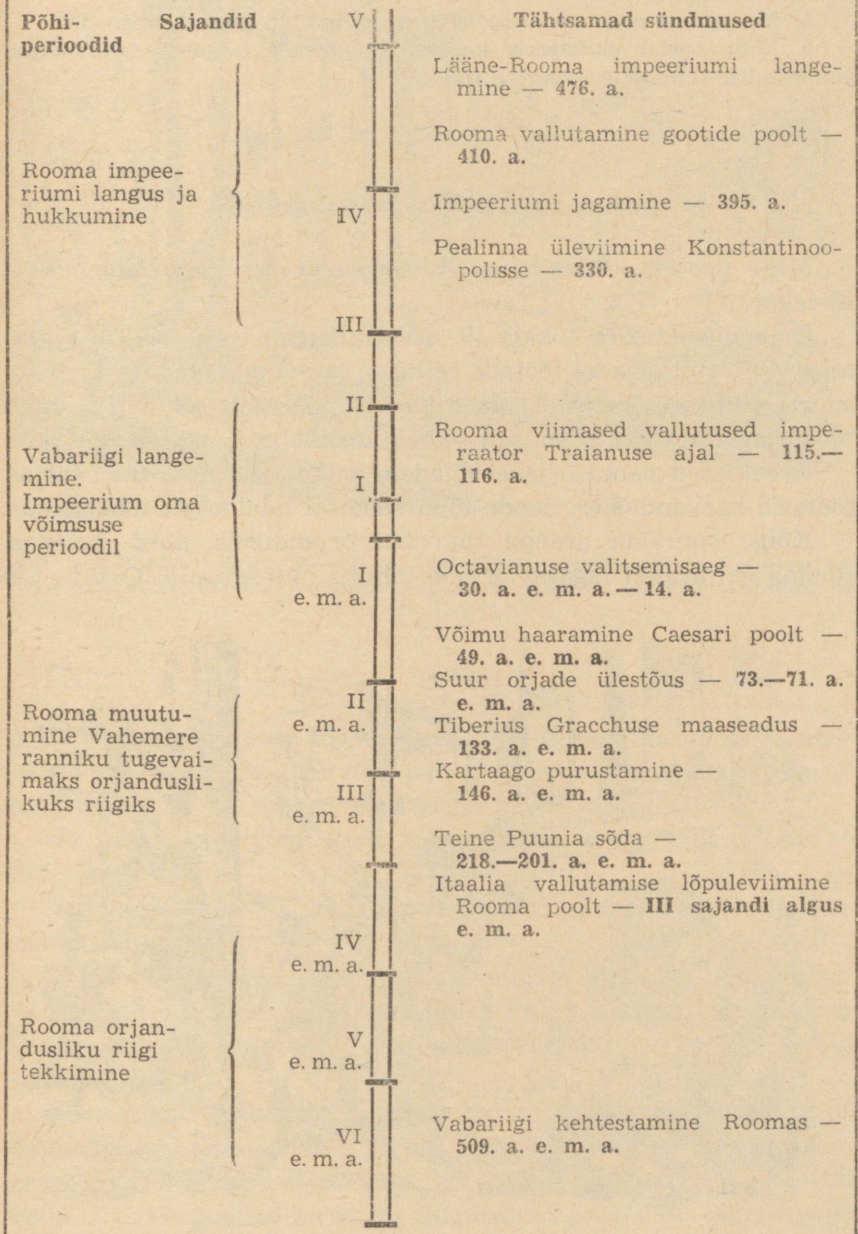

3. Miks vallutas Alarich Rooma, aga väljapaistval väejuhil Hannibalil see ebaõnnestus?

4. Missugused olid Lääne-Rooma impeeriumi langemise põhjused?

5. Mitu aastat eksisteeris impeerium Roomas, arvates Octavianuse ainuisikulise võimu kehtestamise algusest?

KOKKUVÕTE OSALE «VANA-ROOMA».

Mille poolest erines orjus Roomas orjusest Vana-Idamaal ja Kreekas?

Orjanduslik kord tekkis IV aastatuhandel e. m. a. Vana-Idamaal. Siin tuli orjadel töötada eelkõige tammide, kanalite ja teiste suurte ehituste rajamisel. Maad harisid põhiliselt talupojad, käsitööga tegelesid aga peamiselt vabad käsitöölised.

Kreeklased panid orjade õlgadele kõige raskemad tööd: orjad töötasid kaevandustes, nende tööd kasutati laialdaselt töökodades.

Kõige suurema arengu saavutas orjanduslik kord Roomas. Rooma vallutused tagasid orjade tohutu juurdevoolu. Orjade töö

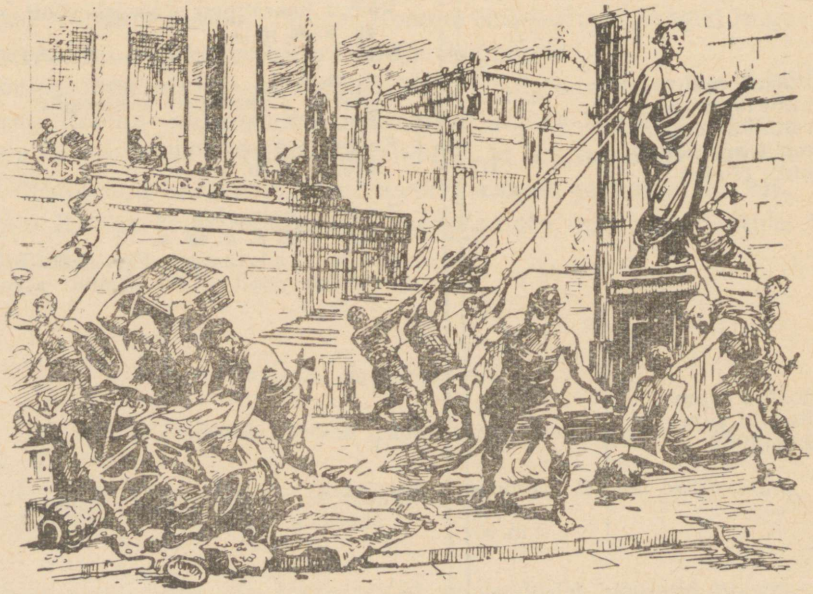

Joon. 161. Rooma rüüstamine gootide poolt.

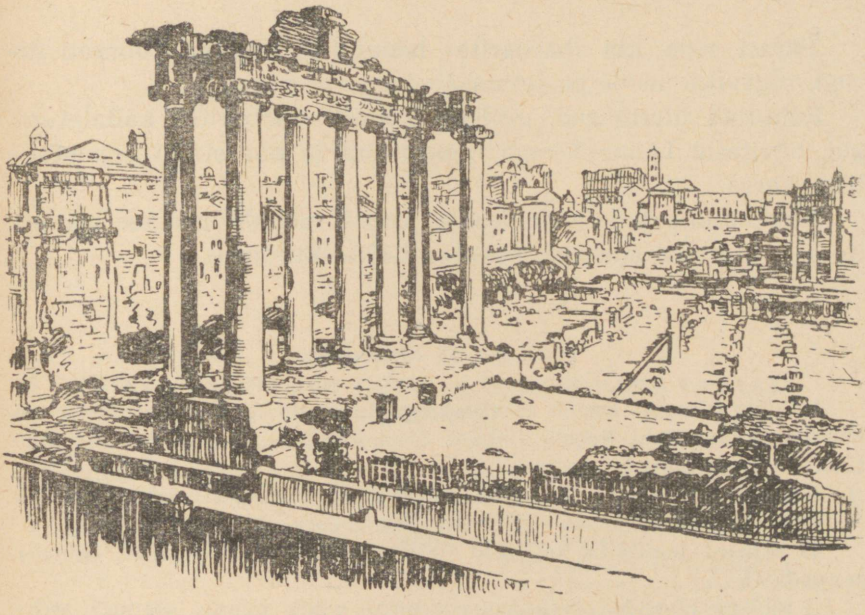

Joon. 162. Rooma foorum käesoleval ajal pärast arheoloogiliste väljakaevamiste teostamist. (Võrdle foorumi välimust käesoleval ajal selle välimusega minevikus, joonis 152.)

tõrjus vabade inimeste töö välja maaharimisest, käsitööst ja ehitustegevusest. Orje oli niivõrd palju, et Rooma orjapidajad kasutasid neid oma veristeks lõbustusteks.

Millised olid orjandusliku korra hukkumise põhjused Lääne-Euroopas?

Orjandusliku korra arenemine ise põhjustas selle korra paratamatu hukkumise.

Orjade töö puhul oli peaaegu võimatu tehnika arenemine, orjanduslik kord muutus selle takistajaks. Halb maaharimine orjade poolt kurnas pinnase. Rooma impeeriumi majandus elas üle sügava languse.

Rooma riiki vihkavate orjade tohutu kuhjumine Rooma kujutas endast ähvardavat ohtu riigile. Seni kui Rooma riik oli tugev, surus ta, kuigi suure vaevaga, orjade lakkamatud ülestõusud maha. Kuid orjandusliku korra tingimustes toimunud talupoegade laostumine õõnestas Rooma riigi võimsuse.

Pärast seda, kui «barbarite» hõimudest tekkisid võimsad liidud, tugevnes nende pealetung impeeriumi piiridele.

Rõhutute ülestõusud, millega liitusid «barbarite» kallaletungid, hävitasid Lääne-Rooma impeeriumi ja purustasid orjandusliku korra.

Hävitanud orjandusliku korra, avasid rahvahulgad tee majanduse ja kultuuri edasiarenemiseks Lääne-Euroopas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määra lk. 245 asuvat tabelit kasutades, millistesse perioodidesse on jaotatud õpikus Vana-Rooma ajalugu. Sisukorra järgi selgita, millised peatükid vastavad igale perioodile.

Korda Rooma ajalugu igal selle perioodil järgmiste küsimuste alusel.

a) Näita kaardil Rooma riigi territooriumi perioodi alguses ja lõpul.

b) Millised muutused toimusid töörahva olukorras võrreldes eelneva perioodiga?

c) Milliste klasside, elanikkonna kihtide vahel toimus võitlus? Mille pärast see toimus? Milles see väljendus?

d) Milline oli valitsemiskord Rooma riigis? Millised muutused toimusid selles korras antud perioodi jooksul? Kellest koosnes Rooma sõjavägi? Millised muutused toimusid sõjaväe koosseisus antud perioodi jooksul?

e) Milliseid sõdu pidas Rooma riik antud perioodi jooksul? Millised olid nende sõdade eesmärgid?

2. Millise panuse andsid maailmakultuuri muistsed roomlased?

ÕPIKUS VAADELDUD TÄHTSAMAD KÜSIMUSED VANAAJA AJALOOST.

Põllumajandus (põlluharimine, karjakasvatus).	Ürginimeste juures — § 3, punkt 3, 4; Egiptuses — § 7, punkt 2, 3; § 13, punkt 1; Mesopotaamias — § 15, punkt 2, 3; Indias — § 18, punkt 4; Hiinas — § 20, punkt 2; § 21, punkt 1; Kreekas — § 27, punkt 1; § 29—30, punkt 1; Roomas — § 49, punkt 2; § 56, punkt 2.
Käsitöö ja käsitöölised. Metallide töötlemine.	Egiptuses — § 7, punkt 1, 4; § 12, punkt 2, 3; § 13, punkt 2; Mesopotaamias — § 15, punkt 3; Indias — § 18, punkt 3; Hiinas — § 20, punkt 2; Kreekas — § 27, punkt 1; § 29—30, punkt 3; § 32, punkt 2; § 35, punkt 3; § 41, punkt 2; Roomas — § 44, punkt 3.
Ürgkogukondlik kord ja sugukondade lagunemine.	§ 1—3. Kokkuvõte osale «Ürginimeste elu»; Egiptuses — § 6, punkt 4; § 8, punkt 1; Kreekas — § 27, punkt 3, 4, 5; Roomas — § 44, punkt 4; § 59, punkt 1—3.
Orjad, nende töö ja olukord. Koloonid.	Egiptuses — § 8, punkt 2; § 12, punkt 3; Mesopotaamias — § 16, punkt 2; Hiinas — § 22, punkt 1; Kreekas — § 29—30, punkt 3, 4, 8; § 31, punkt 2; § 35, punkt 1—4; § 40, punkt 6; Roomas — § 44, punkt 4; § 49; § 54, punkt 1; § 56, punkt 1—3; § 58, punkt 2. Kokkuvõte osale «Vana-Rooma».
Talupojad ja nende olukord.	Egiptuses — § 8, punkt 1; § 9, punkt 2, § 12, punkt 1, 3; § 14, punkt 4; Mesopotaamias — § 15, punkt 5; Hiinas — § 22, punkt 1; Kreekas — § 29—30, punkt 4, 6, 8; § 41, punkt 2; Roomas — § 50, punkt 1—4.

Orjade ja vaeste võitlus orjapidajate vastu. — Egiptuses — § 12, punkt 4;
Hiinas — § 22, punkt 3, 4, 5;
Kreekas — § 31, punkt 2; § 35, punkt 5; § 41, punkt 2;
Roomas — § 50, punkt 2, 3; § 51; § 56, punkt 1, 4; § 58, punkt 4; § 60, punkt 4, 6. Kokkuvõte osale «Vana-Rooma».

Orjanduslik riik. — Egiptuses — § 8, punkt 3; § 9; § 14, punkt 1, 2, 3;
Mesopotaamias — § 16, punkt 2;
Indias — § 18, punkt 5;
Hiinas — § 21, punkt 2;
Kreekas — § 29—30, punkt 5, 8, 9; § 31, punkt 3; § 32, punkt 1; § 36; § 41, punkt 3. Kokkuvõte osale «Vana-Kreeka».
Roomas — § 45, punkt 1, 3; § 51, lk. 207; § 53, punkt 3, 4; § 58, punkt 1, 2; § 60, punkt 6.

Religioon. — Ürginimeste juures — § 4;
Egiptuses — § 10; § 11;
Mesopotaamias — joon. 44; § 17, punkt 5;
Indias — § 19, punkt 1, 2;
Hiinas — § 20, punkt 3;
Kreekas — § 28;
Roomas — § 57; § 58, punkt 3.

Kiri. — Egiptuses — § 13, punkt 5;
Mesopotaamias — § 17, punkt 3;
Indias — § 19, punkt 3;
Hiinas — § 23, punkt 1;
Kreekas — § 24, punkt 3; § 40, punkt 1;
Roomas — § 54, punkt 2; § 55, punkt 5.

Teadusalased teadmised. — Egiptuses — § 13, punkt 3, 4;
Mesopotaamias — § 17, punkt 4;
Indias — § 19, punkt 3;
Hiinas — § 23, punkt 2;
Kreekas — § 40, punkt 2—4; § 43, punkt 4.

SISUKORD.

Sissejuhatus 3

Ürginimeste elu.

I peatükk. Ürgkogukondlik kord 8

§ 1. Korilaste ja küttide ürgkari 8
§ 2. Küttide ja kalastajate sugukonnad 11
§ 3. Muistsed karjakasvatajad ja põlluharijad 15
§ 4. Religiooni tekkimine ürginimestel 18
I osa («Ürginimeste elu») kokkuvõte 20
§ 5. Ajaarvamine ajaloos 21

Vana-Idamaa.

II peatükk. Vana-Egiptus 25

§ 6. Egiptuse loodus ja muistne rahvastik 25
§ 7. Metallitöötlemise algus ja põlluharimise arenemine Vana-Egiptuses 28
§ 8. Klasside ja riigi kujunemine Egiptuses 31
§ 9. Vana-Egiptuse riik 34
§ 10. Muistsete egiptlaste religioossed uskumused 38
§ 11. Religioon ja kunst orjapidajate teenistuses 41
§ 12. Töörahva olukord Vana-Egiptuses ja nende võitlus rõhujatega 46
§ 13. Teaduse ja kirja algmed Vana-Egiptuses 49
§ 14. Vana-Egiptuse riigi võimsus II aastatuhandel e. m. a. ja tema langus 52

III peatükk. Mesopotaamia vanaajal 58

§ 15. Vanimate riikide tekkimine Mesopotaamias 58
§ 16. Babüloonia riik 61
§ 17. Teadus ja kunst Vana-Mesopotaamias 64

IV peatükk. Vana-India 68

§ 18. Klasside ja riikide tekkimine Indias 68
§ 19. Religioon ja kultuur Vana-Indias 72

V peatükk. Vana-Hiina 77

§ 20. Orjandusliku korra kujunemine Vana-Hiinas 77
§ 21. Hiina ühendamine ühtseks riigiks 81
§ 22. Rahva ülestõusud Hiinas 84
§ 23. Vana-Hiina kultuur 89
II osa («Vana-Idamaa») kokkuvõte 93

Vana-Kreeka.

VI peatükk. Kreeka ajaloo vanim periood 96

§ 24. Vana-Kreeka loodus ja rahvastik 96
§ 25. Vana-Kreeka müüdid 100
§ 26. Homerose eeposed «Ilias» ja «Odüsseia» 103
§ 27. Klasside tekkimine Kreekas Homerose perioodil (XI—IX sajandil e. m. a.) 108
§ 28. Muistsete kreeklaste religioon 112

VII peatükk. Orjandusliku korra kujunemine ja linnriikide tekkimine Kreekas VIII—VI sajandil e. m. a. 117

§ 29—30. Ateena orjandusliku riigi tekkimine 117
Ateena aristokraatide valitsemisajal VIII—VII sajandil e. m. a. 117
Deemose võit ja riigi tugevnemine Ateenas 121
§ 31. Sparta orjanduslik riik VIII—VI sajandil e. m. a. 124
§ 32. Linnriikide tekkimine Kreekas ning Vahemere ja Musta mere rannikul 128

VIII peatükk. Kreeka-Pärsia sõjad ja orjuse arenemine Kreekas . . . 131

§ 33. Pärsia sõjaväe sissetung Kreekasse 131
§ 34. Kreeklaste võit sõjas pärslastega 136
§ 35. Orjus Kreekas V sajandil e. m. a. 142
§ 36. Ateena õitseng V sajandi keskel e. m. a. 145

IX peatükk. Kreeka kultuuri õitseng V—IV sajandil e. m. a. 149

§ 37. Vabade kreeklaste elu-olu. Olümpiamängud 149
§ 38. Teater Kreekas 152
§ 39. Vana-Kreeka arhitektuur ja skulptuur 156
§ 40. Kiri ja teadus Vana-Kreekas 160

X peatükk. Makedoonia vallutused ja selle tagajärjed 163

§ 41. Kreeka langus ja alistamine Makedoonia poolt 163
§ 42. Makedoonia Aleksandri riigi tekkimine ja selle langus . . . 167
§ 43. Vahemere idaranniku maade majandus ja kultuur III—II sajandil e. m. a. 171
III osa («Vana-Kreeka») kokkuvõte 176

Vana-Rooma.

XI peatükk. Rooma orjandusliku riigi tekkimine 179

§ 44. Rooma linna tekkimine 179
§ 45. Aristokraatliku vabariigi tekkimine Roomas 182

XII peatükk. Rooma vabariigi muutumine Vahemere ranniku kõige tugevamaks orjanduslikuks riigiks 185

§ 46. Rooma ja Kartaago vahelise võitluse algus ülevõimu pärast Vahemere lääneranniku 185
§ 47. Teine Puunia sõda 189
§ 48. Rooma vallutused II sajandil e. m. a. 193
§ 49. Orjapidamine Roomas II sajandil e. m. a. 197
§ 50. Itaalia talupoegade laostumine ja nende võitlus maa eest 201
§ 51. Orjade ülestõus Spartacuse juhtimisel 204

XIII peatükk. Vabariigi langemine Roomas. Rooma impeerium oma võimsuse perioodil 208

§ 52. Caesari võimu kehtestamine Roomas 208
§ 53. Rooma impeerium Octavianus Augustuse ja tema järglaste ajal 212

XIV peatükk. Rooma elu-olu ja kultuur impeeriumi alguses 215

§ 54. Orjapidajate ja kehvikute elu-olu Roomas I—II sajandil . . 215
§ 55. Tehnika ja kunst Roomas 221

XV peatükk. Rooma impeeriumi langus ja hukkumine 229

§ 56. Orjandusliku Rooma impeeriumi languse algus III sajandil 229
§ 57. Kristluse tekkimine 232

§ 58. Impeeriumi olukorra edasine halvenemine IV sajandil . . 235
§ 59. Germaanlased meie ajaarvamise esimestel sajanditel 238
§ 60. Lääne-Rooma impeeriumi langus 242
IV osa («Vana-Rooma») kokkuvõte 246
Õpikus vaadeldud tähtsamad küsimused vanaaja ajaloost 249
Lisa. Värvilised kaardid.

Esikaane siseküljel: vaarao Ramses II tohutu suured kujud Niiluse kaldal Nuubias II aastatuhandest e. m. a. (§ 11).
Tagakaane siseküljel: Ateena Partenon V sajandil e. m. a. (§ 39).

Федор Петрович Коровкин
ИСТОРИЯ ДРЕВНЕГО МИРА
Учебник для V класса
Издание 6-е
На эстонском языке
Перевела с русского Б. Сойдро
Стихи перевела В. Вилланди
Художественное оформление
Г. Рейндорфф
Издательство «Валгус»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

•

Toimetajad E. Kaarde ja A. Haljamaa.
Kunstiline toimetaja H. Keigo.
Tehniline toimetaja E. Toomsalu.
Korrektorid S. Vettik ja T. Nahkur.

Laduda antud 22. VIII 1968. Trükkida antud 5. II 1969. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 60×90/16. Trükipoognaid 16 + 2 (8 kleebist ja kaardid). Arvestuspoognaid 18,37. Trükiarv 20 000. Tellimuse nr. 2820. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

Hind 74 kop.

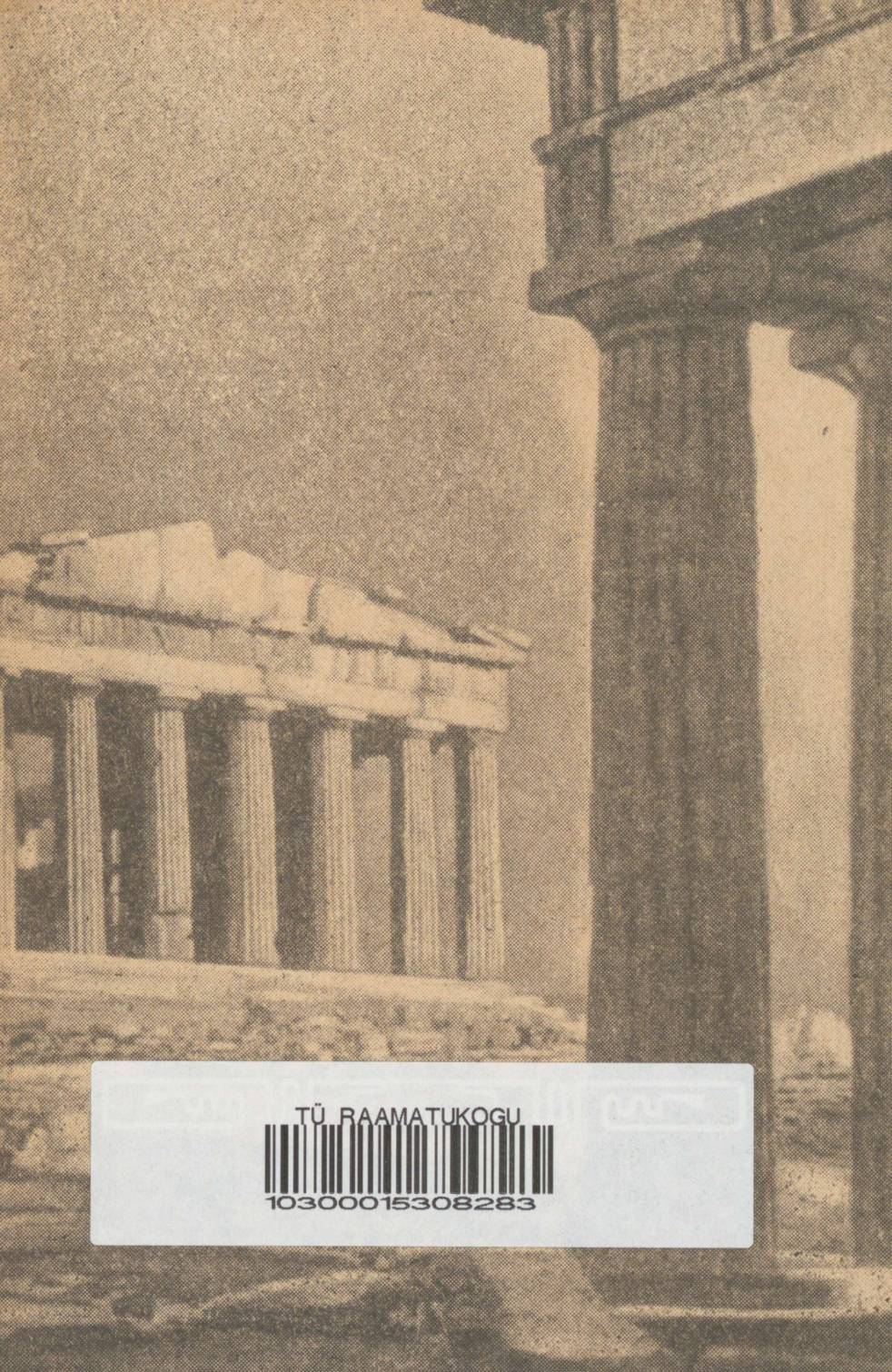

TÜ RAAMATUKOGU
1030001530828 3

A-29754

74 kop.

